T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AŞKÎ MUSTAFA EFENDİ'NİN VAHDET-NÂME MESNEVÎSİ

(Metin-Muhtevâ-Tahlîl)

Mehmet Şamil BAŞ

Danışman
Dr. Ali ÖZTÜRK

İZMİR-2007

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum **"AŞKÎ MUSTAFA EFENDİ'NİN VAHDET-NÂME MESNEVÎSİ (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)"** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
..../..../.......
Mehmet Şamil BAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

<u>Öğrencinin</u>

Adı ve Soyadı	**: Mehmet Şamil BAŞ**
Anabilim Dalı	**: İslam Tarihi ve Sanatları**
Programı	**: Türk İslam Edebiyatı**
Tez Konusu	**: Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdet-nâme Mesnevîsi (Metin-Muhtevâ- Tahlîl)**
Sınav Tarihi ve Saati	**:**

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün …………………….. tarih ve ………. Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 18.maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini ………. dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI	O	OY BİRLİĞİ ile	O
DÜZELTME	O*	OY ÇOKLUĞU	O
RED edilmesine	O**	ile karar verilmiştir.	

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır.	O***
Öğrenci sınava gelmemiştir.	O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

	Evet
Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fullbrightht vb.) aday olabilir.	O
Tez mevcut hali ile basılabilir.	O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	O
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	O

JÜRİ ÜYELERİ				İMZA
……………………………	□ Başarılı	□ Düzeltme	□ Red	……..………..
……………………………	□ Başarılı	□ Düzeltme	□ Red	………..……..
……………………………	□ Başarılı	□ Düzeltme	□ Red	…………..…..

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdet-nâme Mesnevîsi (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)

Mehmet Şamil BAŞ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimleri Enstitüsü

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

(Türk İslam Edebiyatı)

Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdet-nâme Mesnevîsi (Metin-Muhtevâ-Tahlîl) adını verdiğimiz bu çalışmada, Aşkî'nin Vahdet-nâme'sinin tenkitli metnini vererek manzumeyi dînî ve tasavvufî edebiyat açısından tahlîl etmeye çalıştık.

Çalışmamız giriş bölümü dâhil üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Vahdet-nâme'nin daha iyi anlaşılabilmesi için, XIX. yüzyılın siyasî ve kültürel hayatı, mesnevî türü ve Aşkî Mustafa Efendi'nin hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Aşkî'nin Vahdet-nâme'sinin muhtevâsı sunularak önemi vurgulanmıştır. Daha sonra Vahdet-nâme'de yer alan dînî ve tasavvufî kavramların tahlîli yapılmıştır.

İkinci bölümde ise Vahdet-nâme nüshalarının tavsifi yapılmış ve mesnevî metninin kuruluşunda takip ettiğimiz metod açıklanmıştır. Ayrıca bu bölüm, Vahdet-nâme'nin tenkitli metnini içermektedir.

Anahtar Kelimeler: 1) Vahdet-nâme **2)** Aşkî Mustafa Efendi **3)** Mesnevî **4)** Divan Edebiyatı **5)** Tasavvuf

ABSTRACT

Master's Dissertation
The Vahdet-nâme Masnawi of Aşkî Mustafa Efendi (Text-Content-Analysis)
Mehmet Şamil BAŞ

Dokuz Eylul University
Institute of Social Sciences
Department of Islamic History and Art
(Turkic-Islamic Literature)

In this thesis, named "the Vahdet-nâme Masnawi of Aşkî Mustafa Efendi (Text-Content-Analysis)", we have at first tried to present the criticized text of Aşkî's masnawi and then analyzed it according to religious and mystical literature.

The thesis consists of an introduction and two chapters. In the introduction, to be more understandable, we have given informations about political and cultural life in the nineteenth century, the style of masnawi, Aşkî Mustafa Efendi's life story, his personality and his studies.

In the first chapter, significance of Aşkî's Vahdet-nâme was emphasized by submitting the content of Vahdet-nâme. Then, religious and mystical ideas in Vahdet-nâme were analyzed.

In the chapter two, the characterizations of various copied manuscripts of Vahdet-nâme were examined and the method followed by us in constructing the text of the masnawi was explained. In addition, this chapter includes a critical edition we have made (criticized text) regarding the Vahdet-nâme.

Key World: **1)** Vahdet-nâme **2)** Aşkî Mustafa Efendi **3)** Masnawi **4)** Otoman Poetry **5)** Islamic Mysticism

ÖNSÖZ

Türk edebiyatının ilham kaynaklarının en önde geleninin tasavvuf düşüncesi olduğu kabul edilmektedir. Klasik dönem Türk edebiyatı tarihimizde eser meydana getirmiş pek çok müellifin tasavvuf düşüncesi sistemi içinde yer alışı da bunun bir sonucu olarak görülmektedir. Türklerin Müslüman olmarında önemli bir katkısı olan bu düşüncenin Orta Asya'da Hoca Ahmed Yesevî ile şekillenip Anadolu'da Yunus Emre ile çığır açmasının sonrasında Mevlânâ ile daha yüksek zümrelere hitap ettiği bilinen bir gerçektir. Mevlânâ'dan sonraki dönemlerde de bu etki yoğunlaşarak devam etmiştir. Bu etkinin mahsüllerinden biri olarak Türk edebiyatı içinde Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı diye anılan bir kategorinin oluşması edebiyat tarihimiz açısından önem arzetmektedir. Bu kategorinin önemli bir bölümünü ise mesnevî tarzında yazılmış olan eserler oluşturmaktadır. Vahdet-nâmeler de mesnevî edebiyatı içinde değerlendirilmesi gereken bir konudur.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Aşkî Mustafa Efendi de Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı'nın XIX. yüzyıldaki son temsilcilerinden biridir. Mutasavvıf bir şâir olan Aşkî'nin en belirgin yönü Mevlevî tarikatına mensubiyetidir. Aşkî, bir Mevlevî şeyhi olarak Mekke ve Medine'de Mevleviliği yaşamaya ve öğretmeye çalışmıştır. Bizi bu çalışmaya sevk eden şey, Aşkî'nin, Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı'nda örnekleri çok az sayıda olan Vahdet-nâme türü bir mesnevî yazmış olmasıdır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde şâirin yaşadığı XIX. yüzyılın hem siyasî hem de kültürel ortamına değinilerek şâirin siyasî ve kültürel hayatta hangi ortamda yetiştiğine işaret edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Türk Edebiyatında önemli bir yere sahip olan mesnevî türü hakkında da bazı genel bilgiler verilmiştir. Giriş bölümünde üzerinde en fazla durduğumuz konu Aşkî Mustafa Efendi'dir. Aşkî'nin yaşadığı yüzyılda şuarâ tezkirelerinin yavaş yavaş son bulması, toplum yapısında bazı değişmelerin olması ve Aşkî'nin İmparatorluğun uzak merkezlerinde yaşaması sebebiyle olsa gerek kaynaklarımızdan onun hakkında yeterli bilgiler elde edilememektedir. Bundan dolayı biz, onun hayatı, şahsiyeti ve eserleri başlıkları altında mevcut kaynaklardan ziyade onun eserlerinden hareketle ve arviş belgelerinden istifade ederek bazı yeni bilgiler vermeye çalıştık.

Birinci bölümde *Vahdet-nâme*'nin -özeti sayılacak mahiyette- muhtevâsını vererek edebî özelliklerine ve önemine değindik ve Aşkî'nin dînî-tasavvufî anlayışını *Vahdet-nâme*'deki bazı kavramlar üzerinden hareketle ortaya çıkarmaya çalıştık. Bu bölümde incelemeye tabi tutulan kavramlar hakkında bazı bilgiler verdikten sonra, şâirin o kavrama atfetmiş olduğu manâyı açıklayıp metinde izi sürülen kavramın geçtiği beyitleri tahlil etme yoluna gittik. Bu esnada, tahlil edilen kavramlarla ilgili beyitlerin *Vahdet-nâme*'deki beyit numaralarını verip sadece tahlil edilen son beyti kavrama örnek olarak vermeye özen gösterdik. Bunun yanı sıra şâirin *Vahdet-nâme*'de yer verdiği âyet ve hadisleri tespit edip dökümünü sunmaya gayret ettik.

Tezimimiz ikinci bölümünde ise, Vahdet-nâme nüshalarının tavsifi ve metnin kuruluşunda izlenen yöntemi anlatarak Vahdet-nâme'nin tenkitli metnini verdik. Şunu belirtmek gerekir ki bu tenkitli metni oluşturma çalışmaları tezimizin ilk adımlarından birini teşkil etmiştir. Araştırmalarımız sonucunda el yazması eser kütüphanelerinde Aşkî Mustafa Efendi'ye ait üç *Vahdet-nâme* nüshasının olduğu tespit ettik. Aynı müstensih tarafından yakın zamanlar içinde istinsah edilen bu üç nüshayı karşılaştırarak tenkitli bir metin elde ettik ve yukarıda bahsettiğimiz bütün incelemeleri de bu tenkitli metne göre yapmaya çalıştık.

Bizi bu çalışmaya teşvik eden; yardımları, fikirleri ve yapıcı tenkitleriyle çalışma azmimize ışık tutan merhûm hocam Prof. Dr. Halil İbrahim ŞENER Bey'i rahmetle anıyorum. Merhûm hocamın emekliliğinin ardından tez danışmanlığımı üstlenen, çalışmamda en büyük emeğe sahip olan hocam Öğr. Gör. Dr. Ali ÖZTÜRK Bey'e teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, nüsha temininde yardımını gördüğüm Prof. Dr. Orhan BİLGİN'e, kütüphanesinden yararlandığım Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ'ye, tez içeriği hakkında görüşlerine baş vurduğum Doç. Dr. Himmet KONUR'a, metinlerin okunmasında katkılarını gördüğüm Arş.Gör. Dr. Necdet ŞENGÜN'e, hadîs konularını araştırmama yardımcı olan Arş.Gör. Dr. A.Tahir DAYHAN'a, arşiv belgelerini incelerken yardımlarını esirgemeyen Arş. Gör. Süleyman ÖZKAYA'ya ve özellikle rahat çalışabilmem için elinden gelen bütün fedakârlıkları seferber eden pek sabırlı eşime müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

Mehmet Şamil BAŞ

İzmir 2007

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

VAHDET-NÂME'NİN MUHTEVÂSI VE DÎNÎ-TASAVVUFÎ TAHLİLİ

İKİNCİ BÖLÜM

TENKİTLİ METİN

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale/ madde
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bk.	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
c.	: cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicrî
HM	: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü
Hz.	: Hazreti
İ.E.Y.	: İbnülemin Yazmaları Bölümü
İSAM	: İslâmî Araştırmalar Merkezi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphane
M.	: Milâdî
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
mm.	: milimetre
M.Ö.	: Milattan önce
MÜ	: Marmara Üniversitesi
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nu.	: numara
ö.	: ölümü
R.	: Rûmî
s.	: sayfa

S.	: sayı
sad.	: Sadeleştiren
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	: sayfadan sayfaya
TA	: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi
TDEA	: Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	: tercüme
thk.	: Tahkik
trz.	: tarihsiz
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
Yay.	: Yayınları
YK	: Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurulu

GİRİŞ

A. XIX. YÜZYILIN SİYASÎ VE KÜLTÜREL TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bütün dünyada bir değişim asrı olan XIX. yüzyıl, Osmanlı Türklerinin varlıklarını devam ettirebilmek için değişime ihtiyaç duydukları ve aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gerilemenin devam ettiği bir dönem olmuştur. Bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu yöneten padişahlar ve saltanat dönemleri şu şekildedir: **III. Selim** (1789-1807), **IV. Mustafa** (1808), **II. Mahmud** (1808-1839), **Abdülmecid** (1839-1861), **Abdülaziz** (1861-1876), **V. Murad** (1876) ve **II. Abdülhamid** (1876- 1909). Değişim anlayışının bir neticesi olarak bu dönemde pek çok ıslahat yapılmıştır. Özellikle **II. Mahmud** döneminde yapılan ıslahat çalışmaları Tanzimat'ın hazırlayıcısı niteliğindedir.

Yaşanan hâdiselerle fikri tekâmülün çabuklaştığı ve siyasi olaylar, iktisadî şartlarla birlikte yapılan yenilik çalışmaları neticesinde yeni bir medeniyet dairesine geçişin izlerini taşıyan XIX. yüzyıl, Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren gerek siyasî gerekse edebî mahiyette olsun, bütün alanlarda 'imparatorluğun en uzun yüzyılı'nı[1] geçirdiği bir dönem olmuştur.

Dönemin önemli olayları arasında Yeniçeri askerine karşı Nizâm-ı Cedîd Ocağı'nın kurulması (1789-1807); **Napolyon**'un Mısır'ı işgali (1798-1800); Nizâm-ı Cedîd'e karşı başlayan Kabakçı İsyanı (1807) sonrasında **III. Selim**'in tahttan indirilip akabinde öldürülüşü (1807); Balkanlar'da Yunan ve Sırp ayaklanmaları (1807); **IV. Mustafa**'nın olaylara el koyması (1808) ancak onun da uzun zaman geçmeden öldürülmesi; **II. Mahmud**'un tahta çıkışı (1808); Rusya ile süren savaşlar (1806-1812); İran savaşı (1821-1823); Yeniçeri Ocağı'nın topa tutulup kaldırılması (1826); Rusların Edirne'yi alması (1828-1829); Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması (1830); Fransa'nın Cezayir'i işgali (1830); **Mehmed Ali Paşa**'nın Mısır'dan ilerleyerek Suriye ve Irak'ı işgal edip Kütahya önlerine dayanması (1833-

---

[1] Geniş bilgi için bk. İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

1841); Tanzimat Fermanı'nın ilânı (1839); Mısır ordusunun Nizip galibiyeti (1839); **II. Mahmud**'un ölümü ve **Sultan Abdülmecid**'in tahta çıkışı (1839); Kırım Harbi (1853-1856); Islahat Fermanı (1856); idarî teşkilatın yenilenmesi (1858 ve 1864); Eflak ve Boğdan'ın Romanya Prensliğine geçmesi (1861); Osmanlının Sırbistan ve Karadağ'dan çekilmesi (1862); Yemen İsyanı (1870-1873); Girit İsyanı (1876); Bulgar İsyanı (1876); **Sultan Abdülaziz**'in odasında intihar süsü verilerek öldürülmesi (1876); **V. Murad**'ın doksan günlük saltanatı sonunda cinnet geçirmesi üzerine **II. Abdülhamid**'in tahta getirilmesi (1876); Kanûn-ı Esâsî'nin ilânı (1876); Rus Harbi (1876-1877); Ayestefanos Antlaşması'nın imzalanması (1878); Karadağ, Romanya ve Sırbistan'ın bağımsızlığını kazanması (1878); Fransızların Tunus'u (1881), İngilizlerin İskenderiye'yi işgal etmesi (1882);Yemen'de Zeynîler'in isyanı (1889, 1895 ve 1902); Kıbrıs'ın İngilizlere (1878) ve Girit'in Yunanlılara bırakılıp Yunanistan'a karşı kısmî seferberliğin ilân edilmesi (1898) zikredilebilir[2].

XIX. yüzyılla birlikte, ülkeye giren yeni akım ve motiflerin yerlileşmesi ve İslam kültürüyle kaynaşması sona ermektedir. Yenilikler, yerli kültür ve medeniyete baskın gelmeye başlamış ve ülkenin her yerinde hissedilen bu etkileşim toplumsal yapının büyük bir hızla değişime hazırlanmasına sebep olmuştur. Yüzyıllardır inanılan ve uğrunda mücadele verilen değerlerden ayrılmaya başlayan Anadolu toplumunun zihniyet değişimi kendini hem siyasi hem kültürel hem de edebî alanda göstermiştir[3].

XIX. yüzyılın ilk yarısı dîvân edebiyatının yeni şâirler yetiştirdiği son dönemdir. Ne var ki altıyüz yıllık dîvân şiiri bir anda bitmemiş, Servet-i Fünûn'a (1896-1901) kadar devam etmiştir. Bu asırdaki dîvân edebiyatı mahsulleri önceki asırlardaki eserlerin devamı niteliğindedir. Edebiyat alanındaki değişim siyâsî platformdaki düşüşle paralellik arz eder. **Nedim** (ö.1730) ve **Şeyh Galib**'in (ö.1799) kendilerinden evvelki şiire getirdikleri yeni soluğun kesilmeye başladığı bu yüzyılda, pek çok şâir yaşamış olsa da, bu şâirlerden çok azı yeterince tanınabilmiştir. Dîvân

---

[2] XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarihi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yay., c. XI-XII; Ziya Nur Aksun, **Osmanlı Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 1994, c. III, IV.

[3] XIX. Yüzyılda Anadolu hakkında bk. Hür Mahmut Yücer, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19.Yüzyıl),** İnsan Yay., İstanbul 2003, s. 53-121.

şiiri, dilinin sâdeliği ve nazım tekniği açısından, bu asırda bir değişim halindedir. *"Aruz'da eski imâle zevkinin azalmaya yüz tuttuğu görülmüş; vezinler, kâfiyeler, nazım şekilleri ve kelime tasvirleri, daha seçme, daha alışılmış ve yadırganmaz bir kıvâma girmiştir. Hele asrın ortalarında ve Tanzîmât devrinde yetişen Dîvân şâirleri elinde bu teknik daha da bilgili ve ustalıklı bir dereceye varmıştır"* [4].

Hulusi Efendi (ö.1805), **Ferdî** (ö. 1805-6), **Hoca Neş'et** (ö. 1807), **Pertev Efendi** (ö.1807), **Fâiz** (ö. 1807), **İlhâmî (III. Selim)** (ö. 1807),**Tayyar Paşa** (ö. 1808), **Nısfet** (ö. 1808), **Fennî** (ö. 1808), **Tahsîn Efendi** (ö. 1808), **Enderunlu Fazıl** (ö.1809), **Sünbül-zâde Vehbî** (ö.1809), **Vedâdî** (ö. 1809), **İzzet Bey** (ö. 1809), **Râmiz Paşa** (ö.1811), **Sürûrî (Seyyid Osman**) (ö.1814), **Hâlim Efendi** (ö. 1821), **Kâlayî Refî' Efendi** (ö.1821), **Hâmidî** (ö. 1822), **Hâlet Efendi** (ö.1823), **Râşid** (ö.1823-24), **Enderûnlu Vâsıf** (ö.1824), **Esad Baba** (ö.1825-26), **Dâniş** (ö.1829), **Keçecizâde İzzet Molla** (ö.1829), **Sivaslı Sûzî** (ö.1830), **Naîm** (ö.1831), **Mehmed Esad** (ö.1833), **Cavid Bey** (ö.1834), **Hızır Ağa-zâde Said** (ö.1836), **Müştak** (ö.1837), **Pertev Paşa** (ö.1837), **Hasan Aynî** (ö.1838), **Tahir Selam Bey** (ö.1844), **Fehim Süleymân Efendi** (ö.1845), **Hayat Vehbî** (ö.1847), **Ârif Muhammed Efendi** (ö.1848), **Kuddûsî** (ö.1848), **Abdi Efendi** (ö.1853), **İbrahim Fehmi Bey** (ö.1854), **Sürûrî** (ö.1855-56), **Âli** (ö.1856), **Mehmed Abdünnâfî Efendi** (ö.1858), **Nazif Ahmet Efendi** (ö.1858), **Şeyhülislâm Ârif Hikmet** (ö.1859), **Nazif Dede** (ö.1861) **Ahmed Sadık Ziver Paşa** (ö.1862), **Fedâyî** (ö.1866), **Leskofçalı Galib Bey** (ö.1867), **Lebîb Muhammed Efendi** (ö.1867), **Mehmed Şefîk Efendi** (ö.1871), **Şemsî Hayal** (ö.1874), **Râşid Paşa** (ö.1876), **Nevres-i Cedid** (ö.1876), **Nâili Salih Efendi** (ö.1876**), Mehmed Rıfat Bey** (ö.1877-78), **Sami Paşa** (ö.1878), **Yenişehirli Avnî Bey** (ö.1883), **Kara Şemsî** (ö.1884), **Harputlu Rahmî** (ö.1884)[5], **Lâ-Mekanî Hüseyin Efendi** (ö.1886), **Süleyman Şemsi Dede** (ö.1886), **Deli Hikmet** (ö.1886), **Kâzım Paşa (Ferik, Koniçevî**) (ö.1889), **Celâl Molla Bey** (ö.1890), **Ali Ruhî** (ö.1890), **Şems Osman Efendi** (ö.1893), **Hüseyin Azmi Dede** (ö.1893), **Eşref Paşa** (ö.1894), **İbrahim Hakkı Bey** (ö.1895), **Üsküdarlı Sâfî** (ö.1901), **İsmail Safâ**

---

4 Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul 2001, c. II, s. 830.

5 Bk. İbrahim Kavaz, M. Naci Onur, **Harputlu Rahmî Divânı**, İzzet Paşa Vakfı Yay., Ankara 1996, s. 3.

(ö.1901), **Mehmed Esad Andelib** (ö.1902), **Hersekli Ârif Hikmet** (ö.1903), **Damat Mahmud Paşa (ö.1903)**, **Halid Hasan Efendi** (ö.1906), **Âgâh Osman Paşa** (ö.1906), **Mehmed Ali Hilmi Dede** (ö.1907), **Şevki** (ö.1907), **Âşık Ferkî** (ö. 1908), **Seyyah Dede** (ö. 1908), **Harputlu Hayrî** (ö.1910), **Şeyh Vasfî** (ö.1910), **Es'ad Muhammed Dede** (ö.1911), **Hüseyin Fahreddin Dede** (ö.1911), **Edib Harabî Baba (**ö.1918), **Üsküdarlı Tal'at** (ö.1926), **Tokadizâde Şekib** (ö.1932), **Abdülaziz Mecdî** (ö.1941) ve **Mehmed Emin Bey** (ö.?) XIX. yüzyılın şiir harmanına katkıda bulunmuş şâirlerindendir[6].

Safvet Nesîbe Hanım (ö. 1837), **Nesîbâ Tevfikâ Hanım** (ö. 1844), **Leylâ Hanım** (ö. 1847), **Şeref Hanım** (ö.1861), **İffet Hatice Hanım** (ö. 1860), **Sırrî Râhle Hanım** (ö. 1877), **Makbûle Leman Hanım** (ö. 1898), **Nakıyye Şerife Hanım** (ö. 1899), **Adile Sultan** (ö. 1899), **Habibe Hanım** (ö.1899), **Mü'mine Hanım** (ö.1903), **Hazînedâr-zâde Fıtnat Hanım** (ö. 1909), ve **Fatma Kamile Hanım** (ö. 1920) XIX. yüzyılda yaşayan kadın şâirlerimizdendir[7].

Dönemin nesir alanında **Âkif Paşa** (ö.1845), **Sahhaflar Şeyhi-zâde Vak'anüvîs Es'ad Mehmed Efendi** (ö.1848), **Mahir Numan Bey** (ö.1843) sayılabilir[8]. Özellikle **Mütercim Âsım**[9] (ö.1819), şâirliği yanında tercüme alanında

---

6 Zikredilen şâirler hakkında bk. Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi**, (haz. Mustafa Tatcı, Cemal Kurnaz), Bizim Büro Yay., Ankara 2000, İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, **Son Asır Türk Şâirleri**, MEB Yay., İstanbul 1969, c. I-II; Abdülbâkî Gölpınarlı, **Divan Şiiri XIX. Yüzyıl**, Varlık Yay., İstanbul 1955, s. 8-23; E.J.Winkinson Gibb, **Osmanlı Şiir Tarihi III-V**, (terc. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 408-538; Ahmet Kabaklı, **Türk Edebiyatı**, Türk Edebiyatı Yay., İstanbul 1997, c. II, s. 719-779; Abdullah Uçman, "*XIX. Yüzyıl Tekke Şiiri*", **Büyük Türk Klasikleri**, Ötüken Neşriyat-Söğüt Yayıncılık, İstanbul 1989, c. IX, ss. 195-213; Cemil Çiftçi, **Maktul Şâirler**, Kitabevi Yay., İstanbul 1997, s. 505- 627.

7 Kadın şâirler için bk. Bursalı Mehmed Tâhir, **a.g.e.**, c. II, s. 507; İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, **a.g.e.**, c. I-II; Nihad Sami Banarlı, **a.g.e.**, c. II, s. 839; Ahmet Yılmaz, "*Türk Edebiyatında Kadın Şâirler ve Na't*", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, c. XI, ss. 768-775.

8 Bk. Nihad Sami Banarlı, **a.g.e.**, c. II, s. 842.

9 Mütercim Âsım hakkında bk. Abdülbâkî Gölpınarlı, **Divan Şiiri XIX. Yüzyıl**, Varlık Yay., İstanbul 1955, s. 8-10.

da önemli bir iz bırakmıştır. XIX. yüzyıl Azerî sahasında yetişen şâirler arasında **Kudsî** (**Abbaskulu Ağa**) (ö.1846), **Zâkir** (ö.1854), **Mirza Feth Ali** (ö.1878) ve **Vâkıf**'ın (d.?-ö.?) ise önemli bir yeri vardır[10].

Tezkire sahasında **Şefkat Seyyid Abdülfettah**'ın (ö.1826) *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'sı, **Sahhaflar Şeyhi-zâde Vak'anüvîs Es'ad Mehmed Efendi**'nin (ö.1848) *Bahçe-i Safâ-endûz*'u, **Tevfik**'in (ö.1857) *Mecmuatü't-terâcim*'i, **Şeyhülislâm Ahmed Ârif Hikmet**'in (ö.1859) *Ârif Hikmet Tezkiresi*, **Fatîn Dâvud**'un (ö. 1866) *Hâtimetü'l-Eş'âr*'ı, **Mehmed Tevfik**'in (ö.1892) *Kâfile-i Şu'arâ*'sı bu yüzyılda kaleme alınan tezkirelerdendir[11].

XIX. yüzyılın dönüm noktası diyebileceğimiz *Tanzimat Fermanı*'nın yayınlanmasıyla birlikte cemiyet hayatında yenilikler başlamıştır[12]. Türklerin, bunalımlı bir devreden sonra Avrupa medeniyeti halkasına girmeleri gibi algılanan *"Tanzîmât İnkılâbı, Avrupa medeniyeti'nin, bir takım siyâsî, askerî ve iktisâdî baskılarla kendini Türkiye'ye kabul ettirmesi demektir"*[13].

Eski Türk edebiyatının mirası üzerine bina edilen Tanzimat Edebiyatı içinde zikredilmesi gereken ve aynı yüzyıl içinde yaşamış olan şâirlerden **Akif Paşa** (ö.1845), **Şinasî** (ö.1871), **Ethem Pertev Paşa** (ö.1872), **Yusuf Kamil Paşa** (ö.1876), **Ali Suavi** (ö.1878), **Ziya Paşa** (ö.1880), **Namık Kemâl** (ö.1888), **Sadullah Paşa** (ö.1891), **Ahmet Vefik Paşa** (ö.1891), **Muallim Nâci** (ö.1893), **Nâbizade Nazım** (ö.1893), **Ahmet Cevdet Paşa** (ö.1895), **Âlî Bey** (ö.1899), **Şemseddin Sâmi** (ö.1904), **Münif Paşa** (ö.1910), **Ahmet Mithat** (ö.1913), **Ebüzziya Tevfik** (ö.1913), **Recaizâde Mahmud Ekrem** (ö.1914), **Sami Paşazâde Sezai** (ö.1936) ve **Abdülhak Hâmid Tarhan** (ö.1937) Tanzimat dönemi

---

10 Bk. Agâh Sırrı Levend, **Edebiyat Tarihi Dersleri**, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1935, s. 423-427.

11 Bk. Agâh Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998, c. I, s. 327-347; Haluk İpekten, Mustafa İsen, Filiz Kılıç, İsmail Hakkı Aksoyak, Aysun Eyduran, **Şâir Tezkireleri**, Grafiker Yay., Ankara 2002, s. 133-157.

12 Tanzimat hakkında geniş bilgi için bk. A. Cevâd Eren, "*Tanzimat*", **İslam Ansiklopedisi**, MEB. Yay., İstanbul 1970, c. XI, ss. 706-765.

13 Nihad Sami Banarlı, **a.g.e.**, c. II, s. 811.

edebiyatımızın gelişmesinde ve meydana çıkmasında öncü olmuşlar ve önemli izler bırakmışlardır[14].

B. MESNEVÎ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Arapça "s-n-y" kökünden türetilmiş bir kelime olan mesnevî[15], "ikişer ikişer" anlamındaki "mesnâ" kelimesine nisbet yâ'sı eklenerek oluşturulmuş bir kelimedir. Edebiyatımızda mesnevî, her beyti kendi arasında kafiyeli olan manzûmelere verilen isimdir. Beyitlerin kendi aralarında (aa / bb / cc / ..) kâfiyelenmesinden dolayı mesnevî nazım şekli, nazım şekillerinin en kolay kullanılanı olarak genel kabul görmüştür. Beyit sayılarının sınırsız oluşu ve kâfiye düzeninden gelen kolaylıktan dolayı yirmi-otuz beyitlik mesnevîler yanında binlerce beyitlik mesnevîler de yazılmıştır ki mesnevî, "*yüzlerce sahife ve binlerce beyit tutan uzun hikâyelerin, çeşitli dini ve tasavvufi mevzuların, öğretici, ansiklopedik, tarihi ve mizahi konuların kaleme alınması için kullanılan tek nazım şeklidir*"[16].

Bir edebiyat terimi olarak 'mesnevî'nin ilk olarak İran edebiyatında kullanıldığına işaret edilmektedir. Ancak, bu nazım şeklinin ilk örnekleri Arap edebiyatında görülmektedir. Mesnevîde beyit sayısının fazla olmasından dolayı mesnevîler, arûzun bütün bahirlerinde bulunan;

Mefᶜūlü / mefāᶜīlün / feᶜūlün
Fāᶜilātün / fāᶜilātün / fāᶜilün
Feᶜilātün / feᶜilātün / feᶜilün - (Fāᶜilātün / feᶜilātün / fa'lün)

---

14 XIX. yüzyıl Tanzimat Şâirleri için bk. Şemseddin Kutlu, **Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı Antolojisi,** Remzi Kitabevi, İstanbul 1981, s. 9-351; Ahmet Hamdi Tanpınar, **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2001.

15 Mesnevî hakkında bk. İsmail Ünver, "*Mesnevî*", **Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)**, TDK Yay., Ankara 1986, S. 415-416-417, s. 430; E.J.Winkinson Gibb, **Osmanlı Şiir Tarihi I-II**, (terc. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., Ankara 1999, s. 66. Ayrıca bk. Amil Çelebioğlu, **Türk Edebiyatı'nda Mesnevî (XV. Yy. Kadar)**, Kitabevi Yay., İstanbul 1999.

16 Numan Külekçi, **XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi**, Aktif Yayınevi, Erzurum 1999, c. I, s. [XI].

Feʿilātün / mefāʿilün / feʿilün - (Fāʿilātün / mefāʿilün / fa'lün)

Müfteʿilün / müfteʿilün / fāʿilün

Mefāʿilün / mefāʿilün / faʿlün

Feʿūlün / feʿūlün / feʿūlün / feʿūl

gibi kısa kalıplarla yazılmışlardır. Okuyucuya bilgi vermek, onu eğitmek amacıyla kaleme alınan mesnevîler dört başlık altında değerlendirilir. Bunlar: dînî, tasavvufî, ahlâkî ve ansiklopedik mesnevîlerdir[17].

İslam öncesinde ozanların kopuz eşliğinde okudukları ve mesnevî nazım şekline benzeyen koşuglara ilk Türk mesnevîleri olarak bakmak mümkün gözükse de bilinen mesnevî şekli Fars edebiyatında ortaya çıkmış ve aynı adla Türk edebiyatına; "müzdevice", "recez" veya "urcüze" adlarıyla da Arap edebiyatına geçmiştir.

Türk edebiyatında bilinen ilk büyük mesnevî **Yusuf Has Hâcib**'in (ö.1077) *Kutadgu Bilig* adlı eseridir ve mesnevîler, **Mevlanâ**'nın (ö.1273) *Mesnevî-i Maʿnevî*'si haricinde özel adlarla anılırlar. Genel anlamda, kullanılan çeşitli konulara rağmen bir ayrıcalık gözetilmeksizin mesnevîde şu bölümler bulunmaktadır: Dibâce, Tevhîd, Münacat, Na't, Mirâciye, Mehdiye, Sebeb-i Telif, Âgâz-ı Dâsitan, Konu ve Hâtime[18].

Aynı şâire ait 5 mesnevîden oluşan mecmûalara da "hamse" adı verilir. Hamse yazan şâirlere "*Hamse-nüvîs"* ya da *"Sâhib-i hamse*" denilmektedir. Yazdığı mesnevî sayısı altı olan şâirlere "*Sâhib-i sitte*"; yedi olan içinse "*Sâhib-i seb'a*" denilmiştir. Türk edebiyatında sadece mesnevî yazmış olan şâirlerin şiir sanatları küçümsenmiş olmakla birlikte, bir divan şâiri için hamse sahibi olmak şiirde varılacak rütbelerin en büyüklerindendir[19].

---

17 Bk. Halil İbrahim Şener, Alim Yıldız, **Türk İslam Edebiyatı**, Rağbet Yay., İstanbul 2003, s. 345-353.

18 İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Yay., İstanbul 2000, s. 273-274; İsmail Ünver, *a.g.m.*, s.432-463.

19 Tahsin Yazıcı, Cemal Kurnaz, "*Hamse*", **DİA**, İstanbul 1997, c. XV, s. 499-500; İskender Pala, **a.g.e.**, s. 170; Hamse hakkında bk. İstanbul Kütüphâneleri Hamseler Kataloğu, İstanbul 1961;

XIII. ve XIV. yüzyıllarda Türk edebiyatında diğer türlerdeki duruma benzer bir şekilde mesnevîde de bir başlangıç söz konusudur. XV. yüzyılda ise bu türde hızlı bir yükselme ve gelişme cereyan eder. Bu sebeple XV. ve XVI. yüzyıllar için, Türk edebiyatının mesnevîde en başarılı olduğu dönemdir, diyebiliriz[20]. XVIII. yüzyılda duraklama çağına giren mesnevî'nin XIX. yüzyıldaki son örnekleri arasında **Fâzıl**'ın *Hûbân-nâme*, *Zenân-nâme* ve *Defter-i Aşk*'ı ile **İzzet Molla**'nın *Mihnet-keşân* ve *Gülşen-i Aşk*'ı; Tanzimat döneminde ise **Ziya Paşa**'nın *Harâbat Mukaddimesi*, **Nâmık Kemal**'in *Tahrîb-i Harâbât*'ının bir bölümü ve **Abdülhak Hamid**'in manzum tiyatroları vardır[21].

XIX. yüzyılda yaşamış olan **Aşkî Mustafa Efendi**'nin çalışmamızın konusunu teşkil eden *Vahdet-nâme* mesnevîsi ise, Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatında mesnevî türünün son örneklerinden birini oluşturmaktadır.

C. AŞKÎ MUSTAFA EFENDİ

I. HAYATI

XIX. yüzyılda yaşamış, şâir ve aynı zamanda Mevlevî şeyhi olan **Aşkî Mustafa Efendi**'nin doğum tarihi hakkında ve hayatı hakkında çok detaylı bilgilere sahip değiliz. Mevcut tezkirelerde neredeyse adı geçmeyen şâirin hayatı hakkındaki bilgileri, **Aşkî**'nin manzumelerini ihtiva eden külliyatı tertib eden **Mehmed Salih b. Mehmed Emîn**'in yazdığı mukaddimeden,[22] **Aşkî**'nin Medine Tarihine ilişkin iki

---

Abdülkadir Karahan, "*Hamse*", **Türk Ansiklopedisi**, c. XVIII, s. 454; Tunca Kortantamer, **Ne'î-zâde Atâyî ve Hamsesi**, İzmir 1997.

[20] Gönül Ayan, **Tebrizli Ahmedî Esrâr-Nâme**, Ankara 1996, s. XXIV.

[21] İskender Pala, **a.g.e**, s. 274; İsmail Ünver, *a.g.m.*, s. 430-432.

[22] Bk. Aşkî Mustafa Efendi, **Dîvân-ı Fevâidu'l-Uşşâk** (**Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif**), Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bölümü, yer nu.: 3934, 1[b]-3[a]. Kısaca HM nüshası dediğimiz bu eser Aşkî'nin eserleri bölümünde de değineceğimiz üzere kanaatimizce yanlış isimle kaydedilmiştir. Çalışmamızda bu külliyattan vereceğimiz dipnotlar HM nüshasından olacağı için **Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif** ismini kullanacağız. Eserin diğer nüshaları **Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif** ismiyle Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp., yer nu.: 662'de (YK nüshası) ve İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ktp., yer nu.: 9'da (TA nüshası) kayıtlıdır.

cildi tercüme olan üç ciltlik eserinin ilk cildinde tevhîd ve münacattan sonraki "*Sebeb-i Tercüme-i în Kitâb-ı Müstetâb*"[23] başlıklı bölümden, **Aşkî**'nin külliyatında yer alan bazı manzumelerinden ve **Aşkî** ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki belgelerden elde etmekteyiz.

Aşkî Efendi'nin künyesi eserlerinde "**Aşkî Mustafa b. Ömer el-Kilisî**" şeklinde geçmektedir. Sadece, külliyatının elimizdeki son istinsahı olan HM nüshasının mukaddimesinde künyesi "**Mustafa Aşkî b. Ömer el-Kilisî**" olarak yer almaktadır. Şâirimiz şiirlerinde **Aşkî** mahlasını kullanmıştır. Zaman zaman sadece **Mustafa** adını kullandığı da olmuştur[24]. Mahlas, şâirler tarafından gerçek ad dışında kullanılan ikinci addır. Dîvân şâirlerinin, şiirlerinin başka şâirlerin şiirleriyle karışmasını önlemek için, aruzun her kalıbına uygunluk göstermesini de gözeterek, daha çok iki ya da üç heceden oluşan kelimelerden ve çoğunlukla mizaçlarına uygun olarak seçtikleri takma adlara verilen isimdir[25]. Ancak, **Aşkî**'nin bu mahlası neden kullandığına dair bir mahlas-nâme bulunmamaktadır.

Aşkî'nin H. 1272 yılında yazdığı aşk konulu *Aşk-nâme* mesnevîsinden ve şiirlerinde çoğunlukla Allah aşkını işlemiş olmasından dolayı "Aşkî" mahlasını kendisine seçmiş olduğu muhtemel gözükse de, **Aşkî** hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki en eski tarihli (H.1264) belgelerde bile **Aşkî** mahlası geçmektedir[26]. Bu, **Aşkî**'nin, mahlasını genç yaştan beri kullandığını göstermektedir.

Aşkla ilgili olan anlamındaki "Aşkî" mahlası Arapça aşk kelimesinden türemiştir. Bundan başka bir sanat terimi olarak aşkî kelimesi "*altının varak haline getirilmesi ameliyesinde kullanılan kuzu derilerinin kireçten çıkarıldıktan sonra etten*

---

23 Aşkî Mustafa Efendi, **Ta'tirü Ercâi'd-Devleti'l-Mecîdiyye bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye** (Bu dipnottan sonra bu eseri kısaca **Medine Tarihi** şeklinde ifade edeceğiz), İÜ Ktp., T.Y. 1488-1490, c. I, 3^b-11^b.

24 Meselâ bk. *Vahdetnâme*'nin 89. beyiti.

25 Mahlas konusunda bk. Ali Yıldırım, **Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler**, Akçağ Yay., Ankara 2006; Mustafa İsen, **Ötelerden Bir Ses,** Akçağ Yay., Ankara 1997, s. 195-208.

26 Bk. BOA, İ..MVL. 129/3391; BOA, İ..DH.. 180/9814; BOA, A.}MKT. 155/26; BOA, A.}MKT. 144/48.

ayrılan tarafının üzerinden yağları ve fazlaları alınmak için kullanılan iki kulplu bıçağın ismi"[27] anlamına gelmektedir. Fakat kelimenin bu anlamı, şâirimizin kullandığı Aşkî mahlasıyla alakalı olmamakla birlikte, şâirin, mahlasını tasavvuf dilinde kazandığı anlam itibariyle kullandığını düşünmekteyiz.

Çalışmamız sırasında **Aşkî Mustafa Efendi**'den başka, Aşkî mahlasını kullanan ondört şâir tespit edebildik. Bu şâirler tespit edebildiğimiz kadarıyla şu kimselerdir: **Aşkî Mehmed Efendi** (Aşkî-i Kadîm), **Aşkî İlyas Ahmed Çelebi** (Yenihisarlı, Üsküdarlı), **Aşkî Ali Çelebi** (Tireli), **Gülşen-i Aşkî** (Yeniceli), **Aşkî Efendi** (*Kenzü'l-Hakâyık* ve *Muhtarnâme* Mütercimi), **Aşkî Hasan Çelebi** (Saruhanlı), **Aşkî-i Deli Abdu'l-Vâsi** (Ergeneli), **Aşkî Ahmed Efendi** (Zağralı), **Aşkî Hasan Efendi** (İstanbullu), **Mustafa Aşkî Efendi** (Filibeli), **Aşkî Çelebi** (Tireli), **Mehmet Emin Hünayî** (İstanbullu; Aşkî, ikinci mahlası), **Kaşanlı Aşkî**, **Hindistan-Lehnulu Aşkî**[28].

Aşkî Mustafa Efendi hakkında yapılan çalışmalar[29] haricinde, Aşkî mahlaslı şâirler hakkında bilgi veren kaynaklardan sadece *Osmanlı Müellifleri*'nin "Derc Edilmemiş Olan Tarih Kitapları" bölümünde şâirimiz **Aşkî Mustafa Efendi**'nin adı

---

27 Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yay., İstanbul 1971, c. I, s. 101.; Ayrıca bk. İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2006, s. 196.

28 Bu konudaki kaynaklar hakkında bk. Bursalı Mehmet Tahir, **a.g.e.,** c. III, s. 186.; Sadettin Nüzhet Ergun, **Türk Şairleri**, İstanbul 1936, c. I, s. 511-520; İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, c. I-II; Şemsettin Sâmi, **Kâmûsu'l-A'lâm**, (İstanbul 1306'dan Tıpkı basım), Kaşgar Yay., Ankara 1996, c. IV, s. 3156.; Haluk İpekten ve diğerleri, **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 48-50; Şükriye Akgül, **Türk Edebiyatında Aşkî Mahlaslı Şairler**, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 2000. Bunun yanı sıra çalışmalarımız sırasında -özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki araştırmalarımızda- şâir olup olmadığını tespit edemediğimiz Aşkî mahlasını kullanan pek çok şahsın olduğunu gördük.

29 Orhan Bilgin, "*Aşkî Mustafa Efendi ve Aşk-Nâmesi*", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1990, S. 5, ss. 211-222.; İsmail E. Erünsal, "*Aşkî Mustafa Efendi ve Medine Tarihine Dair Eseri*", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1991, S. 6, ss. 111-125.; Orhan Bilgin, "*Aşkî Mustafa Efendi ve Mi'râc-Nâmesi*", **Prof.Dr. Nihat M. Çetin'e Armağan,** İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1999, ss. 97-116.; Numan Külekçi, **a.g.e.**, c. I, s. 258-270.

geçmektedir. Bu kayıt, "*Ta'tirü Ercâi'd-Devleti'l-Mecîdiyye bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye,* (***Aşkî Mustafa b. Ömer el-Kilisî***) *Türkçe, sene 1262, yazma. Kütüphane-i Umumî'de*"[30] şeklindedir. Farklı kaynaklardaki dağınık ve eksik halde bulunan **Aşkî**'leri bir araya getirmek üzere ortaya konulan "*Türk Edebiyatında Aşkî Mahlaslı Şâirler"*[31] başlıklı lisans tezi de sadece diğer onüç Aşkî mahlaslı şâir hakkında bilgi vermektedir. XV. yy. **Fatih** devri şâirlerinden **Aşkî Mehmed Efendi**'nin *Heft Peyker* çevirisi üzerine bir makalesinde **Günay Kut (Alpay)** da "*1971 yazında Sayın Agâh Sırrı Levend'i ziyaretim sırasında kendisine Aşkî'nin Hetf Peyker'i üzerine çalıştığımdan bahsetmiştim. Fişlerini çıkararak hemen bana Aşkî'lerin bir listesini verdi. İşte elimdeki bu listeye göre tam 13 Aşkî vardır*"[32] demektedir. Ancak, **Agah Sırrı Levend**'in *Türk Edebiyatı Tarihi* isimli eserinde 16 farklı Aşkî mahlaslı şâir gözükmektedir[33].

Adı geçen lisans tezinde bazı **Aşkî** mahlaslı şâirlerin farklı şâirlermiş gibi tezkirelerde yer aldığı ifade edilmektedir. Biz de bu kanaati taşımaktayız. *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* ve **Mustafa İsen** ise sadece 10 **Aşkî** mahlaslı şâir olduğuna işaret etmektedir[34]. Ancak zikredilen Aşkî mahlaslı şâirler arasında **Aşkî Mustafa Efendi**'nin adı geçmemekle birlikte bizim ulaştığımız bazı Aşkî mahlaslı şâirlere de yer verilmemiştir.

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere **Aşkî Mustafa Efendi**'nin tezkireler ve diğer kaynaklarca zikredilmemesi **Aşkî**'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli kültür merkezlerinin uzakta yaşamış olmasıyla izah edilebilir. Nitekim, yaşadığı dönemin önemli tezkirecilerinden **Fatîn**'in (ö.1283 / 1866-67), tezkiresi *Hâtimetü'l-*

---

30 Bursalı Mehmet Tahir, **a.g.e.**, c. III, s. 186.

31 Şükriye Akgül, **Türk Edebiyatında Aşkî Mahlaslı Şairler**, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 2000.

32 Günay Kut (Alpay), "*Aşkî Ve Heft Peyker Çevirisi*", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1972**, TTK Yay., Ankara 1989, s. 128.

33 Bk. Agah Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1998, c. I, s. 546.

34 Bk. Haluk İpekten ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 48-50; Mustafa İsen, **Ötelerden Bir Ses,** Akçağ Yay., Ankara 1997**,** s. 198.

eşʿâr'ı çok geniş tuttuğunu ve tek bir beytini görebildiklerine bile eserinde yer verdiğini biliyoruz. **Fatîn**, aynı zamanda Mısır valisi **Kavalalı Mehmed Ali Paşa**'nın damadıdır[35]. **Aşkî**, **Mehmed Ali Paşa** ile İstanbul seyahati sırasında (H. 1257) görüşmüş ve Mısır'da ağırlanmıştır. İstanbul seyahati sırasında kaleme aldığı şiirlerden de anladığımıza göre **Aşkî**, bu dönemde şiirle meşgul biridir. Bu itibarla hem şâir hem de şeyh olan **Aşkî**'nin, **Fatîn**'in tezkiresinde bile zikredilmemesi düşündürücüdür.

Aşkî Efendi ve Aşkî mahlaslı şâirler hakkında yaptığımız bu araştırmalar neticesinde, **Aşkî** hakkında en geniş bilgilerin **Aşkî**'nin kendi kaleminden çıkmış olduğu sonucuna ulaştık[36]. *Medine Tarihi*'ne ilişkin eserinin ilk cildinde, 3^b-11^b yapraklarında oldukça tafsilatlı bir şekilde, zaman zaman beyit ve kıtalarla desteklenen süslü bir nesirle hayat hikâyesini veren **Aşkî Mustafa Efendi,** hayatı hakkında en önemli bilgileri sunmaktadır. Bu bilgilere göre **Aşkî Mustafa Efendi** Kilis'te[37] doğmuştur. Hadis tahsili için genç yaşta Mısır'a gitmiş ve bir süre Câmiü'l-Ezher'de faydalı ilimleri öğrenmekle meşgul olmuştur. Ancak **Aşkî**, gönlündeki Mekke özleminin önüne geçemez ve;

Arzū-yı masḳat-ı re's-i Resūl eyler gönül
Yüz sürüp aʿtāb-ı Bābu'llāha şevkile vüṣūl[38]

diyerek Mısır'dan ayrılır ve Mekke-i Mükerreme'ye ulaşır. Mekke'de yirmi yıl

---

35 Haluk İpekten ve diğerleri, **Şair Tezkireleri**, s. 145-146.

36 Bu araştırmalar için birkaç kere İstanbul'a gidip ve Süleymaniye Kütüphanesi, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ve çeşitli sebeplerle kapalı gözükmesine rağmen İÜ Merkez Kütüphanesi'nde araştırmalar yapılmıştır. Bununla birlikte Aşkî Efendi hakkında makaleleri bulunan Orhan Bilgin ve İsmail E. Erünsal ve Aşkî mahlaslı başka bir şâir olan Aşkî-i Kadîm hakkında çalışması olan İskender Pala ile görüşülüp şâirimiz hakkında fikir alışverişinde bulunulmuştur.

37 "Sebeb-i Tercüme-i în Kitâb-ı Müstetâb" kısmında geçen "Kiliz" ifadesinden maksat Kilis'tir. Şemseddin Sami Kilis için "*çoğrafiyyun-ı Arab âsârında Kilis ismine tesâdüf olunmayup o vakitlerde (Kiliz) ismiyle (Azaz) kasabası muzâfâtından bir kariyye idi*" demektedir. Bk. Şemsettin Sâmi, **Kâmûsul'l-A'lâm**, c. V, s. 3880.

38 Aşkî Mustafa Efendi, **Medine Tarihi**, c. I, 3^b.

kalmış ve faydalı ilimleri öğretmekle meşgul olmuştur. Burada dostlarının teşvikleri ve yardımlarıyla evlenmiş ve çocukları olmuştur. Ne var ki geçim sıkıntısına düşmüştür. Hz. Peygamber'e olan sevgisi de "*hâne-i dilden kâle-i sabrı yağma*"[39] edince Mekke-i Mükerreme'den Medine-i Münevvere'ye doğru çoluk-çocuğuyla birlikte müreffeh bir hayat sürmek için deve sırtında Allah'ın yardımı ve Hz. Peygamber'in muhabbetiyle yola düşmüş giderken;

Naʿtün itmiştür beyān bā-naṣṣ Ḳur'ān-ı mübīn
Vaṣf-ı şānuñda didi Ḥaḳḳ raḥmeten li'l-ʿālemīn
Dergeh-i Mevlāda red olmaz sözüñ bu ʿācizi
Ḳıl şerefyāb-ı şefāʿat yā Şefīʿu'l-müẕnibīn[40]

demiş ve Medine-i Münevvere'ye ulaşmıştır. Risalet-penâh'ın kapısına yüz sürüp ömrünün sonuna kadar Ravza-i Mutahhara'ya kapı komşu olmaya niyet etmiş ve burada *Buhari-i Şerif* ve *Mesnevî-i Münif* dersleri vermekle vakit geçirmiştir. Ancak "*her bir asrın Mûsâ-meşrebleri bir Firʿavn'dan vâreste olmayup fakîre dahî erbâb-ı hased ifk ü bühtân*"[41] ettiklerini söyleyerek huzurunun kaçtığını, pek çok sıkıntı çektiğini, hor ve hakîr görüldüğünü dile getirir.

Bu sıkıntılarını gidermek için şehrin ileri gelenlerine manzûm ve mensûr olarak halini döküp yoksulluğunu ve perişanlığını yüz bin şiir yoluyla ifade etse de;

Ardan mütāʿ faẓl u hüner taşur gelü kim
Bin maʿrifet zemānede bir āferīnedür
Ebnā-yı vaḳt hüner hünere āferīn virür
Yā Rabb bu āferīn ne tükenmez ḫazīnedür[42]

bağlamında "*bu belde-i tâhire ehl-i münâsıbları istihsânı ihsâna bedel eylediklerinden*"[43] bir karşılık bulamamıştır. Bunun üzerine bazı sadık dostlarıyla

---

39 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 4ª.

40 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 4ª.

41 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 4ª.

42 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 4ᵇ.

konuşmuş ve onlarla yaptığı meşveret sonucunda dostları kendisine yaşadığı geçim sıkıntısından dolayı gurbete çıkmasının uygun olacağını söylemişlerdir. **Aşkî**, her ne kadar bunun mantıksız olacağını söylemişse de dostlarının her biri buna engel olmuştur. Nihayetinde İstanbul'a gitmesinin doğru bir karar olacağında muvaffak olmuşlardır. **Aşkî**, bu muazzam beldeyi daha önce hiç ziyaret etmemiş ve dönemin padişahını görmemiştir. Bu konudaki

ᶜİbādetdür cemāl-i pād-şāh görmek insāna
Müyesser eyle yā Rabb ben de görem bir dāne[44]

beyti onun daha önce İstanbul'a gitmemiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Dönemin padişahı **Sultan Abdülmecid** (1839-1861) ise hilâfet hutbesiyle saltanatın başına henüz geçmiştir. Meşveret meclisi dağılıp herkes evine dağıldığında **Aşkî**, Hz. Peygamber'den izin almak ve istiharede bulunmak için bir Regâib gecesi Ravza-i Mutahhara'ya giderek geceyi burada geçirir. Ravza-i Mutahhara'da durumunu Hz. Peygamber'e arz ederken bir ara aklına, garîb ve kimsesiz olarak İstanbul'a vardığında geçimini nasıl sağlayacağı düşüncesi gelip hüzünlenmiştir. Uyku ile uyanıklık arasında iken birden kulağına "*bir nidâ irişüp Âsitâne tarafına 'âzim ol* ***Musallî Nûri Mustafa Paşa****'ya mihman olursun âvâzesi üç defa zuhûr itdikde"*[45] uyanmış ve rahatlamıştır.

Aşkî Mustafa Efendi ertesi gün yol hazırlıklarını tamamlayıp Hicrî 1257 Safer ayının on ikisinde salı günü Hz. Peygamber'e veda ettikten sonra yola çıkmış ve dört günde Yenbû limanına ulaşmıştır. Yenbû limanından da Mısır'a doğru yola çıkmış ancak, bindiği gemi on iki gün boyunca fırtınaya yakalanmış ve dalgaların şiddetinden sayısız kere ölümle yüz yüze geldiklerinden dolayı bindiği yelkenli gemi Yenbû limanına geri dönmüştür. "*Yeni dünyaya gelmiş gibi hayât-ı cedîd bulup"*[46] bu defa kara yoluyla Mısır'a doğru yola çıkmış ve yaklaşık elli gün sonra Mısır

---

43 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 4[b].

44 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 5[a].

45 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 5[b].

46 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 6[a].

sınırlarına varmıştır. Mısır'da bazı ziyaretgâhları ziyaret ettikten sonra Nil yoluyla İskenderiye'ye geçmiştir.

Aşkî Efendi Mısır'a varınca tekrar "*elem-i deryâ"*[47] nın perişanlığına kapılır. Yelkenli gemilere binmeye cesaret edemez. Kendisine vapur isimli buharla çalışan ve yolculuk meşakkati olmayan bir vasıta olduğunu söylerler. İstanbul'a buharlı gemi ile gitmeyi arzu etse de bilet birkaç akçedir ve pahalıdır. Oysa **Aşkî**'nin "*kîse-i sabrında Hak berekâtı üç guruş"*[48] vardır. Bunun üzerine "*ehl-i kuburdan isti'âne itmek üzre Busârî hazretlerinin merkad-i enverlerine varup"*[49] ruhaniyetlerini ziyaret ettikten sonra şeyhinin kendisine ihsan buyurduğu 'salatiyye' ile meşgul olmuştur.

Daha sonra "*ol mekândan taşra varup **Serezli Ahmed Bey** merhum"*[50] ile buluşur. **Ahmed Bey**, **Aşkî**'ye hürmet gösterip "*bir saatten beru cenâbınızı teftiş iderüm"*[51] diyerek devletlü **Saîd Muhib Efendi** hazretlerinin İskenderiye'ye teşriflerini duyup kendisiyle mülakat etmek istediğini bildirir. **Said Muhib Efendi**'nin konağına vardıklarında kendisine büyük hürmet gösterilir ve iltifatlarda bulunulur. **Said Muhib Efendi,** İstanbul'a gidecek olan **Aşkî**'ye beraber vapur yolculuğu yapmalarını rica eder. **Aşkî** de bunu kabul eder.

Ertesi gün Mısır valisi **Mehmed Ali Paşa**, **Aşkî**'nin üç guruşuna üç kese akçe ihsan buyurur. Birkaç gün sonra da **Said Muhib Efendi**'ye müsteşarlık görevi verilir. **Said Muhib Efendi**, kendisine müsteşarlık verilmesini, **Aşkî Mustafa Efendi**'nin ayağının uğurlu gelmesine yorar ve **Aşkî**'ye ihsanlarını ve iltifatlarını günbegün artırır. Üç gün sonra **Said Muhib Efen**di ile **Aşkî Mustafa Efendi** vapura binerler ve "*rahmet-i rahman gibi Âsitâne"*ye[52] ulaşırlar. Ne var ki İstanbul'a geldiklerinde karantinaya alınacaklardır. **Aşkî**, "*acaba cürm ü günâhımız nedür ve bu*

---

47 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 6ª.

48 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 6ª.

49 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 6ª.

50 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 6ª.

51 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 6ª.

52 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 6ᵇ.

mekâna ne dirler[53] diye hayretler içinde çeşitli sorular sorduğunda; kendisine, "*bu mekân mağfiret-gâh-ı müminîn ve berây-ı tezâyüd-i azabü'l-kâfirîn olan karantinadür"*[54] denilmiş ve **Aşkî**, "*bu da bir kaza-i Rabbaniye, sabr idelüm"*[55] diyerek karantina süresinin dolmasını beklemiştir.

Karantina sırasında İstanbul'daki bazı dostları **Aşkî**'yi resmî izin kâğıdı ile evlerine davet etseler de o cevap olarak her birine, Hz. Peygamber'in Medine'yi teşriflerinde **Eyyüb Ensari** hazretlerine misafir olduğunu, kendisinin de Resulullâh'ın yolunda o zâta misafir olacağını söyler. Orada ortaya çıkacak olan hâllere göre de kendisine ne mekân işaret edilirse ona göre amel edeceğini söyleyerek bütün davetleri geri çevirir.

Aşkî, yirmi günlük çileli bir karantinadan bir cuma günü salıverilir. Hiçbir yerde eğleşmeden kayığa binip doğruca **Eyyüb Sultan** hazretlerinin "*cây-ı cennet-ârâları"*[56] diye ifade ettiği kabirlerine varır. **Eyyüb Sultan**'ın huzurunda cuma namazı öncesi hâlini arzeder. Ona misafir olduğunu söyler. Duâda bulunur. Cuma namazını edâ ettikten sonra camiden çıkar. Caminin avlusunda çok saygıdeğer bir zatla karşılaşır. **Aşkî**'ye 'buyurun' der. **Aşkî** 'ne mekâna' diye sorduğunda arkasından bir el omzuna dokunur. Kimdir diye arkasına dönüp baktığında, tanımadığı bir şahıs 'memûr olduğun mekâna' diyerek sorusunu cevaplar ve gider. Yanında olan zâta 'bu kimdir' diye sorduğunda "*meczûb-ı İlâhiden Mahmûd nâmında bir zâtdur"*[57] cevabını alır. O mahalleden vakit kaybetmeden bir kayığa binerler. "*İşâretden karîn zihn-i âcizi"*[58] olan **Aşkî,** kayıkta 'bu gideceğimiz zât kimdür' diye sorunca, birlikte kayığa bindikleri zât, "*sâbık sır-kâtibi ve hâlâ serasker-i şehriyârî **Nûri Mustafa Paşa** hazretleridür"*[59] diye cevap verir. **Aşkî**

---

53 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 6[b].

54 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 6[b].

55 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 6[b].

56 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 7[a].

57 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 7[a].

58 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 7[a].

59 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 7[a].

Mustafa Efendi bundan mutluluk duymuşsa da vezirlere yakışır âdâbdan habersiz olduğundan ve kendisini onların meclisine layık göremediğinden dolayı çekinir. Yine de "*görelim âyîne-i devrân ne sûret gösterür"*[60] diyerek yola devam etmiştir.

Paşa'nın yalısına vardıklarında **Nûri Mustafa Paşa**, **Aşkî Efendi**'yi hürmetle ve ayakta karşılar. Çeşitli ikramlarda bulunur. Geceyi **Nûri Mustafa Paşa**'nın yalısında geçiren **Aşkî**, **Nûri Mustafa Paşa** ile başta şerîat ve tarikat olmak üzere pek çok konuda saatlerce sohbet eder. Ertesi gün Beşiktaş Mevlevîhânesinin post-nişîni ve şeyhi **Abdülkadir Efendi**'yi ziyaret etmek için yola çıkar. Mukabele gününe tesâdüf eder ve tekkenin bir köşesine geçerek oturur. Şeyhi **Abdülkadir Efendi** ile karşılaşır ve onun feyzinden istifade eder. Bu karşılaşmayı Ya'kup peygamberin Yusuf peygamberle karşılaşmasına ve hasret gidermesine benzetir.

Sultan Abdülmecid, tekkedeki âyini üstteki kafesli bölmeden takip etmektedir. Sultan tarafından gönderilen bir şahıs, **Aşkî**'ye isminin ne olduğunu, hangi beldede yaşadığını, burada hangi sebeple bulunduğu ve kimin yanında misafir olduğunu sorar. **Aşkî** bu kişinin kim olduğunu bilmediği gibi bir daha da kendisini dergâhta göremez. Bunu şeyhinin kerametine yorar. Şeyhi ile sohbet ettikten ve mukabelesini tamamladıktan sonra misafir olduğu **Nûri Mustafa Paşa**'nın yalısına gelir. Geceleyin, dergâhta vuku' bulan hadiseyi **Nûri Mustafa Paşa**'ya anlatınca durumun iç yüzünü öğrenir.

Yine bir cuma günü **Aşkî Mustafa Efendi** selamlık sırasında padişâhı görmek niyetiyle Beylerbeyi Camii'ne gider. Cuma namazından sonra selamlık merasiminde **Aşkî Mustafa Efendi**'yi gören **Sultan Abdülmecid**, **Nûri Mustafa Paşa**'ya **Aşkî**'nin Medine'de bulunan âilesine ceyb-i hümâyunundan (padişaha ait olan hazineden) üç bin kuruş göndermesini ve **Aşkî**'ye de üç yüz kuruş aylık bağlanmasını emreder. Kendisine de çeşitli lütuflarda bulunulur.

Sultan, aynı zamanda **Aşkî Efendi**'den Medine tarihine dair bir tercüme eser yazmasını ister ve eserin yazılımı sırasında kullanılmak üzere yedi bin beş yüz kuruş daha ihsanda bulunur. **Aşkî Mustafa Efendi** de bu vesile ile **Sultan Abdülmecid**'e

---

60 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 7[a].

bir kaside yazar ve Medine'ye sağ salim döndüğünde Medine tarihi tercümesine başlayacağının sözünü verir.

Aşkî Efendi iki ay kadar İstanbul'da kaldıktan sonra bir gemiye binip Medine'ye varmak için yola çıkar. Hicrî 1257 yılının haccını Mekke'de ifa ettikten sonra ailesinin yanına, Medine'ye varır. Eserini yazmak için Medine ile alakalı Arapça, Farsça ve Türkçe tarih kitaplarını; *Buharî, Müslim* gibi hadis kitaplarını ve siyerleri inceler. Türcüme için en uygun eser olarak XV.yy müelliflerinden **es-Seyyid Ali es-Semhudî**'nin *Vefâ'l-vefâ* isimli Medine tarihini anlatan meşhur eserinde karar kılar. Eserinin doğruluğunu da istihare yoluyla "*istihare-i fakirenem oldukta üç def'a yed-i 'âcizâneme i'tâ olunmasıyla*"[61] diyerek kontrol eder. İzin ve yardımları için de Hz. Peygamberin ve **Semhudî**'nin kabirlerini ziyaret ederek ruhaniyetlerinden faydalanmayı düşünür.

Aşkî Mustafa Efendi H. 1258 yılının Rebiülevvel ayının on ikinci günü müsveddelerini yazmaya başladığı bu eserini 1263 yılı Cemâziyelevvelinde tamamlamıştır.

Aşkî Mustafa Efendi'nin külliyatını **Mehmed Salih Efendi**[62] tertip etmiştir. külliyatın başındaki mensur mukaddimedeki ifadesine göre **Mehmed Salih Efendi** Mekke'de ikamet etmektedir. **Aşkî Mustafa Efendi,** hava değişikliği için bir gün Medine'den Mekke'ye gelmiştir. **Mehmed Salih Efendi**, Aşkî'nin o zamana kadar yazılıp bir köşeye atılmış ve müsveddelerde kalmış şiirlerini de bu vesileyle görmüştür. **Mehmed Salih Efendi**'nin ricası ve **Aşkî**'nin izni ile şiirlerin perişan halde olan kâğıtlardan bir araya toplanıp tertip edilmesi münasib görülmüştür.

Yine **Mehmed Salih Efendi**'nin ifadesine göre **Aşkî Mustafa Efendi** Medine'de yirmi yıldan fazla kalmıştır. Mezheben Nakşibendî, meşreben de Mevlevîdir. Dîvânının tertip edildiği esnâda Mekke ve Medine'deki Mevlevî şeylerinden biri olarak bilinmekte ve tanınmaktaydı.

---

61 Aşkî, **Medine Tarihi**, c. I, 10^{b}.

62 Yaptığımız araştırmalar neticesinde Mehmed Salih Efendi, H. 1245'te İstanbul'da doğmuştur. Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. Bu konuda bk. BOA, DH.SAİDd. 71/127.

Aşkî’nin şiirlerinden de hayatı hakkında bazı bilgiler elde etmekteyiz. Kızının ölümü üzerine kaleme aldığı bir gazelinden küçük yaşta vefat eden bir kız çocuğu olduğunu öğrenmekteyiz[63]. Yine manzumelerinden, **Aşkî**’nin Mısır seyahati esnasında Gülşenî dergâhında misafir kaldığı ve bu münasebetle bir tercî yazdığı anlaşılmaktadır[64]. *Vahdet-nâme*’yi ithaf ettiği Giritli **Mehmed Şefîk Efendi** ile de İstanbul seyahati esnasında tanışmış olması muhtemeldir. Nitekim **Aşkî,** *Vahdet-nâme*’nin 414-417. beyitlerinde **Şefîk Efendi**’yi bir gece ziyaret ettiğini söyler.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde yaptığımız araştırmalar neticesinde **Aşkî**’yle alakalı olarak daha önce istifade edilmemiş bazı belgelere ulaştık. Bu belgelere göre H. 1264 yılında **Aşkî**’nin evi olmadığı, maaşının da kendisine kâfi gelmediği sebebiyle bir menzil yapmasına izin verilmesine dair Evkaf Nezareti’ne tezkire gönderilmiştir[65].

Yine H. 1264 yılında **Aşkî**’ye maaş tahsis edildiğine[66] ve aynı yıl içinde maaşının artırıldığına[67] dair bilgiler vardır. Aynı yıla ait diğer bir belge ise H. 1264 yılında Haremeyn-i Şerifeyn’deki Mevlevîhânelerin **Aşkî Efendi**’ye ihale olduğuna dairdir[68]. H. 1265 yılına ait belgede ise **Aşkî**’ye arpa tahsis edildiğine dair bilgiler mevcuttur[69].

H. 1270 yılında “*meşayih-i mevlevîyeden mücaveretle Medine-i Münevvere’de bulunan Mustafa Aşkî Efendi’ye tayinat tahsisi*”[70] yapıldığı ve aynı yıl **Aşkî**’ye atiyye verildiğine[71] dair arşiv belgeleri bulunmaktadır. Yine H. 1273 yılında

---

63 Aşkî, **Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif.**, 233ª-234ᵇ.

64 Aşkî, **Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif.**, 92ª-93ª.

65 BOA, A.}MKT. 144/48.

66 BOA, İ..MVL. 129/3391.

67 BOA, İ..DH.. 180/9814

68 BOA, A.}MKT. 155/26.

69 BOA, İ..MVL. 132/3540.

70 BOA, İ..MVL. 296/11996.

71 BOA, A.}MKT.NZD. 100/31.

kendisine atiyye verildiği[72] ve maaş tahsis edildiğini[73] öğrenmekteyiz.

Arşiv belgelerinden **Aşkî** hakkında öğrendiğimiz önemli bilgilerden biri de 29 Zilhicce 1279 tarihinde **Aşkî**'nin **Abdulgani** isminde bir oğlunun Medine'de doğduğudur. Bu belgede **Aşkî**'den ve oğlundan "Seyyid" diye bahsedilmektedir[74]. **Aşkî**'den seyyid diye bahsedilmesi sadece bu belgeye has değildir. Mekke'de ikamet eden zamanın âlimlerinden şâir ve aynı zamanda belagat sahibi **Dağıstanlı Ahmed Hicrî Efendi, Aşkî**'nin divânına uzun bir takriz yazmıştır. Bu takrizde **Aşkî**'nin adı *"silsile-i siyâdetun netîcesi es-Seyyîd el-Hacc Mustafa Efendi el-mahlas-ı bi-ʿAşkî"*[75] şeklinde geçmektedir. Osmanlı, seyyidleri koruyup onlara çeşitli hediyeler sunmakla kalmamış geçimlerini sağlayabilmeleri için onlara maaş tahsis etmiştir[76]. Nitekim **Aşkî**'ye de her yıl maaş tahsis edildiğini yukarıda zikrettiğimiz belgeler arşivi doğrulamaktadır. Bu bilgilerden hareketle **Aşkî**'nin Hz. Peygamber'in soyundan geldiğini düşünmekteyiz.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde **Aşkî**'ye dair bulduğumuz son belge 12 Safer 1284 tarihlidir. Bu belgeye göre **Aşkî Efendi**, H. 1284 yılında da Medine ikamet etmektedir. Medine mücavirlerinden **Yakub Aşkî**'nin mührünün bulunduğu bir mektub Sadâret'in Mühimme Kalemi'ne gönderilmiş ve **Aşkî Efendi**'ye maaş bağlanılması istemiştir. Böylelikle Medine'de sakin **Aşkî Efendi**'ye mahlûlât-ı vâkıadan[77] münasib miktar maaş bağlanması kararı alınmış ve **Aşkî Efendi**'ye bu husus belirtilmiştir[78].

---

72 BOA, A.}MKT.NZD. 220/57.

73 BOA, İ..DH.. 380/25076.

74 BOA, DH.SAİDd… 84/77.

75 Aşkî, **Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif**, 298^{b}.

76 Seyyidlere maaş bağlanması hakkında bk. Murat Sarıcık, **Osmanlı İmparatorluğunda Nakîbu'l-Eşraflık Müessesi,** TTK Yay., Ankara 2003, s. 110-120.

77 Mahlul, intikal edecek vâris bırakmaksızın ölen kimseden kalan arazî anlamına gelen emlâk ve cihet hakkında kullanılan bir ifadedir. Çoğulu mahlûlâttır. Bz. Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, c. II, s. 384.

78 BOA, A.}MKT.MHM. 384/72.

Eldeki belgelerden, **Aşkî Mustafa Efendi**'nin ne zaman ve kaç yaşında öldüğünü tam olarak bilememekteyiz. Ancak **Mehmed Şefîk Efendi**'nin *Dîvânçe*'sine takrîz yazan **İbrahim İzzet Efendi** şöyle bir ifade kullanmaktadır: "*Konya'ya azîmetle Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere'ce Mevlevî meşihatine nâil olduğu hâlde Girid tarikiyle mahall-i âlî-i mücâvete ricʿat ve avdetle bi'l-vusûl orada terk-i dağdağa-i fenâ itmiş olan Aşkî Dede'nin rahîk-i iradetiyle meşhûn idi*"[79]. Bu takrîz, 26 Cemâziyelâhir 1288'de (12 Eylül 1871) vefat eden **Şefîk Efendi**'nin ölümünden sonra R. 1293'te (H. 1294 / M. 1877) basılan *Dîvânçe*'sinde yer almaktadır. **Şefîk Efendi** kendi ölümüne bile tarih düşürmüş olan bir şâirdir ve 28 sayfalık *Dîvânçe*'sinde 14 şahsın ölümüne dair tarihler vardır. Ancak **Aşkî** ile tanışıyor ve onun eserlerini takip ediyor olmasına rağmen onun için bir tarih düşürmemiştir. Bu bilgiye göre **Aşkî**'nin H. 1288 ve sonrası yıllarda sonra ölmüş olması muhtemeldir.

Aşkî, külliyatındaki bir gazelde de kendine seslenmekte ve şöyle bir beyit kullanmaktadır:

Geçirduñ *ʿömr-i heftādı* hemān fısḳ-ı fücūr içre
Tefekkür itmeduñ bir kez yārın ʿuḳbādur ey ʿAşḳī[80]

Bu beyitteki 'ömr-i heftâd' yetmiş yıllık ömür anlamına gelmektedir. Külliyat ilk olarak H. 1274 yılında temize çekildiğine ve bu esnada **Aşkî** yaşıyor olduğuna göre **Aşkî**, bu tarihte en az yetmiş yaşındadır. Bu bakımdan **Aşkî**, oğlu **Abdulgani**'nin doğduğu H. 1279'da en az 75 ve kendisine maaş tahsis edildiği H. 1284'te en az 80 yaşında olmalıdır. Bu, **Aşkî**'nin doğum tarihinin H. 1200 ile 1204 (M.) yılları arasında olabileceğini göstermektedir. Sonuç olarak biz **Aşkî**'nin H. 1288 ile H. 1294 yılları arasında ve 85 yaşlarında ölmüş olduğunu düşünmekteyiz. Bu da milâdî olarak 1871 ile 1877 yıllarına tekabül etmektedir[81].

---

79 Mehmed Şefîk Efendi, **Dîvânçe-i Hanyevî Şefîk Efendi**, Ahter Matbaası, İstanbul 1293 (M.1877), s. 5.

80 Aşkî, **Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif.**, 288[a].

81 Orhan Bilgin, Aşkî'nin doğum ve ölüm tarihleri hususunda "XVIII. yüzyılın son çeyreği olan 1790-1800 yılları arasında doğmuş ve XIX. asrın üçüncü çeyreğinde 1860-1870 yılları arasında da ölmüş olması muhtemeldir" demektedir. Bk. Orhan Bilgin, "*Aşkî Mustafa Efendi ve Mi'râc-Nâmesi*", s. 97.

II. ŞAHSİYETİ

Aşkî Mustafa Efendi, mensûr eserler kaleme almış bir müellif ve *Dîvân* sahibi mutasavvıf bir şâirdir. **Aşkî Efendi**'nin Mevlevî tarîkatına mensubiyeti, Mekke ve Medine'de ikamet etmiş olması hem tasavvufî şahsiyeti hem de ilmî-edebî şahsiyeti üzerinde olumlu izler bırakmıştır. Ancak onun şahsiyetinin en belirgin yönünü Mevlevî tarikatine mensubiyeti dolayısı ile tasavvufî kişiliği oluşturmaktadır Aynı zamanda Hz. Peygamber'in soyundan geldiği için seyyid diye anılan **Aşkî**'nin tasavvufî şahsiyeti ve düşünceleri, tezimizin "*Vahdet-nâme'nin Dînî-Tasavvufî Tahlîli*" başlığı altında geniş bir şekilde ortaya konulmuştur.

Aşkî Efendi hadis tahsili için Kilis'ten ayrılıp gittiği Mısır'da Câmiü'l-Ezher'de ilmî gelenek içerisinde çok iyi bir medrese tahsili görmüştür. Dînî ilimlerin yanında edebî ilimleri de hakkıyla öğrenmiştir. Zamanını ise Mekke ve Medine'de elli yıl gibi bir süre faydalı ilimleri öğretmekle geçirmiş, *Buharî-i Şerif* ve *Mesnevî-i Münif* dersleri vermiştir. Bu yönüyle **Aşkî**, sadece mutasavvıf bir şâir değil aynı zamanda talebelerine ilim öğretme aşkını taşıyan bir 'hoca' kimliği taşımaktadır.

H. 1264 yılında Haremeyn-i Şerifeyn'deki Mevlevîhâneler **Aşkî'**ye ihale olunmuştur. Aşkî bu Mevlevîhânelerde ders vermektedir. Hatta onun Mevlevî şeyhi olması sadece Mekke ve Medine'de değil seyahatleri dolayısı ile Mısır, Girit, Suriye ve İstanbul'daki dostları tarafından da bilinmektedir. Çünkü **Aşkî**, seyahat etmeyi seven biridir. Sık sık Medine'den kalkıp hava değişikliği için Mekke'ye gitmektedir. Nitekim külliyatının beyaza çekilmesi de böyle bir seyahat neticesinde Mekke'de tanıştığı **Mehmed Salih Efendi** ile mümkün olmuştur.

Aşkî'nin İstanbul seyahati esnasında yolu üzerindeki dergâhlara uğraması, uğradığı yerlerde önemli şahsiyetlerce ağarlanması, yaşadığı dönemde Mekke, Medine ve civar merkezlerde Aşkî'nin Mevlevî şeyhlerinden biri olarak tanınıyor ya da biliniyor olduğunu göstermektedir.

Ne var ki **Aşkî Efendi**'nin yazdığı eserler, yeteri kadar tanınma imkânı bulamamıştır. Dönemin şuarâ tezkirelerinde onun hakkında herhangi bir bilginin olmaması da bu hususu doğrulamaktadır. Bu sebepten ötürü olacak ki daha sonraki

kaynaklar da ondan ve onun şâirliği hakkında herhangi bir kanâat belirtmemişlerdir. **Aşkî** hakkında yazılmış takrizler, Osmanlı arşiv belgeleri ve **Aşkî**'nin *Medine Tarihi* eserinde sunduğu hayat hikâyesi onun şahsiyetini ortaya koymamız açısından elimizdeki yegâne kaynaklardır.

Aşkî Efendi, şiirlerinde, özellikle mesnevîlerinde **Mevlânâ**'nın tesiri altındadır. *Vahdet-nâme*'nin, **Mevlânâ**'nın ve **Şahîdî İbrahim Efendi**'nin etkisinde yazılan bir mesnevî olması bu hususu doğrulamaktadır. Ulaşamadığımız *Fîhi Mâ Fîh Tercüme ve Şerhi* ise bunun başka bir örneğidir.

Sultan Abdülmecid, Medine'ye muhabbeti olan ve Medine'nin Türkçe tarihinin yazılmasını önemseyen bir padişahtır. Bu işi de araştırmacı bir kişiliğe sahip olan **Aşkî Efendi**'ye havale etmiştir. **Aşkî,** üç ciltlik **Medine Tarihi**'ne ilişkin tercüme-telif eserini hazırlamadan önce Medine ile alakalı Arapça, Farsça ve Türkçe tarih kitaplarından; Buharî, Müslim gibi hadis kitaplarından ve siyerlerden müteşekkil yüzden fazla eseri görmüş, okumuş ve tetkik etmiştir. Bundan dolayıdır ki onun Osmanlıca'nın beslendiği Arapça ve Farsça'ya vukufiyeti vardır. Devrinde şöhretli bir Mevlevî şeyhi olan **Aşkî**'nin, **Mevlânâ**'dan türcümelerde bulunması Farsçayı; **Semhudî**'den tercümede bulunması da Arapçayı iyi bildiğini göstermektedir. Mütercimliğinin yanı sıra şiirlerinde de bu dillere hâkimiyetinin ve İslamî ilimler yanında edebiyatta da bilgi sahibi olduğu açıkça görülmektedir.

Aşkî'nin başka bir özelliği ise tarih düşürmedeki ustalığıdır. Külliyatının sonunda XIX. yüzyılda Mekke ve Medine'nin siyasî ve ictimâî tarihi bakımından son derece önemli tarihî olaylara tarih manzumeleriyle yer vermiş olması, **Aşkî**'nin yaşadığı çevreye ve döneme duyarlılığını ve sosyal ilişkileri açısından onun müşahadeci kişiliğini ortaya koymaktadır[82].

Aşkî'nin şahsiyeti hakkında söylenecek diğer bir husus, onun seyyid olması dolayısı ile çeşitli vesilelerle çıktığı seyahatlerde ilgiye mazhar olduğudur. Hatta arşiv belgelerinde ondan duası makbul bir zât diye bahsedilmektedir.

---

[82] Edebî eserlerden tarih belgesi olarak yararlanma hakkında bk. Kenan Erdoğan, "*Edebî Eserlerden Tarih Belgesi Olarak Yararlanma: Divanlardaki Tarih Manzumeleri*", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., c. XI, Ankara 2002, ss. 708-717.

Aşkî'nin kişiliğine dair bir diğer husus, onun çeşitli vesilelerle istihareye başvurması ve bunu delil olarak göstermesidir. Örneğin *Medine Tarihi* için tercüme edilecek eser seçimini **Semhudî**'nin eserinden yana kullanmasını istihare yoluyla doğrulama yoluna gitmiştir. Bunun yanı sıra İstanbul'a gitmeden önce Ravza-yı Mutahhara'da ve yolda sıkıntıya gark olduğunda istiharede bulunması bu kabildendir.

Aşkî, hayatının erken dönemlerinde çeşitli sıkıntılar çekmiştir. Bilemediğimiz bir sebepten ötürü hor ve hakir görülmüş Mekke'den Medine'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durumunu şehrin ileri gelenlerine ifade ederken nesrin yanında şiiri de kullanmış olması **Aşkî**'nin düşüncelerini şiirin gücüyle anlatmayı seçmiş olması açısından önemlidir.

Aşkî, bazı şiirlerinde sivri bir dil kullanmıştır. Hatta konusu vahdet hakkında olan Vahdet-nâme mesnevîsinde bile Şefîk Efendi'ye hitaben "def ettin beni" gibi bir ifâde kullanmaktan çekinmemektedir. Ancak o, sivri bir dil kullanmış olduğunun farkında olacak ki külliyatının son nüshasına bazı sivri dilli manzumelerini dâhil etmemiştir. Bu da **Aşkî**'nin ahir ömründeki iç muhasebesini ve şiirleri arasında seçici davranabildiğini göstermektedir.

Aşkî, şiirlerinde, özellikle tasavvufî düşüncelerini aktarırken didaktik bir üslup ve telkin metodlarını kullanmış olması onun hocalık vasfını öne çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra hem kendinden önceki hem de kendi döneminde yaşamış olan şâir ve kalem erbâbına nazîreler yazması ya da ziyaretleri sırasında tanıştığı kimselere şiir ithaf etmesi onun edebiyatla iç içe olduğuna işaret etmektedir.

Her ne kadar kaynaklarda adı yok denecek kadar az geçse de; **Aşkî,** pek çok şâir yetiştirmiş olan Mevleviyye tarîkatının XIX. yüzyıldaki son temsilcilerindendir. Hacimli külliyatı onun şâirliğine; tercüme-telif eserleri ise onun yazarlığına en önemli delildir. **Aşkî Mustafa Efendi** ile ilgili ortaya çıkacak yeni kaynaklar ve yapılacak yeni çalışmalar onun şahsiyeti hakkında daha geniş bilgiler sunulmasına vesile olacaktır.

III. ESERLERİ

1. Manzum Eserleri

1.1. Aşk-nâme

Aşk-nâme,[83] **Aşkî**'nin bütün şiirlerini ihtiva eden *Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif* adlı külliyatın içinde yer alan ilk mesnevîdir. Aruzun "*fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lün*" kalıbıyla yazılmış bu manzume, HM nüshasında 5[b]-10[a] yaprakları arasında yer alır. HM ve TA nüshalarında 130, YK nüshasında ise 129 beyit olan *Aşk-nâme*'den önce 3 beyitlik de besmele ile ilgili bir bölüm vardır. Bu girişten sonra aşka dâir beyitlerden meydana gelmiş olan *Aşk-nâme* başlamaktadır. *Vahdet-nâme*'de yer alan 21. beyitten hareketle de *Aşk-nâme*'nin Hicâz'da yazıldığını öğreniyoruz:

Ḥamdü li'llāh kim olup bend-i şirāz
Oldı meşhūr nāme-i ʿışḳ-ı Ḥicāz

Aşk-nâme'nin son beytinde düşürülen tarih ise eserin H. 1272'de yazıldığını göstermektedir. Eserin ilk ve son beyitleri şu şekildedir:

ʿIşḳ baḥs̱in itdi ʿārifler dırāz
Vermediler ʿışḳa vech-i imtiyāz
…
Ol ebu'l-ervāḥa olṣun ṣad selām
ʿIşḳı "ile eyledüm ẖatm-i kelām"

1.2. Vahdet-nâme

Bu eser çalışmamızın konusunu teşkil ettiği ve ileride daha geniş bir şekilde ele alınacağından burada tanıtımını yapmıyoruz.

---

83 Aşk-nâme hakkında yapılmış çalışmalar için bk. Orhan Bilgin, "*Aşkî Mustafa Efendi ve Aşk-Nâmesi*", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1990, S. 5, ss. 211-222; Numan Külekçi, **a.g.e.**, c. I, s. 258-262. Bu iki çalışmanın her ikisi de Aşk-nâme'nin bir nüshası üzerinden yapılmıştır. İlki YK, ikincisi ise HM nüshasından faydalanmıştır.

1.3. Mi'râc-nâme

Aşkî'nin külliyatındaki üçüncü eser olan *Miʿrâc-nâme*[84]„ HM nüshasının 65[a]-72[a] yaprakları arasında, hezec bahrinin "*me fâ ʿî lün / me fâ ʿî lün / fe ʿû lün*" kalıbıyla yazılmış bir mesnevîdir. HM ve TA nüshalarında 215, YK nüshasında 214 beyit tutarındadır. Genel olarak bu mesnevîde miʿrâc hadisesi etraflıca nazm edilmiştir. Eserde tarih beyti bulunmadığından ne zaman yazıldığına dair bir bilgimiz yoktur. Ancak tertip sırası düşünüldüğünde H. 1272 ila 1274 yılları arasında yazılmış olması muhtemeldir. *Miʿrâc-nâme*'nin ilk ve son beyitleri şu şekildedir:

Sığındum Ḥaḳḳa bismi'llāh güftem
Dür-i miʿrāc-ı naʿti ḫoşça süftem
…
Bulup Miʿrāc-nāme ʿĀşḳī ġāye
Ṣalāt olsun Rasūle bī-nihāye

1.4. Sâkî-nâme

Aşkî'nin külliyatında yer alan en küçük hacimli mesnevîdir. Külliyatın HM nüshasına göre 124[a]-126[b] yaprakları arasında yer alır. HM, TA ve YK nüshalarına göre 71 beyit tutarındadır. Hezec bahrinin "*me fâ ʿî lün / me fâ ʿî lün / fe ʿû lün*" kalıbıyla yazılmıştır. Tasavvufî bir eserdir ve tasavvufî Sâkî-nâmelerin özelliklerini taşımaktadır[85]. **Aşkî**, bu mesnevîde sâkîyi Hz. Peygamber'e, meyi ilâhî aşka ve meyhâneyi Ka'be'ye benzeterek bir aşk meclisine ait duygu ve düşüncelerini anlatmaya çalışarak Allah'tan bağışlanmayı dilemiştir. Eserin ne zaman yazıldığına dair bir tarih düşürülmemiştir. İlk ve son beyitleri şu şekildedir:

Bi-ẕikr-i bā-yı bismi'llâh evvel
Dilüm yād eylesün Allâh evvel

---

84 Aşkî'nin *Miʿrâc-nâme*'si ile ilgili olarak bk. Orhan Bilgin, "*Aşkî Mustafa Efendi ve Mi'râc-Nâmesi*", **Prof.Dr. Nihat M. Çetin'e Armağan,** İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1999, ss. 97-116.

85 Sâkî-nâmeler hakkında geniş bilgi için bk. Rıdvan Canım, **Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme**, Akçağ Yay., Ankara 1998.

…

Bi-cāh-ı ẕāt-i pākuñ yā ilāhī

Bi-Ḥaḳḳ Muṣṭafā ʿafv it günāhı

1.5. Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif

Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif, **Aşkî**'nin mesnevîlerini, dîvânını ve tarih menzumelerini içeren külliyatın[86] adıdır. Bu külliyatın yukarıda da değindiğimiz gibi bilinen HM, YK ve TA olmak üzere üç nüshası vardır. İlk olarak H. 18 Recep 1274 / M. 4 Mart 1858 tarihinde (TA nüshası) **Mehmet Salih Efendi** tarafından beyaza çekilen bu eser, aynı müstensih tarafından iki kere daha (H. 1275 yılında YK nüshası ve H. 1284 yılında HM nüshası) istinsah edilmiştir. Ancak külliyatın hacmi aynı müstensih tarafından istinsah edilmiş olmasına rağmen nüshalara göre bazı farklılıklar içermektedir: TA nüshası, tâlik yazıyla 258 yaprakta 17 satır üzere yazılmıştır. YK nüshası da tâlik yazıyla 289 yaprakta 19 satır üzere yazılmıştır. En son istihsah edilen HM nüshası ise nesih yazıyla 300 yaprak olup 15 satır üzere yazılmıştır. Külliyatın üç nüshasının da mukaddimesi TA nüshasındaki mukaddime tarihi hariç aynıdır. Ancak, HM. nüshasının mukaddimesinde kırmızı mürekkeple yazılması gereken *Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif* ifadesinin yeri kanaatimize göre sehven boş bırakılmıştır. Bu hata da başka bir hataya sebep olmuştur:

YK nüshasının en sonunda müstensih **Mehmet Salih Efendi**'nin, eserin istinsahına tarih düşürdüğü (H. 1275) bir manzume yer almaktadır. Bu manzume aynıyla HM nüshasının da sonunda yer alır. Sadece YK nüshasında rakamla 1275; HM nüshasında ise, H. 1284 yazmaktadır. Bu manzumenin başlığı '*Târîh-i Beste Kitâb-ı Berâ-yı În Dîvân-ı Fevâidu'l-Uşşâk*' şeklindedir. Bu başlıktan hareketle Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Bölümü'ndeki külliyat nüshası (HM) "*Dîvân-ı Fevâidu'l-Uşşâk*" diye farklı bir esermiş gibi kaydedilmiştir. Bundan dolayı

[86] Aşkî'nin külliyatı hakkında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ne bağlı olarak Orhan Bilgin'in danışmanlığında Melek Yapa tarafından "*Aşkî Mustafa Efendi'nin Külliyatının Edisyon Kritiği*" adıyla devam etmekte olan bir doktora tezi vardır. Melek Yapa ile çalışmamız sırasında fikir alış verişinde bulunulmuş ve Aşkî'ye dair edindiğimiz kaynaklar, nüshalar ve bilgiler bu doktora çalışmasında kullanılmak üzere paylaşılmıştır.

bizim görüşümüz, bu külliyatın da *Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif* adıyla anılması gerektiği şeklindedir.

Yaptığımız araştırmalara göre külliyatın en temiz olanı ve en son istinsah edileni HM nüshasıdır. YK nüshası, külliyatın sonundaki tarih manzumeleri ve bazı gazeller açısından HM nüshasından daha hacimli olsa da YK ve TA nüshalarında beyit eksiklikleri ve beyitlerin birbirine karıştırıldığı görülür. YK nüshasında çoğu zaman yazarken unutulmuş bazı beyitler sayfa kenarlarına iliştirilmiştir. Külliyatın içinde yer alan dîvân, dîvânların genel özelliklerini taşır. Dîvânın sonrasında ise tarih manzumeleri ve takrizler yer almaktadır. Bu tarih manzumeleri ve takrizler YK nüshasına göre HM nüshasında az sayıdadır. İlk istinsah edilen TA nüshasında ise birkaç tanedir. Ayrıca YK nüshasında yer alan bazı gazeller ihraç edilmiş ve HM nüshasına alınmamıştır.

Bu bilgiler ışığında şunu ifade edebiliriz ki **Aşkî**'nin *Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif* adlı eser, müstensih **Mehmed Salih Efendi** tarafından temize çekildikten sonra, yazılan tarih manzumeleri ve takizlerle birlikte tekrar istihsah edilme gereği duyulmuş ve bazı şiirler eklenip bazıları da külliyattan çıkarılmıştır. Oldukça temiz olan ve H. 1284'te istinsah edilen HM nüshası mutemelen **Aşkî**'ye H. 1284'te maaş tahsis edilmesine de vesile olmuştur.

2. Mensur Eserleri

2.1. Ta'tirü Ercâi'd-Devleti'l-Mecîdiyye bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye

Aşkî'nin *Ta'tirü Ercâi'd-Devleti'l-Mecîdiyye bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye*[87] adını verdiği ve 'Medine Tarihi' adıyla anılan bu eser kaynaklardan sadece *Osmanlı Müellifleri*'nde zikredilmektedir[88]. Eser üç cilt üzere yazılmıştır. Birinci cilt

---

87 Bu eser hakkında bk. İsmail E. Erünsal, "*Aşkî Mustafa Efendi ve Medine Tarihine Dair Eseri*", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1991, S. 6, ss. 111-125.

88 *Osmanlı Müellifleri*'nin "Derc Edilmemiş Olan Tarih Kitapları" bölümündeki ifade şöyledir: "*Ta'tirü Ercâi'd-Devleti'l-Mecîdiyye bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye, (**Aşkî Mustafa b. Ömer el-Kilisî**) Türkçe, sene 1262, yazma. Kütüphane-i Umumî'de*". Bk. Bursalı Mehmet Tahir, **a.g.e.**, c. III, s. 186.

349, ikinci cilt 372 ve üçüncü cilt 259 yapraktır. Eser büyük boy olup (320x210 / 225x125 mm.) her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Her cildin sonunda istinsah edildiği tarih yer almaktadır. Buna göre birinci cilt H. 1262'de ikinci ve üçüncü ciltler ise H. 1263'te tamamlanmıştır. Eserin müstensihi **Muhammed Rasih Bursevî**'dir. Eserin tamamı Medine'de istinsah edilmiştir.

Aşkî Mustafa Efendi, bu eserini, **Semhudî**'nin *el-Vefâ* adlı eserini esas alarak yazmıştır. **Aşkî** bu hususu birinci cildin "*Sebeb-i Tercüme-i în Kitâb-ı Müstetâb*" başlığı altında anlatmaktadır (3^b-11^b). Eserin birinci ve ikinci ciltleri Medine Tarihi'ne has olup üçüncü cild, müellifin bazı araştırmalar sonucu elde ettiği bilgiler ve bunlardan başka bazı müşahadeleri ihtiva etmektedir. Eserin bu cildinde **Aşkî**'nin düşürdüğü tarihler ve kaleme aldığı şiirler de yer almaktadır. Bunun yanında **Vasıf, İzzet** gibi devrin şâirlerinin yazdıkları kasideler ve tarihlere de üçüncü ciltte yer verilmektedir.

Bu eserin yazılış sebebi, dönemin padişahı **Sultan Abdülmecid**'in, H. 1257 yılında İstanbul'a gelen **Aşkî'**ye Medine tarihine ilişkin bir eserin yazılması gerektiği lüzumunu belirtmesiyledir. Eserin yazımından önce ve yazımı sırasında **Aşkî Efendi**'ye çeşitli hediyeler ve ücret ödenmiştir.

Aşkî, H. 1258 yılının Rebiülevvel ayının on ikinci günü müsveddelerini yazmaya başladığı eserini 1263 yılı Cemâziülevvelinde tamamlamıştır. Üç ciltlik bu eser çok temiz ve süslü bir nesirle yazılmış olup Rıza Paşa kütüphanesinden İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'ne intikal ettirilmiştir[89].

2.2. Fîhi Mâ Fîh Tercüme ve Şerhi

Aşkî uzun yıllar Mekke ve Medine'de *Mesnevî* okutmuş bir Mevlevî şeyhidir. O, **Mevlânâ**'nın eserlerinden ilham almış bir şâirdir. Mevlevî olması dolayısı ile Mevlevîler arasında eserleri okunmakta ve takip edilmektedir. Çalışmamız sırasında, **İsmail Kara**'nın bir makalesinde yer alan, Hanya (Girit) Mevlevîhânesi'nin kütüphane kayıtları arasında "*1 cild Aşkî Dede'nin tercümesiyle mütercem Fîhi Mâ*

---

89 Eserin bilinen tek nüshası İÜ Merkez Kütüphanesi'nde, 1488-1490 numaralarda kayıtlıdır.

Fîh tercüme ve şerhi”[90] ifadesine rastladık. Ancak kütüphanelerde yaptığımız araştırmalarda eserin bu nüshasına ya da başka nüshalarına ulaşamadık.

Aşkî’nin **Hanyevî Mehmet Şefîk Efendi**’ye ithaf ettiği *Vahdet-nâme*’si ve **Şefîk Efendi**’nin *Divânçe*’sinde *Vahdetnâme*’den bahsediyor oluşu, ayrıca Hanya Mevlevîhânesi’nde “*1 cild Dîvân-ı Aşkî Dede*”[91] kütüphane kaydının olması dolayısıyla bu eserin de **Aşkî Efendi**’ye ait bir eser olduğunu düşünmekteyiz. Bununla birlikte H. 1274, 1275 ve 1284 yıllarında istihsah edilen **Aşkî**’nin külliyatında ve H.1263 tarihli Medine Tarihi eserinde *Fîhi Mâ Fîh Tercümesi ve Şerhi* ile alakalı bir ifadenin bulunmadığını belirtmemiz gerekir.

---

90 İsmail Kara, **Hanya / Girit Mevlevîhânesi Şeyh Ailesi – Müştemilâtı –Vakfiyesi – Mübadelesi,** Dergâh Yay., İstanbul 2006, s. 103.

91 İsmail Kara, **a.g.e.**, s. 111.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAHDET-NÂME'NİN MUHTEVÂSI VE DÎNÎ-TASAVVUFÎ TAHLİLİ

A. VAHDET-NÂME'NİN MUHTEVÂSI

Vahdet-nâme'de genel olarak Allah'ın birliğinden, gerçek mürşid ve mürîdin nasıl olması gerektiğinden ve nefsin hallerinden bahsedilmiş; **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'sinden ilham alınarak Mevlevî olmanın gerekliliğine değinilmiştir.

Eser 89 beyitlik giriş bölümüyle başlamaktadır. Bu bölümü 60 beyitlik *Sofra-pend* bölümü takip eder. Asıl konu dokuz başlık altında ele alınmaktadır. Bu bölüm başlıkları ve ihtiva ettikleri beyit tutarları şu şekildedir: *Lokma-i evvel* / 90 beyit, *Lokma-i sânî* / 59 beyit, *Lokma-i sâlîs* / 62 beyit, *Lokma-i râbi*ᶜ 71 beyit, *Lokma-i hâmis* / 120 beyit, *Lokma-i sâdis* / 87 beyit, *Lokma-i sâbi*ᶜ / 120 beyit, *Lokma-i sâmin* / 91 beyit ve *Lokma-i tâsi*ᶜ / 248 beyit. *Vahdet-nâme*'nin giriş bölümleri hariç, toplam 18 başlık altında yazılması planlanmış; ancak, giriş ve *Sofra-pend* bölümlerini takip eden 9 bölüm sonunda bitirilmiştir. **Aşkî**, bu hususu şu beyitle açıklamaktadır:

On sekiz loḳma idi gerçi murād
Doḳuziyle ṭoldı keşkül ḳıl mezād (1094)

Giriş bölümü, 9 beyit içinde Allah'a hamd ü senâ'dan, sonrasında **Hz. Âdem**'in yaratılışından, **Hz. Muhammed**'in ve bütün nebîlerin **Hz. Âdem**'in neslinden geldiğinden bahsederek başlar. **Aşkî,** salat ve selâmdan sonra kendisinin Mevlevî olduğunu söyleyip **Mevlânâ** ve *Mesnevî*'ye dâir beyitlerden sonra sahte Mevlevî şeyhlerinden yakınmakta bu nedenle de *Aşk-nâme*'yi tamamladıktan sonra tevhîde dâir bir eser yazmak istediğini belirmektedir. Eserinin **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'sine bir anahtar olmasını dileyen **Aşkî**, yaşadığı dönemde bazı kimselerin kendilerini mürşid ilan ettiklerini ve halkı kandırdıklarını dile getirmekte ve onların ne tür hilelere başvurduklarını anlatmaktadır. *Vahdet-nâme*'yi Giritli şâir **Mehmed Şefîk Efendi**'nin hatrına yazdığını ve ona ithaf ettiğini ifâde eden **Aşkî**, sonraki bölümü öğütlere ayırdığını söyleyerek giriş bölümünü bitirmektedir.

Sofra-pend bölümü, bu bölümden sonra gelecek olan dokuz bölüme giriş mahiyetindedir. Bundan dolayıdır ki dokuz "lokma" bölümü öncesinde bu bölüm "öğüt sofrası" anlamıyla "lokma" bölümlerine giriş niteliği taşır. Nasihatta bulunulan kişi **Şefîk Efendi**'dir. Yazdığı beyitleri vahdet şarabına benzeten **Aşkî**, âşık olmanın gerekliliğini anlatır. Âşık ile eşek karşılaştırması yapar. Aklın gönül gözünü kapadığından ve bu nedenle sevgilinin görülemediğinden yakınır. Bunu bertaraf edecek olanın da aşk şarabı olduğunu söyler. Bu bölümde öncelikle işlenen konu aşk olmakla birlikte **Hz. İsâ**'nın nüzûlünün yaklaştığına değinilir. Mehdi'nin gelişiyle bütün Hakk sırlarının ortaya çıkacağı savunulur. **Aşkî**, zamanın sahte şeyhlerini deccâle benzettiğinden onlara uymamak gerektiği nasihatini yineler. Kendisinden irfan tahsil edilmesini ve ders alınmasını ister. Ona göre vahdet bağının makamı bülbüller içindir ve oraya dünya fareleri giremez. İyi-kötü, inanan-inanmayan gibi tezatlarla aşkın yüceliğini işler. Tevhîd ilminin diğer ilimlere üstünlüğünü dile getirir. Bu ilim, akılla elde edilecek bir ilim değildir. Tevhîd, güneş gibi apaçık ortada olsa da akıl onun önünü perdelemektedir. Bu bölümün nihayetinde eserinin *Mesnevî*'nin anahtarı olduğunu dile getirir. Eserini kim okursa *Mesnevî*'yi daha kolay anlayacağını söyler ve o kimselerin **Aşkî** için bir fatiha okumasını arzu eder.

Birinci Lokma bölümü eserin ana bölümlerinin başlangıcıdır. Bu bölüm, ten bülbülünün gül bahçesinden ayrıldığından dolayı nasıl bir feryâd içinde olduğuyla başlamaktadır. Daha sonra **Aşkî,** Allah'ın rengiyle boyanmanın mahiyetine ilişkin örneklerle konuyu derinleştirmektedir. Bütün varlıkların O'nun eseri olduğuna değinir. Âşıkların nezdinde evvel ve âhir olanla, zâhir ve bâtın olanın bir olduğunu ve onların yüzlerini ne yana dönerlerse Allâh'ı bulduklarını dile getirir. Buradan hareketle **Şefîk Efendi**'nin Mevlevî olmasını ister. Mevlevî olmak için de *Mesnevî*'nin vird edinilmesi gerektiği üzerinde durur. Müteakip beyitler *Mesnevî*'den övgü ile bahseden beyitlerdir. Sonrasında ise **Aşkî**'nin kendini **Mevlânâ** ile kıyaslaması yer almaktadır. Söylediklerinin kendisinin değil **Mevlânâ**'nın ve **Şâhidî İbrahim Efendi**'nin ilhamından olduğuna işaret etmektedir. **Mevlânâ**'nın, varlığından sıyrılarak Hakk'ın sırrına erdiğini söyleyen **Aşkî**, bu sırrın ney içinde gizli olan bir sır olduğuna değinerek bu sırrın hikayesine yer vermektedir. *Mesnevî*'nin de bu sırla yazıldığını söyleyip âşıkların bundan nasiplendiğini anlatmaktadır. Burada da aşk ilmi ile medrese ilimleri kıyaslanmakta ve dünya ilimleri yerilmektedir. Dünya için çalışanların ve kendini âlim

sananların yerildiği beyitlerden sonra âşıkların **Mevlânâ**'nın kervanının yolcuları olduğu dile getirilmektedir. İşte bu yolda gafil olunmamalı ve evliyâ incitilmemelidir diyen **Aşkî**, âşık, divâne, rind-veş ve cânâne olmayı öğütlemektedir. Eserinin hacim olarak küçük olsa bile manâ olarak çok büyük olduğunu söyleyen **Aşkî,** Hz. Peygamber'e salât ve selam getirerek *lokma-i evvel* bölümünü tamamlamaktadır.

İkinci Lokma bölümü ney'den bahseden beyitlerle başlamaktadır. Ney, insan; neyzen ise insanı yaratan Allah olarak beyitlerde yer alır. Bu mecaz üzerinden hareketle **Şefîk Efendi**'ye seslenen **Aşkî,** Rabbi olmadan insanın var olamayacağını çeşitli örneklerle açıklamaya çalışır. Katre ile deryâ ilişkisinin böylece kavranılabileceğini ancak akıl ve fikrin vahdetin anlaşılmasında engel teşkil ettiğini her fırsatta belirtmektedir. Vahdetin pek çok bölümleri olduğunu ve bunları dile getirmekte aciz kaldığını söyleyen şâir, aşk ateşiyle kararsız kaldığını beyan etmektedir. Müteakip beyitler **Aşkî**'nin varlık hâlini ifade eden beyitler olmakla birlikte aşkın kendisini nasıl bir hâle soktuğunu dillendiren beyitler olması açısından önemlidir. Bu bölüm, müellifin sâkîden aşk şarabı istemesi ve bu aşkın sarhoşluğuyla kalb keşkülünün Hz. Peygamber'in risaletini ifade eden beyitlerle dolmasını dilemesiyle son bulur.

Üçüncü Lokma bölümü Hz. Peygamber'den bahseden beyitlerle başlar. İnsanların en hayırlısı olan Hz. Peygamber'den övgü ile söz edilen bu beyitlerde onun risaletinden, mucizelerinden, miʿrâcından ve yaşadığı bazı olaylardan bahsedilerek bazı âyet ve sûrelerle Hz. Peygamber övülmektedir. Akabinde dört halifeye olan saygısını dile getiren **Aşkî**, her birinden sitayişle bahsedip onların izinden gitmenin önemine değinir. Bu bölümün sonunda ise sözü kendine getirip duâ ister gibi kendi acziyetini beyitleştirir. O'nun dergâhında bir dilenci olmakla övünmek ister. Gönlündeki aşk ile sırları keşfedebildiğini ve vahdet yurdu üzerinde uçup kalb keşkülüne lokmalar attığını söyleyerek bu bölümü de noktalar.

Dördüncü Lokma bölümü, eserin ithaf edildiği **Mehmed Şefîk Efendi**'nin Girit lâlesi diye övüldüğü bir beyitle başlamaktadır. Bu bölüm **Şefîk Efendi**'ye nasihatler babındadır. Doğan ve akbaba karşılaştırması yapan **Aşkî**, mekânsızlıkta kanatlanan aşk doğanı olmayı öğütlemektedir. Aşkın önemi bu bölümde de çok sık dile getirilmekte ve âşıkların halkasından uzak kalmamak tavsiye edilmektedir. Bu bölüm âşık ile maʿşûk hakkında söylenmiş müstakil beyitler içermektedir. Müteakiben,

tarikata meyletmiş olanlar için edebin önemine değinilmektedir. Edebin mahiyetine ilişkin açıklamalardan sonra mürşidlere edeble yaklaşılması ve onların sözünün dinlenilmesi gerektiğine işaret eder. Mevlevî olmanın yolunun mürşidin eteğini tutmaktan geçtiğini söyleyen **Aşkî**, mürşidlerden şeriata aykırı sözler sâdır olduğunda tâlibin buna itiraz etmemesi gerektiğini belirtir. Çünkü onların aşk sarhoşu olduklarını ve bu itibarla aşk sarhoşu olmayanların anlayamayacağı sözler söyleyebileceklerini ifade eder. **Aşkî**, vaktiyle **Şefîk Efendi**'yi bir gece ziyaret ettiğini söylediği beyitlerden sonra **Şefîk Efendi**'ye evliyânın şatahatına itirazda bulunmamayı öğütler. Kendisinin de mecnun gibi olduğunu ve söylediklerinden dolayı maʿzur görülmesini ister. Bu bölüm aşk ehli olanların yüzlerini her nereye dönerlerse orada Hakk'ı bulacaklarını belirten beyitlerle son bulmaktadır.

Beşinci Lokma bölümü de **Şefîk Efendi**'ye seslenen beyitlerle başlar. Bu bölümde de ney'den söylemek, keşkülü doldurma amacı tekrar edilmektedir. Şâir, sözlerinin her ne kadar keşküle sığmakta büyük olduğunu dile getirse de onların kişinin kalbi için küçük olduğunu itiraf eder. Sözlerindeki sırları Aden incisine benzeten **Aşkî**, Allâh'ın velî kullarının öneminden bahsetmekte ve onların her sözünün Hakk'ın vahyi ile olduğuna değinmektedir. Dünyayı terk edip kendilerini Hakk'ta fânî kılan bu kimselerin yolundan yürümenin önemine işaret eder. Kendisini de bu yolda yürüyen bir topal olarak görür. İlletlere ve hastalıklara şükredip sonrasında sıhhat bulmanın güzelliğine işaret eder. Zaman iyi değerlendirilmelidir. Kişi, kendini Hakk'tan ayrı tutmamalıdır. Geçmişi ve geleceği terk edip ânı yaşamanın gereğini bilmedilir. Şeyh sûretine giren aşağılık kimselere ahmakların mürid olduğunu söyleyen **Aşkî**, ahmaklar gibi olmamayı ve sûretin ötesine geçmenin elzem oluşuna atıfta bulunur. Şehvetin esiri olmamayı öğütler. Şeytanın kişiden uzaklaşması için Mevlevî olmak gerekir görüşünü ileri sürer. Müteakiben sûret ve rûhu gölge ve güneş benzetmeleriyle açıklamaya çalışır. Gönül sabibi olan kimseler ölmeden önce ölenler olduğu için o kimselerin çok daha büyük makamlara ulaşacaklarını müjdeler. Kalbin masivadan arındırılması ve kişinin kendi ayıpları ile uğraşmasını söyler. Çünkü kişinin hesaba çekilecek olduğu şey kendi kusurlarıdır. Bundan dolayı kişi şehveti terk etmeli ve rızkın Allâh tarafından gönderildiğini bilmelidir. Ancak kişi, bedenin gıdasını değil rûhun gıdasını talep etmelidir. Çünkü Hakk âşığı olmayanlar ister fakîr ister zengin olsun şeytanın eseri olmuş kimselerdir. Bu bölüm, herkesi sûretine göre düşünmemek

gerektiğine, önemli olanın kalb güzelliği olduğuna ve sûretin terk edilip özün öne çıkarılmasına dair beyitlerle son bulmaktadır.

Altıncı Lokma bölümü **Şefîk Efendi**'nin **Hüsâmeddîn Çelebi**'ye benzetildiği bir beyitle başlar ve **Aşkî**, onu kendisine yol arkadaşı seçtiğini dile getirir. Bu manâ yolu karanlık ve zor bir yoldur. Özelde **Şefîk Efendi**'ye, genelde bütün tâliblere nasihatler bu bölümde de devam etmektedir. Gözyaşı dökmenin gerekliğine değinilir ve gözyaşı, aşk şarabına benzetilir. Vahdet lokmaları da ancak bu aşk şarabıyla birlikte hazmedilir. Gönül ise aşkın ateşiyle kebab olmalıdır. Sonra da sevgili bu lezzet sofrasına davet edilmelidir. Bu benzetmeler insanın beşer özelliklerinden fânî olması içindir. Allâh, insanı kendi sûretinde yaratmıştır ve kişinin vasıfları O'nun vasıfları gibidir diyen **Aşkî**, rûhu deryaya bedeni ise bu derya üzerinde yüzen bir saman çöpüne benzetir. Evliyânın Hz. Peygamber'in vârisi olduğuna değinerek evliyâdan övgüyle bahseden beyitlere yer verir. Onları sadece beşer olarak görenlerin nûrdan mahrum kalacaklarına işaret eder. Ancak onların vasıflarını medh etmek de çetin bir iştir. Kişinin yapması gereken kalb gözünü açmasıdır. Mala ve mülke itibar etmemelidir. Kâmil bir kimse olduğunu iddia edip şeytanca bir tavır içinde olmamalıdır. Her zaman hüsn-i zanda bulunmalı sû-i zandan kaçınmalıdır. Sözlerine ve davranışlarına dikkat etmelidir. Devam eden beyitler **Aşkî**'nin aşk ateşiyle yanıp tutuştuğunu ifade eden ve bu hâl üzere **Şefîk Efendi**'ye aşktan bahsettiği beyitlerdir. Bu bölüm de Hz. Peygamber'e salât ve selâm ile nihayet bulmaktadır.

Yedinci Lokma bölümü de **Şefîk Efendi**'ye hitapla başlamaktadır. Bu bölümde **Aşkî**, hâl atına binerek *kâbe kavseyn* ve *ev ednâ* makamlarını gezdiğini, bu makamlarda çeşitli kimseleri gördüğünü dile getirmektedir. Bu kimselerin hâllerine değinen **Aşkî**, kendisinin de onlardan olması için dua etmekte, ümitvâr olmakta ve Allâh'ın günahkârları affedeceğini söyleyip niyazda bulunmaktadır. Daha sonra **Şefîk Efendi** için *seyr ü sülûk*un merhalelerini ve makamları anlatır. Nefsin özelliklerini ve çeşitlerini sıralar. **Mevlânâ**'yı ise bütün bu makamların en yücesinde görür. Kendisini ise lütûf sofrasından nasiplenmeye çalışan bir köpeğe benzetir. Bu bölüm önceki bölümlerde olduğu gibi kalb keşkülünü doldurmayı arzulayan beyitlerle bitmektedir.

Sekizinci Lokma bölümü sâkî, şarap, meyhâne vb. kavramlar hakkındaki beyitlerle başlar. Aşk şarabının içildiği bir mecliste aşk sarhoşu olup varını yoğunu

ayaklar altına alıp kendini Hakk'ın yolunda fedâ etmenin övüldüğü bu beyitlerde aşk denizinde yok olmanın ve kendini Hakk'ta fânî kılmanın önemine vurgu yapılmaktadır. Bu, fenâfillâh mertebesidir ve bunun sırrına vâkıf olanlar elest gününün aşk şarabından içip sarhoş olanlardır. O kimseler dünyadan elini eteğini çekip sonsuz âlemi kendilerine yurt edinenlerdir. Onlar dünyadaki fakîrliklerinin ve fânîliklerinin karşılığını orada göreceklerdir. İki dünyada da var olanların insanın kendisinde mevcut olduğunu söyleyen **Aşkî**, mekân içinde bedenlerin var olduğu, mekânsızlıkta ise rûhun saklı olduğunu söyler. Beşer özelliklerinden sıyrılanların Hakk'ın sırlarına erişeceğini dile getirir. Bu kimseler insan-ı kâmillerin tâlibleridirler ve onlar kendi çabalarıyla gönül hazinesi ulaşamayacaklarını, bunun için bir Hakk dostunun gerekli olduğunu bilirler. Müteakip beyitler bir mürşide intisab etmenin gerekliliğine ve kalbin önündeki perdenin kaldırılıp fânî olmanın önemine dair anlamları ihtiva etmektedir. Bu bölüm insanın vücudunun hayvanî ve nûranî vasıflarla dolu olduğunu belirten beyitlerle son bulmaktadır.

Dokuzuncu Lokma bölümü eserin son bölümüdür. Bu bölüm, *Vahdet-nâme*'nin **Şefîk Efendi** için yazdıldığını ifade eden bir beyitle başlamaktadır. Bütün kemal ehli kişilerin maksadının bir pîre intisab etmek olduğunu söyleyen **Aşkî**, bu kimselerin vahdetin erleri olduğunu dile getirir. Ney'in Hz. Peygamber'i temsil ettiğini ebced hesabıyla örnekleyen **Aşkî,** resûl redifli beyitlerle Hz. Peygamber'i senâ etmektedir. Bu beyitleri evliyâyı öven ve sahte mürşidleri yeren beyitler takip eder. Aşk ilmi ile dünya ilminin kıyaslaması sonraki beyitlerde de dile getirilmektedir. Bu bölüm bir bakıma diğer bölümlerde dile getirilen konuların tekrar ele alındığı bölümdür. Ayrıca gerçek mü'minin vasıflarından bahsedilir ve bazı kadıların rüşvet aldığına değinilir. Tevekkül ve kanaatin önemi belirtilip sabırla hareket etmenin gerekliliğine işaret edililir. Bu bölümde dikkati çeken diğer bir nokta kul le Hakk arasındaki ayrılığın kuldan kaynaklandığı, Allâh'ın kulu terk etmediği ve ayrılığın sebebinin kul olduğunun örneklendiği ve açıklandığı beyitlerdir. **Aşkî**, son bölümdeki beyitlerin bazılarında da genel olarak duâda ve aşk ile niyazda bulunmaktadır. Tâlibler için nasihatlerde bulunan **Aşkî**, âşıkân ile âkılânı karşılaştırmakta ve âşıkların gönlünün Allâh'ın mekânı olduğunu dile getirmektedir. *Lokma-i tâsi'* bölümü, son beş beytinden önceki 31 beyitte "*Mevlevî ol Mevlevî ol Mevlevî*" mısraı tekrarlanıp Mevlevî olmanın gerekliliğine işaret edilerek bitirilmektedir.

Son beş beyit ise *Vahdet-nâme*'nin bitiş beyitleridir. Bu beyitlerde, eserini on sekiz bölüm olarak yazmayı planladığını söyleyen **Aşkî**, dokuzuncu bölümle birlikte eserini tamamladığını dile getirmektedir. *Vahdet-nâme*'nin H. 1272 yılında yazıldığını ifâde eden son beyit (1097) ise şu şekildedir:

Cevher-i tārīḫ-i miskiyyü'l-ḫıtām
"Oldı Vaḥdet-nāme ʿ Aşḳī bes tamām"
اولدی وحدت نامه عشقی بس تمام
1272

B. VAHDET-NÂME'NİN EDEBÎ ÖZELLİKLERİ VE ÖNEMİ

Çalışmamızın konusunu teşkil eden *Vahdet-nâme*[1] mesnevisi **Aşkî**'nin külliyatında *Aşk-nâme*'den hemen sonra gelen ve **Aşkî**'nin mesnevîleri arasında en hacimli olanıdır. HM nüshasına göre toplam 1097 beyittir. Fakat toplam beyit sayısı YK nüshasında 1095, TA nüshasında ise 1094'tür. **Aşkî,** H. 1272 yılında tamamladığı eserini Giritli şâir **Mehmed Şefîk Efendi**'ye ithaf etmiştir. İlk olarak **Mehmed Salih Efendi** tarafından H. 18 Recep 1274'te beyaza çekilmiş olan külliyat H. 1275 ve H. 1284 yılında aynı müstensih tarafından iki kere daha istinsah edilmiştir.

Vahdet-nâme, *"fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lâ tün / fâ ʿi lün"* vezniyle yazılmıştır. Vezne uymayan mısra hemen hemen yok gibidir. Birkaç yerde, kalıba uygunluk göstermesi açısından bazen kısa hecenin uzun, bazen de uzun hecenin kısa olarak okunduğu görülür. Buna rağmen genelde eserde vezin sıkıntısı görülmemektedir. Kafiye özelliklerine baktığımızda genellikle tam ve zengin kafiye kullanılmaktadır. Yarım kafiye kullanımı nadir olduğu gibi sadece redifle yetinilen beyitler de çok az sayıdadır.

Mutasavvıf bir şâir olan **Aşkî**'nin *Vahdet-nâme* mesnevîsi dil ve ifade özellikleri bakımından klasik edebiyatımızın dilinden bazı farklılıklar göstermektedir. Zira **Aşkî,** belli bir tasavvufî düşünce sistemine mensup olması dolayısıyla sanat kaygısından çok, kendi görüşlerini ifade etme çabası içerisindedir. Ancak düşüncelerini basit bir dille

---

[1] Vahdet-nâme, Numan Külekçi'nin hazırladığı 2 ciltlik **Mesnevi Edebiyatı Antolojisi**'sinde *Lokma-i sâni* bölümü örnek metin alınarak ve sadece HM nüshasından faydalanılarak tanıtılmıştır. Bk. Numan Külekçi, **a.g.e.**, c. I, s. 263-270.

anlatma eğiliminde olma hatasına da düşmemiştir. Bu nedenle hem dîvân edebiyatının inceliklerini kullanan hem de halk edebiyatının sade söyleşini benimseyen bir uslüp kullamaya riayet etmiştir. Çünkü *Vahdet-nâme*'nin muhatapları hem yüksek zümreden hem de halkın içinden kimselerdir. **Aşkî,** yaşadığı çevrenin dili olması dolayısı ile Arapça; **Mevlânâ**'nın eserlerini okutuyor ve onun etkisinde olması dolayısı ile de Farsça kökenli kelimeleri sıklıkla kullanmaktadır. Bunun yanında Türkçe kelimeler daha çok fiiller, edatlar ve bağlaçlar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Konusu itibariyle **Aşkî**'nin *Vahdet-nâme*'si diğer 'vahdet-nâme' adını taşıyan eserlerden farklıdır. En önemli fark, Vahdet-nâme'nin Mevlevî olmanın gerekliliği üzerine yazılmış olmasıdır. Vahdet-nâme türü eserler manzum ve mensur olmak üzere iki kısımda değerlendirilebilir. Manzum vahdet-nâmelerin en hacimlisi **Abdurrahim Karahisârî**'nin *Vahdet-nâme*'sidir[2]. Diğer manzum vahdet-nâmeler, **Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi**'ye[3] ve **İshak Hocası Ahmed Güzelhisarî**'ye[4] aittir. Bunların dışında daha çok Hurûfîlikle alakalı olan bazı mensur vahdet-nâmeler vardır[5].

Eserinin, **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'sine anahtar olmasını dileyen **Aşkî**, *Gülşen-i Tevhid* adlı *Mesnevî* şerhi sahibi Mevlevî şeyhi Muğlalı **Şâhidî İbrahim Dede**'nin (ö. H. 957 / M. 1550) ve **Mevlânâ**'nın yolunu izlediğini ve zaman zaman söylediklerinin kendine ait olmayıp **Şâhîdî** ve **Mevlânâ**'nın sözleri olduğunu tekrar etmektedir.

---

2 Bu Vahdet-nâme ile ilgili olarak üç çalışma yapılmıştır. Bk. Hacı Ömer Karpuz, **Abdurrahim Karahisârî'nin Vahdetnâmesi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1991; Saim Kıstırak, **Abdurrahim Karahisari'nin Vahdet-name'si (tenkitli metin-sözlük)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1999; Ayşe Gülay Keskin, **Abdurrahim Karahisari`nin hayatı ve eserleri ve Vahdetname mesnevisinin tenkitli metni**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2001.

3 Bu konuda bk. Süleyman Gökbulut, **Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin Vahdetname/Usul-i Muhakkıkin'i Işığında Tasavvufi görüşleri (inceleme ve metin),** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), DEÜ SBE, İzmir 2003.

4 Bu *Vahdet-nâme* hakkında DEÜ SBE'ye bağlı olarak Nesrin Sofuoğlu'nun doktora çalışması devam etmektedir. Bu eserin yazma nüshalarından bazıları İÜ Merkez Ktp. nu.: 880, 899 ve 1867'de kayıtlıdır.

5 Bu konuda bk. Hüseyin Lâ-Mekânî Efendi, **Vahdet-nâme**, İÜ Merkez Ktp., nu.: 697; Mukîmî, **Vahdet-nâme-i ilâhî**, İÜ Merkez Ktp., nu. 6821, ayrıca Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp. nu.: 930-1 ve 796-10'da (bu kayıtta yazar adı yanlışlıkla **Mukînî** yazılmıştır) kayıtlı iki nüsha.

Ağırlıklı olarak dînî ve tasavvufî kavramların kullanıldığı *Vahdet-nâme*'de edebî kavramlar da kullanılmıştır. Özellikle bazı hayvanlar teşbih yolu ile beyitlerde anlama yardımcı olmuştur. Bu hayvanlardan eşek, anka, bülbül, at ve köpek en çok kullanılanlardır. Sürüngenler ve leş yiyenler kötü; kanatlı hayvanları ise iyi kimseler için kullanılmıştır. Çiçeklerden ise çoğunlukla gülün üzerinde durulur. Kadeh, şarap, meyhâne vb. kelimeler ise tasavvufî benzetmelerde yer alan diğer edebî kavramlardır.

C. VAHDET-NÂME'NİN DÎNÎ-TASAVVUFÎ TAHLÎLİ

I. DÎN

1. İTİKÂD

1.1. Allâh

Allâh'ın bütün isimlerini cem eden Allâh ism-i a'zamına, kâinatın yegâne yaratıcısının en büyük ismi, mutlak ve tek varlık, bütün güzel isimlerinin anlamlarını kendisinde toplayan ad, ilahî sıfat ve fiilleri içeren en şümullü isim gibi geniş anlamlar yüklenmiştir[6]. Allâh'ın kendisini kullarına tanıttığı doksan dokuz güzel isim vardır. Allâh'ın bu güzel isimleri *Kur'ân-ı Kerim*'in ifâdesiyle Esmâü'l-hüsnâ adıyla anılır[7]. Bunun yanında Tevhîdler[8], Münâcâtlar[9] ve Esmâü'l-hüsnâlar[10] dînî edebiyatımızda Allâh'ın isim ve sıfatlarının sıklıkla geçtiği türlerdir.

---

[6] Allâh hakkında geniş bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, "*Allâh*", **DİA**, İstanbul 1989, c. II, ss. 471-498; Amil Çelebioğlu, "*Kültür ve Edebiyatımızda Allâh*", **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yay., İstanbul 1998, ss. 93-108; Bilal Kemikli, "*Türk Tasavvuf Şiirinde Allâh Tasavvuru*", **Yeni Türkiye**, Temmuz-Ağustos 2000, S. 34, ss. 232-238.

[7] Bk. A'raf (7), 180; İsra (17), 110; Tâhâ (20), 8; Haşr (59), 24.; Allâh'ın isimleri hakkında ayrıca bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, İmam el-Kurtubî, Allame es-Sa'dî, İbn Kesîr, Beyhâkî**, El-Esmâü'l-Hüsnâ Allâh'ın Güzel İsimleri**, (der. Hâmid Ahmed Tâhir el-Besyûnî, Eymen Abdurrezzak es-Sevvâ, Yusuf Ali Büdeyvî), (haz. Osman Arpaçukuru), Karınca Yay., İstanbul 2004, s. 36-40.

[8] Tevhîdler hakkında bk. Ali Nihat Tarlan, **Dîvân Edebiyatında Tevhidler**, İstanbul 1938, c. I-IV; Muhsin Macit, Mustafa İsen, **Türk Edebiyatında Tevhîdler**, TDV Yay., Ankara 1992.

[9] Münâcâtlar hakkında bk. Abdulhekim Koçin, **Divan Şiirinde Münacat**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 1998; Hasan Aksoy, "*Münâcât*", **TDEA**, Dergah Yay., İstanbul 1986, c. VI, s. 468.

Ömrünün uzun bir dönemini Mekke ve Medine'de geçiren **Aşkî Mustafa Efendi**, her şeyin Mâlik'i olan Allâh'ın bütün varlıklarda tezahürünü ve bütün yaratılmışların O'nun varlığına ve birliğine delâlet ettiğini O'nun aşkını gönüllere aktarmak gayesiyle kaleme aldığı *Vahdet-nâme*'de Allâh'ı tekrar tekrar anarak ve O'na niyazda bulunarak dile getirmektedir. Tasavvufî mesnevîlerin genellikle tevhîd içerikli beyitlerle başlaması geleneğine uygun olarak **Aşkî**'nin de vahdet-i vücûd anlayışını dile getirmeye çalıştığı *Vahdet-nâme*'de *Kur'ân-ı Kerîm* ve Hz. Peygamberin sünnetindeki bilgiler ışığında Allâh'ın isim, sıfat ve tezahürlerinin sıklıkla kullandığı görülür. Bunlardan Hakk ve Hudâ en çok zikredilenlerdir. Bunun yanı sıra hazret, pâdişâh, şâh, sâkî ve neyzen gibi kavramların da Allâh için kullanıldığı görülür. Afabetik olarak Allâh hakkında kullanılan kavramlar ve kullanım sıklıkları şu şekildedir:

Âferîd (1 kez), **Ahad** (3 kez), **Allâh** (6 kez), **Bâkî** (2 kez), **Bârî** (1 kez), **Bî-çûn** (2 kez), **Celîl** (4 kez), **Cemâl** (3 kez), **Dânâ-yı râz** (1 kez), **Dest-i kudret** (4 kez), **Ehad** (1 kez), **Gafûr** (1 kez), **Ganî** (1 kez), **Hakk** (123 kez), **Hâlık** (2 kez), **Hayy** (2 kez), **Hazret** (6 kez), **Hû** (12 kez), **Hudâ** (59 kez), **İlâh** (6 kez), **Kadîm** (1 kez), **Kird-gâr** (1 kez), **Lâ-yu'add** (1 kez), **Lâ-yefnâ** (1 kez), **Lâ-yezâl** (5 kez), **Lem-yezel** (6 kez), **Ma'bûd** (1 kez), **Mecîd** (2 kez), **Mevlâ** (7 kez), **Muîn** (3 kez), **Müsteân** (5 kez), **Neyzen** (16 kez), **Pâdişâh** (4 kez), **Perverd-gâr** (7 kez), **Rabb** (12 kez), **Rahîm** (1 kez), **Rahmân** (2 kez), **Sâhib-zamân** (1 kez), **Sâkî** (6 kez), **Şâh** (1 kez), **Şâh-ı Cihân** (1 kez) **Şâh-ı dîn** (3 kez), **Teâlâ** (3 kez), **Yezdân** (4 kez), **Zü'l-atâ** (2 kez), **Zü'l-celâl** (8 kez), **Zü'l-hayâ** (1 kez), **Zü'l-kerem** (4 kez) ve **Zü'l-minen** (4 kez).

Vahdet-nâme'de Allâh'la ilgili beyitlerin fazlalığı ve bu beyitlere diğer kavramları açıklarken de değineceğimizden dolayı, seçtiğimiz birkaç beyte ve Allâh'ın isim ve sıfatlarının bulunmadığı ancak O'nun konu edildiği bazı beyitlere değinmekle yetineceğiz.

---

[10] Bu konuda bk. Halil İbrahim Şener, **Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l-Hüsnâlar**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), DEÜ SBE, İzmir 1985; Ali Osman Tatlısu, **Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi**, Seha Neşriyat, İstanbul 1972; Ali Yılmaz, "*Türk Edebiyatında Esma-i Hüsna Şerhleri ve İbn-i İsa-yı Saruhani'nin Şerh-i Esma-i Hüsna'sı*", **CÜİFD**, Sivas 1998, c. II, ss. 1-34; Bekir Topaloğlu, "*Esmâ-i Hüsnâ*", **DİA**, İstanbul 1995, c. XI, ss. 404-418.

Allâh Evvel ve Âhir'dir. Bu bakımdan Allâh kelimesinin ilk ve son harfleri alındığında 'âh' kelimesi ortaya çıkar. Tasavvufî ve edebî açıdan 'âh' nidası Allâh'ı temsil eder[11]. Allâh'a karşı bir yakarışı sembolize eden bu kullanımı **Aşkî**'nin bazı beyitlerinde görmekteyiz:

Lā mekān bāġından oldum dūr *āh*
Āh vāh u *āh* vāh u *āh* vāh (151)

Sayısız övgü ve sınırsız hamd ile Allâh tek varlıktır (1)[12]. Hamd ve övgü sadece O'nun zatına mahsustur. O, bütün yaratılmışların mabûdudur (2). Bütün âlemi yoktan var etmiştir (3). Yerler ve gökler O'nun mükemmel yaratma gücüyle meydana gelmiştir (4). Bütün âlemlerin Rabbi olan Allâh ilk insan Hz. Âdem'in cismini su ve topraktan yoğurmuş (5), insanları da kendi sûretinde yaratmıştır (570). Kendisinden afv istenecek ondan başka ilah yoktur (281). Aşk ehli onların kıblesi O'dur. Çünkü *nereye dönersek Allâh'ın yüzü oradadır* (429). Allâh bizlere bu dünyada helal rızık verir. Ahirette ise O'nun nimeti ile şereflenenlere kendi güzelliğini gösterecektir:

Hem bu ʿālemde virür rızḳ-ı ḥelāl
Hem o ʿālemde ider *ʿarż-ı Cemāl* (515)

Kişi varlığından sıyrılmadıkça söz ve fiillerle Allâh'ı anlaması imkânsızdır (820). Çünkü kişi ile Allâh arasında bir perde vardır. Bu perde kişinin Allâh'a ulaşmasını engeller. Kendi özünden sıyrılan için Hakk açık bir şekilde tecellî edecektir (821). Kim bu dünyada malını Allâh için sarfederse onun mükâfatı cennet (830); Allâh aşkıyla mâsivâdan kurtulanların ödülü ise Allâh olacaktır (831). Nitekim insanın vasıfları Allâh'ın vasıflarıdır. Bu sebeple Allâh zaten Hayy, Kadîm ve Müsteân olarak içimizdedir:

Vaṣfımuzdur vaṣf-ı *Ḥaḳḳ* ey nev-civān
Bizdedür *Ḥayy* u *Ḳadīm* u *Müsteʿān* (570)

---

11 Amil Çelebioğlu, *a.g.m.,* s. 96.

12 Tahlil esnasında kullanacağımız parantez içindeki bu numaralar, tezimizin ikinci bölümünü oluşturan *Vâhdet-nâme'*nin tertip sırasına göre beyit sayılarıdır.

1.2. Melekler

Melekler, Allâh'ın nurdan yarattığı, kendilerine kudret verdiği ve ilahî emirleri gerçekleştirmede sorumlu tuttuğu varlıklardır. Yemezler, içmezler ve uyumazlar. Sürekli tesbîh ve zikir içindedirler. Cebrâîl, Mikâîl, İsrâfil ve Azrâîl bu meleklerin en büyükleridir. Diğer meleklerden bazıları ise Mukarrebun, Hafaza, Kirâmen Kâtibîn, Münker-Nekir ve Rıdvân'dır[13]. *Kur'ân-ı Kerîm*'de meleklerle ilgili pek çok âyet vardır[14]. Meleklere îmân, îmân esaslarının ikincisidir.

Aşkî, meleklerden genel olarak bahsettiği beyitlerin ilkinde, kişinin Allâh'a ulaştığında Allâh ile arasına meleklerin dahi giremeyeceğini söyler (701). Melek ifadesinin geçtiği ikinci beyitte ise insan bedeninin canlılık suretinden ve meleklerin ruhaniyeti gibi iki unsurdan oluştuğunu söyler (848). Çoğul olarak kullandığı *melâik* kelimesi de iki yerde geçmektedir. Ona göre bütün melekler Hz. Peygamberin dergâhının hizmetçileridir (310). Âşıklar da aşk ile gönül gözlerini açmış olanlardır. Gönül gözü açık olan ve ma'rifetullaha ulaşan âşıklardan melekler bile çekinir:

Açdılar ʿışḳ-ile ʿāşıḳ çeşm-i dil
Oldı anlardan *melāikler* ḫacil (971)

1.2.1. Cebrâîl

Aşkî, bu büyük meleklerden sadece Cebrâîl'in adını anmaktadır. Cebrâîl, Allâh'ın emir ve vahiylerini peygamberlere ulaştırmakla görevli melektir. Edebiyatımızda pek çok isimle anılan Cebrâîl[15], **Aşkî**'nin beyitlerinde vezin sebebiyle *Cebreîl* şeklinde geçer.

Mi'râc hâdisesinde Hz. Peygamber'i Arş'a dek götüren Cebrâîl'in onun dergâhının en büyük kapıcısı olduğunu (309) söyleyen **Aşkî**, kişi ruh gıdası istediğinde

---

[13] Melekler hakkında bk. Bekir Topaloğlu, Yunus Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, **İslâm'da İnanç Esasları**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul 1998, s. 231-250.

[14] Melekler ile ilgili bazı âyetler için bk. Bakara (2), 30-34, 97-98, 102; A'râf (7), 206; Enbiyâ (21), 26-28; Sâffât (37), 164-166; Necm (53), 5-14, 26; Müddessir (74), 30-31; Kadir (97), 3-5.

[15] Bu konuda bk. İskender Pala, **a.g.e.**, s. 80.

Cebrâîl'in bunu Allâh'a ulaştıracağına inanır (511). Kişinin kendisini terk edip **Hz. Muhammed** gibi Allâh'a kavuşmasını ister. Bu öyle bir buluşmadır ki Cebrâîl bile bu çizgiye ulaşamaz ve geride kalır (814). **Aşkî**, bir beytinde Cebrâîl ile şeytanı karşılaştırır. Şeytanı Ebû Cehil ve Nemrût'la bir tutarken; Cebrâîl'i **Hz. Muhammed** ve **Hz. İbrâhîm**'in yerine koyar:

Bil ki şeyṭān-ı laʿīn u *Cebreīl*
Aḥmed u Bū Cehl Nemrūd u Ḫalīl (1049)

1.3. Kitaplar

Allâh, Cebrâîl aracılığıyla peygamberlerine kitaplar indirmiştir. **Aşkî,** dört büyük semâvî kitap olan *Zebûr, Tevrât, İncîl ve Kur'ân-ı Kerîm*'den sadece son tebliğ için **Hz. Muhammed**'e gönderilen *Kur'ân-ı Kerîm*'i zikretmektedir.

Aşkî, *Vahdet-nâme*'si için en önemli ilham ve bilgi kaynağı olan *Kur'ân-ı Kerîm*'den *Hüdâ* (168, 580); *Furkân* (332); *Kur'ân* (333, 339, 695, 881, 932) ve *Mushaf* (659) diye bahseder. Bu dînî kavramın geçtiği beyitlerde *Mesnevî*'nin *Kur'ân-ı Kerîm*'in tefsiri olduğuna (168); kendilerinden övgüyle bahsettiği evliyânın Kur'ân'ın güneşine benzediğine (580); **Hz. Osman**'ın Kur'ân'ı çoğalttığına (339); *Kur'ân-ı Kerîm*'in Hz. Peygamber'den övgüyle bahseden âyetlerle ve onun vasıflarıyla dolu olduğuna (332, 333, 881); Allâh'tan ümit kesilmeyeceğinin Kur'ân âyetlerinde zikredildiğine (659); fenâfillaha ulaşanlara Allâh'ın vahyinin vasıtasız bir şekilde olacağının Kur'ân'ın hükümleriyle belirtildiğine (695) ve *Kur'ân-ı Kerîm*'de şeytanın insanlar için apaçık bir düşman olduğuna değinilmektedir:

Bu ʿadüvdür deyü *Ḳur'ān*da Ḫudā
Bizlere virdi ḫaber o Ẕü'l-ʿaṭā (932)

1.4. Peygamberler

Farsça bir kelime olan peygamber, "haber veren, haber getiren" anlamında "peyâm" ve "ber" kelimelerinin birleşmesiyle oluşur. Bu kelime, Arapça'daki Resul ve Nebî kelimelerinin karşılığı olarak kullanılır. Allâh, peygamberleri doğruluk, günah işlememe, güvenilirlik, akıllı, zeki ve uyanık olma gibi her türlü ahlâkî

güzelliğe sahip ve diğer insanlara örnek olabilecek insanlar arasından seçer. Peygamberler, Allâh'tan almış oldukları emirleri değiştirmeksizin insanlara ulaştırmakla ve onları tebliğ etmekle görevlidirler[16]. Allâh'ın insanlığa gönderdiği ilk peygamber **Hz. Âdem** ve son peygamber **Hz. Muhammed**'e kadar pek çok peygamber bu görevi üstlenmiştir.

Aşkî mesnevîsinde **Hz. Âdem, Hz. Süleymân, Hz. İbrâhîm, Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ, Hz. Îsâ** ve **Hz. Muhammed'**i çeşitli vesilelerle anmakta ve onların özelliklerinden ve mucizelerinden bahsetmektedir.

Aşkî, 11 yerde *enbiyâ* ve *mürsel* kavramlarını peygamberlere atfen kullanır. Bu beyitlerde, bütün nebîlerin Hz. Peygamberin soyundan geldiğini söyler (7, 8). Peygamberleri de Allâh'ın bülbüllerine benzetir (158). Allâh, bütün peygamberleri kendi sofrasında misafir etmektedir (306). Peygamberler Allâh'a muhtaçtır (308). Bütün peygamberler sözlerinde ve fiillerinde edeble davranmaktadırlar (382). Mi'râc gecesi bütün peygamberler Hz. Peygamberin arkasında namaz kılmıştır (397, 398) ve Hz. Peygamber bütün peygamberlerin önderidir:

Pī̇ş-vā-yı *enbiyā* vü evliyā
Ḥażret-i Aḥmed Muḥammed Muṣṭafā (867)

1.4.1. Hz. Âdem

Semâvî dinlere göre Allâh'ın yarattığı ilk insan ve ilk peygamber **Hz. Âdem**'dir. İnsanlığın atası olmasından dolayı "Ebü'l-beşer" ve Allâh'ın temiz kulu olmasından dolayı "Safiyyu'llâh" olarak anılır. Allâh, **Âdem** peygamberi *ahsen-i takvîm* üzre yaratmıştır[17]. Kur'ân'ın pek çok âyetinde **Hz. Âdem**'den bahsedilmektedir[18].

---

16 Peygamberlerinde bulunması gereken sıfatlar için bk. A. Saim Kılavuz, **Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelam'a Giriş**, Ensar Neşriat, İstanbul 2006, s. 242-248.

17 Bk. Tîn (95), 4.

18 Bk. Bakara (2), 31, 33, 34, 35, 37; Âl-i İmran (3), 33, 59; Mâide (5), 27; A'râf,(7), 11, 19, 26, 27, 31, 35, 172; İsrâ (17), 61, 70; Kehf (18), 50; Meryem (19), 58; Tahâ (20), 115, 116, 117, 120, 121, Yâsin (36), 60.

Tefsirlerin **Hz. Âdem**'in yaratılışına, kıssanın özünü değiştirmeden değinmeleri neticesinde edebiyatımızda ismi en çok zikredilen peygamber olmuştur. Şiirlerde çamurdan yaratılışından, Allâh'ın **Hz. Âdem**'e kendi ruhundan üflemesinden, şeytanın ona secde etmeyişinden, kendisine eşyanın isimlerinin öğretilmesinden, **Havva** ile birlikte yasak meyveden yemesinden ve cennetten çıkarılmasından, dünyaya indirildiklerinde eşi **Havva**'dan uzun yıllar ayrı kalmasından, oğulları **Habil** ve **Kabil** arasında geçen olaylardan bahsedilmektedir.

Edebiyatımızda Âdem kelimesinin, Arapça "*adem*" (yokluk, fena) ve Farsça "*dem*" (zaman, kan) kelimeleriyle cinaslı olarak kullanılması sık karşılaşılan bir durumdur[19].

Aşkî, Hz. Âdem'in yaratılışından bahsettiği bir beyitte onun cisminin Allâh tarafından su ve topraktan yoğrulduğuna değinir (5). **Kâbil** ile **Hâbil** olayına telmihte bulunan şâir, **Kâbil**'in **Hâbil**'i öldürmesiyle ortaya çıkan kötülüğü *"Kâbiliyyet"* olarak nitelendirir ve bunun **Hz. Âdem**'den bu yana artmakta olduğunu ve bu nedenle **Hz. Îsâ**'nın yakın zamanda yeryüzüne ineceğine işaret eder:

Ḳābiliyyet artar *Ādem*den beri
Oldı *ʿĪsā*nuñ nüzūli āḫiri (116)

1.4.2. Hz. Süleyman

Davûd peygamberin oğlu olan **Hz. Süleyman**'ın M.Ö. X. yüzyılda yaşadığı sanılmaktadır. Hem padişah hem de peygamberdir. Devleti 40 yıl büyük bir ihtişam sürmüştür, ancak geçimini ördüğü zembiller sayesinde sağlarmış. Mescid-i Aksâ'nın inşaatını tamamlayıp Kudüs'te bir hükümet sarayı yaptırmış. Rivâyete göre cinlere ve rüzgara emretme yetkisine sahipmiş. Ayrıca kuşlarla ve hayvanlarla konuşur, onların dilini anlarmış. Üzerinde *İsm-i A'zam* yazılı bir mühürlü yüzüğü varmış. Edebiyatımızda Hüdhüd kuşu, karınca, mühür, Belkıs, cin, veziri Âsaf, Sebe kavmi, kelimeleriyle anılır[20].

---

[19] Bk. İskender Pala, **a.g.e**, s. 15-16.

[20] Bk. İskender Pala, **a.g.e.**, s. 359-361

Kur'ân-ı Kerîm'de **Hz. Süleyman**'la ilgili pek çok âyet bulunmaktadır[21]. **Aşkî**, **Hz. Süleyman**'dan *Kur'ân-ı Kerîm*'de bahsi geçen karınca[22] ile olan münâsebeti dolayısıyla bahsetmektedir. Kendini karınca kadar küçük **Mevlânâ**'yı ise **Hz. Süleymân** kadar ihtişamlı görmektedir (181). **Hz. Süleymân** onun şiir dünyasında ihtişamın ve büyüklüğün temsilidir. Çünkü Allâh ona kendisinden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir zenginlik vermiştir. Bu nedenle **Aşkî**'nin diğer bir beytinde de bu bağlamda ele alınır. **Aşkî**'ye göre kişinin gönül sahibi kişilere hizmet etmesi kişiyi karıncalıktan zamanın Süleymanlığına yükseltir:

Mūr ise olur *Süleymān-ı zamān*
Ger mekes ise olur ʿanḳā hemān (493)

1.4.3. Hz. İbrâhîm

M.Ö. XII. yüzyılda yaşamış bir peygamber olan **Hz. İbrâhîm**'in hayatı ve kıssaları hakkında *Kur'ân-ı Kerîm*'de etraflıca bilgiler vardır[23]. **Nemrut**'un gördüğü rüya üzerine ülkedeki bütün erkek çocukları öldürtmeye başladığı sırada, annesi, **Hz. İbrâhîm**'i gizlice doğurmuş ve Kûsâ civarında bir mağarada büyütmüştür. Küçük yaşlardan itibaren putlara tapan Bâbil halkına hayret eden **Hz. İbrâhîm** birgün puthâneye girip bir balta ile putları kırmış ve bunun üzerine Nemrut tarafından cezalandırılmak ve öldürülmek için mancınıkla büyük bir ateşe atılmıştır. Cebrâîl Allâh'ın emri ile onu havada tutmuş ve isteğini sormuş, **Hz. İbrâhîm** de, "ben Allâh'ın kuluyum, dileğim O'nadır, sana değildir, Allâh ne dilerse yapsın" cevabını vermiştir.

Bu olaydan sonra **Hz. İbrâhîm** *Hâlilullâh* adıyla anılmıştır. Sofrasında misafir olmadığı zaman yemek yemeyen **Hz. İbrâhîm**'in adı bereket ile birlikte anılır. Lakabı *Hanîf*'tir. Yüz yetmiş beş yaşında vefat etmiş ve Habrûn'da defnedilmiştir. İlahi nizam olarak kendisine 20 sahife indirilmiştir. İki oğlu da

---

[21] Bk. Bakara (2), 102; Nisâ (4), 163; En'âm (6), 84; Enbiyâ (21), 78-82; Sebe (34), 12-21; Neml (27), 15-44; Sa'd (38), 30-40.

[22] Bk. Neml (27), 18-19.

[23] Mesela bk. Bakara (2), 127, 136; Nisâ (4), 125; En'âm (6), 74-83, 161; Hûd (11), 73; İbrâhîm (14), 35-41; Nahl (16), 123; Enviyâ (21), 58-70; Saffât (37), 91-107.

peygamberdir. **Hz. İshak** soyundan İsrailoğulları peygamberleri, **Hz. İsmail** soyundan da **Hz. Muhammed** gelmiştir[24].

Edebiyatımızda bütün yönleriyle ele alınan **Hz. İbrâhîm** hakkında *Hâlil-nâme*[25] türünde de örnekler verilmiştir. Efsânevî bilgiler ve bazı mucizeleriyle edebiyatımızda adı sıklıkla geçen peygamberlerdendir. Dîvân şiirinde sevgilinin yanağı ateş olarak tasavvur edildiğinde âşık, **Hz. İbrâhîm** olma ve o ateşe düşme arzusu taşır. Bazen de sevgilide İbrâhîmlik özellikleri var gibi düşünülür[26].

Hz. İbrahîm'den *Halîl* diye bahseden **Aşkî**, onun sofrasının bereketinden hareketle ruh gıdası istenildiğinde Cebrâîl'in bunu insana ulaştıracağını söyler. Bu beyitte "Hâlil" kelimesi hem "dost" anlamında herhangi bir kişiyi hem de Hâlil sıfatıyla **Hz. İbrahîm**'i ifade etmektedir (511). İnsanın vücûdunda iyilik ve kötülüğün iki düşman olduğunu söyleyen **Aşkî**, buna delil olarak da bir beytinde Şeytan ile Cebrâîl'i, Hz. Peygamber'le **Ebû Cehil**'i ve **Nemrud** ile **Hz. İbrahîm**'i bahsi geçen olaydan dolayı örnek göstermektedir:

Bil ki şeyṭān-ı laʿīn u Cebreīl
Aḥmed u Bū Cehl Nemrūd u *Ḫalīl* (1049)

1.4.4. Hz. Yûsuf

Hz. Yûsuf, İsrailoğulları peygamberlerinden olup **Hz. Yâkub**'un 12 oğlundan biridir. *Kur'ân-ı Kerîm*, **Hz. Yûsuf**'un, kardeşleri tarafından kuyuya atılmasından, babası **Hz. Yâkub**'un ona olan hasretinden, güzelliğinden dolayı Mısır'ın Maliye Bakanı, **Aziz**'in eşi **Zeliha**'nın ona âşık olmasından, zindana atılmasından, rüyâ yorumlamasından, yıllar sonra kardeşlerine ve babasına kavuşmasından ve Mısır'a sultan oluşundan Yûsuf sûresinde bahsetmektedir[27].

---

[24] Hz. İbrâhîm hakkında bk. Ömer Faruk Harman, "*İbrâhim*", **DİA**, İstanbul 2000, c. XXI, ss. 266-272.

[25] Bk. Abdülvasi Çelebi, **Hâlilnâme**, (haz. Ayhan Güldaş), Kültür Bakanlığı Yay., 1996.

[26] Bk. İskender Pala, **a.g.e.**, s. 203; Mustafa Uzun, "*İbrâhim: Türk Edebiyatı*", **DİA**, İstanbul 2000, c. XXI, ss. 272-273.

[27] Bk. Yûsuf (12), 4-102.

Aşkî, güzelliğiyle ön planda olan **Hz. Yûsuf**'tan sadece bir beyitte bahsetmektedir. Bu beyitte **Hz. Yûsuf**'un yüzündeki güzelliğin Allâh'ın bir eseri olduğuna vurgu vardır:

Rū-yı Yūsuf aldı ol rengden eṡer
Ceyb-i Meryem ṭoldı būyından güher (155)

1.4.5. Hz. Mûsâ

Hz. Mûsâ, kutsal kitap indirilen dört peygamberden biridir. Diğer peygamberlerde olduğu gibi *Kur'ân-ı Kerîm*'de ondan da sıklıkla bahsedilmektedir[28]. **Hz. Mûsâ,** İsrailoğulları'ndan **İmran** adlı bir şahsın soyundan dünyaya gelmiştir. **Firavun**, bir kâhinin sözüne inanarak devletinin yıkılmaması için doğacak bütün erkek çocukları öldürttüğü için annesi onu bir sandık içinde Nil nehrine bırakmıştır. **Firavun**'un karısı **Asiye** onu nehirden almış, sevmiş ve sarayda sütanne tutarak büyütmüştür. **Hz. Mûsâ** bir gün Mısır'da gezerken bir Kıptî'yi öldürünce Medyen'e kaçmış ve orada **Şuayb** peygamberin kızıyla evlenmiştir. Allâh, **Hz. Mûsâ** ile Tûr dağında konuşmuş ve ona peygamberlik vermiştir. **Hz. Mûsâ,** Mısır'a varınca **Firavun**'u hak dîne davet etmiş; **Firavun** bunu kabul etmeyince de İsrailoğulları ile Süveyş denizi kenarına inmiş ve asâsıyla Kızıl Deniz'e vurup ikiye ayrılan denizden on iki kabile ile denizi geçmiştir. Kendisini takip eden **Firavun** ve askerleri ise yarılan denizin kapanması sonucu helak olmuşlardır. Kenân ilinde İsrailoğulları defalarca başkaldırdıklarından **Hz. Mûsâ** Tûr dağında inzivaya çekilmiş ve kendisine burada *Tevrat* indirilmiş; kardeşi **Hârun**, ona yardımcı olarak gönderilmiştir. Kavminin altın buzağıya taptığını gören **Hz. Mûsâ** onları *Tevrat*'ın hükümlerine göre amel etmeye çağırmış ve pek çok yıl bu hükümlere göre yaşamışlardır. **Yûşâ** adında bir zâtı yerine tayin eden **Hz. Mûsâ** 120 yaşında vefat etmiştir[29].

---

[28] Hz. Mûsâ ile ilgili toplam 461 âyetten bazıları için bk. Bakara (2), 49-93, 136; Nîsâ (4), 153-154, 164; A'raf (7), 101-156; Şuarâ (10), 68; Tâhâ (20), 9-101; Neml (27), 7-12; Kasas (28), 3-50; Mü'min (40), 28-46.

[29] Hz. Mûsâ hakkında bk. Ömer Faruk Harman, "*Mûsâ*", **DİA**, İstanbul 2006, c. XXXI, ss. 207-213; İskender Pala, **a.g.e.,** s. 295-296.

Allâh ile Tûr dağında konuşmasından dolayı *Kelîmullâh* diye anılan **Hz. Mûsâ**'nın Allâh'ı görmek istemesi[30], elini koynuna sokup bembeyaz olarak çıkarması[31], yılan şekline giren asâsının[32] sihirbazların büyülerini yutması[33], *Kızıl Deniz*'i asâsıyla yarması[34]; Hızır ile olan kıssası[35]; ayrıca suları kan şeklinde akıtmak, kurbağa yağdırmak, büyük sinek ve çekirgeler sürüsü çıkarmak, öküz vebası, insanlarda yara ve ur çıkarmak gibi mucizeleri ile **Hz. Mûsâ** edebiyatımızda çeşitli şiirlerde konu edilmiştir[36].

Aşkî, mürşide bağlanmanın gerekliliğine ve onun sözlerine edeble riâyet etme husûsuna değinirken mürşidlerin Allâh'ın öğrettiği ilimlerle şereflendiklerini söyler. Şâir burada **Hz. Mûsâ** ile âb-ı hayat'ı içip ölümsüzlüğe ulaştığına inanılan **Hızır**'ın[37] *Kur'ân-ı Kerîm*'deki kıssasına[38] telmihte bulunur (409). İnsanın bedeninde gizlenmiş iyilik ve kötülüğün birbirine iki düşman olduğunu söyleyen **Aşkî**'ye göre **Hz. Mûsâ** iyiliği temsil etmektedir:

Nefs-i Firʿavn-ı laʿīn *Mūsā-yı cān*
İki ḫaṣm olmuş vücūduňda nihān (1050)

---

30 Bk. A'raf (7), 143.

31 Bk. A'raf (7), 108. Edebiyatımızda buna Yed-i Beyzâ denir. Bk. İskender Pala, **a.g.e.,** s. 416.

32 Bk. Tâhâ (20), 17-21.

33 Bk. A'raf (7), 117; Tâhâ (20), 69.

34 Bk. Tâhâ (20), 77-78.

35 Bk. Kehf (18), 60-82.

36 Bk. İskender Pala, **a.g.e**., s. 296.

37 Hızır hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, **İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2007; Ayrıca bk. İskender Pala, **a.g.e.,** s. 183-184; Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yay., İstanbul 2005, s. 274; Agah Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, s. 119, Ahmet Talat Onay, **Türk Edebiyatında Mazmunlar**, MEB Yay., İstanbul 2004, s. 268-269.

38 Bk. Kehf (18), 60-82.

1.4.6. Hz. Îsâ

İsrailoğulları'na gönderilen son peygamber **Hz. Îsâ**, **Hz. Meyrem**'in doğumu mucizeli oğludur. *Kur'ân-ı Kerîm*'de pek çok yerde **Hz. Îsâ** ve **Hz. Meryem** ile ilgili geniş bilgilere yer verilir[39]. Allâh tarafından **Hz. Meryem**'e gönderilen Cebrâîl, ona **Hz. Îsâ**'nın doğacağını müjdelemiş ve **Hz. Meryem** insan eli değmeden Allâh'ın rahmeti ve "ol" emrinin hikmetiyle Cebrâîl'in üflemesi sonucu hâmile kalmıştır. **Hz. Îsâ**'nın babasız olarak doğumu miladi takvimin başlangıcı kabul edilir. Kendisine kitap olarak *İncîl* indirilmiş, 30 yaşında peygamberlik verilmiştir. **Hz. Îsâ** üç yıl boyunca halkını Allâh yoluna çağırmasına rağmen kendisine ancak on iki kişi inanmıştır. Bu on iki kişi havârî olarak anılır. Yahudiler **Hz. Îsâ**'yı öldürmek istediklerinde havârîlerden biri onlara yardım etmiş, ancak bu kişi Yahudilerin gözüne **Hz. Îsâ** olarak gözükünce onu bir tepeye çıkarıp **Hz. Îsâ** diye çarmıha gererek öldürmüşlerdir. **Hz. Îsâ** ise melekler tarafından dördüncü kat göğe kaldırılmıştır. Kendisine kıyâmete kadar ömür verildiği ve kıyâmet alâmetlerinden biri olarak âhir zamanda Şam'a inip insanlığı doğru yola davet edeceğine inanılır[40].

Edebiyatımızda **Hz. Meryem**'in **Hz. Îsâ**'ya gebe kalışı, **Hz. Îsâ'**nın doğumu sırasında ve bebekken gerçekleşen olağanüstü olaylar, Cebrâîl'in üflediği ruhtan dolayı dokunduklarına can vermesi, ölüleri diriltmesi, körlerin gözünü açması, çamurdan kuşlar yapıp can vererek uçurması, bebekken konuşması, su üstünde yürümesi, el ile dokunması (mesh) ve nefesi ile hastalara şifa olması, dünyaya değer vermemesi, bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendi dikmesi, ölmeyip göğe yükselmesi, hiç evlenmemesi vb. birçok yönü şiirlere konu edilmiştir. *Mesih* ve *Rûhu'l-Kudüs* olarak bilinir. Adı şiirlerde "dem (nefes)" kelimesiyle yan yana kullanılır[41].

---

39 Bk. Bakara (2), 253; Âl-i İmrân (3), 36-37, 42-45, 49, 52, 55, 59, 84; Nisâ (4), 156-158, 163, 171; Mâide (5), 17, 46, 72, 75, 78, 110, 114, 116, 118; En'âm (6), 85; Tevbe (9), 30-31; Meryem (19), 16-36, 130; Enbiyâ (21), 91-92; Hac (22), 53; Mü'minûn (23), 50; Ahzâb (33), 7; Şûrâ (42), 13; Zuhruf (43), 57; Hadîd (57), 27; Haşr (59), 6; Saff (61), 6.

40 Hz. Îsâ hakkında bk. Ömer Faruk Harman, "*Îsâ*", **DİA**, İstanbul 2000, c. XXII, ss. 465-472; Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yay., Ankara 1998, s. 194-195.

41 Bk. Mustafa Uzun, "*Îsâ: Türk Edebiyatı*", **DİA**, İstanbul 2000, c. XXII, ss. 473-475; İskender Pala, **a.g.e**., s. 211-212.

Aşkî, yaşadığı dönemin özelliklerinden ve kötülüğün **Hz. Âdem**'den beri artmakta olduğundan hareketle *"Mehdî-i zaman, Îsâ-yı zaman* ve *Îsâ"* kelimeleriyle zikrettiği **Hz. Îsâ**'nın yeryüzüne inişinin yaklaştığını *"pek karîb, âhiri* ve *pek yakîn"* ifadeleriyle dört yerde dile getirir (115,116,117,120). **Hz. Îsâ**'dan Mehdî diye bahsettiği bir beyitte **Hz. Îsâ**'nın yeryüzüne inmesiyle Allâh'ın bütün sırlarının ortaya çıkacağını ve insanın o zaman Deccâl'e uymaması gerektiğini söyler (118,119). Bir beyitte de **Hz. Îsâ**'nın annesi **Hz. Meryem** geçmektedir. Bu beyitte **Hz. Meryem**'in **Hz. Îsâ**'ya hamile olduğuna işaret ettiği gibi *"Allâh'ın rengiyle boyanmak"* âyetine de telmih vardır:

Rū-yı Yūsuf aldı ol rengden es̱er
Ceyb-i Meryem ṭoldı būyından güher (155)

Hz. Îsâ'nın zikredildiği başka bir beyitte ise farklı bir anlam vardır. Nefis terbiyesinden bahsetmekte olan **Aşkî**, **Hz. Îsâ**'nın eşek sırtında gezmesinden olsa gerek eşek örneği vermektedir. Nefsini besleyip büyüten kişinin eşek gibi her otlakta durduğunu oysa **Hz. Îsâ**'nın gönlünün yiyip içilecek yerlerden âzâde olduğunu ve böylelikle eşek gibi değil Hz. Îsâ gibi olmanın gerekliliğine işaret eder:

Nefs-perver ḫar gibi her sebze-zār
Cān-ı ʿĪsā bī-nevādur ḫˇār [ü] zār (538)

1.4.7. Hz. Muhammed

Hamd ve senâ olunmuş, çok övülmüş anlamına gelen "Muhammed" kelimesi, peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Peygamber'in daha önce hiç kimseye ad olmamış ismidir. **Hz. Âdem**'den beri gelen "peygamber nuru"nun[42] son sahibi olan **Hz. Muhammed**, mîlâdî 571'de, kamerî aylardan Rebiülevvel ayının 12. günü pazartesi sabahında Mekke'de doğmuştur. Doğmadan önce yetim kalmış ve altı yaşından itibaren de öksüz olarak dedesi ve amcasının himâyesinde büyümüş, ticaretle uğraşmıştır. Kırk yaşında peygamberlik görevini üstlenerek 13 yıl Mekke'de ve 10 yıl Medine'de olmak üzere 23 yıl insanları İslâm dînine davet etmiştir. En

42 Bu konuda bk. Mehmet Demirci, "*Nûr-ı Muhammedî*", **DEÜİFD**, İzmir 1983, S. 1, ss. 239-258.

büyük mucizesi, Allâh'ın Cebrâîl vasıtasıyla kendisine vahyettiği İslâm'ın mukaddes kitabı olan *Kur'ân-ı Kerîm*'dir. **Hz. Muhammed** Kur'ân'ın nüzûllünden hemen sonra kamerî takvime göre doğduğu günün yıldönümünde, 632 yılında, fâni âlemden bâkî âleme göç etmiştir. Hayatı hakkında pek çok biyografik kaynak vardır[43].

Ahmed, Ahmed-i Muhtâr, Bahr-i Kerem, Fahrü'l-Kirâm, Fahr-ı Cihân, Habibullâh, Hazret, İki Cihân Serveri, İmamü'l-Enbiyâ, Mahbûb-ı Hudâ, Mahmûd, Mustafâ, Resûl, Resûlullâh, Ümmî, Ebü'l-Kâsım, Resûl-i Emin, Resûl-i Ekrem vb.[44] pek çok isim ve sıfatla anılan **Hz. Muhammed** hakkında dîvân edebiyatı şâirlerinin dîvân ve mesnevî gibi manzûm eserlerde tevhîd ve münâcâtlardan sonra Hz. Peygamber için na't yazma geleneği vardır. Böylece Hz. Peygamber'i bütün özellikleri ile şiire konu ederler[45].

Aşkî, 299–333. beyitler arasında geniş bir şekilde Hz. Peygamberi övmekle birlikte mesnevînin bütününde **Hz. Muhammed**'i çeşitli isim ve sıfatlarla anmaktadır. Bu isim ve sıfatlar harf sırasına göre şunlardır: *Ahmed, Deryâ-yı Amîk, Deryâ-yı Dürr-i Kadîm, Dürr-i Yetîm, Fahr-i Âlem, Habîb, Habîbullâh, Halîl, Hayru'l-Beşer, Hayru'l-Enâm, Mahmûd, Muhammed, Mustafâ, Müctebâ, Peygamber, Rahmeten li'l-âlemîn, Resûl, Resûlullah, Şefîu'l-Müznibîn,* ve *Server-i Âlem.*

Hz. Peygamberin "en çok övülmüş" anlamındaki *Ahmed* ismini; *Ahmed, Ahmed-i Muhtâr* ve *Hazret-i Ahmed* şeklinde 8 yerde kullanan **Aşkî**, Allâh'ın rengi ile boyanmak gerektiğini Hz. Peygamber'in Yemen'den **Veysel Karanî**'nin kokusunu almasıyla örnekler (66, 154). Öyle ki Hz. Peygamber, peygamberler

---

43 Hz. Muhammed'in hayatı hakkında bk. Mustafa Fayda, "*Muhammed*", **DİA**, İstanbul 2005, c. XXX, ss. 408-423.

44 Hz. Peygamberin isimleri ve sıfatları konusunda bk. Emine Yeniterzi, "*Divan Şiirinde Hz. Peygamber'in İsim ve Sıfatları, Esmâ-i Nebî*", **Kutlu Doğum Haftası II (1-7 Ekim 1990),** Ankara 1992, ss. 87-100; Emine Yeniterzi, **Divan Edebiyatında Na't**, TDV Yay., Ankara 1993, s. 161-202; Naim Erdoğan, **Peygamberimizin Yüce Şahsiyeti ve İsimlerinin İzahı**, İstanbul trz.; İskender Pala, **a.g.e.**, 292.

45 Bu konuda bk. Halil İbrâhîm Şener-Alim Yıldız, **Türk İslâm Edebiyatı**, Rağbet Yay., İstanbul 2003, s. 131-135.

ordusunun ve evliyânın komutanı ve önderidir (398, 867). O, cisimden ayrılarak mâ'nâ âlemine dalanlar için yol arkadaşıdır (550). Onun gibi yürüyüp Allâh'a kavuşanlar için öyle bir mertebe vardır ki Cebrâîl bile o makama ulaşamaz (814). Cebrâîl ile şeytanın; **Hz. İbrâhîm** ile **Nemrûd**'un iyi ile kötüyü temsil etmesi Hz. Peygamber ile **Ebû Cehil**'de de görülmektedir (1049). Hz. Peygamber'in şefâatine nail olmak isteyen **Aşkî**, bunun için şu beyitle niyazda bulunur:

Bir benümle dūzaḫuñ olmaz ʿimār
Aḥmed u Muḫtāra baḫş itseñ ne var (667)

Hz. Peygamberin "övülmüş" anlamındaki bir diğer ismi olan *Mahmûd* sadece Hz. Peygamberin nebîlerin ordusunun önderi olduğundan bahsettiği beyitte geçmektedir:

Oldı serdār-ı cüyūş-i enbiyā
Aḥmed u Maḥmūd Muḥammed Muṣṭafā (398)

"Medhedilmiş, övülmüş" anlamına gelen *Muhammed* ismini 6 yerde zikreden **Aşkî,** bu beyitlerde, nebîlerin onun temiz neslinden geldiğinden (7), onun arş kürsüsünden ayrıldığında sütûnun ağladığından (328), Hz. Peygamber'in nebîler ordusunun önderi olduğundan (398, 867), Yâsîn suresindeki "*sîn*"in bile Hz. Peygamber'in ismi olduğundan (864) ve Mevlevî olan kimsenin Allâh'a, Hz. Peygamber'e ve **Hz. Alî**'ye bağlı olacağından bahsetmektedir:

Ḥaḳḳ *Muḥammed* hem ʿAlīdur Mevlevī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī (1084)

Hz. Peygamberin "seçilmiş" anlamındaki *Mustafâ* ismi *Vahdet-nâme*'de 14 yerde geçmektedir. Bu beyitlerde: **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'sinin onun şeriatının güneşi olduğu (168), Hz. Peygamber'in ney içinde gizli olan sırrı **Hz. Alî**'ye söylediği (191), bütün varlıkların ondan nasiplendiği (299), onun bir el işaretiyle ayı ikiye bölme mucizesi (323), onun arş kürsüsünden ayrıldığında sütunun ağladığı (328), **Aşkî**'nin aklının bir değerinin olmadığı ve Hz. Peygamber sevgisinin tek kazancı olduğu (356), önce Allâh'a sonra da Hz. Peygamber'e karşı edebin vacibliği (393), Hz. Peygamberin nebîler ordusunun önderi olduğu (398, 867), **Aşkî**'nin Medine'de

Hz. Peygamber'in hemen yanında yaşadığı (664), Hz. Peygamber'in dünya ehlinden vefâ ümit etmemeyi söylediği (787), Hz. Peygamber'in Allâh'a olan yakınlığı (879) ve âşıkların Allâh'ın aşkıyla dolu olup Hz. Peygamber'in dîni üzere sarhoş olmuş durumda olduklarından bahsedilmektedir:

ʿĀşıḳān pür şevḳ merdān-ı Ḫudā
Ser-ḫoşāndur dīn-i pāk-i *Muṣṭafā* (1043)

Hz. Muhammed'den 5 yerde *peygamber* diye bahseden **Aşkî**, bir kerecik dahi olsa onu övmenin kendisi için ne kadar önemli olduğunu dile getirir (296). Peygamber mefhumunun kullanıldığı bu beyitlerde; bu zamanda her rehbere değil Hz. Peygamber'e rağbet edilmesi gerektiğine (478), ona inanmayanların "*bu da bizim gibi yiyip içiyor*"[46] diyerek onunla alay ettiğine (576), evliyânın peygamberlerin vârisi olduğuna (578) ve Mevlevî olabilmek için Hz. Peygamber'in sünnetinin terk edilmemesi gerektiğine işaret edilmektedir:

Ḳoyma elden *sünnet-i peyġam-beri*
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī (1071)

Aşkî, Hz. Muhammed'den bahsederken çoğunlukla *Resûl* kavramını kullanmaktadır. 22 kez kullandığı *Resûl* ve *Resûllullâh* ifadelerinin geçtiği beyitlerden bazılarında: hayâsızların Allâh'ın Resûlünden utanmadığını (206), ona salât ve selâm etmek gerektiğini (239, 638), yazdığı kitabın sarhoşluk sözleriyle dolu olduğu için Allâh'tan ve Resûlünden utandığını (267), bütün varlıkların ondan nasiplendiğini (299), mürşidlerin Allâh ve Resûlünün nâibi olduğunu (402), Hz. Peygamber'in cömertlerin hediyesini kabul ettiğini (517), kendisinin mezhebinin Allâh olduğunu ve Resûlullah'ın kapısının köpeği olduğunu (861) dile getirir. Detaylı bir şekilde Hz. Peygamber'i övdüğü 866–881. beyitlerin 869–874. beyitleri arasında Resûl redifini şu şekilde kullanmaktadır:

Bānī-i şehr-i şerīʿatdur *Resūl*
Ḳāsım-ı feyż-i ṭarīḳatdür *Resūl* (869)

---

[46] Bk. Mü'minûn (23), 33.

Lübb-i elbāb-ı ḥaḳīḳatdür *Resūl*
Ẕāt-ı pāki ʿayn-ı raḥmetdür *Resūl*(870)

Ravża-i reyḥān risāletdür *Resūl*
Verd-i bostān-ı besāletdür *Resūl* (871)

Faṣs-nigīn temḳīn-i devletdür *Resūl*
Naṣs-yaḳīn ü dīn-i milletdür *Resūl* (872)

Gevher-i ʿizzi meşiyyetdür *Resūl*
Genc-i dürri lī-maʿiyyetdür *Resūl* (873)

Ẕāt-ı pāk-i baḥr-ı vaḥdetdür *Resūl*
Nuṭḳ-ı pāk-i vaḥy-i ḥażretdür *Resūl* (874)

1.4.7.1. Dört Halîfe

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettikten sonra kurduğu devleti, Hz. Peygamber'in vefatından sonra sırasıyla yöneten dört sahabeye *Dört Halîfe* adı verilmektedir. İslâm tarihinde *Hulefâ-yı Râşidîn Devri* adı verilen ve otuz yıl süren bu dönemi **Hz. Ebû Bekir**, **Hz. Ömer**, **Hz. Osman** ve **Hz. Alî** temsil eder. **Hz. Ebû Bekir,** "Halîfetü Resûlillâh" diğer üç halîfe ve daha sonra gelen Emevî ve Abbâsî halîfeleri ise genellikle "Emîrü'l-mü'minîn" diye isimlendirilmişdir[47]. Edebiyatımızda, Farsçada "dört" anlamında olan "çâr" kelimesiyle yapılan "Çâr-yâr", "Çıhâr-yâr" ve "Çâr-yâr-ı Güzîn" terkipleriyle de anılan bu dört halîfe hakkında şâirlerin çeşitli methiyeleri vardır ki bu manzûmelere kimi zaman na't denildiği de olmuştur[48].

---

47 Dört Halîfe hakkında bk. Mahmud Şakir, **Dört Halîfe**, (çev. Ferit Aydın), Kahraman Yay., İstanbul 1996; Mustafa Fayda, "*Hulefâ-yı Râşidîn*", **DİA**, İstanbul 1998, c. XVIII, ss. 324-338.

48 Çâr-yâr hakkında bk. İskender Pala, **a.g.e.**, s. 93; Hasan Akay, **İslâmî Terimler Sözlüğü**, İşaret Yay., Ekim 2005, s. 89.

Aşkî, 7 beyitte dört halîfeyi birlikte zikretmektedir. Vakar sahibi halîfelerden her birini, dîn evinin dört direğinden birine benzetir (336). Bu dört halîfe şüphesiz mü'minlerin emiridir (341). Dört halîfeye karşı kalbinde düşmanlık besleyenler cehennemliktir (342). Halîfelerden her birinin gönlü vahdet denizidir ve mekânları vahdettir (344). Onlar, Hz. Peygamber'in dostları ve gizemli derinliklerin incisidirler (345). Her biri âlemdeki yıldızlar gibi saliklerin yol göstericisidir (346)[49]. **Aşkî**'ye göre, bu dört halîfe nerde olursa oranın gül bahçesine dönecek ve İslâm şeriatı onların sayesinde aydınlık olacaktır:

Ḳande olsa *her biri* gülşen olur
Ḫāne-i şerᶜ-i şerīf rūşen olur (347)

Hz. Peygamber'i dünya gözüyle gören ve aynı zamanda müslüman olan kişilere sahabe denilmektedir. **Aşkî,** *Vahdet-nâme*'ye başlarken Hz. Peygamberin temiz huylu ashâbına ve onları takip edenlere salât ve selâm göndermektedir (9). Hz. Peygamber'in ashâbından olan dört halîfeyi zikrettiği bir beyitte Hz. Peygamber'i derin bir denize; sahabeleri ise o denizin sırlarla dolu incilerine benzetmektedir (346). Hz. Peygamber'in mucizelerinden bahsettiği beyitlerin birinde ise, savaş sırasında birçok susamış sahabenin Hz. Peygamber'in parmaklarının arasından su içtiğine telmihte bulunmaktadır:

Ḫayl-i *aṣḥāb-ı kirām*-ı ᶜāşıḳān
Beyne engüşt içdiler ṣu teşne-gān (326)

1.4.7.1.1. Hz. Ebû Bekir

Osman Ebu Kuhâfe'nin oğlu olup asıl adı Abdullah olan **Ebû Bekir**, Ashâb-ı kirâmdan ve cennetle müjdelenen on kişinin en üstünüdür. Miladî 573-634 yılları arasında yaşamıştır. Künyesi *Ebû Bekir*, lakabı *Sıddık* ve *Atıyk*'dir. İslâmı kabul eden dördüncü kişidir. Hz. Peygamber'in zevcesi **Hz. Âişe** onun kızıdır.

---

49 Burada "Ashabım gökteki yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız, hidâyete kavuşursunuz" hadîsine telmih vardır. Bk. İsmail b. Muhammed Aclûnî,, **Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs 'Amme'ş-Tehara Mine'l-Ehâdîs 'Alâ Elsineti'n-Nâs**, Dâr-ı İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1352 / 1933, c. I, s. 132, Hadîs nu.: 381.

Kur'an'da kendisinden övgü ile bahsedilir[50]. Hz. Peygamber'in yanından hiç ayrılmamış ve O'nun hastalığında imamlığı; vefatında ise halîfeliği üstlenmiştir. İki seneden fazla süren halîfeliği döneminde müslümanları birleştirmeye çalışmış, çeşitli fetihlerle İslâmın başarılarına vesile olmuş ve Kur'an'ı bir araya toplanmasına vesile olmuştur[51].

Aşkî, dört halîfeye sırasıyla değinirken ilk halîfe **Hz. Ebû Bekir**'in Hz. Peygamber'e iyi bir arkadaş olduğuna ve Hz. Peygamber ile Mekke'den Medine'ye hicret ettiğine[52] şu beytinde vurgu yapmaktadır:

Ol *Ebū Bekr* aňa ḫoş yār olup
S̱ānī̄ye'seyni iẕ hümā fi'l-ġār olup (337)

1.4.7.1.2. Hz. Ömer

Mekkeli **Hattâb**'ın oğlu olan **Hz. Ömer**, 591- 644 yılları arasında yaşamıştır[53]. Hayatta iken cennetle müjdelenen on kişiden biridir. **Hz. Ebu Bekir**'in vasiyeti üzerine İslâmın ikinci halîfesi olmuştur. 26 yaşında kırkıncı müslüman olan **Hz. Ömer**'le birlikte, İslâm açıktan açığa yayılmaya başlamıştır. On yıllık halîfeliği süresince pek çok yer fethedilmiş; adaletten ayrılmayışından dolayı da ehl-i kitap tarafından kendisine haklıyı haksızdan ayıran anlamında Fârûk lakabı verilmiştir. Mütevazı, zühd ve takvâ sahibi bir kişiliğe sahip olan **Hz. Ömer** hakkında pek çok hadîs-i şerîf vardır. Edebiyatımızda çaha çok adaleti ile anılmıştır.

Hz. Ebû Bekir'den sonra hilafet makamına **Hz. Ömer**'in geldiğine ve adaletle hükmettiğine değinen **Aşkî, Hz. Ömer**'in adaletinin dünyayı süslediğine vurgu yapar:

---

50 Bk. Tevbe (4), 41.

51 Hz. Ebû Bekir hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Fayda, "*Ebû Bekir*", **DİA**, İstanbul 1994, c. X, ss. 101-108.

52 Bk. Tevbe (9), 40.

53 Hz. Ömer'nin hakkında bk. Mahmud Şakir, **a.g.e.**, s. 177-350.

Baʿde-ẕā taḫt-ı ḫılāfetde *ʿÖmer*
ʿĀlemi ʿadli idüpdür zīb ü fer (338)

1.4.7.1.3. Hz. Osman

Mekkeli Beni Ümeyye ailesinden **Affan**'ın oğlu olan **Hz. Osman** miladî 574 yılında doğmuştur. Soyu dördüncü göbekten Hz. Peygamber'e ulaşır. Beşinci müslümandır. **Hz. Ömer**'in şehîd edilmesinden sonra İslâm'ın üçüncü halîfesi olmuştur. Ticaretle meşgul zengin bir zat olan **Hz. Osman**, servetini İslâm için harcadığı için birçok hadîsle övülmüştür. Hz. Peygamber'in **Rukiyye** ve **Ümmü Gülsüm** adlı kızlarıyla evlendiği için "Zü'n-nûreyn" lakabını almıştır. Utangaç ve hayâ sahibi bir kişiliğe sahip olan **Hz. Osman** milâdî 656'da, 82 yaşında Kur'ân okurken şehîd edilmiştir. Halîfeliği döneminde Kafkasya, Horasan, Maverâünnehir, Hindistan ve Afrika'nın bir bölümü fethedilmiştir. *Kur'ân-ı Kerîm*'i çoğaltıp önemli merkezlere göndermesiyle de İslâm tarihinde önemli bir rol üslenmiştir[54].

Aşkî, üçüncü halîfenin **Hz. Osman** olduğuna ve onun hayâ sahibi kişiliğine ve *Kur'ân-ı Kerîm*'i çoğaltmasına bir beyitle değinmektedir:

Çün üçünci *ḥażret-i ʿOs̱mān* olup
Zü'l-ḥayā ol cāmiʿu'l-Ḳur'ān olup (339)

1.4.7.1.4. Hz. Alî

Milâdî 601 ile 662 yılları arasında yaşamış olduğu rivâyet edilen **Hz. Alî**, Hz. Peygamber'in amcası **Ebu Tâlib**'in oğlu ve **Hz. Osman**'dan sonra devletin başına getirilen dördüncü halîfedir. **Hz. Muhammed**'in yeğeni ve aynı zamanda damadı olan **Hz. Alî**, Hz. Peygamber'in yanında ve O'nun terbiyesiyle yetişmiş olup 8-10 yaşlarında İslâm'ı kabul eden ilk dört kişiden biri olmuştur. Hiç puta tapmamış ve bu sebeple "Kerremallâhu vecheh" unvanıyla anılmıştır. **Hz. Muhammed**'in kızı **Fâtıma**'dan **Hasan**, **Hüseyin** ve **Zeynep** adlı üç çocuğu olmuştur. Böylelikle Hz.

[54] Hz. Osman'ın hakkında bk. Mahmud Şakir, **a.g.e**., s. 351-408.

Peygamber'in soyunu devam ettirmiştir. Haricîlerin suikastı sonucu şehîd edilmiştir. Birçok tarikatın silsile yoluyla **Hz. Alî**'ye ulaştırıldığı görülür[55].

Edebiyatımızda *Ebû Turâb, Murtazâ, Şâh-ı Merdân, Merd-i Hudâ, Şîr-i Yezdân* ve *Haydar-ı Kerrâr* gibi lakablarla anılan **Hz. Alî**, gerek kahramanlık ve cesaret[56] gerekse velîlik ve imamlık yönleriyle teşbîhlere konu edilmiş, özellikle Alevî-Bektaşî şâirlerince hemen her fırsatta anılmıştır[57].

Aşkî Efendi, *Murtazâ* lakabıyla ifade ettiği **Hz. Alî**'ye, *Vahdet-nâme*'de ilk olarak ney ve sır bahsinde, Allâh'ın Hz. Peygamber'e mi'râcda söylemiş olduğu bir sırrı Hz. Peygamber'in **Hz. Alî**'ye söylediğini belirterek değinir (191). Dört halîfeyi zikrederken dördüncü halîfe **Hz. Alî**'nin ilminin dîn meclisini aydınlattığı söyler (340). Dört halîfeye kin besleyenlerin, onlar hakkında kötü muamelede bulunanların **Hz. Alî**'nin fetvasıyla dînden çıkmış olacaklarını ve öldürülmelerinin hak olduğunu belirtir (342, 343). **Aşkî**, **Hz. Alî** hakkında *Murtazâ* lakabını kullandığı bu üç yerden başka, bir beyitte *Şîr-i Yezdân* ifadesini kullanır. **Aşkî**, bu beyitte, insanın kalbini keşküle benzetir ve eğer kendisine uzatılırsa onu Allâh'ın arslanı **Hz.Alî**'nin lokmasıyla yani sırlarla dolduracağını söyler:

Keşkül-i envār-ı ḳalbuñ ṭut baña
Şīr-i Yezdān loḳması iḥsān saña (231)

Dört halîfeden en çok zikrettiği **Hz. Alî**'nin sahip olduğu o sırdan nasiplenmek için okurunu Mevlevî olmaya çağırır (1074). Çünkü gerçek Mevlevî **Aşkî**'ye göre bu sırra vakıf olmakla hem Hakk hem **Hz. Muhammed** hem de **Hz. Alî** olacaktır:

---

55 Hz. Ali'nin hayatıyla ilgili geniş bilgi için bk. Mahmud Şakir, **a.g.e.,** s. 409-467; Abdulhalik Bakır, **Hz. Ali Dönemi**, Ankara 1991; Ethem Ruhi Fığlalı, "*Ali*", **DİA,** İstanbul 1989, c. II, ss. 371-374.

56 Bu konuda hakkında bk. İsmet Çetin, **Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1997.

57 Bk. İskender Pala, **a.g.e**., s. 26; Edebiyatımızda Hz. Ali ile ilgili olarak bk. Meliha Yıldıran Sarıkaya, **Türk-İslâm Edebiyatında Hz. Ali**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2004.

Ḥaḳḳ Muḥammed hem *ʿAlī*dür Mevlevī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī (1084)

1.5. Âhiret İle İlgili Kavramlar

1.5.1. Âhiret

Âhiret, son ölümden sonra gidilecek olan öteki dünya anlamındaki sonsuz âlem olup âhiret hayatına inanmak îmân esaslarındandır. Ebedî âleme bir geçit olarak kabul edilen âhiret ölümle başlar. Haşrolunacak güne kadarki süreye "berzâh" denir ki bu geçiş süreciyle birlikte ebebî hayat başlamış olur. Gerçek anlamda âhiret hayatının başlaması kıyâmetin kopmasından sonradır ve ölüm sonrası âhiret gününün önemli olayları başlamaktadır. Bunlar: İsrâfil'in ikinci kez sûra üflemesiyle başlayacak olan diriliş, haşr, amel defterlerinin verilişi, hesap, mîzân, havz, şefaat, sırat, cennet, cehennem ve a'râf'tır[58].

Aşkî, *Vahdet-nâme*'de "*âhiret, âhir, ukbâ, hiss-i ukbâ, mebde'-i sırr-ı meâd, âlem-i ukbâ, âlemi bâki, o âlem*" kelime ve terkiplerinden başka "iki cihân" (215, 911), "iki âlem" (304, 305, 314, 625, 809), "dû-cihân" (410, 799), "iki dünya" (442, 452, 514) ve "dû-âlem" (876) ifadeleriyle de âhiret hayatına işaret etmektedir. **Aşkî**'ye göre dünya ve âhiret âşık olanlar için birdir. Her iki dünyada da onların maksatları vuslata ermektir(160). Kibir ve inatla âlim olduğunu söyleyenlerin, âlim olmakla övünenlerin ve yalan söyleyen sahte âlimlerin âhirette yüzleri kararacaktır (209) Allâh, dünya sevgisini terk eden evliyâya, karşılık olarak âhiret sevgisini vermiştir (440). Nitekim dünya ehline dünyevî duygular, evliyâya da âhiretin duygu ve bilgileri layıktır (441). Allâh, onlara bu dünyada izzet ve zenginliği bağışladığı gibi âhirette de cennet rahatlığını verecektir (513). Çünkü O, bu dünyada salih bir kul olana, dünya ve âhirette üstünlük ve mutluluğu bağışlar (514) ve bu dünyada helal rızık verip âhirette de cemâlini gösterir (515). Âhiretin sırlarının başlangıcı ise *kâbe kavseyn* makâmıdır ve bu makâmı doğru tarif etmek gerekir (720). Asıl kadîm ve sürekli kalınacak ebedî yurt âlem-i ukbâ yani âhiret âlemidir (788). Bundan dolayıdır ki, bu dünyada gülenler ve sevinenler bâki âlemde pişman olup ağlayacak olanlardır:

---

58 Âhiret hakkında bk. Bekir Topaloğlu, "*Âhiret*", **DİA**, İstanbul 1988, c. I, ss. 543-548.

Kim ki bunda ḫurrem u ḫandan olur
*ʿĀlem-i bāḳī*de çoḳ giryān olur (789)

1.5.2. Kıyâmet

Kelime olarak ayağa kalkma, dirilme anlamına gelen kıyâmet, İsrâfil adlı meleğin sûra üfürmesiyle dünya hayatının sonlanacağı ve bütün ölülerin dirilip bir araya toplanacağı gündür. İsrâfil'in sûra birinci üflemesiyle dünya ve kâinatın sonlanacağı, ikinci üflemesi ile ölülerin dirilip mahşerde bir araya toplanacağına inanılır. Kur'ân-ı Kerîm'de kıyâmet gününün dehşetiyle ilgili pek çok âyetler vardır. Hatta *Kıyâmet* ismiyle kırk ayetlik bir sûre bulunmaktadır. Rivâyetlere göre, kıyâmet meydana gelmeden önce bu süreci başlatacak olan bazı kıyâmet alâmetleri belirecektir[59]. Tasavvufta kıyametin üç merhalesi vardır. Bunlar: tabiî ölümden sonra kişinin dünyadaki durumuna göre ulvî veya süflî bir hayat yaşamak üzere dirilmesi, iradî ölümden sonra kalbin ebebî hayatı yaşamak üzere kudsî âlemde dirilmesi ve üçüncü olarak fenâfillâh mertebesine ulaştıktan sonra bekâbillâh makâmında gerçek hayata kavuşmasıdır[60].

Aşkî, kıyâmeti *"yevmü'l-kıyâm, rûz-ı haşr, rûz-ı mahşer, rûz-ı hesab"* kelimeleriyle ifade eder. *Yevmü'l-kıyâm* terkibini *Vahdet-nâme*'nin altıncı bölümü bitirirken ve Hz. Peygamber'e ve onun yolundaki evliyâya kıyamet gününe kadar salât ve selâm edilmesini öğütlerken kullanır (638). Diğer kullanımların geçtiği beyitlerde, insanın kalbinde bütün sırların haşr olunacak günde (rûz-ı haşr) herkesçe görüleceğine (832); bir dünya menfaati için çeşitli hilelere başvuranların kendilerini mahşer gününde kötü kimselerden eylediklerine (902); mürşid-i kâmilleri yalanlayan kişilere inananların Allâh'a kavuşamayacağına ve onların mahşer günü Allâh'ın düşmanı olacağına (931); bazı kadıların rüşvet aldıkları için yetimlerin ve fakirlerin o kişiler için "dînini dünya için perişan ediyor, hesap gününden korkusu yok mudur" diyerek ağladığına yer vermektedir:

---

59 Kıyâmet ile ilgili olarak bk. Bekir Topaloğlu, "*Kıyamet*", **DİA**, Ankara 2002, c. XXV, ss. 516-522; Yunus Şevki Yavuz, "*Kıyamet Alâmetleri*", **DİA**, Ankara 2002, c. XXV, ss. 522-525.

60 Bk. Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2002, s. 214-215.

Dīnini dünyā içün eyler ḫarāb
Ḫavf yoḳdur yoḳ mı dir *rūz-ı ḥesāb* (987)

Aşkî, bir beyitte kıyâmet mefhûmunu tasavvufî bağlamda kullanır. İsrâfil'in üflediği sûrun, kıyâmet anlamında kullanıldığı bu beyitte, kişinin fenâfillâha ulaştığında hem gören hem de görülen olduğunu söyler. Nitekim mutasavvıfların ölüm ve kıyâmet düşüncelerinde büyük kıyâmet olarak nitelendirilen "kıyâmet-i kübrâ" kişinin bekâbillâh makâmında gerçek hayata kavuşmasıdır[61]. Bu makâmda kişi Allâh'la birlikte olacağından hem gören hem de görülen olacaktır:

Ve's-semāi ẕāti'l-burūc oḳu gör
Şāhid u meşhūd maḳāmıdur bu *ṣūr* (717)

1.5.3. Cennet

Arapçada bağ, bahçe, gizli, çok güzel, gölgelik ve ferahlatan yer anlamına gelen cennet[62], peygamberlerin, peygamberlerin yolundan ayrılmayanların, sıddıkların, şehitlerin, İslâm'a inanıp güzel amel işleyenlerin ve takvâ sahiplerinin Allâh'ın vaadiyle ahirette girecekleri ebedî yurdun Kur'an'daki özel adıdır. Cennet, sekiz kapısıyla birlikte Arş'ın sağ yanında olup hepsi birbiriyle iç içe ve birbirinden farklı olan Huld, Me'vâ, Na'îm, Âliye, Adn, Firdevs, Dâru's-selâm ve Hayevân'dan oluşur. Bunlardan, Allâh'ın mü'minlere görüneceği Adn Cenneti en üstünüdür. Cennetin kapısında Hz. Peygamberin adı yazılıdır. Cennet'te hûri ve gılmân adında, cennet ehline hizmet edecek varlıklar ve Firdevs, Râhika, Tensîm, Kâfûr, Selsebîl gibi adlarla anılan on üç ırmak vardır. Firdevs'in de cennetin tamamının bir adı olduğu rivâyet edilmektedir. Kur'ân'da özellikle *Rahman*, *Vâkıa, Gâşiye* ve *İnsân* sûrelerinde cennet tasvirleri yoğundur.

Tasavvufa göre adâlet, hikmet, iffet ve yiğitlik dört sırrıyla birlikte sekiz cenneti oluşturur. Cennete girmekten maksat ma'rifetullâh, yani Allâh'ı tanımaktır.

---

61 Mutasavvıfların ölüm ve kıyâmet düşünceleri için bk. Mehmet Demirci, "*Mutasavvıflara Göre Ölüm*", **İslâmi Araştırmalar**, Ocak 1987, S. 3, ss. 89-104.

62 Cennet hakkında bk. Bekir Topaloğlu, "*Cennet*", **DİA**, İstanbul 1993, c. VII, ss. 376-386.

Dîvân edebiyatında behişt ve cinân kelimeleriyle de ifade olunan cennet ile birlikte kevser, hûri, gılmân ve tâvus kelimelerinin kullanımı oldukça sıktır. Bütün güzel yerler cennete teşbih edilir[63].

Aşkî, *Vahdet-nâme*'nin giriş kısmı olan *Sofra-pend* bölümünü bitirdiği beyitte bu kitabın en yüce Firdevs cenneti olduğunu söyler. Bu ifadede anlatmak istediği kitabın konusunun diğer konulara olan üstünlüğüdür. Öyle ki vahdetten nasiplenmek isteyen *Vahdet-nâme*'nin kapısını tıklamak zorundadır (149). Evliyâya ve mürşidlere hizmet eden ve onlar için kendini feda eden, onların sahip olduğu sırlara ulaşır ve sultan olur. Oysa kendini değil de malını veren cennete kavuşur. Bu kimseler için cennetteki mükâfat sevgililerdir. Önemli olan ise kendini bu yolda fedâ etmektir. Dünyada malını verenin ahirette cennete kavuşacağına iki beyitte değinmektedir (495, 830).

Aşkî, Allâh'ın dünyada izzet ve devlet, ahirette de cennet rahatlığı bahşettiğine değinir (513). Ne var ki âşıklar cennete sırtını dayamış olmakla birlikte nimetlere rağbet etmezler. Onların dileği Allâh'tır (651). Allâh'tan af ve ihsanda bulunup cenneti vermesini dileyen **Aşkî**'nin cennet arzusunun sebebi Allâh'a kavuşmaktır. Şâir bu sebeble, "*Allâh'ın rahmetinden ümit kesmeyin*"[64] mealindeki iki âyete telmihte bulunur:

ʿAfv vü iḥsānuñla virgil *cenneti*
Yoḫsa refʿ it Muṣḥaf içre āyeti (659)

Aşkî, Cennetten başka 277, 309, 311, 354, 382, 653, 654. ve 859. beyitlerde geçen dergâh kavramını da cennet kavramı yerine kullanmaktadır. Dergâh kavramına tasavvufî kavramlar bahsinde ayrıca değineceğiz.

Nüh felek oldı anuñ ḫāk-i rehi
Cebreīl der-bān-ı ʿālī *der-gehi* (309)

---

[63] Bk. İskender Pala, **a.g.e.,** s. 84.

[64] Bk. Zümer (39), 53 ve Yûsuf (12), 87. Bahsi geçen beyit 658. beyittir.

1.5.4. Cehennem

Arapça bir kelime olarak “derin çukur” veya “derin ateş çukuru” anlamına gelen cehennem[65], günahkâr kimselerin öldükten sonra ateşle azap olunacakları ebedî yurdun Kur’ân’daki özel adıdır. Allâh’ın lânetlediği ve kıyamet gününe kadar insanlığı isyana sevk edecek olan şeytan cehenneme ilk girecek olandır. Suçları bağışlanmayanların, îmânsız ölenlerin, sapıklığa bulaşanların, Allâh’a isyan edenlerin cezalarını çekecekleri yer olan cehennem, birbirinin üstünde yedi tabakadan oluşur ve her bölümün ayrı bir kapısı vardır. Cehennem ateşi de üstten aşağıya doğru şiddetini artırmaktadır. İslâm bilginlerine göre cehennemin katmanları Nâr-ı cehennem, Lâzî, Hutâme, Saîr, Sekar, Cahîm, Hâviye ve Hâviye diye sıralanmıştır. Kur’ân’da çeşitli âyetlerde bu yedi tabakadan ve cehennemliklerin burada yiyeceği, içeceği ve giyeceği şeylerden söz edilmektedir[66].

Tasavvufa göre bu yedi tabaka adâlet, hikmet, iffet ve yiğitliğin zıddı olarak görünür. Adâletin zıddı zulümdür ve bir tabakayı temsil eder. Diğerlerinin ise iki zıddı vardır ve her biri bir tabakayı temsil etmektedir. Cehennemin üzerinde Sırât köprüsü bulunur. İnsanlar Sırâttan geçerken derecelerine göre bu yedi cehennemden birine düşeceklerdir. Edebiyatımızda Nâr, Tamu, Cahîm, Dûzah, Dâru’l-bevâr ve Od gibi kavramlarla da ifade edilen cehennem, âşığın çektiği ayrılık acısıdır. Yakıcılığı nedeniyle sıkça kullanılır[67].

Aşkî, dört halîfeye kin ve düşmanlık besleyenlerin ahiretteki yerlerinin cehennem olduğunu söyler ve cehennem için “dâru’l-bevâr” ifadesini kullanır (342). Cehennemden “cahîm” diye bahsettiği beyitte, aşkının ateşinden cehenneme kıvılcımlar düşse cehennemi yakıp yıkacağı mübâlağasında bulunur (628). Ancak Allâh’a seslendiği başka bir beyitte “dûzah” şeklinde ifâde ettiği cehennemin sadece kendisiyle şereflenmeyeceğini, bu nedenle de kendisinin Hz. Peygamber’in şefaatiyle ödüllendirilmesini ister:

---

[65] Cehennem hakkında bk. Bekir Topaloğlu, “*Cehennem*”, **DİA**, İstanbul 1993, c. VII, ss. 231-232.

[66] Bk. A’râf (7), 41; Tevbe (9), 35; İbrâhim (14), 16; Hicr (15), 44; Kehf (18), 29; Sâffât (37), 62-68; Zümer (39), 71-72; Vakıâ (56), 52-55; Müzemmil (73), 13.

[67] Bk. İskender Pala, **a.g.e**., s. 81-82; Hasan Akay, **a.g.e.**, s. 74-75.

Bir benümle *dūzaḫuñ* olmaz ʿimār
Aḥmed u Muḫtāra baḫş itseñ ne var (667)

1.6. Kazâ ve Kader

Allâh, ilim sıfatı ile ezelden ebede kadar her şeyi bilmektedir. Bu bağlamda, Allâh'ın bütün nesneleri ve fiilleri ezelî ilmiyle belirlemesi, bunların zaman ve mekân unsurlarıyla nasıl ve ne şekilde olacağını ezelî olarak takdir etmesine kader denilmektedir. Kazâ ise Allâh'ın nesne ve olaylara ilişkin belirlediği ve takdir ettiği ezelî planın zaman ve mekâna göre gerçekleşmesidir. Kader ve kazâya îmân, Allâh'ın ilim, irade, kudret gibi zâtî ve yaratma, yaşatma, öldürme, hidâyete erdirme, saptırma gibi fiilî sıfatlarına îmân etmek anlamına gelmektedir[68].

Genel olarak baktığımızda, kader ve kazânın, **Aşkî**'nin beyitlerinde insanın yaratılış formu ile alakalı olarak kullanıldığı görürüz. Nitekim **Aşkî**, Allâh'ın ezelde bütün insanlığı yaratmış olduğuna ve ilâhî takdire "aşk-ı kazâ" ifâdesiyle işaret eder. Allâh, ilâhî takdirini aşkın serinliği gibi insanların gönlüne saçmıştır. O, neyi takdir etmişse şüphesiz gerçekleşecektir:

Çün ezelde ḫalḳ[ı] ḫalḳ itdi Ḫudā
Saçdı dil üzre nem-i *ʿışḳı ḳażā* (29)

Aşkî, tasavvufî makâmları açıklarken *kâbe kavseyn* makamının Allâh ile yaratılmışı kapsayıcı olduğunu dile getirir. Bu ilâhî takdir makamının, kendisi ezelden ebede kadar var olan Allâh ile fâni olan yaratılmışları bir araya toplayan makâm olduğunu söyleyip "câ-yı kazâ" terkibiyle *kâbe kavseyn* makamını açıklamaya çalışır:

Ḥaḳḳ ile ḫalḳa şümūlinden o cā
Cümlesin cāmiʿ olur *cā-yı ḳażā* (704)

---

68 Kader ve Kazâ hakkında bk. En'âm (6), 2; Hicr (15), 4-5; Kasas (28), 68-69; Yâsîn (36), 81; Kamer (54), 49.; Yunus Şevki Yavuz, "*Kader*", **DİA**, İstanbul 2001, c. XXIV, ss. 58-63.; Ömer Nasuhi Bilmen, **Muvazzah İlmi Kelam**, Engin Kitabevi Yay., İstanbul 1959, s. 223-243.

İnsanın acizliğini dile getirdiği bir beyitte ise, Allâh katında insanın, ayak altında çiğnenen bir avuç toprak olduğunu ve bunun, Allâh'ın huzurundaki değersizliğine işaret eder:

Bir avuç ṭopraḳ nedür ol pāy-māl
Pī̄ş-i ḳadr-ı Ẕü'l-celāl-i Lā-yezāl (938)

1.7. Hayır ve Şer

İslâm dînine göre yapılması iyi, güzel ve doğru olan işlere hayr; yapılması kötü, çirkin ve yanlış olan fillere ise şerr denilmektedir. 'Hayr'ın ve 'şerr'in Allâh'tan olduğu İslâm akaididir. Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok yerde geçen[69] bu iki kavram hakkında, iyiliği yaratan Allâh'ın kötülüğü da yaratması hususu üzerine, İslâm düşünürlerinin çeşitli görüşleri vardır. Bu konudaki genel düşünce eşref-i mahlûkâtın imtihanı için hem hayrın hem de şerrin gerekli olduğudur[70].

İyilik için *hayr, hûb, nîk, nikû*; kötülük için de *şer*, *bed* ve *zişt* kelimelerini kullanan **Aşkî**, evliyânın dünya sevgisini terk ettiği Allâh katında, kahrın ve lütfun, hayrın ve şerrin, zehrin ve panzehirin birbirine denk ve birlikte olduğunu söylemektedir (524). Lütf ve kahr, küfr ve dîn, hayır ve şer'in fânî insanın vasıflarında eşit olduğu şeklindeki benzer ifâdenin **Mevlâna** hakkında da kullanıldığını görmekteyiz (530). Bu, kişinin fenâfillaha ulaştığında her şeyin birbirinin içinde ve birbirine eşit olduğu düşüncesidir.

Hayr ve şerrin Allâh'tan olduğuna inanan **Aşkî**'nin bu düşüncesi, güzel ve çirkin, iyi ve kötü, temiz ve kirli gibi birbirine zıt mefhûmların Allâh tarafından yaratılmış olduğunu söylediği beyitte açıkça görülmektedir (795). **Aşkî**, bunların Allâh'ın hikmetiyle yaratıldığını söylemekle beraber, bunların hikmetinin sadece Allâh tarafından bilineceğine de işaret eder (796). Şüphesiz gerçek ve bâtılın, küfr ve dînin, hayr ve şerrin yaratılması hikmetsiz değildir (797).

---

69 Meselâ bk. Bakara (2), 216, 269; Âl-i İmrân (3), 26, 30, 178, 180; En'âm (6), 17; A'râf (7), 188; Yunus (10), 11, 107;.

70 Hayır ve şer hakkında bk. Mustafa Çağrıcı, "*Hayır*", **DİA**, Ankara 2003, c. XVII, ss. 43-46; Ömer Nasuhi Bilmen, **a.g.e.**, s. 237-239.

Aşkî'nin düşüncesine göre, Allâh dostu olanlar tevâzu sahibi kimselerdir ve onlar dostlarına ve düşmanlarına iyilikle muamele etmektedirler (892). İyilik ve kötülük insanın vücûdunda birbirine düşman iki unsur olarak bulunmaktadır (1050,1051). Kişi, iyi ya da kötü ne isteyecekse kendi varlığından istemelidir (1048). İnsan ise bundan habersiz olabilir. Bunun farkında olmak için de Mevlevî olmanın gerekliği ortaya çıkar (1052).

Ḫūb u zişt u nīk u bed pāk u pelīd
Gerçi Ḥaḳdur cümlesinde Āferīd (795)

2. İBADET

İbâdet, Allâh'a karşı saygı ve ta'zîmle emirlerini yerine getirip yasakladıklarından kaçınmak ve karşılığını sadece Allâh'tan beklemek sûretiyle kişinin kulluk vazifesini yerine getirmesidir. İslâmda yaratılışın esas gayesi budur. Bu bağlamda İslâm dîni; kelime-i şehâdet, namaz, oruç, zekat ve hac olmak üzere beş temel unsur üzerine kurulmuştur. Bu esaslar ve Allâh'a ibâdetle ilgili *Kur'ân-ı Kerîm*'de pek çok âyet vardır[71]. Bu beş esastan ilki îmânla, diğerleri ise amelle ilgilidir. İmân olmadan amel olmadığı gibi amelsiz îmân da eksik kalmaktadır. İbâdet üç maksatla yapılır. Birincisi, cennet ümidi ve cehennem korkusu; ikincisi, Allâh'ın emri olduğu; üçüncüsü ise Allâh'ın ancak Allâh olduğu için ibâdet etmektir[72]. Allâh, Vedûd isminin bir tecellîsi olarak inananların îmân zevkinden kazanacakları halleri farz kıldığı ibâdetlere koymuştur. Öz itibariyle halka ve Hakk'a hizmet sayılan her düşünüş, hareket, niyet ve davranış ibâdettir.

Tasavvufta ibâdetlerin daha çok bâtınî özellikleri üzerinde duran sûfîler; gönül halleri, ahlâk esasları ve her türlü iyi halleri ve davranışları da kapsayan ibâdeti "ubûdiyyet" diye isimlendirir ve kulluğun ibâdet, ubûdiyyet ve ubûdet olmak üzre üç hâlinden bahsederler. Bunların her biri ayrı ayrı mertebeler için söz konusudur. Onlar cehennemden kurtulmak ve cennete ulaşmak için ibâdet ederler

---

[71] Bk. Fâtiha (1), 1-5; Âl-i İmrân (3), 64; Yunus (10), 72; Nahl (16), 36; İsrâ (17), 23; Şuarâ (26), 109, 127, 145; Zuhruf (43), 45; Zâriyat (51), 56; Buhârî, **el-Camiu's-Sahih**, İmân 2.

[72] Ahmed Hamdi Akseki, **İslâm Dîni**, Başnur Matbaası, Ankara 1972, s. 110.

ancak ibâdet ve ubûdiyetin en yüksek derecesi sadece Allâh rızasını gözeterek ibâdet etmektir[73].

Aşkî'nin beyitlerinde genel olarak ibâdet konusu *"kavl u fi'l, amel, zikr, ibâdât* ve *duâ"* kavramlarıyla işlenmektedir. *"Kavl u fi'l"* ifadesini beş yerde kullanan şâirimiz bu beyitlerin ikisinde Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarını yüceltmektedir (320, 322). Birinde Allâh dostlarının söz ve davranışlarının Allâh'tan zuhûr ettiğine değinir (611). Diğer iki beyitte ise; Allâh'ın yaratışında hiçbir bozukluk ve farklılığın olmadığını ve kişinin böylesi bir noksanlığı kendi sözlerinde ve ibâdetlerinde araması gerektiğine işaret eder (599). Kişi Allâh'a karşı sorumluluğunu edâ ettikten sonra Allâh onun diğer fiillerini hesaba çekmeyecektir:

Kendi *ḳavl ü fiʿliñi* pāk eyle var
Fiʿl-i āḫardan ṣorar mı Kird-gār (600)

Salih amelin önemine değinen şâirimiz, hile ve oyunlarla aldatılmış olmamak için ihlâsla amel işlemek gerektiği telkîninde bulunur (475). Öyle ki, amelsiz ilim ona göre boş bir uğraştır. Bu görüşünü, bazı âlimlerin Allâh'a ibâdet etmeden ilim tahsîl ettiklerini ve onların insanlarla kibir ve gururla münâkaşaya girdiklerini söylediği bir beyitte görmekteyiz:

İtdiler taḥṣīl-i ʿīlmi *bī-ʿamel*
Kibr ü naḫvet nās-ile ceng ü cedel (907)

Her ne kadar bazı kişiler hem Allâh'ı zikredip hem de buna aykırı davranışlarda bulunsalar da (46); korkunun ya da sevginin çokluğu sebebiyle, gaflet meydanından müşâhade alanına çıkış, bir başka ifâdeyle kalbin sürekli Hakk'la birlikte olmak sûretiyle huzûr bulması ve unutmaktan kurtulması olarak nitelendirilen zikr[74], **Aşkî**'nin beyitlerinde sıklıkla geçen ve ibâdetin genel anlamına gönderme yapan bir kavramdır.

---

73 Süleyman Uludağ, "*İbadet: Tasavvuf*", **DİA**, İstanbul 1999, c. XIX, ss. 247-248.

74 Geniş bilgi için bk. Zafer Erginli ve diğerleri, **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kalem Yay., İstanbul 2006, s. 1259-1274; Ali Ünal, **Kur'an'da Temel Kavramlar**, Kırkambar Yay., İstanbul 1998, s. 35-39.

Aşkî, kendisini de aciz, mücrim ve isyankâr bir kul olarak görür. Allâh'ı zikretmek sûretiyle yazmakta olduğu eseri için kolaylık dilemektedir (335). O'na göre, herhangi bir çıkar gözetmeksizin Allâh'ı zikredenlere ibadet olarak zikirleri yeter. Çünkü o kimselerin üzerine Allâh'ın rahmeti inmektedir (672). Heveslerinden ve hırslarından arınanlar bâtın ehli olduğu gibi, zahir ehli olanlar da Allâh'ı çokça tesbîh eden, zikreden ve namaz kılanlardır (961). Öyleyse kişi, kendini dünya sevgisinden uzak tutarak ve o heveslere kapılmayarak Allâh'ı zikretmelidir:

Sen hemān mir'āt-ı ḳalbe vir cilā
Bā-riyāżet saʿy ḳıl *ẕikr-i Ḫudā* (973)

Allâh dostları olan evliyâ; oruç, namaz ve diğer ibâdetlerle Allâh'a dua ve niyazda bulunmayı öğretirler (582). Bu yolda ilerleyen her kişi gece gündüz demeden Allâh'ın rızasını kazanmak için ibâdet etmelidir:

Saʿy ḳıl dāim *duʿā it* rūz u şeb
Tā olasın sen de bir maḳbūl-i Rabb (976)

2.1. Kelime-i Tevhîd

Kelime-i tevhîd, îmân esaslarının özünü oluşturan Allâhtan başka ilah olmadığı ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğu anlamındaki *"lâ ilâhe illAllâh Muhammedün resûlullah"* ifadesinin adıdır. Niteliği bakımından kelime-i şehâdet diye de isimlendirilir[75].

Allâh'ın yüceliği ve birliği ile Allâh'ın insanlarla olan münasebetini sağlayan nübüvvete vurgu yapan kelime-i tevhîd, Allâh'a şirk koşmayı men ettiği gibi, îmânın ispatlanması noktasında da îmân birliği sağlar. Nitekim, bazı İslâm âlimleri îmânın sadece Allâh'ın birliğine inanmak olmadığını, Hz. Peygamber'in risâletine ve nübüvvete de îmân etmek gerektiğini söylerler. Bu, *"(Resûlüm!) De ki: Eğer Allâh'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allâh da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın."*[76]

75 Kelime-i Tevhîd hakkında bk. Hatice Kelpetin Arpaguş, "*Kelime-i Tevhîd*", **DİA**, Ankara 2002, c. XXV, ss. 214-215.

76 Âl-i İmrân (3), 31.

meâlindeki âyete de uygundur. Allâh'tan başka ilah olmadığı ve **Hz. Muhammed**'in O'nun elçisi olduğuna dair bu iki ilke, *Kur'ân-ı Kerîm*'de birlikte zikredilmeseler de pek çok âyette yer almıştır[77].

Aşkî, adından da anlaşılacağı üzere *Vahdet-nâme'*nin tümünde Allâh'tan başka ilah olmadığı, **Hz. Muhammed**'in O'nun elçisi olduğu düşüncesiyle hareket eder. Nitekim mezhebini Allâh, kendisini de Allâh'ın elçisi **Hz. Muhammed**'in kapısında sadık bir köpek olarak nitelemektedir:

Meẕhebi bu ʿAşḳīnuñ *Allāh*dur
Bir seg-i bāb-ı *Resūlu'llāh*dur (861)

Kelime-i tevhîd müstakil bir mefhum olarak *Vahdet-nâme*'de yer almaktadır. Beyitlerde, *Aşk-nâme* adlı mesnevîsinden sonra tevhîd içerikli *Vahdet-nâme* mesnevîsini yazmaya başladığını (62) söyleyen **Aşkî,** aklın tevhîd sözünü kavrayamadığına, aklın tevhîdin anlamını perdelediğine ancak, bunun güneş gibi apaçık belli olduğu gerçeğine işaret eder (139,140).

İki yerde "Allâh'tan başka hakiki mevcut yoktur" anlamındaki *lâ mevcûde illa'llah* ifadesini kullanan **Aşkî**, bunlardan ilkinde Allâh âşıklarının bu sözün anlamına riâyet ederek keşfedilecek makamlara ulaşabileceğine (162); ikincisinde ise, *ev ednâ* makamına ulaşanların Allâh'tan başka mevcut olmadığının farkına varacaklarına inanır (688). Bu, tasavvuftaki, bütün mevcûdâtın yokluk aynasında gölge varlık olarak mevcûd olduğu düşüncesidir[78]. **Aşkî**'nin Allâh'tan başka ilâh olmadığına kesin bir şekilde inandığını ifade eden bir beyitte, ne istediyse Allâh'ın verdiğini ancak O'ndan başka ilâh istemediğini söyler. Allâh ve ilâh kelimelerinin yerine burada *Hudâ* kelimesini kullanır (512). Tevhîdin kokusundan nasipsiz olanlar ise bu sözün ne anlama geldiğini bilmezler:

Bū-yı tevḥīd-i Ḫudādan behre-ver
Olmayan bilmez nedür bu gūş-ı ḫar (775)

---

77 Mesela bk. Âl-i İmrân (3), 18, 144; Kasas (28), 70, 88; Ahzâb (33), 40; Sâffât (37), 35; Muhammed (47), 19; Feth (48), 29; Sâf (61), 6.

78 Bk. Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 360.

2.2. Namaz

Kur'ân-ı Kerîm'de "duâ" anlamındaki "salat" kelimesiyle pek çok âyette ifâde edilen namaz, mi'râc hâdisesi sırasında İslâmın beş şartından biri olarak günde beş vakit olmak üzere Müslümanlara Allâh'ın varlığını ve birliğini tasdik ettikten sonra farz kılınan en büyük farîzadır[79]. Dînin direği[80] ve mü'mînin nûru[81] olan namaz, insanı kötülükten alıkoyduğu gibi, insanın küçük günahlarına da kefarettir[82].

Beyitlerde bu konu, "*imâm, sücûd, kıblegâh, namaz, secde, ibadet, mescid, mesâcid* ve *ibâdethâne*" kelimeleriyle işlenmekte olup daha çok tasavvufî anlatımlarla şekillenmektedir. Hz. Peygamber'in mi'râc gecesi peygamberlere ve evliyâya imâm olup namaz kıldırdığına değinen (397) şâir, mürşidlerin de fenâfillâha ulaştıkları için bütün âlemin onların zâtına secde ettiğini söyler (407). Çünkü aşk ehli olanların mezhebi Allâh olduğu gibi, kıbleleri de Allâh'adır (429).

Ehl-i ʿışḳuñ meẕhebi Allāhdur
Ḳıble-gāh-ı s̱emme vechu'llāhdur (429)

Kendisinin evliyânın ruhlarıyla yol arkadaşı olduğunu ve orada **Şefîk Bey**'i görüp şükür secdesine vardığını söyleyen (631) **Aşkî**, evliyânın önemini her fırsatta yineler. Çünkü onlar namaz, oruç ve diğer ibâdetlerle Allâh'a niyâzda bulunmayı öğretmektedirler (582). Onlar Allâh âşıklarıdır. Allâh'ta fenâ olduklarından dolayı da kendilerine secde eder gibidirler (773). Bâtınî olarak onları hevâ ve heveslerinden uzak gördüğün gibi zâhirî olarak da namaz ve zikirle Allâh'ı tesbîh halinde görürsün (961). Nitekim onlar vahdetle tek bir beden gibidirler ve secde etmenin sırlarına vâkıftırlar:

Evliyā vaḥdetle olmış yek vücūd
Ẓāhir olmış anda esrār-ı *sücūd* (1045)

---

[79] Bk. Bakara (2), 3, 45; Nisâ (4), 103; Ankebût (29), 45.

[80] Bk. Aclûnî, **a.g.e.**., c. II, s. 31, Hadîs nu.: 1621.

[81] Bk. Aclûnî, **a.g.e**., c. II, s. 29, Hadîs nu.: 1613.

[82] Bk. Buhârî, **el-Camiu's-Sahih**, Salat 37; Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, Salat 3.

Öyleyse kişi, âşık olduğunu iddia ediyorsa ya da bu yolda ilerliyorsa her seher vakti ibâdet ile meşgul olmalı ve Hz. Peygamber'in sünnetini ihyâ etmelidir. Çünkü Allâh yeryüzünü Müslümanlar için kendisine secde edecekleri bir mescid kılmıştır. Öyle ki; bütün mescidler bir ibâdethânedir ve Allâh'ın mekânı ve evi âşığın kalbidir:

ʿĀşıḳ iseñ *ḳıl ʿibādet* her seḥer
Eyle iḥyā sünnet-i ḫayru'l-beşer (1040)

Emr-i Ḥaḳla *mescid oldı secde-gāh*
ʿĀşıḳuñ göñli mekān-ı Pād-şāh (1041)

Hep mesācid bir ʿibādet-ḫānedür
Ḳalb-i ʿāşıḳ Ḥaḳḳ içün ḳāşānedür (1042)

2.3. Oruç

Oruç, Ramazan ayında, fecir vaktinden güneş batıncaya kadar yiyip içmekten ve cinsî münasebette bulunmaktan sakınarak Allâh'a karşı îfâ edilen bir farz olup "savm ve siyâm" kelimeleriyle ifade edilir. Birçok dînde de bulunan bu ibâdet, İslâmın beş şartından biridir[83]. Tasavvufta oruç, beşerî olarak hoşa giden her şeyi terk etmektir. Kalbin orucu anlamına gelen "savmu'l-kalb" de mâsivâdan kalbi temizlemektir. Böylelikle Allâh o kişide tecellî eder[84].

Aşkî'nin beyitlerinde oruç bahsi sadece bir yerde geçer. Daha önce de ifâde ettiğimiz üzere Allâh dostlarının, evliyânın ve mürşidlerin genel amacı Allâh'a karşı kulluk borcumuzu yerine getirmeyi öğretmektir. Bize bunun için seslenmektedirler. Onların yapmış oldukları ibâdetler, kıldıkları namazlar ve tuttukları oruçlar yol göstericidir. Kalbi kirlerinden arındırmak için gerekli olan da budur:

Anlaruñ *ṣavm* u ʿibādāt u namāz
Bizlere taʿlīm içün eyler niyāz (582)

---

83 Bk. Bakara (2), 183-185; Tevbe (9), 112; Ahzâb (33), 35.

84 Bk. Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 544-545.

2.4. Kurban

Kurban[85], dînen zengin sayılan kişilerce ibâdet maksadı gözetilerek belli özelliklere sahip olan bir hayvanın Allâh için kesilmesidir. Kurban bayramı İslâmın iki büyük bayramından biridir ve Zilhicce ayının onuncu günü başlayıp dört gün sürer. Tasavvufta kulun kendisini Allâh yolunda fedâ etmesi olarak algılanır. Fenâ mertebesine ulaşmak için gerekli olan budur. Bayramda kurban kesmek de nefsi öldürmenin simgesidir[86].

Nefsin aruzlarından kurtulup Allâh'a kavuşmayı dileyen ve bunu bir aşk zinciri ile yeryüzünden çekilmek olarak tasavvur eden (1011,1012) **Aşkî**, kurban konusunu tasavvufi bağlamda işlemektedir. İlâhî kudrette, aşk zinciri dediği ilâhi takdirin halkalarından olmayı dileyen **Aşkî**, Allâh için kendini fedâ etmeye hazırdır. Nitekim kurban bayramını kavuşma bayramı olarak görür. Kesilecek olan ise bir hayvan değil kendi nefsinin arzularıdır. Bu nedenle kavuşma bayramında bir aşk kurbanı olmayı ve bu aşk zincirinin bir halkası olmayı diler:

Dest-i ḳudretde olam çevgān-ı ʿışḳ
ʿİyd-i vaṣluñda olam *ḳurbān-ı ʿışḳ* (1015)

3. ÂYET ve HADÎSLER

3.1. Ayetler

Vahdet-nâme'de çeşitli vesilelerle *Kur'ân-ı Kerîm*'den iktibaslar yapılmış ve bazı âyetlere telmihte bulunulmuştur. İktibas, düşünceyi kuvvetlendirmek ve sözü güzelleştirmek için özellikle âyet ve hadîslerden bir kelimeyi ya da bir cümleyi tam, yarım veya mâ'nâsı ile alıp aktarmaktır. Telmih ise, çoğu kimse tarafından bilinen bir olay, kıssa, âyet, hadîs, nükte, atasözleri veya inanca işaret etme ve hatırlatma sanatıdır[87]. *Vahdet-nâme*'de geçen bu iktibas ve telmihleri kullanım önceliğine göre şu şekilde sıralamak mümkündür:

---

85 Bk. Kevser (108), 2.

86 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, 219.

87 İskender Pala, **a.g.e.**, s. 206, 389.

3.1.1. İktibas Edilen Âyetler

Ḳul huve'llāhu eḥad…: "De ki: O, Allâh birdir"[88].

Ḥamd-i bī-ḥadd hem s̱enā-yı Lā-yuʿadd
Vaṣf-ı ẕātı *ḳul huve'llāhu eḥad* (1)

Ve ʿalleme ādeme'l-esmāe küllehā…"Allâh Âdem'e bütün isimleri öğretti…"[89].

Rūḥ-ı pāk-i nefḫa-i rūḥ-ı eḥad
*ʿAlleme'l esmā*ya maẓhār oldı ḥadd (6)

Elestü bi-rabbiküm ḳālū belā...: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şâhit olduk, dediler…"[90].

Hem *elestü* hem *belā* ʿışḳdur diyen
Naʿra-i mest-i liḳā ʿışḳdur uran (30)

Vārluġum bunlarla oldı cümle lā
Tā ki ol günde dimişdum ben *belā* (184)

İçmeyen cām-ı mey-i rūz-ı *elest*
Hīç olur mı gūş idüp bu sırr-ı mest (776)

Ve mā rameyte iẕ rameyte…: "Attığın zaman da sen atmadın"[91].

Himmetuñle naẓm idem ben çend beyt
Hem bi-vechi *mā rameyte iẕ rameyt* (74)

Laʿnetu'llāhi ve'l-melāiketi ve'nnāsi ecmaīn..: "İşte onların cezası, Allâh'ın, meleklerin ve bütün insanlığın lanetine uğramalarıdır"[92].

---

88 İhlâs (112), 1.

89 Bakara (2), 31.

90 A'raf (7), 172.

91 Enfâl (8), 17.

92 Âl-i İmrân (3), 87.

Şeyḫ-i deccāle aman uyma saḳın
Laʿnetu'llāhi ʿaleyhim ecmaʿin (119)

Laʿnetu'llāhi ʿaleyk dirse eger
Raḥmetu'llāhi ʿaleyk fehm it püser (808)

Ve'n-nāziʿāti ġarḳan…: "Söküp çıkaranlara, yavaşça çekenlere…"[93].

Ġarḳan oḳu tāriḫin *ve'n-nāziʿāt*
Ẓāhir olur saňa ol gün müşkilāt (122)

Ṣıbġate'llāhi ve men aḥsenu mine'llāhi ṣıbġaten…: "Allâh'ın (verdiği) rengiyle boyandık. Allâh'tan daha güzel rengi kim verebilir?"[94].

Ṣıbġate'llāh ile reng bul ḥasen
Būyını almışdı Aḥmed ez Yemen (154)

Fes̱emme vechu'llāhi…: "Nereye dönerseniz Allâh'ın yüzü (zatı) oradadır"[95].

Sırr-ı Ḥaḳdan soňra ol āgāh olur
Cümle ʿālem *s̱emme vechu'llāh* olur (163)

Ḫˇāb olmaz dāimā bīdār olar
*S̱emme vechu'llāh*a maẓhardur bular (412)

Ehl-i ʿışḳuň meẕhebi Allāhdur
Ḳıble-gāh-ı *s̱emme vechu'llāh*dur (429)

Ve naḥnu aḳrebu ileyhi…: "Ve biz ona şah damarından daha yakınız"[96].

Naḥnu aḳreb şīvesini gördiler
Lī meʿa'llāh mīvesinden dirdiler (174)

---

93 Nâzi'ât (79), 1.

94 Bakara(2), 138.

95 Bakara (2), 115.

96 Kaf (50), 16.

Ve ʿallemnāhu min ledünnā ʿilmen…: "Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (vahiy ve peygamberlik) vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik"[97].

Germe geldi keşf-i esrār itdi cān
Eyledi *ʿilm-i ledünnī*den beyān (196)

Maẓhar-ı *ʿilm-i ledünnī*dür olar
Ḳıṣṣa-i Mūsā-yı Ḫıżr diñle var (409)

Evliyānuñ her kelāmı vaḥy-i Ḥaḳḳ
Aldılar *ʿilm-i ledünnī*den sebaḳ (436)

Vaḥy ü ilhām vāsıṭıyla bunlara
Keşf olur *ʿilm-i ledünnī* anlara (728)

Ve teḳūlu hel min mezīd…: "O gün cehenneme 'Doldun mu?' deriz. O da 'Daha var mı?' der"[98].

Ḳāḍī müftī olayım deyü pelīd
Nīce dāmen būs ider *hel min mezīd* (208)

Mey içüp kimisi cāndan nā-ümīd
Mest iken dir baʿżısı *hel min mezīd* (648)

Ve mā erselnāke illā raḥmeten li'l'ʿālemīn…: "(Resûlüm!) biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik"[99].

Ẕāt-ı pākuñ *raḥmeten-li'l-ʿālemīn*
Server-i ʿālem şefīʿu'l-müznibīn (300)

---

97 Kehf (18), 65.

98 Kaf (50), 30.

99 Enbiya (21), 107.

Ve'ḍduḥā ve'lleyli iẕā secā…: "Kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye yemin ederim ki Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı"[100].

Ve'ḍduḥā bir āyet-i ruḫsārınuň
Āyet-i *ve'lleyl* zülf-i tārınuň (310)

Ve'n-necmi iẕā hevā…: "Battığı zaman yıldıza andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve bâtıla inanmadı"[101].

Sūre-i *ve'n-necm* naᶜt-ı efseri
Hep melāik der-gehinuň çākeri (311)

Subḥāne'lleẕī esrā biᶜabdihī….: "Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allâh noksan sıfatlardan münezzehtir…"[102].

İtmedi ᶜālemde gerçi rāḥatı
Ḫilᶜat-i *isrā* ḳabā-yı ḳāmeti (313)

Fekāne ḳābe ḳavseyni ev ednā... : "O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu"[103].

Laḥẓa-i vāḥidde ol vālā güher
*Ḳābe ḳavseyn*den idüp seyr-i güżer (315)

Rāhınuň ber nerd-bān-ı ās-mān
Oldı menzil-gāh *ev ednā* hemān (316)

Sürme-i çeşmiňe mā zāġa'l-başār
Gördi *ev ednā*da Ḥaḳḳı çeşm-i ser (317)

---

100 Duhâ (93), 1-2.

101 Necm (53), 1-2.

102 İsrâ (17), 1.

103 Necm (53), 9.

Esb-i ḥāle ben süvār oldum begüm
Ḳābe ḳavseyn oldı *ednā* menzilüm (645)

Oldı *ev ednā* daḫi rābiʿ maḳām
Buna aḫfā daḫī dirler ey hümām (678)

Bu merātibdür maḳāmuñ ber-teri
Oldı *ev ednā* maḳām ey aḫī (684)

İşte *ev ednā* maḳāmı bu hümām
Ḳābe ḳavseyn bundan aşağı maḳām (702)

Ḳābe ḳavseyn dimenüñ maʿnāsını
Diñle benden söyleyim evlāsını (703)

Ḳābe ḳavseyn dinilür ol dem aña
Söylerüm ben de o ẕāta merḥabā (711)

Bu maḳāma ericek faḫr-i cihān
Nāzil oldı *ḳābe ḳavseyn*i hemān (712)

Çünḳi *ev ednā* maḳāmında suḫen
İʿtibārāt zāil olur cümleten (718)

Ḳābe ḳavseyn mebde'-i sırr-ı meʿād
Bu maḳāma eyle taʿrīf-i sedād (720)

İşte *ev ednā* maḳāmıdur viṣāl
Bunda olmaz iftirāḳ-ı infiṣāl (722)

Pādişāh-ı *ḳābe ḳavseyn* Muṣṭafā
Cilve-gāh-ı bāġ-ı *ev ednā* şehā (879)

Cümleden *ednā* bilurler özlerin
Ḥaḳḳā mir'āt eylemişler yüzlerin (893)

Mā zāġa'l-baṣāru ve mā ṭaġā…: "Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı"[104].

Sürme-i çeşmiňe *mā zāġa'l-baṣār*
Gördi ev ednāda Ḥaḳḳı çeşm-i ser (317)

İḳterabeti's-sā'atü ve'n-şaḳḳa'l-ḳamer…: "Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı"[105].

Ḳavl u fiʿl-i cümle eṭvārı meger
Cümlesi yek ş̱īve-i *şaḳḳu'l-ḳamer* (322)

S̱ānīye'seyni iẕ hümā fi'l-ġār…: "Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak (Ebû Bekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı…"[106].

Ol Ebū Bekr aňa ḫoş yār olup
S̱ānīye'seyni iẕ hümā fi'l-ġār olup (337)

Fi's-semāi rızḳuküm …: "Semada da rızkınız ve size vâdedilen başka şeyler vardır"[107].

Fi's-semāi rızḳuküm gūş it ḳavī
Ḫar gibi çamurda ḳalma ey ġavī (508)

Mā terā fī ḫalḳi'r-raḥmāni min tefāvüt…: "Rahmân olan Allâh'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin…"[108].

*Ḫalḳ-i Raḥmān*da *tefāvüt* var mıdur
Sūre-i mülk[i] oḳu inkār mıdur (598)

Var ise ancaḳ *tefāvüt* ey peder
Ḳavl ü fiʿlinde olur olmaz diger (599)

---

104 Necm (53), 17.

105 Kamer (54), 1; Pek çok sahâbîden gelen rivâyetlere göre Mekkeliler Hz. Peygamber'den mucize istemişler, o da parmağıyla aya işaret etmiş ve ay ikiye ayrılmış, sonra birleşmiştir.

106 Tevbe (9), 40.

107 Zâriyât (51), 22.

108 Mülk (67), 3.

İnne baʿḍe'ẓ-ẓanni is̱mun velā tecessesū…: "Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın"[109].

İnne baʿḍe'ẓ-ẓanni is̱mun diñle baḳ
Hem tecessüsden daḫī nehy itdi Ḥaḳḳ (610)

Lā taḳnaṭū min raḥmeti'llāh…: "Allâh'ın rahmetinden ümit kesmeyin"[110].

İttikāmuzdur bizim *lā taḳnaṭū*
Çün buyurduñ bizlere *lā tey'esū* (658)

Velā te'yesū min ravḥi'llāh…: "Allâh'ın rahmetinden ümit kesmeyin"[111].

İttikāmuzdur bizim *lā taḳnaṭū*
Çün buyurduñ bizlere *lā tey'esū* (658)

Ve's-semāi ẕāti'l-burūc…: "Burçlara sahip gökyüzüne, geleceği bildirilmiş olan güne (o günde) tanıklık edene ve edilene andolsun ki ateşle dolu hendeğe atılanlar (yakılarak) öldürüldü. Onlar (yakanlar) da başlarına oturmuşlar müminlere yapmakta oldukları işkenceyi seyrediyorlardı"[112].

Ve's-semāi ẕāti'l-burūc oḳu gör
Şāhid u *meşhūd* maḳāmıdur bu ṣūr (717)

Yā eyyetühe'n-nefsü'l-muṭma'inne... : "Ey huzura kavuşmuş insan…"[113].

Bundan aşağı maḳām erbābıdur
*Nefs-i muṭmainne*nüñ aṣḥābıdur (724)

---

109 Hucurât (49), 12.

110 Zümer (39), 53.

111 Yûsuf (12), 87.

112 Bürûc (85), 1-7.

113 Fecr (89), 27.

İnne'n-nefse le emmārettün bi'ssūi…: "(Bununla beraber) nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder; Rabbim acıyıp korumuş başka. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir"[114].

Gāh bu *emmāre* olan nefs-i leīm
ʿAks ider āṡār anda çün racīm (736)

Nefs-i emmāre daḫī bundan da dūn
Zīr-i destinde saḳın olma zebūn (739)

Ūlāike ke'l-enʿāmi bel hum aḍall…: "İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar"[115].

İşte *ke'l-enʿāmi bel hum* bu *aḍall*
Anlaruñ ḥaḳḳında didi Lem-yezel (744)

Ve inne'l-āḫirate hiye dāru'l-ḳarār…: "Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı, geçici bir eğlencedir. Ama ahiret, gerçekten kalınacak yurttur"[116].

Bu denī dünyā degül *dāru'l-ḳarār*
ʿĀlem-i ʿuḳbā ḳadīm u pāy-dār (788)

İnnemā emruhū iẕā erāde şey'en en yeḳūle lehu kün feyekūn…: "Bir şey yaratmak istediği zaman Onun yaptığı "Ol" demekten ibarettir. Hemen oluverir"[117].

Her birisi ṣāḥib-i ʿilm-i ledünn
Maẓhar-ı sırr-ı Celīl-i emr-i *kün* (896)

Ḳul hel yestevī'lleẕīne yaʿlemūne velleẕīne lā yaʿlemūn…: "(Resûlüm) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"[118].

---

114 Yûsuf (12), 53.

115 A'raf (7), 179.

116 Mü'min (40),39.

117 Yâsîn (36), 82.

118 Zümer (39), 9.

Ẓanlarınca oldı ʿālem ẕü-fünūn
Anlar-içün Ḥaḳḳ didi *lā-yaʿlemūn* (905)

3.1.2. Telmihte Bulunulan Âyetler

Vetlu ʿaleyhim nebeebney ādeme bi'l-ḥaḳḳi… : " Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat…"[119].

Ḳābiliyyet artar Ādemden beri
Oldı ʿĪsānuñ nüzūli āḫiri (116)

Ve inne ev hene'l-buyūti le beytu'l-ʿankebūti lev kānū yaʿlemūn…: "Allâhtan başka dostlar edinenlerin durumu, örümceğin durumu gibidir. Örümcek bir yuva edinir; halbuki yuvaların en çürüğü şüphesiz örümcek yuvasıdır"[120].

ʿAnkebūt-āsā bu fikr-i merdümān
Ẕāt-ı vaḥdet murġ-ı ʿanḳā bī-gümān (256)

Ye'kulu mimmā te'kulūne minhu…: "Bu, dediler, sadece sizin gibi bir insandır; sizin yediğinizden yer, sizin içtiğinizden içer…"[121].

Didiler peyġam-bere ehl-i nifāḳ
Ekl ü şürb eyler bizum gibi bu baḳ (576)

Fe'bteġū ʿinde'llāhi'r-rızḳā …: "O halde rızkı Allâh'ta arayın…"[122].

Mülk u māla eylemez dervīş naẓar
Rızḳ-ı ʿinde'llāh dāim mā ḥażar (605)

Ve mā kāne libeşerin en yukellimehu'llāhu illā vaḥyen…: "Allâh bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur…"[123].

---

119 Mâide (5), 27-31.

120 Ankebût (29), 41.

121 Mü'minûn (23), 33.

122 Ankebût (29), 17.

Bunlara bī-vāsıṭa vaḥy-i Ḫudā
Naṣṣ-ı Ḳur'ān-ile s̱ābit ey hümā (694)

İnnehu leküm ʿadüvvün mübīn…: "Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır"[124].

Bu ʿadüvdür deyü Ḳur'ānda Ḫudā
Bizlere virdi ḫaber o Ẕü'l-ātā (932)

3.2. Hadîsler

Hz. Peygamber'e ait söz, fiil veya Hz. Peygamber'ce onaylanan söz, iş ve davranışlara hadîs[125] denmektedir. Mekke ve Medine'de zamanının çoğunu hadîs öğretmekle geçiren **Aşkî**, *Vahdet-nâme* mesnevîsinde, iktibas ve telmihte bulunarak pek çok hadîse yer vermiş ve sözünü kuvvetlendirmek istemiştir. Ancak, genel olarak bakıldığında bu hadîslerin daha çok mutasavvıflar tarafından kullanılan ve zayıf kabul edilen hadîsler olduğu görülür[126].

3.2.1. İktibas Edilen Hadîsler

Küntü kenzen ... : "Ben bir gizli hazine idim. Bilinmek istedim ve halkı (varlık âlemlerini ve insanı) yarattım."[127].

Rāz-ı ḫūbān bunda gel bul ey civān
Rāz-ı *küntü kenz* buldı ʿārifān (173)
Kenz-i maḫfī cān u miftāḥı zebān
Fetḥ-i bāb olsa olur bu cān ʿayān (995)

---

123 Şûrâ (42), 51.

124 Bakara (2), 168, 208.

125 Hadîs hakkında geniş bilgi için bk. Subhi Sâlih, **Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları**, (çev. M. Yaşar Kandemir), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1971; Talat Koçyiğit, **Hadis Istılahları**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1985, s. 120; Ali Yardım, **Hadîs I-II**, Dokuz Eylül Ünversitesi Yay., İzmir 1992.

126 Bu konuda bk. Muhittin Uysal, **Tasavvuf Kültüründe Hadis**, Yediveren Yay., Konya 2001.

127 Aclûnî, **a.g.e.,** c. II, s. 132, Hadîs nu.: 2016.

Lī meʿa'llāhi vaḳtun lā yeseʿunī…: "Benim Allâh ile birlikte olduğum öyle bir vakit var ki, o vakitte, bana ne Hakk'a yakın bir melek ne de gönderilmiş bir peygamber yaklaşabilir"[128].

Naḫnu aḳreb şīvesini gördiler
Lī meʿa'llāh mīvesinden dirdiler (174)

İki ʿālem teşne-i baḥr-ı dili
Ol maḳām-ı *lī meʿa'llāh* menzili (304)

Girmez ārāya melek ġayr-ı nezīl
Lī meʿa'llāh bu yetişmez mi delīl (701)

Niʿme mālun ṣāliḥun…: "Salih kimse için hayırlı mal ne güzeldir"[129].

Niʿme mālun ṣāliḥun didi Resūl
Esḫiyādan hedye eylerdi ḳabūl (517)

El-faḳru sevādü'l-vechi fi'd-dāreyn…: "Yoksulluk iki dünyada yüz karalığıdır"[130].

Oldı ās̱ār içre vardur bu suḫen
Oḳu *el-faḳru sevādü'l-vechi* sen (689)

3.2.2. Telmihte Bulunulan Hadîsler

Lev-lāke levlāke lemā ḫalaḳtü'l-eflāk… "Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım"[131].

Ey Resūl-i Muṣṭafā ḫayrü'l-beşer

---

128 Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, **Feyzu'l-Kadîr Şerhu Câmi's-Sağîr**, Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, Beyrut 2001, c. IV, s. 8, Hadîs nu.: 4377; Aclûnî, **a.g.e.,** c. II, s. 173, Hadîs nu.: 2159.

129 Buharî, **el-Edebü'l-Müfred, Ahlak Hadîsleri**, (terc. A.Fikri Yavuz), Sönmez Yay., İstanbul 1981, c. I, s. 316, Hadîd nu.: 299.; İbn Hanbel, **el-Müsnedü'l-İmân**, (thk. Şuayb Arnâût ve diğerleri), Beyrut 1995-2001, c. XIII, s. 487, Hadîs nu.: 17692.

130 Aclûnî, **a.g.e.,** c. II, s. 87, Hadîs nu.: 1837.

131 Aclûnî, **a.g.e.,** c. II, s. 164, Hadîs nu.: 2123.

Cümle mevcūdāt senden behre-ver (299)

Ḫalḳ idüp şānına taʿ ẓim eyledi
Tāc-ı levlākiyle tekrīm eyledi (396)

Aṣḥābī kennucūmi…: "Ashabım gökteki yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız, hidâyete kavuşursunuz"[132].

Her biri mānend-i kevkeb bu cihān
Her birisi reh-nümā-yı sālikān (346)

İnne'llāhe ḫalaḳe ādeme ʿalā ṣūretihi… "Allâh Âdemi kendi suretinde yarattı"[133].

Ṣūretinde ḫalḳ idüpdür Ḥaḳḳ bizi
Var ḥadīs̱-i ḳudsīden diñle sözi (569)

Ve inne'l- ʿulemāe verasehu…: "Âlimler peygamberlerin varisleridir"[134].

Evliyālar vāris̱-i peyġam-beri
Anuñ-içün ümmetānuñ reh-beri (578)

İzhed fī'd-dünyā yuḥibeke'llāhu…: "Dünyaya rağbet gösterme ki Allah seni sevsin ve insanların ellerinde bulunan (nîmet ve imkânlar)dan yüz çevir ki onlar (da) seni sevsin"[135].

Ehl-i dünyādan ümīd itme vefā
Böyle buyurdı Ḥabībim Muṣṭafā (787)

Lī meʿa'llāhi vaḳtun lā yeseʿunī…: "Benim Allâh ile birlikte olduğum öyle bir vakit var ki, o vakitte, bana ne Hakk'a yakın bir melek ne de gönderilmiş bir peygamber yaklaşabilir"[136].

---

132 Aclûnî, **a.g.e.**, c. I, s. 132, Hadîs nu.: 381.

133 Buharî, **el-Camiu's- Sahih**, İsti'zân 1.

134 Buharî, **el-Camiu's- Sahih,** İlim 10; Ebû Dâvûd, **es-Sünen**, İlim 3.

135 İbn Mâce, **es-Sünen**, Zühd 1, Hadîs nu.: 4102.

Aḥmed-āsā yüri ol vāṣıl celīl
Girü ḳalur senden artıḳ Cebreīl (814)

Açdılar ʿışḳ-ile ʿāşıḳ çeşm-i dil
Oldı anlardan melāikler ẖacil (971)

El-faḳru faẖrī…: "Yoksulluk benim övüncümdür, ben onunla övünürüm"[137].

Oḳudılar gerçi envāʿ-ı ʿulūm
ʿİlm-i faḳrı bilmediler hep rüsūm (906)

Cu'ilet liye'l-erẓu mesciden ve ṭahūren…: "Yeryüzü benim için hem mescid hem de temiz kılındı"[138].

Emr-i Ḥaḳla mescid oldı secde-gāh
ʿĀşıḳuñ göñli mekān-ı Pād-şāh (1041)

4. DİĞER DÎNÎ KAVRAMLAR

4.1. İnançla İlgili Kavramlar

4.1.1. Îmân

İmân[139], bir şeye şüphe duymadan kesinlik ve içtenlikle inanmak, herhangi bir konuda verilen bir haberi, bir hükmü tasdîk ederek onun doğruluğunu ve onu haber verenin doğru söylediğini tasdîk etmektir. Terim olarak ise, İslâm dînini kabul etme, İslâm'da inanılması gereken esaslara inanarak Allâh'ın varlığına, birliğine ve peygamberliğe, Hz. Muhammed'in Allâh tarafından haber verdiği kesin olarak belli

---

136 el-Münâvî, **Feyzu'l-Kadîr Şerhu Câmi's-Sağîr**, c. IV, s. 8, Hadîs nu.:4377; Aclûnî, **a.g.e.,** c. II, s. 173, Hadîs nu.: 2159.

137 Aclûnî, **a.g.e.,** c. II, s. 87, Hadîs nu.: 1835.

138 Buharî, **el-Camiu's- Sahih,** Teyemmüm 7, Mesacid 23.

139 İmânın anlamı ve çeşitleri hakkında bk. Ahmed Hamdi Akseki, **a.g.e.**, s. 53.

olan şeylerin doğru olduğuna kalben inanmak ve bunların doğruluğunu tasdîk etmektir.

Tasavvufî açıdan îmân dört başlıkta değerlendirilir. Bunların ilki ilmî deliller, incelemeler ve araştırmalar sonucu ulaşılan îmândır. İkinci îmân, inanan kişide güçlü bir îmânın oluşudur ki îmânı yakînî diye isimlendirilir. Üçüncüsü kalb zevkiyle şuhûda erilen îmân-ı şuhûdîdir. Sonuncusu ise Hakk vasıtasıyla Hakk'a ulaşıp onu gerçekleştirenlerin îmânıdır ki buna îmân-ı huzûrî denir[140].

Aşkî'ye göre dîn ve îmân menfaat için değildir. Bir tekkenin kapısından ekmek ve tuz kesildiğinde kişi aç bir köpeğin o kapıdan yüz çevirmesi gibi çekip giderse o kişinin îmânı da gitmiş olur (54). Ekmeğini kazanmak için âlim olmak veya âlim oluşunun mükafatı olarak nimetlerden nasiplenmek isteyenlerin de dîni ve îmânı dünya menfaatine bağlı olduğundan yağma olur (903). Fenâfillâha eren kişiler ise gerçek îmân ehli için önderdir (727). Dînde haramdan uzak durma olmasa dîn de temiz olmaz. Açgözlülüğün en büyüğü îmân çatısı altında olandır (983) ki bazı kadılar rüşvete tamah ederler (984). İmânın olgunlaşması ve îmânın mertebelerine ulaşabilmesi içinse sabretmek gerekir. Aksi halde sabırsızlıktan dolayı kişinin îmânı yıkılacağı gibi sona erip yok olabilir:

Ṣabr ḳıl tā bulsun *īmān*uñ kemāl
Bī-ṣabırlıḳdan bulur *īmān* zevāl (991)

4.1.2. Küfr

Küfr, Allâh'ın varlığına, birliğine, Allâh'tan alıp dîn adına tebliğ ettiği konularda Hz. Peygamber'e inanmamak bunları tasdik etmemek, Allâh'ı inkar etmek anlamında îmânın karşılığı bir terimdir. Tasavvufta ise tefrika âleminin karanlığı veya kesretin vahdette gizlenmesi anlamlarına gelir[141].

Aşkî'nin beyitlerinde küfr kavramının dîn kavramıyla birlikte zıtlık içinde kullanıldığı görülür. Kişi vahdetin sırrına erdiğinde onun lütûf ve kahr, küfr ve dîn,

---

140 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 309

141 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 387

hayır ve şer gibi ölümlü vasıfları eşitlenir ve tekdüze olur (530). Ancak Allâh'ın bu dünya için hak ve bâtılı, küfrü ve dîni, hayrı ve şerri yaratmış olması hikmetsiz değildir:

Ḥaḳ u bāṭıl *küfr* ü dīn ü ḫayr u şer
Ḫalḳ bī-ḥikmet degül diñle ḫaber (797)

Küfr kelimesinin fâili olan kâfir ifadesini üç yerde kullanan **Aşkî**, bunlardan sadece birinde kâfir anlamını gözetip diğerlerini mülhid anlamında kullandığından bu beyitleri ilhâd bahsinde değerlendireceğiz. Gerçek anlamda kâfir kelimesini kullandığı beyitte dört halîfeye içten içe düşmanlık besleyenlerin mutlaka kâfir olacağını, yerlerinin cehennem olduğunu ve bu kimselerin öldürülmelerinin **Hz. Alî**'nin fetvasıyla caiz olduğunu söyler:

Her kim eyler ẕerre buġż-ı çār-yār
Şeksiz olur merciᶜ i dāru'l-bevār (342)

Kāfir-i muṭlaḳ olur ḳatli revā
Hem bi-fetvā-yı ᶜ Alīyyü'l- Murtażā (343)

4.1.3. Şirk

Şirk, tevhîdin zıttı olup Allâh'a ortak koşma, O'ndan başka ilâh olduğunu kabul etme, birden çok tanrının bulunduğuna ve O'nun yardımcısının olduğuna inanmaktır. Şirkin, şirk-i celî ve şirk-i hafî olmak üzere (gizli ve açık) iki çeşidi vardır[142].

Beyitlerde kelime olarak şirk kavramına rastlanmaz ancak **Aşkî**, Allâh'a ortak koşmayı ikilik ifadesiyle üç yerde kullanmaktadır. Kişi yokluk makâmına erdiğinde kendisi Hakk'ta yok olur. Hareketi ve duruşu Hakk ile bir olur. İşte o zaman bu makamda ikilik olamaz (686). Şâirin Allâh'a yakardığı bir beyitte de Rabb'in kendisini yok etmesini ve böylece ayrı gayrılıktan, ikilikten kurtulmak

[142] Şirk ve çeşitleri hakkında bk. A. Saim Kılavuz, **Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelam'a Giriş,** s. 60-65.

istemesi dile gelmektedir (915). Çünkü kişi, kendini kendine en yakın düşman bilmesi gerekir. Nitekim, insan ancak Allâh'a şirk koşmaktan emin olduğunda bu düşmanı yenecektir:

Kendiñi kendüñe aʿdā bil yaḳīn
Çünḳi merd olduñ *ikilik*den emīn (936)

4.1.4. İlhâd

İlhâd, İslâm inancından dönerek Allâh'ın varlığına ve birliğine inanmama, Allâh'ın yolundan çıkma anlamına gelir. Hak yolundan çıkarak İslâm dîninden ayrılan inkârcılar da mülhid diye isimlendirilir[143].

Ünlü mutasavvıfların çoğu gerçek âşık olduklarından, fenâfillâha inandıklarından ve O'nda yok olmaktan bahsettiklerinden dolayı mülhidlikle ya da zındıklıkla suçlanmışlardır. Bu bakımdan zındık, mülhid ya da kâfir diye suçlanmak büyük bir mertebe sayılmıştır. *Vahdetnâme*'de kâfir kavramının üç yerde bu anlamda kullanıldığı görülür. Zâhidin değerini yorumlamaya güç yetmez ama inkar edenin gözünde zâhid, kâfir değeri görür (428). Öyle ki **Aşkî** de bundan muzdariptir. **Mehmed Şefîk Efendi**'ye seslendiği bir beyitte, gönlünün halinden bahsettiği zamanlarda ve içindeki aşkı dillendirdiğinde insanların ona dînden çıkmış muâmelesi yaptığından şikâyet etmektedir:

Söylesem ḥāl-i derūnumdan ḫaber
Kāfir oldı dir baña ins ü beşer (621)

Bunun yanı sıra *mülhid* kavramını gerçek anlamında kullanır. İyi bilinmesi lazımdır ki mürşidlere edeble muamelede bulunmak, onlara saygıda kusur etmemek ve dînden çıkmış kimselerin yanlış söz ve davranışlarına uymamak gerekir (401). Birgün ten perdesi kalktığında kişinin takvâ sahibi ve Allâh'ın birliğine inanan bir kişi mi yoksa Allâh'ın rızâsından ve âhiret mutluluğundan yoksun ve O'nun dîninden çıkmış bir kişi mi olduğu ortaya çıkacaktır:

---

143 İlhâd hakkında bk. İlhan Kutluer, "*İlhâd: İslâm Düşüncesi*", **DİA**, İstanbul 2002, c. XXII, ss. 93-96.

Yā muvaḥḥid mi o kimse müttaḳī
Yā ki mülḥid mi o bir merd-i şaḳī (837)

4.2. İsrâ ve Mi'râc

Hz. Peygamber'in Mekke Devri'nin 11. yılı Recep ayının 27. gecesi Mekke'deki Mescid-i Haram'dan Kudüs'deki Mescid-i Aksâ'ya Cebrâîl aracılığı ile gelmesine geceleyin yürüme anlamına gelen "İsrâ" denilir. Mescid-i Aksâdan *Arş*'a çıkıp *Sidre-i Müntehâ*'ya kadarki yolculuğu ve sonrasında Allâh ile görüşmesi ve geri dönmesi mucizesine Arapça'da merdiven anlamına gelen "Mi'râc" denilmektedir[144].

Tasavvufta rûhun yükselişi ve ma'nevî yükseliş şeklinde tasvir edilen Mi'râc için uruç-hubût, suûd-nüzul yani çıkış-iniş kavramları kullanılır. Hz. Âdem yeryüzüne indirilmiş (hubût-ı Âdem) ve Hz. Peygamber gökyüzüne çıkarılmıştır (mi'râc)[145].

Türk Edebiyatında ise başlı başına bir tür olarak Mi'râc mucizesini konu alan manzum Mi'râciyeler[146] yazılmış ve bunlardan başka genel olarak beyitlerde "isrâ" ve "mi'râc" kelimeleri kullanılmıştır.

Aşkî, müstakil olarak bir *Mi'râc-nâme* yazmış olsa da *Vahdet-nâme*'de de birkaç beyitte dolaylı olarak isrâ ve mi'râcdan bahsetmektedir. Hz. Peygamber'in dünyada müreffeh bir hayat sürmediğini söylediği bir beyitte onun elbisesinin isrâ elbisesi olduğunu, yani maddi olarak rahat etmemiş olsa da ma'nevî olarak isrâ ve mi'râc mucizesiyle şereflendiğini dile getirir:

İtmedi ʿālemde gerçi rāḥatı
Ḫilʿat-i *isrā* ḳabā-yı ḳāmeti (313)

---

144 İsrâ ve mirâc hakkında bk. Salih Sabri Yavuz, "*Mi'râc*", **DİA**, İstanbul 2005, c. XXX, ss. 132-135.

145 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 247.

146 Bk. Metin Akar, **Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 103 vd.

Miʿrâc olayı *Vahdet-nâme*'de iki kere geçer. İlkinde Allâh'ın ney içinde gizli olan sırrı Miʿrâc'da Hz. Peygamber'e söylediğini ve bunu Hz. Peygamber'in Hz. Alî'ye söylediğini belirtir (191). İkinci kullanımda ise Miʿrâc gecesi Hz. Peygamberin nebîlere ve peygamberlere imam olduğuna değinmektedir:

*Leyle-i miʿrāc*da ḫayru'l-enām
Enbiyā vü mürselīne şüd imām (397)

4.3. Hayât ve Ölüm

Canlılık, yaşayış, sağ olmak, dirilik, ömür, hareketlilik ve yaşamanın şekil ve tarzı anlamlarına gelen hayât bir şeyin doğumu ile ölümü ve başlangıcı ile sonu arasındaki zamandır. Tasavvufta ilâhî tecellîlere mazhar olan ruhun bu sayede kavuştuğu yeni yaşama tarzıdır. Çünkü mutasavvıflar ilâhi tecellî ve nurdan mahrum olmuş ruhu ve kalbi ölü sayarlar. İnsanın asıl hayata kavuşması için bu tecellî ve nurlara mazhar olması gerekir. Bu bakımdan gerçek hayat gönül hayatıdır[147].

Bazı sûfilere göre hayâtın üç merhâlesi vardır. Bunlar İlim Hayâtı, Hayât-ı Cem ve Hayât-ı Hakk'tır ki ilkinde kalbin cehâletten kurtulması, ikicisinde kalbin tefrikadan arınıp Hakk için bir noktada toplanması, üçüncüsünde ise nefsin öldürülmesine bağlı olarak sufînin fenâfillâh ve bekâbillâh makamına ermesidir[148].

Beyitlerde hayât mefhûmu *"âb-ı hayât, âb-ı hayât-ı câvidân, hayât, hayât-ı câvidân ve ömr"* gibi kelime ve terkiplerle zikredilmektedir. Kalbin cehâletten arınması ve sonsuz hayâta kişinin ulaşabilmesi için gerçek âşıklardan aşk ilmini öğrenmek gerekir (111). Papağan için şekerin kıymeti ne ise Allâh'ın aşkı ile susamışlar için de âb-ı hayâtın önemi odur. Papağan kendisine söyleneni tekrar eden ancak ne söylediğinin farkında olmayan bir hayvandır. **Aşkî**'nin papağanlar ifadesiyle kastettiği kimseler sırf cennet için çalışıp didinenlerdir. Onlar cennete kavuşacaklardır belki ama fenâfillâha ve sonsuz hayâta erecek olanlar Allâh'ın aşkı ile tutuşup yanan ve susayanlardır (131). Öyle ki tasavvuf yolunda ilerleyen her

---

147 Bk. Süleyman Uludağ, "*Hayat*", **DİA**, Ankara 2003, c. XVII., s. 12.

148 Bk. Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**., s. 258-259.

tarikat mensubunun gözünün ilâcı sonsuz hayât suyunun çeşmesidir. O çeşmeden kana kana içmedikçe kalplerindeki susuzluk dinmeyecektir:

Tūtyā-yı dī̇de-i her sālikān
Çeşme-i *āb-ı ḥayāt-ı cāvidān* (175)

Bütün kâinat Hz. Peygamberin nûrundan hayat bulmuş ve var olmuştur (302). Ancak, bazı âlim geçinenler birbirleriyle hararetli tartışmalar içine girerek ömürlerini boş iş ve davranışlarla geçirmektedirler (213). Günah ve isyan ile isimler kararmakta, ömürler ahlaksızlıklarla harap olmaktadır (280). O halde, kişi ömrünü hebâ etmemeli ve başkalarının ayıbını görmemelidir (1008). Nitekim, **Aşkî** kendini aşk deniziyle kıyas ettiğinde yenilmiş olmasına rağmen o ummanda hayât içinde hayât bulmuştur (765). Bununla birlikte, câhile âb-ı hayât sunsan hiç şüphesiz hayât veren su onun için ölüm getiren zehir olur. Bilgisiz kişi âb-ı hayâttan ne anlar ki (536)! Yokluk makâmına ermemiş bu câhil kişilere ilim ölümü veren bir zehirken; gönül ehli için ilim sonsuz hayâtın kapılarını açar:

Ehl-i dile ʿilm olur *āb-ı ḥayāt*
Ehl-i tene ʿilm olur semmü'l-memāt (954)

Canlılık halinin bitmesi, hayâtın sonu, diriliğin bitmesi, hareketliliğin durması anlamlarına gelen ölüm, İslâm düşünürlerinin çoğuna göre bedende başlayıp biten bir olaydır. Öyle ki rûh ölüm anında bedenden ayrılır ancak ölmez. Çünkü ölümle birlikte âhiret hâyatı başlamaktadır. Tasavvufta ise ölüm, nefsî arzulardan arınmak anlamına gelir. Çünkü nefsin hayatı arzularının gerçekleşmesiyle sürer. Nefsin câhilliğinden dolayı kalb, ilmî hayât hakikatından mahrûm kalır. Bunun giderilmesi için *"tevbe ediniz, nefsinizi öldürünüz"*[149] buyrulmuştur. Ölümün mevt-i ahdâr, mevt-i ahmer, mevt-i ebyaz, mevt-i esved ve mevt-i irâdî gibi çeşitleri vardır[150].

Aşkî'nin ölüm konusunu "*memât, merg, mevt, mürd, mürde* ve *ölmeden"* ifâdeleriyle işlediği görülür. Kişi, gönüller sahibinin kölesi olursa "*ölmeden önce*

---

149 Bakara (2), 54.

150 Bk. Ethem Cebecioğlu, **a.g.e**., s. 432-433.

ölünüz"[151] hadîsinin gereği Hz. Peygamber'e layık olur (490). Öyleyse, kişi kendi varlığını nefs bilip öldürmeli ve "ölmeden önce ölmeli"dir. Böylece kötü nefs yerini adam olmaya bırakır (935). Âşığın ölümü tıpkı kabarcıklar gibidir. Ölüm geldiğinde suyun kabarcıklar gibi olmasına benzer (770). Aşkın tadına varmayan ve âşık olmayan ölü gibi donuk ve duygusuzdur (970). Câhilin elinde âb-ı hayât ölüm zehri gibidir (536). Çünkü ilim, gönül ehline âb-ı hayâtı sunarken maddi beklentiler içindeki ten ehlinin câhilliğini öldüreceğinden onların zehridir (954). Nitekim sahte mürşidler hile ile ölünün kefenini bile soyar binlerce kadın ve erkeği tuzaklarına düşürürler (56-12b). Ancak aşk dîni, Allâh için farz-ı ayn bilip yanmak gerektiğini söyler. Aşkın ibâdeti ise âşığı öldürmektir:

Farż-ı ʿayn yanmaḳ gerek der dīn-i ʿışḳ
ʿĀşıḳı *mürd* eylemek āyīn-i ʿışḳ (1019)

4.4. Şeytan

Azgınlığı ve isyanıyla sapıklığa düşen şeytan[152], sürekli kötülük işleyen ve insanları kötülüğe ve Allâh'a isyana sürükleyen varlıktır. Kur'ân'da adı İblîs olarak da geçer. Cinlerden olup meleklerin arasına girecek kadar yükselmişti. Ancak, Allâh **Hz. Âdem**'i yarattığı zaman bütün meleklere secde etmelerini buyurduğunda, İblis kendisinin cin olduğunu ve ateşten yaratıldığı için topraktan yaratılan **Hz. Âdem**'e secde etmeyeceğini söyleyerek Allâh'a karşı isyan etmiştir. Allâh da onu şeytan kılığına sokarak lânetlemiş ve cezasını kıyamet gününe kadar tehir etmiştir. İblis de insanları yoldan saptırmak görevini üstlenmiştir ve insanlar için apaçık bir düşmandır[153].

Tasavvufta *"dıştan gelen vesvesenin kaynağı ve sebebi İblis, içten gelen*

---

151 Aclûnî, **a.g.e**., c. II, s. 291. Hadis nu.: 2669.

152 Şeytan hakkında ayrıca bk. A. Osman Ateş, **Kur'an ve Hadîslere Göre Şeytan**, İstanbul 1995; İskender Pala, **a.g.e**., s. 51-52, 376; Hasan Akay, **a.g.e**., s. 441-443.

153 Bk. Bakara (2), 34, 102, 168, 208; Nisâ (4), 83, 117-118, 120-122; En'âm (6) 112-113; A'râf (7), 12-18; Hicr (15), 28-43; İsrâ (17), 63-64; Kehf (18), 50; Meryem (19), 44; Sad (37), 71-85; Mücâdele (58), 10.

vesvesenin kaynağı ve sebebi nefs şeytanı"[154] olarak kabul edilir.

Aşkî'nin beyitlerinde şeytan konusu *"adüvv, dîv, İblîs, leîm, racîm, şeytân, vesvâs" kelimeleri ve "dide-i İblîs, dîv-i gavî, madrûd-ı laîn, şeytân-ı laîn, şeytâni'r-racîm"* terkibleri ile zikredilir.

Allâh âşıkları Mevlânâ'nın Mesnevî'sindeki bilgileri kabul edenlerdir. Bu âşıkları yalanlayanlar ise şeytandır (200). Şehvete esir olan nefs insanın şeklindedir ve şeytandır (473). Bu nedenle kişi, kovulmuş şeytan sûretinde olmamalıdır (579). Çünkü şeytan gözü kör edilecek bir İblîstir (606). İblîs kibirlendiğinden dolayı cennetten kovulmuş ve lanetlenmiştir (654). O halde kişi, İblîs gibi kibirlenmemeli, kâmillik iddiâsıyla böbürlenmemeli ve kötü davranışları terk etmelidir:

İtme *İblīs-āne* daʿvā terk ḳıl
Kāmilum deyü ḳıyās itme bihil (608)

Nefis ve şeytan ilişkisinden bahsedilen beyitlerde nefs-i emmârenin aşağılık bir nefis olduğu ve bunda şeytanın etkin olduğuna değinilir (736). Nefis ve şeytan elele verip kibirle hareket eder ve kişinin Allâh dostlarından istekte bulunmasını engeller:

Nefs u *şeyṭān* kibrle māniʿ olur
Merd-i Mevlā-yı ṭalebde bī-ḥużūr (924)

Bir de insan ve cin şeytanları vardır ki şeytanın vesveseleri ile dolu bazı hilekârlıklarla mürşid-i kâmillerin talebelerini yoldan çıkartırlar (930). Şüphesiz Allâh, *Kur'ân-ı Kerîm*'de bunun apaçık bir şeytan olduğunu haber vermiştir[155] (932). Bu nedenle, evliyâ Allâh'ın sevgili kullarıdır. Küfür ehli olanlar ise lanetlenmiş şeytana mağlup olanlardır (1044). **Aşkî**'ye göre insanın vücudunda iyilik ve kötülüğü temsil eden karşı kutuplar vardır. İşte, Cebrâîl ve şeytan birbirine düşman iki karşıt mefhûmdur (1049). Öyleyse, kişi şeytandan kurtulmak istiyorsa Mevlevî olmalıdır. Çünkü şeytan Mevlevî olanları gördüğünde kaçar:

---

[154] Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 178.

[155] 932. beyitte telmihte bulunulan âyetler için bk. Bakara (2), 168, 208.

Seni gördükde kaçar *dīv-i ġavī*
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī (477)

4.5. Deccâl

Kelime olarak karşısındakini kandırmak için yaldızlı laflar eden kişi anlamına gelen deccâl, ilâhî dînlerde kıyamete yakın zamanda ortaya çıkacağına ve göstereceği olağanüstülüklerle insanları saptıracağına inanılan yalancı, çirkin ve kötü kişidir. Kıyametin büyük alâmetlerinden biri olan deccâl hakkında bir gözü kör olan bir Yahudi olduğu, Tanrılık davasında bulunacağı, insanları kandıracağı ve Mehdi tarafından Şam'da öldürüleceği gibi rivâyetler vardır. Hadîslerde deccâldan önce birçok yalancı deccâlın çıkacağı da belirtilmiş, bu kavram ya da inançla alakalı çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Ancak hadîslerden anlaşılan, deccâlın hemen her devirde kötülüğü temsil eden bir tip olduğu ve dünyada inkârcılığı ve şer faaliyetlerini destekleyen bir cereyan olduğudur[156].

Edebiyatımızda istenmeyen kişi olarak karşımıza çıkan deccâldan özellikle hicivlerde söz edilmektedir[157].

Aşkî'ye göre bazı sahte mürşidlere rağbet edilmektedir. Oysa onlar dünyanın deccallridir ve her geçen gün bu sahte mürşidlerin sayıları artmaktadır. Bu tür kimseler dünya nimetlerinden faydalanmak için kendilerini derviş göstermektedirler (59). Bu nedenledir ki tasavvufa meyleden, deccâle kesinlikle uymamalıdır. Çünkü onlar Allâh'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetini kazanmışlardır:

Şeyḫ-i *deccāl*e aman uyma saḳın
Laʿnetu'llāhi ʿaleyhim ecmaʿīn (119)

4.6. Gılman ve Hûri

Kelime olarak erkek çocuk, bıyığı çıkmamış delikanlı, köle ve genç

---

156 Deccâl hakkında bk. Zeki Sarıtoprak, "*Deccâl: İslâmiyet'te Deccâl*", **DİA**, İstanbul 1994, c. IX, s. 69-72; Hasan Akay, **a.g.e.**, s. 96-98.

157 Bk. İskender Pala, **a.g.e.**, s. 102.

hizmetkâr anlamlarına gelen *gulâm* ya da *gılmân* Arapça isimler olup cennet hizmetkârı anlamına gelir. Bu hizmetkârların çocukken ölenlerden oluşacağı düşünülür[158].

Arapça *ahver* ya da *havrâ*nın çoğulu olan Hûr; gözleri iri; gözlerinin siyahı çok siyah, beyazı da çok beyaz olan; anber saçlı, hilal kaşlı, inci dişli, mercan dudaklı, gülden taze, bâkire ve cennetliklere vaat edilmiş cennet kızlarının her birine verilen isimdir[159]. *Kur'ân-ı Kerîm*'de Allâh'ın temiz ve iyi kullarına cennet nimeti olarak hûrileri bağışlayacağı belirtildiği gibi onların özelliklerinden de bahseder[160].

Edebiyatımızda bütün özellikleri ile mâşuka benzetilen hûrîler âşığın aklını başından alan ve yaşadığı mahallin cennet olarak tasvir edildiği sevgilidir[161].

Aşkî, bir beyitte aşkın şehirlerine birer birer ulaşmak ve aşk sultanının hizmetkârı olmak gerektiğine işaret eder. Burada kullandığı ifade "*gulâm*"dır (164). Bunun dışında, "*gılmân"* ve "*hûrî"* kelimeleri bir beyitte birlikte kullanılmaktadır. Bu beyitte Hz. Peygamber'in *Düldül* adındaki atının ayağının tozunun cenneteki hûrîlerin ve gılmânların gözlerine sürdükleri sürme olduğu söylenmektedir. Burada ifâde edilmek istenen ise Hz. Peygamber'in yüceliğidir:

Gerd-i pā-yı düldüli kuḥl-i cilā
Dīde-i ġılmān u ḥūrī pür żiyā (878)

II. TASAVVUF

Sof gitmek, saf olmak, suffa ashabı gibi yaşamak ve ilk safta bulunmak gibi anlamlara gelen tasavvufun[162] mahiyeti hakkında kaynaklarda pek çok farklı görüşler

---

158 Bk. Hasan Akay, **a.g.e**., s. 158.

159 Huriler hakkında bk. Bekir Topaloğlu, "*Hûrî*", **DİA**, İstanbul 1998, c. XVIII, ss. 387-390; İbrâhîm Hakkı Erzurumî, **Ma'rifetnâme**, İstanbul 1310, s. 10; Hasan Akay, **a.g.e**., s. 198.

160 Bk. Bakara (2), 25; Âl-i İmrân (3), 15; Nisâ (4), 57; Duhan (44), 54; Tûr (52), 20; Rahmân (55), 58, 72; Vakıâ (56), 20-40.

161 Bk. İskender Pala, **a.g.e**., s. 191.

vardır. Bu görüşlerden biri olara tasavvuf, "*Hakk'ın hoşnutluğunu kazanmak ve ebedî saadete ermek için nefisleri temizleme, ahlâkı tasfiye, iç ve dışı tenvîr, sûret ve sîreti tezkiye hâllerinden bahseden bir ilim*"[163] olarak tanımlanmıştır. Tasavvufta amaç, hakikati bulmak, Allâh'a ulaşmak, ruhen tatmin olup kurtuluşa ermektir. Bu hedeflerle her toplum kendi düşünceleri doğrultusunda bazı prensipler ortaya koymuş ve zamanla bunlar ekol haline gelmiştir[164]. Bu bakımdan tasavvuf, dînlerin veya felsefî düşüncelerin ideal olana yönelme esâsını teşkil eder[165]. İslâm tasavvufunun esâsı; Kur'ân ve hadisler ışığında insanın mistik yönüne ve gönül terbiyesine işâret eden, maddenin ve dünyanın geçiciliğini işleyen, kalbî davranışları amaç edinen kaidelerin farklı yorumlarını ihtivâ eden bir ahlâk ve tefekkür sistemidir[166]. Halvetî şeyhi **Dede Ömer Rûşenî**[167] (ö. M. 1486-87) ve **Oğlanlar Şeyhi İbrâhîm Efendi**[168] (ö. M. 1654) gibi bazı mutasavvıf şâirlerin, sadece tasavvufun mahiyetini açıklamaya çalışan bazı manzûmeler kaleme aldıkları göz önüne alındığında; tasavvufun, Türk

---

162 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 339.

163 Mâhir İz, **Tasavvuf, Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatler**, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Kitabevi Yay., İstanbul 2000, s. 27; Tasavvuf hakkında ayrıca bk. Martin Lings, **Tasavvuf Nedir**, Akabe Yay., İstanbul 1986; Ethem Cebecioğlu, "*Prof. Dr. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri*", **AÜİFD**, Ankara 1987, c. XXIX, ss. 387-406; Mehmet Ali Aynî, **Tasavvuf Tarihi**, (sad. Hüseyin Rahmi Yananlı), Kitabevi Yay., İstanbul 1992, s. 215-232; H. Kâmil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, Ensar Neşriyat Yay., İstanbul 1997, s. 15-57; Abdülbâki Göpınarlı, **Tasavvuf**, Milenyum Yay., İstanbul 2000, s.7-21; Himmet Konur, **İbrâhîm Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı**, İnsan Yay., İstanbul 2000, s. 13-25.

164 Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul 1985, s. 12.

165 Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, MÜİFV Yay., İstanbul 1994, s. 29.

166 Mehmet Demirci, **Sorularla Tasavvuf ve Tarîkatler**, Damla Yay., İstanbul 2004, s. 14.

167 Bk. Semra Aydemir (Tunç), **Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Divânı'nın Tenkîdli Metni**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1990.

168 Bk. Bilal Kemikli, **Oğlanlar Şeyhi İbrahim, Müfid ü Muhtasar: İnceleme-Metin**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.

İslâm Edebiyatında önemli bir yer tuttuğu görülür. Özellikle vahdet-i vücûd telakkîsi edebiyatımızı geniş ölçüde etkilemiştir[169].

Aşkî Mustafa Efendi, Mevlevî tarîkatına mensup mutasavvıf bir şâir olduğundan tasavvufî düşüncelerini ve mensubu olduğu tarîkatın esâslarını beyitlerinde ifâde etmeye çalışmaktadır. Bazı kaynaklarda[170] tasavvuf anlamında kullanılan ve üzerinde ayrıca duracak olduğumuz ilm-i ledünn kavramı *Vahdet-nâme*'de tasavvuf bağlamında geçiyor olsa da **Aşkî**'nin bizzat tasavvuf kelimesini bir beyitte kullandığını görmekteyiz. Tasavvuf, hâl ilmidir. Bu beyitte de bu gerçeğe işaret edilmekte ve tevhîd ilminin tasavvuf ve hâl ehli olanlar için en makbul ve helâl ilim olduğuna değinilmektedir:

ʿİlm-i tevḥīd ol kese olur ḥelāl
Kim ola *ehl-i taṣavvuf ehl-i ḥāl* (134)

1. TASAVVUFÎ ŞAHSİYETLER

1.1. Veysel Karânî

Asıl adı **Üveys el-Karânî**'dir. Yemen'in Karen köyünde doğmuştur. Tâbiîn'in büyüklerindendir. Hayatı hakkındaki bilgiler daha çok tasavvufî kaynaklarda yer almaktadır. Yemen'de annesiyle birlikte fakirlik içinde yaşamıştır. Hz. Peygamber döneminde yaşamış olmasına rağmen Hz. Peygamber'le görüşememiştir. Onu görmek için Mekke'ye gitmiş, Hz. Peygamber'i evinde bulamamış; annesinin "O'nu göremezsen geri dön" sözüne sadık kalarak Hz. Peygamber'in gelmesini beklemeden Karen'e dönmüştür. **Hz. Ömer** devrinde Kûfe'ye yerleşmiştir. **Hz. Ali** döneminde ise Sıffın Savaşı'na katılmış (M. 657) ve bu savaşta şehit olmuştur. Hz. Peygamber, vefat etmeden önce **Veysel Karânî**'ye verilmek üzere hırkasını **Hz. Ömer** ve **Hz. Ali**'ye bırakmıştır. Bu emânet daha sonra **Hz. Ömer** ve **Hz. Ali** tarafından **Veysel Karânî**'ye götürülmüş kendisine takdim

---

169 Agah Sırrı Levend, **Dîvân Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, s. 13-15.; Hasan Aktaş, **Çağdaş Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf,** Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2001, s. 157-159.

170 Meselâ bk. Mustafa Tatçı, **Yunus Emre Dîvânı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, c. I, s. 218.

edilmiştir[171]. **Veysel Karânî**, Hz. Peygamber döneminde yaşamış ve büyük bir aşkla onu sevmesine rağmen kendisiyle görüşememiş olması dolayısı ile, bir şeyhe bağlanıp seyr ü sülûk görmeden Hz. Peygamber veya bir velînin rûhundan etkilenerek terbiye ve irşâd olmanın örneği sayılır. Üveysilik ifâdesi de bu yolda olanlar için kullanılmaktadır[172].

Aşkî, Veysel Karânî'nin adını bir yerde zikreder. Ancak bir başka beyitte de ona atıf vardır. Bu beyitlerde Hz. Peygamber'in Yemen'den **Veysel Karânî**'nin kokusunu aldığına değinilmekte ve Allâh'ın rengiyle boyanmak gerektiği örneklenmektedir:

Bū-yı ṣıdḳı bendesin gūyā iden
Bū-yı Veysi aldı Aḥmed der *Yemen* (66)

Ṣıbġate'llāh ile reng bul ḥasen
Būyını almışdı Aḥmed *ez-Yemen* (154)

1.2. Ebû Yezid Bistâmî

Asıl adı **Tayfur b. Îsâ b. Âdem b. Sürûşan**'dır. Tasavvuf tarihin en büyük sîmâlarından biridir. Nişâbur yolu üzerinde bir şehir merkezi olan Bistam'da dünyaya gelmiştir. **Ebû Yezid Bistâmî**'nin vefat tarihi H. 234 / M. 848-849 veya H. 261 / M. 874 seneleridir. Hanefî mezhebinden olup vahdet-i vücûd akîdesinin öncüsü olarak bilinir. Şatahât kabîlinden sözler söylediği için zamanında pek çok tenkîde uğramıştır[173].

Vahdet-nâme'de **Bistâmî**'nin adı **Ceneyd-i Bağdâdî** ile birlikte geçer. Sahte mürşidlerin **Ebû Yezid Bistâmî**'nin sözleriyle riyâkâr davrandıklarına işaret edilmektedir:

---

171 Bk. Ahmet Yaşar Ocak, **Veysel Karânî ve Üveysilik**, İstanbul 1981, s. 71-88; Ayrıca bk. Mustafa Necati Bursalı, **Veysel Karânî**, Bahar Yayınevi, İstanbul 1971.

172 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 678.

173 Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, **Beyazid-i Bistamî: Hayatı-Menkıbeleri-Fikirleri**, TDV Yay., Ankara 1994.

Gāh ẕikr-i Ḥaḳḳ ider ol ber mürīd
Gāh *Cüneyd*den dem urur gāh *Bā-Yezīd* (46)

1.3. Cüneyd-i Bağdâdî

Asıl adı Cüneyd b. Muhammed Ebu'l-Kâsım el-Cezzâz olan **Cüneyd-i Bağdâdî**, tasavvuf tarihinin bir diğer önemli şahsiyetlerindendir. Bağdat'ta doğmuştur. Şâfiî mezhebine mensuptur. Vefatı, H. 298 / M. 909-910 senesidir[174].

Vahdet-nâme'de **Cüneyd-i Bağdâdî**'nin ismi tıpkı **Ebû Yezid Bistâmî** gibi bir beyitte geçmektedir. Söz konusu beyit sahte mürşidlerin, farklı mezheplere bağlı bu iki tasavvuf büyüğünün sözlerini işlerine geldikleri gibi kullanması ile alakalıdır:

Gāh ẕikr-i Ḥaḳḳ ider ol ber mürīd
Gāh *Cüneyd*den dem urur gāh *Bā-Yezīd* (46)

1.4. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî 30 Eylül 1207 tarihinde Horasan'ın Belh şehrinde doğmuştur. Asıl adı **Muhammed Celâleddin**'dir. Efendimiz anlamındaki "Mevlânâ", babası tarafından kendisine verilen "Hudâvendigâr", doğduğu şehre nisbetle "Belhî", hayatını geçirdiği Anadolu'ya nisbetle "Rûmî, Mevlânâ-yı Rûm" ve müderrisliği sebebiyle de "Molla Hünkâr, Mollâ-yı Rûm" ünvanları vardır. **Mevlânâ**, 1212 yılında ailesi ile birlikte Belh'ten ayrılarak önce İran'a sonra Hicâz'a, oradan da Şam yoluyla Anadolu'ya gelir. Konya'da hocalık yapan babası **Sultânü'l-ulemâ Bahâüddîn Veled** 1230 yılında vefat edince onun öğrencisi **Seyyid Burhâneddîn Muhakkık**, **Mevlânâ**'ya hocalık yapar. Tasavvufî düşüncelerinin başlaması babasının yazdığı *Ma'ârif* adlı eserle başlar. 1244 yılında Şam'dan Konya'ya gelen **Şems-i Tebrîzî** ile tanışır. Mutasavvıf kimliğini ve edebî kişiliğini kazanmasına **Şems-i Tebrîzî**'nin büyük rolü olur. Ancak **Mevlânâ**'nın **Şems-i Tebrîzî** ile olan

---

174 Geniş bilgi için bk. Ferîdüddîn Attâr, **Tezkiretü'l-evliyâ,** (haz. Süleyman Uludağ), İlim ve Kültür Yay., Bursa 1984, s. 435-472; Abdurrahman Câmi', **Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds**, **Lâmiî Tercümesi** (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1993, s. 131.

sıkı dostluğu halkın tepkisini çeker. Bir rivayete göre **Şems-i Tebrîzî**, **Mevlânâ**'nın küçük oğlu **Alâeddin** (ö. M. 1262)'in de bulunduğu bir grup tarafından 1247 yılında öldürülür. **Mevlânâ,** daha sonra kendisine arkadaş olarak kuyumcu **Selâhaddin Zerkûb**'u seçmiştir. Bu yaşlı mutasavvıf 1258 yılında vefat edince son olarak **Hüsâmeddîn Çelebi**, **Mevlânâ**'nın yakın arkadaşı olmuştur. Onu kendisine halife seçen **Mevlânâ**, *Mesnevî* adlı eserini **Hüsâmeddîn Çelebi**'ye yazdırmıştır. **Mevlânâ**'nın eserleri, *Dîvân-ı Kebîr*, *Mesnevî*, *Fîhi mâ fih*, *Mecâlis-i Seb'a* ve *Mektûbât*'tır. Kendisine nisbet edilen Mevleviyye tarikatı[175] kendisinden sonra **Hüsâmeddîn Çelebi**, ve **Mevlânâ**'nın büyük oğlu **Sultan Veled** tarafından şekillenmiştir[176]. **Mevlânâ**, dîvân edebiyatımızda, özellikle dîvânlarda kendisine yer verilen müstesnâ bir isimdir. Doğu ve Batı edebiyatları üzerine de derin etkileri olmuştur[177]. Anadolu'da Türk tasavvuf hayatının gelişmesinde ve Anadolu'nun Türkleşmesinde **Mevlânâ**'nın düşüncelerinin önemli tesirleri vardır[178].

Beyitlerde bu büyük mutasavvıf **Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî** şu isim, sıfat ve terkiplerle anılmaktadır: "*Celâleddîn*" (197), "*Mevlânâ*" (189, 192, 193, 467), "*Monlâ-yı Rûm*" (71, 176, 566, 747), "*pîr-i mâ*" (585, 591, 748, 866), "*server-i ser-defter-i merdân-ı ışk*" (526), "*sultân-ı cûd*" (195), "*sultân-ı ecell*" (197), "*sultân-ı ışk*" (71, 164, 526) ve "*tâc-ı ser-i şâhân-ı ışk*" (71).

Aşkî, Mevlânâ'ya büyük bir önem vermektedir. Ondan sultanların en yücesi diye bahseder (197). O, vahdet deryâsında yüzen bir bâlık gibidir (566). **Mevlânâ,**

---

175 Mevlevîlik hakkında bk. Abdülbâki Gölpınarlı, **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1983; Sezai Küçük, **Mevlevîliğin Son Yüzyılı**, Simurg Yay., İstanbul 2003.

176 Reşat Öngören, "*Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*", **DİA**, Ankara 2004, c. XXIX, ss. 441-448; Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî hakkında bibliyografik geniş bilgi için ayrıca bk. Mehmet Önder ve diğerleri, **Mevlânâ Bibliyografyası**, İş Bankası Yay., Ankara 1973; Adnan Karaismailoğlu ve diğerleri, **Mevlânâ Bibliyografyası**, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Konya 2006; **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı**, Ankara 2005, S. 14.

177 Mevlânâ'nın sanat hayatına etkisi hakkında bk. İlhan Genç, **Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Giriş)**, İzmir 2005, s. 170-172.

178 Bu konuda bk. Amil Çelebioğlu, "*Anadolu'nun Türkleşmesinde Mevlânâ'nın Rolü*", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1990, S. 5, ss. 223-248.

tarikata instisap edenlerin ulaşacağı makâmların en yücesine sahiptir (747). Çünkü o, bütün varlığından kurtulmuştur (189). Ney'in içinde saklı olan sırlar ona ifşâ olmuştur (193). O Allâh'ın velî kullarının önderidir (585). Onu nesir ve nazmla öven kimseler, kimi zaman onu cihanın kutbu kimi zaman ise zamanın gavsı olarak nitelemişlerdir. Ancak onu böylesi makamlarla ananlar aslında kendileri için bunu söylemektedirler. Çünkü **Mevlânâ**, bütün makamlardan münezzehtir (586-591). Gavs ve kutb olanlar makam sahibi olanlardır. Ancak **Mevlânâ** bu vasıflarla anılamaz. Onun muradı Hz. Peygamber'dir:

Ġavs̱ u ḳuṭb olan olur ṣāḥib-maḳām
Vaṣf-ı pīr-i mā degüldür bu kelām (748)

Faḫr-ı ʿālemdür *murād-ı pīr-i mā*
Rūḥ-ı pākinden iderler iltica̅ (866)

Vahdet-nâme, **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'sinden ilham alınarak yazıldığı için *Mesnevî* de çeşitli vesilelerde 23 kez zikredilmektedir. Özellikle şu beyit *Vahdet-nâme*'de hem **Mevlânâ**'nın hem de *Mesnevî*'nin adının geçtiği yegâne beyittir.

Bes *Celāle'd-dīn sulṭān-ı ecell*
Mes̱nevī naẓm itdi bā çendīn ġazel (197)

Aşkî, 165-172. beyitleri sadece *Mesnevî*'yi konu alan beyitlere tahsis etmiştir. Bu beyitlerde **Şefîk Efendi**'nin *Mesnevî*'yi vird edinmesi öğütlenmektedir (165). *Mesnevî,* âşıkların göz nûrudur, rûhun gıdasıdır (166). Her kim *Mesnevî*'den bir yaprak okursa Hakk'ın nûr denizine gark olmuş olur (167). *Mesnevî, Kur'ân-ı Kerîm*'in tefsîri ve Hz. Peygamber'in şeriatı üzerinedir (168). Ona rağbet eden ve hürmet gösterenler için yol göstericidir (169). Gönlün parlaklığıdır (170). İlm-i ledün şarabının sunulduğu meyhânedir (171). *Mesnevî,* rûh ve kalb bahçesine damlayan, mekansızlık göğünün yağmurudur:

Mes̱nevī bārān-ı bāġ-ı cān u dil
Āsmān-ı lā-mekāndan geldi bil (172)

Aşkî, kendini Mevlevî görmekle birlikte kendini uzun bir süre *Mesnevî*'nin hizmetine adamıştır (11). Ancak sahte mürşidler de kendilerini Mevlevî şeyhi gösterip *Mesnevî* deryâsında yüzdüklerini iddiâ etmektedirler (51). Âşıklar için vahdeti ifâde eden *Mesnevî*, Allâh'ı inkâr edenlere göre sadece bir destândır (201). Halbuki o, nur saçan bir güneş olup seçkin kimselere özgüdür; yarasa gibi karanlığa hapsolmuşlar için değildir:

Meṡnevī bir āf-tāb-ı nūr-pāş
Beḥr ḫāṣṣü'l-ḫāṣṣa ne behr ḫuffāş (202)

Aşkî, *Vahdet-nâme*'yi *Mesnevî*'nin bir anahtarı olarak görmektedir (79, 144). Söylediği beyitler *Mesnevî*'den taze güller sunar (83). Bu nedenle, kim *Vahdet-nâme*'yi okursa *Mesnevî*'yi daha iyi anlamaya güç yetirir (143). *Vahdet-nâme*'deki her söz *Mesnevî*'nin rûhu ile söylenmiştir:

*Meṡnevī*nuñ rūḥudur her bir sözüm
Pek tehī güftār ẓan itme gözüm (233)

Şefîk Efendi'ye öğütler veren **Aşkî**, ona *Mesnevî*'yi nakletmesini söyler (230). *Mesnevî* kitabı bu bakımdan kişiye bir mürşiddir (476). Manevî bir kişiliğe ulaşan kişiye *Mesnevî*'nin sırları da keşf olur (488). Mevlevî yolunda bir mürşide tâlib olana sâki Mesnevî şarabı sunar (1027). Kişi Mevlevî olunca da *Mesnevî*'deki zorluklar o kimseye keşf olur:

Keşf olur her müşkilāt-ı *Meṡnevī*
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī 1064

1.5. Hüsâmeddîn Çelebi

Hüsâmeddîn Çelebi M. 1225'te Konya'da doğmuştur. Asıl adı **Hüsâmeddîn Hasan**'dır Ailesi Urmiye'den Anadoluya göç edenlerdendir. Babasının Konya ve yöresindeki ahîlerin şeyhi olması dolayısı ile kendisine **Ahî Türkoğlu** ünvanı verilmiştir. Ergenlik ağına ulaşmadan yetim kalmıştır. Babasının postuna oturmamış **Mevlânâ**'nın en yakın mürîdi ve halifesi olmuştur. Şâfiî mezhebine bağlıdır. **Hüsâmeddîn Çelebi**'nin **Mevlânâ**'ya gösterdiği sevgiye karşılık **Mevlânâ** da

kendisini diğer dostlarından üstün tuttuğu ve onun bulunmadığı mecliste konuşup neşelenmediğine dair rivayetler vardır. **Mevlânâ** *Mesnevî*'sini onun teşvikiyle yazmıştır. *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beyti haricindekilerin kâtipliğini bizzat kendisi yapmıştır. **Mevlânâ**'nın **Hüsâmeddîn Çelebi**'ye karşı büyük sevgisini ve iltifatlarını *Mesnevî*'nin her cildine başlarken söylediği beyitlerde bulmak mümkündür. Hatta **Mevlânâ** eserini bazen *Hüsâmî-nâme* adıyla anmıştır. **Hüsâmeddîn Çelebi** 24 Ekim 1284 tarihinde Konya'da vefat etmiş ve **Mevlânâ**'nın başucuna defnedilmiştir[179].

Vahdet-nâme'de **Hüsâmeddîn Çelebi**'nin adı "Hüsâm" ve "Hüsâme'd-dîn" şeklinde geçmektedir. **Aşkî,** onun adını ilk olarak **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'sini kaleme aldığı ve bu eserin yazılmasına sebep olduğundan dolayı anmaktadır. Bu beyitte onun **Mevlânâ**'yı söyleten kişi olduğuna değinir. *Vahdet-nâme* de **Şefîk Bey**'in teşvikiyle kaleme alınmış olmalı ki; **Aşkî**, **Hüsâmeddîn Çelebi**'nin **Mevlânâ**'nın müridi ve halifesi olması gibi **Şefîk Bey**'i de kendisinin kısmeti görmektedir (67). Hatta **Şefîk Bey**'in 'mekteb-i vahdet'te **Hüsâmeddîn Çelebi**'nin kapı yoldaşı olduğunu söyler (68). **Hüsâmeddîn Çelebi**'nin adının geçtiği üçüncü beyitte de **Şefîk Bey**'in adı geçmektedir. Nasıl ki **Mevlânâ,** *Mesnevî*'de sıklıkla **Hüsâmeddîn Çelebi**'den bahsetmektedir, **Aşkî** de kendi **Hüsâmeddîn**'inin **Şefîk Bey** olmasını arzulamaktadır:

Ey *Ḥüsāme'd-dīn-i mā* mīr-i Şefīḳ
Seyr-i maʿnāda baña sen ol refīḳ (552)

1.6. Şâhidî İbrahim Dede

Şâhidî mahlaslı **İbrahim Dede**, M. 1470 / H. 875 yılında doğmuş olup Muğlalıdır. Mevlevî şeyhlerindendir. Hem müellif hem de şâirdir. M. 1550 / H. 957 de vefat etmiştir. Muğla'da medfundur. *Gülşen-i Vahdet, Gülşen-i Esrâr, Gülşen-i Tevhîd* adlı manzûmeleri vardır. Asıl şöhretini mahlasını taşıyan *Tuhfe-i Şâhidî* eseriyle kazanmıştır[180].

---

179 Geniş bilgi çin bk. H. Ahmet Sevgi, "*Hüsâmeddin Çelebi*", **DİA**, İstanbul 1998, c. XVIII, s. 512; Şefik Can, **Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti ve Fikirleri**, Ötüken Yay., İstanbul 2004, s. 70-75.

180 Bk. Bursalı Mehmet Tâhîr, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 92-94; Şâhidî'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında daha geniş bilgi için bk. Nuri Şimşekler, **Şâhidî İbrahim Dede'nin**

Şâhidî, *Gülşen-i Tevhid* adlı eserini, *Mesnevî'*nin her cildinden yüzer beyit seçip her beyti Farsça beşer beyitle açıklayarak üç bin altı yüz beyitten meydana getirmiştir. **Mevlânâ**'nın fikirlerini anlamak isteyenlerin genel olarak ve Mevlevîlerin özel olarak *Mesnevî*'ye rağbet etmelerini dikkate alan **Şâhidî,** Mevlevî ailelerin çocukları için ithaf ettiği *Tuhfe-i Şâhidî* eserinde *Mesnevî*'den Farsça kelimeler derlemiş ve *Mesnevî*'deki anlamlarıyla nazmetmiştir[181].

Vahdet-nâme'de **Şâhidî**'nin adının geçiyor olması her iki mutasavvıfın da **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'sini açıklamaya çalışıyor ve onu örnek alıyor olmaları hasebiyledir. Bu bakımdan **Aşkî, Şâhidî İbrahim Dede**'nin izinden gitmektedir (86). **Aşkî, Şâhidî**'yi **Mevlânâ**'nın can dostu kabul eder ve kendisinin bu iki mutasavvıfın izinde gittiğini söyler (183). Öyle ki zaman zaman yazdığı beyitleri kendisine ilham edenlerin **Mevlânâ** ile **Şâhidî** olduğunu ifâde etmektedir (185). Aşağıdaki beyit ise **Şâhidî**'nin adının geçtiği ve onun izinde Mevlevî olmayı öğütleyen bir beyittir:

Nuṭk-ı pāk-i Şāhidī-i Muġlevī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī (1063)

1.7. Mehmed Şefîk Efendi

Mehmed Şefîk Efendi, XIX. yüzyılda yaşamıştır. Giritli şâirlerdendir[182].Girit adasının Hanya sancağında doğmuştur. **Hanyalı İbrahim Efendi**'nin oğludur. Hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız **Mehmed Şefîk Efendi**, hayatını Hanya'da geçirmiş ve 12 Eylül 1871 / 26 C.Ahir 1288 tarihinde Hanya'da vefat etmiştir. Ölümünden sonra cebinden çıkan şiirdeki kendi ölüm tarihi de H. 1288 yılına işaret eder.

Gülşen-i Esrâr'ı Tenkitli Metin-Tahlil, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1998, s. 4-52.

181 Yusuf Öz, **Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri**, Konya 1999, s. 23.

182 Giritli şâirler hakkında bk. Nurî Osman Hanyevî, **Girit Şâirleri (Tezkire-i Şu'arâ-yı Cezire-i Girid)**, (haz. Orhan Kurtoğlu), Akçağ Yay., Ankara 2006; Ahmet Sevgi, "*Giritli Şâirler*", **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi,** Konya 1992-1993, S. 7-8, s. 33-51; Filiz Kılıç, "*Giritli Divan Şairleri*", **Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, Ankara 2004, S. 32, s. 275-294.

Mehmed Şefik Efendi’nin 28 sayfa tutarındaki şiirleri ölümünden sonra ‘*Dîvânçe-i Hanyevî Şefîk Efendi*’[183] adıyla R. 1293 / M. 1877 yılında İstanbul Ahter matbaasında basılmıştır[184].

Girit’te çıkan *İntibâh Gazatesi*’nde de **Mehmet Şefîk Efendi** hakkında, dîvânçesinde yer alan bazı bilgiler verilmiş ve dîvançesinde yer almayan şiirlerinden örnekler yayınlanmıştır[185]. **Şefîk Efendi**, Mevlevîliğe intisab etmiştir. Hanya Mevlevihânesi’nin açılmasında öncülük eden muhiblerden biridir[186]. Hanya Mevlevîhânesi kurucusu **Şeyh Süleyman Şemsî Dede Efendi** de, **Şefîk Efendi**’nin dîvânçesine 14 beyitlik bir takriz yazmıştır[187].

Şefîk Efendi’nin dîvânçesindeki ‘tercüme-i hâl’den edindiğimiz bilgilere göre **Şefîk Efendi** cömert ve gönül ehli bir kimseydi. İnsanlara şefkât, ehlullaha hürmet gösterirdi. Muhabbeti severdi. Nüktedân ve letâifhan idi. Bulunduğu meclise neşe verirdi. İnzivaya çekilmeyi sevdiğinden vaktinin çoğunu mutasavvıf şâirlerin eserlerini mütalaa ile geçirirdi. Özellikle *Mesnevî-i Şerif* okurdu. İlm-i irfânı kâmil bir kimseydi. Girit’e gelen yolcuları misafir eder, onlara ikramda bulunurdu[188].

Aşkî Efendi H. 1257’de Medine’den İskenderiye’ye oradan da vapurla İstanbul’a gidip aynı yıl içinde Medine’ye dönmüştür. **Şefîk Efendi** ile **Aşkî**

---

183 Dîvânçe’nin bir nüshası **Dîvânçe-i Hanyevî Şefîk** İÜ Merkez Ktp.,İ.E.Y. yer nu.: 621’de kayıtlıdır. Dîvânçe’de manzum ve mensur takrizlerden sonra 1 na’t, 56 gazel, 1 tahmis, 4 kıt’a, 12 müfred ve 11 târih yer almaktadır.

184 İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, c. II, s. 1740-1741; Ahmet Sevgi, “*XIX. Yüzyıl Mevlevî Şâirlerinden Mehmet Şefîk Efendi ve Dîvânçesi*”, **VI. Millî Mevlânâ Kongresi,** (24-25 Mayıs 1992), Konya 1993, s. 131-132; Ayrıca bk. Mehmet Nâil Tuman, **Tuhfe-i Nâilî, Divan Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri**, (haz: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), (Tıpkı Basım), Bizim Büro Yay., Ankara 2001, c. II, s. 492.

185 Bk. İntibâh, 28 Ramazan 1298, nu.:34.

186 Sezai Küçük, **Mevlevîliğin Son Yüzyılı**, s. 309-311; Hanya Mevlevîhânesi hakkında geniş bilgi için bk. İsmail Kara, **Hanya / Girit Mevlevîhânesi Şeyh Ailesi – Müştemilâtı –Vakfiyesi – Mübadelesi,** Dergâh Yay., İstanbul 2006.

187 Bk. Mehmed Şefîk Efendi, **Dîvânçe-i Hanyevî Şefîk Efendi**, Ahter Matbaası, İstanbul 1293, s. 2.

188 Mehmed Şefîk Efendi, **a.g.e.**, s. 4.

Efendi'nin tanışmasının bu vesileyle olması ihtimal dâhilindedir. **Şefîk Efendi**'nin dîvânçesindeki bir na'ta tahmis[189] yazan **Aşkî**, çalışmamız olan **Vahdet-nâme**'yi ise **Şefîk Efendi**'ye ithaf etmiştir. **Şefîk Efendi**'nin dîvânçesinde yer alan aşk redifli gazeldeki;

"Oḳu *Vaḥdet-nāme-i ʿAşḳī* Şefīḳ bā-cān u dil
Sana ʿaks olsun rumūz-ı maʿni-i Ḳur'ān-ı ʿışḳ"[190]

beyti **Şefîk Efendi**'nin **Aşkî Mustafa Efendi**'nin etkisinde bir şâir olduğunun ve **Aşkî**'nin eserlerinden haberdâr olduğunun delili mahiyetindedir. Nitekim Hanya Mevlevîhânesi'nin kütüphane kayıtları arasında *"1 cild Dîvân-ı Aşkî Dede"*[191] ifadesi yer almaktadır. Ancak bu iki mutasavvıf şâirin karşılaşması **Aşkî**'nin **Şefîk Efendi**'yi ziyareti ile gerçekleşmiştir. *Vahdet-nâme*'deki şu beyitler bu hususu doğrular niteliktedir:

Ey *Şefīḳ*um bir gice destuñde cām
Dökmedim mi ben anı fikr it tamām (414)

Ġamda iken yān urup geçdüm saña
Pür ġażabla bir nigāh itduñ baña (415)

Leyle-i mātemde geldüm kapuña
Yüz sürüp der-yūzelikle ṭāpuña (416)

Nān virduñ manḳırum yoḳdur ʿazīz
Deyü defʿ itduñ beni oldum girīz (417)

Aşağıdaki beyit ise, **Şefîk Efendi**'nin de **Aşkî Efendi**'yi ziyaret ettiğini ve *Vahdet-nâme*'nin bu sebeble **Şefîk Efendi**'ye ithaf edildiğini açıklamaktadır:

Ey *Şefīḳ*um çünḳi itduñ *daḳḳ-ı bāb*
Saña maḫṣūṣ oldı bu *naẓm-ı kitāb* (850)

---

189 Bk. Aşkî Mustafa Efendi, **Behce-i Letâif ve Lehce-i Mâarif**, 72ᵃ-73ᵇ.

190 Mehmed Şefîk Efendi, **a.g.e.**, s. 19.

191 İsmail Kara, **a.g.e**., s. 111.

Vahdet-nâme'de **Mehmed Şefîk Efendi**'nin adı toplam 29 yerde: "*mîr-i Şefîk*" (65, 76, 90, 552), "*Şefîk"* (38, 41, 67, 68, 107, 110, 165, 246, 266, 345, 414, 427, 432, 550, 614, 620, 639, 670, 760, 839, 849, 890, 1082.) ve "*Şefîk Beg"* (361) diye geçer. Ayrıca edinebilidiğimiz üç *Vahdet-nâme* nüshasının ikisinin baş tarafında "*Benâm-ı Şefîk Beg Girîdî*" ifadesi yer almaktadır.

Genel olarak *Vahdet-nâme*'nin beyitleri **Mehmet Şefîk Efendi**'ye seslenen beyitlerdir. **Şefîk Efendi**'nin adı geçen beyitler de çoğunlukla bu bağlamdadır. Ancak **Şefîk Efendi**'nin zikredildiği beyitlerden bazı bilgiler elde etmekteyiz. Örneğin **Aşkî**, **Şefîk Efendi**'den kemâl sahibi (38) ve şiire kabiliyeti olan bir kimse olarak bahseder (65). Onu **Mevlânâ**'nın halifesi **Hüsâmeddîn Çelebi**'ye benzetir ve kendisini *Vahdet-nâme*'yi yazmaya teşvik eden kimse olarak görür (67, 552). Mevlevî bir şâir olması dolayısı ile **Şefîk Efendi**'yi **Hüsâmeddîn Çelebi**'nin 'mekteb-i vahdet'te yoldaşı olmakla över (68). *Vahdet-nâme*'yi ona ithaf ettiğini söylediği şu beyitte bu husus açıkça görülmektedir:

Nāmına *mīr-i Şefīḳuñ* bu tamām
*Nāme-i vaḥdet*le olsun bu benām (76)

Şefîk Efendi'nin adı geçen diğer beyitlerde ise **Şefîk Efendi**'ye öğütler vardır. Bunlardan bazılarında tâlib olmasını (107), aşk ilmini öğremesini (110), *Mesnevî-i Şerîf*'i vird edinmesini (165), sûreti bırakıp manâya bakmasını (550), var ve yoktan azâd olup şâd olmasını (839) ister. Ne var ki **Aşkî**, bir beyitte aşk konusunda aciz olduğunu dile getirmekte ve **Şefîk Efendi**'den yardım istemektedir:

Ey *Şefīḳ*um gel baña tefsīr-i ʿışḳ
Söyle nedür bilmenem taʿbīr-i ʿışḳ (614)

Ayrıca **Aşkî, Şefîk Efendi**'den "*oğlum*" (124, 630), oğul anlamına gelen "*püser*" (60, 792, 808, 825, 910, 965, 1053), "*bey*" (361, 645), "*peder*" (564) ve "*dede*" (574) ifadelerini kullanmakta ve ondan "Girit lâlesi"[192] diye bahsetmektedir.

---

[192] Girit lâlesi hakkında bk. Turhan Baytop, Cemal Kurnaz, *"Lâle*", **DİA**, Ankara 2003, c. XXVII, s. 80; Beşir Ayvazoğlu, **Güller Kitabı Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme**, Ötüken Yay., İstanbul 2004, s. 109.

Girit lâlesi, lâle çeşitlerinden biri olup ortası siyah tohumlu ve beyaz katmetli kıymetli bir lâle türüdür. Kanaatimizce bu benzetme tarikata mensubiyeti dolayısı giymiş olduğu elbiselerden mülhemdir:

Ey *Şefīḳ Beg* ey *Girīduñ lālesi*
Dāġ-ı ʿışḳuñ ẓāhir olsun nālesi (361)

2.TASAVVUFÎ TİPLER

2.1. Pîr

Pîr kelimesi Farsça'da koca, ihtiyar ve yaşlı kimse anlamlarını taşır. Tasavvuf liderine veya bir tarîkat kurucusu ve önderine de pîr adı verilmektedir. Bu bağlamda pîr, şeyh, mürşid, üstad ve mütehassıs gibi anlamları da ihtiva eder. Bundan başka *"bir esnaf topluluğunun veya bir mesleğin kurucusu ve başı kabul edilen zât"*a[193] da pîr denilmektedir. Dîvân şiirinde özellikle *pîr-i mugân* tamlaması içerisinde kullanılmaktadır. Mug, ateş demektir. Şarap ateşe benzetilmiş, meyhâneci de mugların pîri diye isimlendirilmiştir. Mecâzî ve tasavvufî manâsıyla tekke ile âlem, feyz ve neşe meyhânesidir. Şarap da bu meyhânede içilen feyz, sevgi ve neşedir. Pîr-i mugân ise o feyzi ve neşeyi sunan mürşid ya da şeyhdir[194].

Vahdet-nâme'de pîr kavramı yirmi bir kez kullanılmıştır. Bu kullanımlar arasında göze çarpan en önemli unsur *"pîr-i mâ*" ifadesidir. **Aşkî**, pîr-i mâ ifâdesiyle Mevlevîliğin önderi **Mevlâna**'yı kastetmektedir. Genel olarak da pîr kavramı da onun beyitlerinde Mevlevîliğin kurucusuna ve önderine işaret eder. **Aşkî**'ye göre **Mevlânâ,** evliyânın pîridir (585). Makamlardan münezzehtir (591, 748). Onun bütün arzusu Hz. Peygamber'dir:

Faḫr-ı ʿālemdür murād-ı *pīr-i mā*
Rūḥ-ı pākinden iderler iltica (866)

---

[193] Hasan Akay, **a.g.e**., s. 377.

[194] İskender Pala, **a.g.e**., s. 325-326.

Pîrin himmetine mazhar olmak pîre intisab etmek kadar önemlidir. Kendini yazacağı eserde liyâkatsiz gören **Aşkî,** pîrin himmetiyle eserini yazdığını söylemektedir (20, 1057). Zaman zaman da tasavvuf yolunda söylediği sözlerin kendisine ait olmadığını, bu sözlerin pîrinin sözleri olduğunu, kendisinin onun söylediklerine ekleme yaptığını ifâde eder (22, 85, 88,185). Bu tasavvuf yolu ise korku ve tehlikelerle doludur. Ancak, pîrin himmeti bu yolda yürüyene rehber olacaktır:

Gerçi bu yol içre çoḳ ḫavf u ḫaṭar
Himmet-i pīr saña olur rāh-ber (918)

Aşkî, pîrinin Mevlevî olduğunu belirtir (79); **Şâhidî**'nin izinden gittiğini ve onun sözlerinin izini sürdüğünü söyler (86). Pîri **Mevlânâ**'yı ilk anlatan kişinin **Hüsâmeddîn Çelebi** olduğuna değinir ve **Şefîk Bey**'i pîrinin ihsânı olarak görür (67). Pîrinin feyzinin sınırsızlığını anlatır (180, 187). Dünyasını ve ahiretini kazanmak isteyen tâlibin yapması gereken pîrinin eteğini sıdk ile tutmaktır der (809). Herkes pîre intisab etmek ister; ne var ki bu herkese nasip olmaz (858). Pîr, eteğini tutan tâlibe mekansızlık şehrinin kapılarını açar (917). Öyleyse tâlib, pîrinin izinden gitmeli ve Mevlevî olmalıdır:

*Pīr-i dest-gīr*uñ ol var pey-revi
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī (1066)

2.2. Mürşid

Arapça bir kelime olan mürşid; irşâd eden, doğru yolu gösteren, uyaran, kılavuz gibi anlamlar taşır. Gerçek mürşid Hz. Peygamber'dir. Bu nedenle onun için *"mürşid-i a'zam"* ifâdesi kullanılır. Diğer mürşidler, onun manevî mirasını elde etmeğe muvaffak olmuş kişilerdir. Tasavvufî bir terim olarak, tarîkat mensublarını uyaran, manevî bir terbiye ile yetiştiren, mârifet ve irfan nûruyla aydınlatan tarîkat lideridir. Post-nişin, seccâde-nişin, şeyh, ifadeleri de mürşid yerine kullanılmaktadır. Mürşid olan kişinin en azından fenâ makâmına ulaşması şarttır[195]. Ancak, "*mürşid*

---

195 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 455; Ayrıca bk. Süleyman Uludağ, **İslam'da Mürşid ve İrşad Faaliyeti**, İrfan Yay., İstanbul 1975.

olabilmek için, yeterli tecrübe ve birikim yanında bu tecrübe ve birikimi başkalarına aktarabilme gücüne de sahip olmak gerekir"[196].

Aşkî'nin mürşid kavramını sıkça kullanmasının sebebi dönemin sahte mürşidlerini yermek ve gerçek mürşide nasıl riâyet edilmesi gerektiğini belirtmektir. Bu sebeple eserin giriş kısmında sahte şeylerin nasıl bir tavır içinde olduklarına değinilir. **Aşkî**'ye göre yaşadığı dönemde yoldan sapan ve kendini mürşid ilan eden insanlar vardır (43). Bu kimseler seyr ü sülûk görmemiş, tarîkat edeb ve erkanını bilmeyen kimselerdir (44). Mürşidliği babadan oğula geçen miras gibi görürler (47). Külahlarına sarık sarıp ben mürşidim diye ortaya çıkarlar ve bozgunculuk yaparlar (50). Halkı Allâh'a yaklaştırmadıkları gibi Hakk'tan uzaklaştırırlar:

Böyle *mürşid* ḫalḳa efsūn itdiler
Rāh-ı Ḥaḳdan ḫalḳı bīrūn itdiler (57)

Aşkî, *Vahdet-nâme*'nin 401-413 beyitleri arasında gerçek mürşidin özelliklerine değinir ve mürşidlere nasıl davranılması gerektiğini öğütler: Mürşidlere karşı edeble hareket etmek gerekir (401). Çünkü onlar Allâh ve resûlünün vekilleri (402) ve halîfeleri olup sâlike Allâh'ın feyzini sunarlar (403). Bir kimse Mevlevî olmak istiyorsa mürşidinin eteğini sıkı tutmalı (404), onun sözlerine ve davranışlarına itiraz etmemelidir. Çünkü mürşidin tavırlarının mutlaka bir sebebi vardır ve mürîd bunu kavrayamayabilir (405). Hatta gerçek mürşid şeriata aykırı sözler söylese bile mürşidden uzaklaşmamak gerekir (406). Kimi zaman aşk sarhoşu olurlar kimi zaman âlem onların zâtına secde eder. Onlar *ilm-i ledünn*e mazhar kişilerdir (407-409). Gayb onlara ayan olur. İki dünyada da onlara birdir (410). Onlar için uzaklık ve yakınlık eşittir; gece ve gündüz ayrımı yoktur; sürekli aydınlık vardır (411). Uyumazlar, sürekli uyanıktırlar ve *"nereye dönerseniz Allâh'ın yüzü (zatı) oradadır"*[197] ayetine mazhardırlar (412). Mürşidler mürîdin nasıl bir hâl içinde olduğunu açık bir şekilde görür. Onlar için gizli ve saklı bir şey yoktur:

---

196 Himmet Konur, *"Mesnevî'de Mürîd-Mürşid İlişkisi"*, **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı**, Ankara 2005, S. 14, s. 156.; Mürşide bulunması gereken özellikler hakkında bk. Mehmet Demirci, **Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 51-53.

197 Bakara (2), 115.

Gördigüñ maʿnāyı görür āş-kār
Gizlü olmaz anlar içün her ne vār (413)

Aşkî Efendi, mürşid kelimesini manevî anlamda da kullanmıştır. Kişi, Mevlevî yolunu mürşid olarak kabul ederse, sâkî o kişiye *Mesnevî* şarabından sunacaktır (1027). Çünkü **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'si tasavvuf yoluna giren için mürşiddir ve aynı zamanda manevî bir denizdir:

Saña *mürşid*dür kitāb-ı Mes̱nevī
Şübhesiz oldur biḥār-ı maʿnevī (476)

2.3. Şeyh

Arapça önder, kabile başkanı, yaşlı adam anlamına gelen şeyh, tasavvuf liderlerine verilen genel isimdir. Şeyhler, nefsinden fânî; Allâh'ta bâkî velilerdir. Taliplere rehberlik etmek ve onları irşâd etmek ehliyetine ve liyakatına sahip olan insan-ı kâmil, rehber ve mürşidlerdir. Kendileri kâmil olduğu gibi başkalarını da kemale erdirmek için çaba gösterirler. Şeyhler çeşitlidir: Şeyh-i ta'lim, şeyh-i sohbet, şeyh-i tarikat, şeyh-i terbiye, şeyh-i irşâd, şeyh-i taslîk. Şeyhler mürîd ve müntesiplerinin mal, beden ve ruhları üzerinde söz sahibidirler. Mürîd ne dil ne de kalb ile şeyhine itiraz edemez. Şeyhin önündeki mürîd gassalın önündeki ölü gibidir, irâdesi yoktur. Şeyhi ona ne verirse onu muhafaza eder. Şeyhte fânî olmak Allâh'ta fânî olmanın başlangıcıdır. Kâl şeyhi, lafta şeyh; yol şeyhi, menfaatçi şeyh; tekke şeyhi, tekkeyi yöneten; evrâd şeyh, zikir telkin eden şeyh ve hâl şeyhi, sûfîliği yaşayan ve yaşatan şeyh demektir. Gerçek şeyh Allah'ı kullarına, kulları ise hem Allâh'a hem de birbirlerine sevdiren kâmil insan demektir[198].

Vahdet-nâme'de şeyh kavramına dört yerde rastlamaktayız. **Aşkî**, yaşadığı dönemde bazı kimselerin kendilerini Mevlevî şeyhi olarak göstermelerine ve övünmelerine değinir (51). *Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır* sözüne istinâden bu kimseleri deccâlin şeyhi şeytana benzetir. Allâh'ın lâneti bu kimselerin üzerine olacaktır (119). Çünkü bu alçak insanlar şeyh sûretine girip riyâkâr davranmakta ve

---

198 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 330.

birçok kişi ahmakça onlara mürîd olmaktadırlar (469). Gerçek şeyh ve mürîd ise bunlardan farklıdır. Allâh'ta fânî olmak için öncelikle şeyhinin kalbine doğru yol bulmak isteyen mürîd, bütün irâdesini, canını ve gönlünü gerçek şeyhe teslim etmeli; şeyhinin emirlerine uymalıdır (919). Mürîd tam bir teslimiyetle heveslerinden ve arzularından vazgeçip şeyhinin emirlerine boyun eğmelidir:

Giç hevā vü ārzūdan al murād
Emr-i *şeyḫ*a ṣıdḳ-ile it inḳıyād (920)

2.4. Velî

Velî, Arapçada dost anlamında bir kelimedir. Çoğulu evliyâdır. Tasavvufta ermişler, erenler, Allâh dostları, Allâh'ın özel ilgisine ve yardımına nail olan velî olarak nitelendirilirler. Allâhın kendilerine kerâmet ve ilham ihsan ettiği kâmil müminler evliyâdır. Evliyânın çeşitli varlıklar üzerinde etkili olabilen manevî bir gücü vardır. Onların duaları Allâh katında makbul olur. Evliyâ, Allâh'ı kendisine dost edinmiştir. Allâh da onları kendine dost edinmiştir. Velî, sürekli taata devam eden, isyandan uzak durup şehvetlerden kaçınan ârif ve velâyet sahibi kimsedir[199].

Beyitlerde altı kez "velî" (135, 535, 611, 928, 1032, 1070) ve otuz dokuz kez "evliyâ" (109, 137, 158, 221, 224, 238, 306, 308, 383, 419, 420, 436, 439, 441, 485, 489, 497, 498, 523, 534, 542, 543, 565, 573, 578, 580, 585, 630, 634, 674, 804, 867, 926, 1044, 1045, 1072) kelimesi geçmektedir.

Aşkî'ye göre evliyânın ilmi tevhîd ilmidir (137). Tarikat bir kervâna benzer. Bu kervâna katılan evliyânın yolunu takip etmiş olur (221). Kişi bu yolda gâfil olacak olsa Hakk'ın velî kulları o kimseden incinir (224). Velî kimselerin önderi edebdir. Onlar edeb üzere hareket ederler (383). Zaman zaman şatahat kabilinden sözler söylerler. Kişi, böylesi durumlarda evliyâya itiraz etmemelidir (419). Onların her sözü Allâh'ın vahyi iledir. Onlar ledünn ilminden nasiplenmektedirler (436). Dünya ehli olanlar bu fânî dünyaya layıktır. Oysa sonsuz âlem, velî kullar içindir (441). Onlar kişinin gönlündeki kiri temizler ve ruhunu aydınlatır. O kimseler nasıl davranırsa davransın Allâh'ın kudreti onlara yardım eder:

---

199 Velî ve velâyet hakkında bk. Selçuk Eraydın, **a.g.e**., s. 90-114.

Her ne işler ise ḳādir *evliyā*
Ḳudret-i Ḥaḳḳa müẓāhir *evliyā* (543)

Allâh'ın velî kulları altı yönde de yüzü olan ayna gibidir. Allâh onlarla her yana nazar etmektedir (565). Velîler, Hz. Peygamber'in vârisleridir. Bu nedenle de ümmetin önderleridirler (578). Onlara beşer gözüyle bakan Hakk'ın nûrundan mahrum olur (580). Onlar Allâh'ın sevgili kullarıdır (1044) ve vahdette tek vücûd olmuşlardır (1045). Mürşid bir tâlib edinecek olsa şeytan tâlibin kalbine çeşitli vesveseler verir. Mürşidin velîlerden olmadığını, eğer olsaydı kerâmet göstermesi gerektiğini söyler (928). Oysa evliyâ taşa ve toprağa bir kez nazar edecek olsa taşı gümüş, toprağı altına çevirir:

Ḫāk u senge itseler bir kez naẓar
Sengi sīm eyler *velī* hem ḫāki zer (535)

2.5. İnsan-ı Kâmil

Arapça olgun insan anlamına gelen insan-ı kâmil, Allâh'ın yeryüzündeki halifesi olması dolayısıyla O'nun bütün isim ve sıfatlarına mazhar olan ve varlığın esas mertebelerini tümüyle kendisinde toplayan insan demektir. Sözü, işi, huyu ve bilgisi iyidir. İnsan-ı kâmilin simurg, bahr-ı muhît, bulut, güneş, Âdem-i manâ (insanlık idesi), akl-ı evvel, akl-ı kül, kelime-i camia, nokta-i kül, nokta-i vahdet, ilk ilke, sırr-ı ilâhî gibi pek çok ismi vardır. **Hz. Muhammed**'in nûru, gavs, kutup ve hakiki mürşid anlamlarını da ihtiva eder[200].

Vahdet-nâme'de insan-ı kâmil ifadesi yerine *"bahr-ı muhît, kâmil ve merd-i kâmil"* ifâdeleri kullanılır. Tâlib, kâmil insan olduğunu iddia etmemeli ve kendini insan-ı kâmille kıyasa kalkışmamalıdır (608). Fakat, bütün zorluklara rağmen kâmil insan olma yolunda ilerlemelidir (716). İnsan-ı kâmili de bekleyen zorluklar vardır. Onlar bir tâlib bulduklarında şeytan tâlibin kalbine çeşitli vesveseler vererek onu insan-ı kâmillerden uzaklaştırmaya çalışır (925). Oysa tasavvuf önderleri ucu bucağı olmayan ve çevreleyen bir deniz gibidir. Onların sırlarına vakıf olmak zordur:

---

[200] Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 186-187.

Pīrdur *baḥr-ı muḥīṭ-i bī-kenār*
Mevc-i esrārı anuñ olmaz şümār (187)

2.6. Dervîş

Farsça'da dilenmek anlamına gelen "dervîz" kelimesinden gelen dervîş, fakîr, dilenci ve dünyadan yüz çeviren kişi demektir. Tarikat mebsublarının çoğu fakîr kimseler olduğu için bu isimle anıldıkları rivâyet edilir. Bir dervîş üç gün açlık çekmeden, bir başka kişiden yiyecek talep edemez. Dervîş kelimesinin bir diğer anlamı "kapı eşiği"dir. Derviş kapı eşiği gibi ezâlara tahammül göstermelidir. Bundan dolayıdır ki dervîşler herkesin bastığı eğişe basmazlar. Hatta eşiği hürmetten tekke ve türbelerde eşiği öper ve eşiğin üzerinden atlayıp geçerler. Tasavvufî anlam olarak derviş, mürşidin bey'ati ve terbiyesi altında olan kimsedir. Ayrıca alçakgönüllü, ârif ve kanaatkâr kimseler için derviş-meşreb denilmektedir[201]. Dervîş kelimesinin diğer anlamları ise sûfî, mutasavvıf, fakîr, mürid ve müntesiptir[202].

Aşkî, dervîş kelimesini *Vahdet-nâme*'de dört yerde kullanır. Bazı sahte mürşidlerin sözlerine uyan kimselerin ekmek için kendilerini dervîş yerine koyduklarına işaret eder (59). Gerçek dervîşler ise böyle değildir. Hiç şüphesiz dervîşlerin hallerini inkâr etmiş olanların anlayışları ve akıllarıyla idrâk etmek olanaksızdır (602). Dervişlerin hâllerini ancak Allâh aşkının oku ile gönlü yaralanmış olan başka bir dervîş anlayabilir (603). Bu nedenle gerçek dervîş sahte dervişler gibi mal ve mülk sevgisine kapılmaz. Rızkının Allâh'ta olduğunu bilir:

Mülk ü māla eylemez *dervīş* naẓar
Rızḳ-ı ʿinde'llāhi dāim mā ḥażar (605)

2.7. Tâlib

Arapça taleb eden ve isteyen anlamına gelen tâlib, tarikata girmek isteyen ve bu okula kaydını yaptırma durumunda bulunan kişiler için kullanılır. Tasavvufta,

---

201 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 159-160.

202 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 103; Derviş hakkında ayrıca bk. Mehmet Fatih, *"Derviş"*, **Keşkül Sûfî Gelenek ve Hayat Dergisi**, İstanbul 2005, S. 3, ss. 66-70.

hedefe ulaşana kadar dört aşamadan söz edilir: Tâlib, mürîd, sâlik ve vâsıl. İlk basamağı oluşturan tâlib, eskiden hemen tasavvuf okuluna alınmaz, bir süre durumu incelenirdi. Bâzen, vâsıl olma yolunda başarılı olup olmayacağını denemek üzere, hazırlık dersi yaptırılır, bu sınayışta başarılı olanlara esas ders verilirdi. Bâzen de tasavvufa girmeyi isteyene sünnet üzere istihâre yapması tavsiye edilir, istihâredeki manevî işaretlere göre tarîkata kabul edilir ya da edilmezdi[203]. İki çeşit tâlib vardır: Maksat ve murâdı Allâh rızası olan tâlibler, maksat ve murâdı cennet olan tâlibler. Allah rızasını taleb edenler sûfîler ve Melâmiler olmak üzere iki kısımdır. Cenneti taleb edenler ise zahidler, fakirler, hizmetçiler ve âbidler olmak üzere dörde ayrılır[204].

Aşkî, tasavvufta hedefe ulaşmanın ilk basamağı olan tâlib kavramı üzerinde daha çok durmaktadır. On üç beyitte tâlib ve tâlibân ifadelerini kullanarak tasavvufa meyleden kişiye öğütler sunmakta ve bilgiler vermektedir. **Aşkî**'ye göre tâlib, irfândan nasiplenmek isteyen kişidir (10). Ona, sürekli aşkı talep etmesini öğütler. Çünkü aşkı arzulamayana kudret eliyle aşk şarabı sunulmaz:

Ey birāder ʿışḳ *ṭālib* ol müdām
Tā saña ḳudret yedi ṣunsun müdām (32)

Aşkî, bu öğüdünü **Şefîk Bey** için de yapar. Aklın ve fikrin bırakılıp aşk şarabına tâlib olunmasını ister (107). Allâh'ı isteyen tâlibler zamanlarını boşa geçirmeyen kişilerdir (142). Onlara Allâh'ın yüzü açılacaktır (169). Âşık olanın ma'şûku bildiği gibi tâlib de tâlib olduğu matlûbu yani Allâh'ı bilir:

Her ki *ṭālib* oldı *maṭlūbı* bilur
Her ki ʿāşıḳ oldı maʿşūḳı bilur (546)

Aşkî, tâliblerin tarikata kabulünün kalb ile olduğunu söyler (671). Tâlib, öyle bir yâr seçmelidir ki o kişi evliyâdan olmalıdır. Eğer böyle olursa Allâh'ın bu sevgili kulu tâlibe kuvvet verir (804). Ancak, bazı insan-ı kâmiller bir tâlib bulduğunda

---

203 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 625.

204 Hasan Akay, **a.g.e**., s. 458.

şeytan tâlibin kalbine çeşitli tehlikeler ve fitneler sokar ve kibirle onu huzursuz eder (924, 925). Tâlibi şeyhine karşı azdırır ve çeşitli vesveselerle onu yolundan alıkoyar (930). Halbuki tâlib, tasavvufî makamlara ulaşmak arzusunu taşıyorsa biran önce yola koyulmalıdır (1023). **Aşkî**, kendisini de sevgiliye kavuşmayı talep eden biri olarak niteler. Ancak o kendini tâliblerin hepsinden üstün görmektedir:

Men *ṭalebkār*-ı viṣāl-i dil-berem
Ṭālibānuñ cümlesinden ber-terem (1055)

2.8. Mürîd

Arapça'da isteyen, arzu eden, dileyen gibi anlamlara gelen Mürîd, tasavvuf yolunda bir mürşide intisâb ederek, tarîkat usûl ve âdetleri ile tasavvufî hakîkatleri öğrenmek isteyen kişi demektir. Mürîd, kendi irâdesine göre değil Allah'ın ve mürşidinin irâdesine göre hareket eder. Mürîdler *mutlak mürîd, mücâz mürîd* ve *mürted mürîd* olmak üzere üç gruba ayrılır. Mürîd, kendi isteğini mürşidinin isteğinde eritip fânî kıldıkça Allâh'ın irâdesine teslim olma hakîkatine ulaşır[205].

Mürîd, el aldığı mürşidinin kendisine verdiği tasavvufî talimatlara uygun davrandığı müddetçe de seyr u sülûkunda mesafe kateder. Böylelikle mertebeleri aşarak kemâle erme ve sûfî olma yolunda ilerlemiş olur.

Aşkî, mürîd kavramını *Vahdet-nâme*'de sadece iki kez kullanır. Bunların ilkinde sahte mürşidlerin mürîd gibi Hakkın zikriyle meşgul olduklarını dile getirir (46). İkinci mürîd kullanımı ise, şeyh sûretine giren bazı kimselere ahmakların mürîdlik yaptığıyla alakalı beyittedir:

Ṣūret-i şeyḫa girer ẕāt-ı pelīd
Çend-i aḥmaḳlar olur aña *mürīd* (469)

[205] Ethem Cebecioğlu, **ag.e.,** s. 454-455.

2.9. Sâlik

Sâlik kelimesi Arapça'da bir yola giren, bir yolu tâkip eden ve yolcu anlamlarına gelir. Tasavvufta "ehl-i sülûk" yani, Allâh'a ulaşmak gâyesiyle tasavvuf yolunda ilerleyen kişi demektir. Derece olarak mürîd ile vâsıl arasındadır. İlmi ve tasavvuruyla değil, hâliyle makamlarda ilerlerken ayne'l-yâkin türünden bilgi sahibi olur ve bu bilgi onun yolunu şaşırmasına sebep olacak engellerin ortadan kalkmasını sağlar. Sâlik tasavvufu meslek edinen insandır[206]. Dört çeşit sâlik vardır. Külfetsiz bir şekilde Allâh'ın lütfu ile bütün manevî makamları geçenlere *meczûb*; önce cezbelenen, sonra kendine gelen, daha sonra Allâh'a ulaşmak için tekrar gayret sarfedene *meczûb-ı sâlik*; seyr ü sülûktan sonra cezbelenene *sâlik-i meczûb* ve sülûkunu tamamladığı halde cezbelenmeyene *sâlik* denilmektedir[207].

Aşkî, *Vahdet-nâme* bir yerde sâlik; altı yerde de sâlik kelimesini çoğulu sâlikân kelimesini kullanır. **Aşkî**'ye göre sâlik, seyr ü sülûk yolunda ilerleyen ve tasavvufi makamlara ulaşan kişidir (707). Onlar ab-ı hayat çeşmesidirler (175) Allâh'ın yolunda yürürler ve azıkları **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'sidir (234). Yol göstericileri de Hz. Peygamber'in ashabıdır (346). Feyizlerini halifelerden alırlar (403). **Aşkî'**nin yaşadığı dönemde ise sâlikler **Şefîk Efendi**'den istifâde etmektedirler (671). Tasavvufa meyleden kişi, evliyânın makamını öğrenmeli ve sâliklerin ilmini tahsil etmelidir:

Evliyānuñ it maḳāmātın beyān
Eylesün taḥṣīl-i ʿilm-i *sālikān* (634)

2.10. Vâsıl

Vâsıl, Arapça ulaşan, varan anlamına gelen bir kelimedir. *Kur'ân-ı Kerîm*'deki anlamıyla Allâh'ı bilen, emirlerini yerine getiren ve yasaklarından kaçınan kişi anlamına gelir[208]. Tasavvufta tâlib, mürîd ve sâlik mertebelerini geçip

---

206 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 302.

207 Hasan Akay, **a.g.e.**, s. 408.

208 Bk. Bakara (2), 27.

ihsan mertebesine varan ve böylelikle Allâh'a ulaşan kimseye denir. Bu kimseler için vâsıl-ı Hakk ifâdesi de kullanılmaktadır[209].

Aşkî, tâlib, mürîd ve sâlikten sonraki kademe olan vâsıl kavramını dokuz beyitte kullanmaktadır. Genel olarak tasavvuf yolunda ilerlemek isteyen için önemli olanın vâsıl olduğunu söyler. **Aşkî**'ye göre **Mevlânâ**, kendi varlığından tümüyle yok olan vâsıldır (189). Evliyâ da asıl vatana ulaşmış ve vâsıl olmuş kimselerdir (583). *"Ev ednâ"* makamının sırlarını bilenler sadece bu makama ulaşmış olan vâsıllardır (688). **Aşkî**, kendisini de aşk denizine kavuşmuş vâsıl olarak görür (766). Kim bu aşk denizine ulaşırsa memnum kalır ve her ne murad ederse ona kavuşur (771). Öyleyse, tâlib çalışıp çaba göstermeli ve varlığından geçip vâsıl olmalıdır (229). Hz. Peygamber gibi Allâh'a yürümeli, O'na kavuşmalıdır (814). Kişi fâni olmak yolunda çektiği bütün sıkıntılar ve musibetler sonucunda vâsıl olup safâ sürecektir (842). Tâlibin maksadı vâsıl olmaksa gerçek vâsılı bulmalıdır. Bunun için de gönül sahibi kimseleri aramalıdır:

Vāṣıl olmaḳsa ġaraż bul *vāṣılı*
Cā-yı dildür ara bul ṣāḥib-dili (923)

2.11. Âşık

Arapça'da çok fazla seven anlamına gelen âşık, ilâhî aşka düşmüş Allâh'a âşık olmuş gibi bağlı olan gönül eridir. Aşk ilâhi ve mecâzidir. Âşık da aşkın mahiyetine göre değişiklik arzeder. Âşık her hareketinde samimidir. Maddiyat ile ilgilenmez. Onun gıdası hüzündür. Bu nedenle sıkıntı çektikçe aşka olan bağlılığı artar. Sevgiliden daima lütûf ve ihsan bekler. Ancak sevgiliye bir türlü ulaşamaz. Âşığın sevgili ile olan beraberliği her zaman hayalîdir. Bu beraberlik süresince de ağyar ile mücadele halindedir. Sevgiliye ait her şey âşık için sarhoşluk vesilesidir. Canını sevgiliye sunacak kadar sözünde sadıktır. Ma'şûktan gelecek her türlü eziyete katlanır. Ma'şûk, âşığa yüz vermedikçe bu aşk katlanır. Bundan kurtuluş ise ya tahammül ya da yolculuktur. Âşık tahammülü seçen ve aşk yolunun bütün çilesine katlanmayı göze alan kişidir. Sevgiliden ayrı kalmayı ölüm ile bir tutan âşık, bu

---

209 Bk. Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 691.

sebeple hayat ile ölüm arasında gidip gelir. Ma'şûka yalvarmaktan bıkmaz. Varlığının tek sebebi aşkında ısrar ve sebattır. Âşık aynı zamanda rakiplerinden de zulüm görür. Divân edebiyatımızda "âşık, ma'şûk, ağyar" üçgeninin birinci kişisidir[210].

Âşık kavramı *Vahdet-nâme*'de en sık geçen kelimelerden biridir. Seksen dokuz yerde bu kavrama rastlamaktayız. Bunlardan otuz biri "âşıkân", dördü "uşşâk" şeklinde çoğul kullanımlardır. **Aşkî**'nin âşık ya da âşıklar ile ifâde etmeye çalıştığı ilâhî aşkın mübtelâsı olmuş gönül sahipleridir. Burada, genelde aynı anlama gelen beyitlerin bazılarına yer vermekle yetineceğiz.

Öncelikle şunu ifâde etmek gerekir ki **Aşkî**, pek çok beyitte âşık olmayı ya da âşıklarla birlikte olmayı öğütlemektedir (bk. 227, 229, 370, 1026, 1037, 1038, 1052, 1068 ve 1085. beyitler). Âşıklara yadigâr kalsın diye de daha önce *Aşk-nâme* mesnevîsini yazmıştır (17). *Vahdet-nâme*'yi ise âşıklar meclisinde dikilen bir muma benzetir (292). *Vahdet-nâme*'nin yazılış sebeplerinden biri de âşıklar için **Mevlânâ'**nın *Mesnevî*'ne bir anahtar olması düşüncesidir (144). Çünkü *Mesnevî,* âşıkların gözünün nûrudur (166). Onlara vahdeti ifâde eden *Mesnevî*, inkarcılara ise destan gibi görünür:

ʿ*Āşıḳāna* meṡnevī vāḥdet beyān
Münkirāna görinur bir dāstān (201)

Âşıkların meclisi vahdet bahçesidir (126). Onlar vahdetin sırrına erenlerdir (198). Dünya sevgisine kapılan âşıklar aşk şarabının layığı değildir (199). Âşıklar Allâh'ın ilimlerine vakıf olan kişilerdir, onları görmezden gelenler ise şeytanca bir davranış içindedir (200). Bu nedenle kişi, âşıklardan aşk ilmini öğrenmeli ve sonsuz hayatın kapılarını aralamalıdır (111). Onlarla birlikte oturup kalkmalı ve onların dertleriyle hallenmelidir (457). Kişi, dünyaya âşık olmaktan vazgeçmelidir. Böylece Allâh'ın sırlarına mazhar olabilir (463). Gerçek âşık olunduğunda kalb gözü açılır ve âşıkların yolunun toprağı kalb gözünün sürmesi olur:

ʿ*Āşıḳ* ol tā kim açılsun çeşm-i cān
Sürme olsun ḫāk-rāh-ı ʿ*āşıḳān* (370)

---

210 Bk. İskender Pala, **a.g.e**., s. 41.

Aşkî, âşıkların özelliklerine de değinmektedir[211]. Âşık, nâm ve şöhret peşinde değildir. Dostun cemâliyle gönül hayranı olan kimsedir (214). Dünya ve ahiret âşığın indinde birdir. Dünya sevgisine zerre kadar değer vermez (215). Âşıkların türlü sıkıntıları vardır. Bu sıkıntılar âşık için izzettir (454). Kanlı gözyaşı dökmek âşıklar için hoştur. Çünkü âşık, gözyaşı ile gönül aydınlığına kavuşur (504) ve devâyı değil derdi sever (505). Âşık olan ma'şûku bilir (546). Onun ölümü suyun kabarcıklara dönüşmesine benzer (770). Âşık, Allâh aşkının ateşiyle yanar ki, bu nûr sonsuza kadar kalıcıdır (945). Âşık, seher vakti ibadet ile meşgul olur (1040). Kalbi Allâh'ın mekanı ve köşküdür (1041, 1042). Âşıklar, merdân-ı Hudâ ile şevk halindedir ve Hz. Peygamber'in dîni üzere sarhoş kimselerdir:

ʿ*Āşıḳān* pür şevḳ merdān-ı Ḫudā
Ser-ḫoşāndur dīn-i pāk-i Muṣṭafā (1043)

Âşık olmayan ma'şûkun yabancısıdır (968). Bu nedenle kişi, âşık insan gördüğünde onun dostu olnmalı; âşık olmayandan uzaklaşmalıdır (372, 969). Çünkü âşık olmayan kimse soğuk buz parçasına benzeyen donuk bir ölü gibidir (970). Âşıklara arkadaş olan Allâh'ın sırlarına mahrem olur (373). Bu sebeple de Mevlevî olunmalıdır:

Sen de var ol ʿ*āşıḳāna* reh-revī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī (1068)

2.12. Ma'şûk

Arapça aşk kelimesinden türetilmiş olan ma'şûk, sevgili, büyük bir aşkla sevilen anlamına gelir. Âşıkın derin bir aşk ile bağlı olduğu ma'şûktur. Dîvân edebiyatının baş kişisidir. Sevgili, yâr, mahbûb, habîb, dilber, hüsrev, sultan, server, şâh, tabîb, mâh, sâkî, perî vb. birçok kelimeler, istiâre yoluyla ma'şûkun ifâdesinde kullanılmaktadır. Sevgilinin en önemli özellikleri acı ve ızdırap verici oluşudur. Âşıkın hüzünlü ve çileli hâlinden zevk alır. Bu nedenle de âşıkın feryadına bîgâne kalır. Gerçek âşık, ma'şûktan şikâyetçi olmaz; gerçek ma'şûk da eziyetten vazgeçmeyendir. Divan edebiyatında sevgilinin platonik bir aşk ile seviliyor oluşu

---

[211] Âşıkın vasıfları hakkında bk. Muhyiddîn İbnu'l-Arabî, **el-Futühatü'l-Mekkiyye**, (thk. Ahmed Şemseddin), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, c. III, s. 524 vd.

ma'şûkun tasavvuf çerçevesinde de kullanılmasını ortaya koymuştur. Tasavvufta sevgili, Allâh'tır. Aşk ise, mecazî aşk değil ilâhî aşktır[212].

Ma'şûk kavramı *Vahdet-nâme*'de *"rû-yı ma'şûk, şîve-i ma'şûk, ma'şûk-ı cân, vasl-ı ma'şûk-ı bekâ* ve *ma'şûk"* kelime ve terkipleriyle ondokuz yerde geçer. Bu yerlerde kelimenin tasavvufî anlamı gözetilmiştir. Özellikle dikkat çeken *"rû-yı ma'şûk"* ifadesidir. Akıl, kalb gözünün önünü perdeler ve ma'şûkun yani Allâh'ın yüzü gizli kalır (99). Çünkü insan aklının engelleyici vasfı siyah bir buluta benzer ve ay gibi sevgilinin yüzünün önüne geçer (103). Ahmaklar, bu karanlık aklın içinde kalan kimselerdir. Oysa, âşık için ma'şûkun yüzü aydan daha ayan olmalıdır (108). **Aşkî,** bir beyitte de *"rû"* kelimesi yerine *"yüz"* ve *"yanak"* anlamlarına da gelen *"ruh"* kelimesini kullanır. Bu beyitte ma'şûk kelimesi isim değil sevilen anlamıyla sıfat konumundadır. Sevilen yâr, mum fitili gibi yüzünü, yanağını gösterse; âşık, pervâne gibi bu ziyâda kendini yakıp yok edecektir:

Şemʿa-veş gösterse ruẖ *maʿşūḳ* yār
Kendisin pervāne-veş ʿāşıḳ yakar (378)

Âşık ile ma'şûk vahdet nûrunun aşkını arzulayanlardır (374). Zaman zaman ma'şûk, perdenin arkasından naz eder; kimi zaman da âşık, ma'şûka niyazda bulunur (375, 772). Ma'şûk, bazen âşığa yüzünü gösterir ve âşıkı perişan hâle sokar (376). Âşıktan ayrı gibi görünse de ondan ayrılmış değildir (377). Ma'şûkun işi âşıkı deli dîvâne etmek onu onu aşkından öldürmektir (379). Kişi, ma'şûku iyi bilmelidir (105) Çünkü, aşk ilmini öğrenen için ma'şûk her dem yol arkadaşıdır (110) Bir şeyi talep eden neyi talep ettiğini bilir. Âşık da âşık olduğu ma'şûku idrâk etmiş olandır:

Her ki ṭālib oldı maṭlūbı bilur
Her ki ʿāşıḳ oldı *maʿşūḳ*ı bilur (546)

Âşık, iki ayaklı öküz gibi taş kalbli olmamalıdır. Böyle olursa ma'şûkun cilvesine katlanamaz (845). Kişi de âşık olma yolunda bütün dünya isteklerini terk etmeli ve sonsuz sevgiliye kavuşmayı dilemelidir (921). Ma'şûku da başka yerlerde değil Allâh'ın veli kullarının kalbinde aramalıdır (922). **Aşkî**'ye göre kaybolan veya

---

[212] Bk. İskender Pala, **a.g.e**., s. 351-352.

ayrılan ma'şûk değil âşıktır. Âşığın ma'şûktan ayrı kalmaya sabretmesi ne büyük bir hatadır (1005). Bu nedenledir ki kişiye ma'şûktan bir kavuşma dâveti gelecek olsa âşığın buna sabırlı ve sebatkâr olması gerekir:

İrse *maʿşūḳ*dan saña daʿvet-vişāl
ʿĀşıḳa şabr u ḳarār olur vebāl (1006)

2.13. Yâr

Farsça bir kelime olan yâr, sevgili ve dost anlamındadır. Tasavvufta, bütün yaratılmışların sûretlerini oluşturan ilâhî sıfatlar anlamına gelir. Sâlikin içinde bulunduğu hâli en güzel bu kelime ifâde eder. Zira, kelime-i tevhîdin esası budur. Şuhût âlemi ve Allâh'ın zâtını temaşa için de kullanılmaktadır[213]. Edebiyatımızda ma'şûk, sevgili anlamında kullanılmaktadır.

Aşkî, yâr kelimesini çeşitli anlamlarda kullanmıştır. Bunlardan ilki dört halife için kullanılan *arkadaş* anlamıdır. Bu anlam, beyitlerde genellikle *çâr-yâr* terkibi içinde kullanılmaktadır (336, 337, 341, 342). İkinci olarak, tasavvuftaki sâliki ifâde için *dost* anlamıyla yedi beyitte geçer. Şâir bu beyitlerde şöyle seslenmektedir:

Sâlikin aşkının âhı gönülden taşacak olsa iki dünyayı birden yok eder (625). Kişi, evliyâdan bir dosta tâlib olmalıdır (804). Kendi çabası ile aşk hazinesinin bulamayacağından ince anlamları iyi tartan Allâh dostlarını aramalıdır (805). Aksi halde kişi kendi sırlarının farkında olmaz ve herkesi dostu sanır (833). Halbuki gerçek dostlar âşık olanlardır (968). Bu kimselerle karşılaşıldığında onların dostu olunmalıdır (969). **Aşkî** de kendini âşıklardan saydığı için kendisine dost olanların sırlarına vâkıf olacağını söyler:

Ger olursañ şıdḳla sen *yār-ı men*
Ol vaḳit ol vāḳıf-ı esrār-ı men (1054)

Yâr kelimesinin *Vahdet-nâme*'deki diğer kullanımlarından biri de ma'şûk kelimesi gibi *sevgili* anlamındadır. Sevgiliye yabancı olanlara aşk da yabancıdır (28).

---

213 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 378.

Sevgilinin zülfünün hayali hatırlanacak olsa kişinin aklını ve fikrini tarumar eder (285). Onun dudağının yansıması da sarhoşluk sebebidir (288). Tâlib, âşıkların halkasından uzak kalmamalıdır ki yâra kavuşmanın feyzinden nasiplenebilsin (371). Yâr, âşığa yüz gösterecek olsa, âşık kendini kelebeğin mumda kendini yakması gibi yakıp yok eder (378). Onun cemâlini göstermesi aynı zamanda kendine hayran bıraktırır (408). Âşıklar meclisine davet edilecek yegâne kişi yârdır (562). Onun elinden içilen aşk şarabı, vuslat sarhoşluğuna ulaştırır (563). Öyleyse kişi, yârin âşıkı olduğunu ispatlamalıdır (967). Ne var ki kişi, yârin kavuşmasını yakın zanneder ve sabreder. Oysa kişinin ayrılığa sabretmesi, kavuşmanın yâr tarafından gerçekleşeceğini beklemesi utanılacak bir garipliktir (1003). Yârin ayrılık acısına sabır göstermek manâsızdır. Bu nedenle âşık, vuslatın gerçekleşmemesinin temel sebeplerini kendinde aramalıdır:

Ṣabr bī-maʿnādurur *hicrān-ı yār*
ʿAyb u noḳṣān ʿāşıḳa itmek ḳarār (1004)

2.14. Ağyâr

Arapça gayr kelimesinin çoğulu olup yabancılar, zıtlar, muhalifler, eller, başkaları yar olmayanlar gibi anlamlara gelen ağyâr kelimesinin tasavvufî anlamları şu şekildedir: a) Sûfî olmayan, tasavvufî hayata yabancı olan. b) Aynı tarîkatten ve meşrebden olmayan. c) Mâsivâ, Allâhtan gayrı olan her şey[214]. Edebiyatımızda ise ağyâr, seven, sevilen (yâr) ve sevgilinin diğer âşıkları (ağyâr) üçlemesinin bir üyesidir. Rakîb olarak da bilinen ağyâr, âşığın şikayetlerine marûz kalır. Ağyâr, âşığa daima yanlış haber verir. Bu sebeple de eğri olarak nitelendirilir ve kaş simgesine benzetilir. Âşığa göre sevgili ağyâra yüz verir ve onu kıskandır. Bu nedenle âşık, sevgiliye sitem ve tembihte bulunur. Ağyâr, sevgilinin çevresinden uzaklaşmadığı gibi âşığı da ona yaklaştırmaz. Âşık ile ağyâr arasında sürekli bir mücadele vardır. Ağyâr, sevgilinin mahallesinin bekçileri veya köpekleridir. Âşığı asla içeri bırakmazlar. Âşık onları bazen domuz, tilki, akrep, karga diye niteler; bazen de şeytan, dev, kafir, gammaz, iftiracı, eğri, yavuz, nâdân olarak vasfeder[215].

---

214 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 27-28.

215 İskender Pala , **a.g.e.**, s. 18-19.

Bir kavram olarak “ağyâr” ifadesi *Vahdet-nâme*’de üç beyitte kullanılmıştır. Bu beyitlerde ifâde edilene göre, aşk derdini taşıma gönlün ilacıdır. Fakat aşkın gülü ağyar için dikendir (28). Kim âşık olmamışsa sevgilinin ağyârıdır ve yabancı muamelesi görecektir. Âşık olanlar ise yâre yaraşanlardır (968). O halde kişi, tasavvufa girmeye direnenlerden bıkıp tarikata girmeli, âşıklardan ve uyanıklardan olmalıdır:

Gel baña ey ʿāşıḳān bī-dār ol
Müddeʿī *aġyār*dan bī-zār ol (1037)

2.15. Âşinâ ve Bîgâne

Âşinâ, Farsça’da tanış, tanışıklık, dost, dostluk ve dost olma gibi anlamlara gelir. Tasavvufta, benliğinden uzaklaşarak Allâh’a yaklaşan sâlikin O’nunla tanışması; Hakk ile kul, Hakk ile âlem ilişkisindeki sır ve hikmetlere vâkıf olması; ilâhî esrârla tanışması ve bunlara vâkıf olması anlamlarına gelir. Bu durumdaki sâlik için âşinâ, âgâh ve vâkıf ifâdeleri kullanılır. Aynı tarîkata bağlı iki kişinin birbiriyle can arkadaşı (yoldaş) olmaları da âşinâ denilmektedir[216].

Aşkî, sır ve hikmetlere vâkıf olmak anlamında, on bir beyitte *“âş-nâ, âgâh* ve *vâkıf”* kelimelerini kullanmaktadır. *Ev ednâ* makamındaki sırlarla tanışanlar sülûkunu tamamlamış olan vâsıllardır (688) ve onlar, Allâh demenin sırrına ermiş kişilerdir (691). *Nefs-i mutmainne* makamında insan kendi sırlarının farkında olur (729) *Nefs-i mülhime* makamında olanlar ise daha farklı sırlara âşinâdır (731). Hakkın sırrına erenler hangi âlemde olursa olsun ve yüzlerini ne yöne çevirirse çevirsin Allâh’ı görür (163). Gönlün sırlarını bilenler ise âşıklardır (1058). Ancak, aşkın sırlarına erenler sırlarını açığa çıkarmazlar (425). Onlar, Allâh’la tanışmış olup vahdet denizine ulaşmış kimselerdir (813). Aşkın sırlarıyla tanışmak için çaba gösterenler aşkın nurlarıyla dolacaktır.(1016). **Aşkî Mustafa Efendi**’ye de dostlukla bağlanan onun sırlarına vâkıf olur (1054). Çünkü **Aşkî**’ye yol arkadaşı ve dost olmak demek onun izinde bütün sırlara vâkıf olmak demektir:

---

216 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 49.

Hem-dem u hem-rāh olursañ sen baña
Cümle esrāra olursuñ *āş-nā* (1056)

Farsça'da yabancı, el, bildik olmayan vb. anlamlara gelen bîgâne kelimesi ise âşinâ kelimesinin zıddıdır. Tasavvufî bir kavram olarak, tasavvufla tanışmayan, yola girmeyen, sülûka başlamayan, inkarcı, kâfir ve yabancı olan gibi anlamlar taşır. Ayrıca, hiçbir şekilde hiçbir şeye benzemeyen ve muhtaç olmayan uluhiyet âlemi ve bu âlemin mutlak anlamda ihtiyaçsız olması hali tanımlamasıyla vahdet makamı anlamına gelir[217]. Edebiyatımızda ise kayıtsız ve ilgisiz anlamıyla sevgilinin âşığın durumuna ilgisiz kalmasını ifâde edip âşinâ kelimesiyle tezat yapılarak kullanılır.

Bîgâne kavramı *Vahdet-nâme*'de dört beyitte geçmektedir. Tâlib, aşk ile perişan bir âşık olmalı ve kendi özünden başkasına yabancı kalmalıdır (227). Nitekim **Aşkî** de aşkın varlığına göre hareket etmektedir (1029). Bîgâne olanlar zâhir olanı bile anlamakta güçlük çekerler (1058). Çünkü aşka göre hareket edenler ile aklın yolunu tutanlar birbirlerine yabancı ve ilgisizdirler:

ʿĀşıḳānla ʿāḳılān *bī-gāne*dür
ʿĀşıḳān bā ʿāşıḳān hem-ḫānedür (1039)

2.16. Âbid

Arapça isim ve sıfat olan âbid kelimesi kulluk eden, ibâdet eden, tâatte bulunan anlamlarına gelir. Tasavvufta, cehennemden kurtulmak ve cennete kavuşmak için ibâdet eden, kendini farz ve nâfile ibâdetlere veren ve kurtuluşu ibâdet etmekte gören kişi demektir. Âbide benzemeye çalışan ancak âbid olma mertebesine ulaşamamış kişilere ise mutaabbid denir[218].

Aşkî, âbid kavramını *Vahdet-nâme*'de sadece bir kere kullanır. Kurtuluşu ibadet etmekte gören ve hedefi cehennemden kurtulup cennete kavuşmak olan âbidi şeytan sürekli engellemekte ve onun hâlini bozmaya çalışmaktadır:

---

217 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 77.

218 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 22.

Ḥālini eyler mükedder *ʿābiduñ*
Ḥāṣılın yaġmāya virür zāhiduñ (737)

2.17. Ârif

Ârif kelimesi Arapça'da bilen, vâkıf olan, kavrayışı mükemmel, irfan ve marifet sahibi anlamına gelir. Tasavvufta, Allâh'ın zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşahede ettirdiği kimsedir. Müşahede ettiği bilgiye marifet, bu kimseye de ârif denilmektedir. Ancak ârifin bilmesi âlimin bilmesinden farklıdır. Âlim bilgiye ilim tahsiliyle ulaşırken; ârif, Allâh'ın keşfi, ilhamıyla irfana sahip olur. Ârif, sûfîlikte kâmil insan anlamına gelir[219].

Aşkî, ârif kelimesini bilinen tasavvufî anlamıyla yedi beyitte "*ârif*" ve çoğulu "*ârifân*" şeklinde kullanmaktadır. *Vahdet-nâme*'yi **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'sinden ilham alarak yazması sebebiyle kendisinin ârif olmadığını belirtir (235). Ârifler sürekli vahdet bağında yaşama hakkına sahip kişilerdir (128). Onlar nefsin makamlarının tafsilatını en iyi bilirler (675). Allah'ı aramakla meşgul olmak da âriflerin nezdinde makbul bir iştir (142). Çünkü ârifler, gizli bir hazine olan Allâh'ı bulmuş kişilerdir (173). Bu nedenle de ârif olan dâima sırrına göre hareket eder (633). Herkes bir tarikat önderine intisâb etmek ister. Öyleyse, kapısı çalınacak olanlar âriflerdir:

Cümlenüñ maḳṣūdı pīre intisāb
*ʿĀrifān*a bu revişle daḳḳ-ı bāb (858)

2.18. Rind

Rind kelimesi Farsça'da, bağımsız, ilişiksiz, zeki, dışı kötü içi iyi kimse demektir. Kayıtsız, laubali, akıllı, münkir gibi özellikleri olan rind, dışı melâm içi selîm olan kişidir ve kalbini temizleyip kendini olgunlaştırmak ister[220]. Çoğulu rindândır. Halkın sözlerine aldırmadan gönlünce hareket eden, keyfince davranan, halktan biri gibi sâde yaşayan bu kişiler, rıza mertebesine erdikleri için her şeyin

[219] Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 45.

[220] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 519-520.

ilâhî takdire göre meydana geldiğini bilen ve bunun şuur ve idrâkine eren kâmil insanlardır. Dînin şekli yanıyla sınırlı kalmayıp dînin öze ve içe nüfûz ettiğini iddia ederler. Gelenek ve göreneklere aldırmadan geniş bir hürriyet ve gönül rahatlığı içinde hareket etme özellikleri vardır[221]. Rind için acı ile tatlı, iyi ile kötü, üzüntü ile neşe aynıdır. Rindlik dîvân şiirinde bir mazmûndur. Dîvân şâiri kendisini rind olarak niteler. Dünya onun gözünde değersizdir. İçki içmeyen şâirlerin bile çoğu zaman meyhâneden, içkiden, sâkîden bahsetmelerin sebebi rindâne bir hayat yaşamaya öykünmelerinden ileri gelmektedir[222].

Aşkî, iki beyitte kullandığı "rind" kavramıyla rind olmayı özendirici ifadelere yer vermektedir. Kişi, bu dünyaya değer vermemeli; çılgınca ve her şeyden bağımsız yaşamalıdır. Hatta bu dünyada rezil olmalı ve kötü isimle anılmalıdır (228). Aşk şarabının sarhoşluğuyla elbiseleri yırtık olmalıdır. Kişinin rind olması normalde bir kişide olmaması gereken uygunsuz vasıfları kendinde taşımasıyla olur:

ʿIşḳla mest-i müdām ol cāme çāk
Nā-sezā evṣāfdan ol *rind*-i pāk (366)

2.19. Sâki

Sâkî, Arapça'da su veren, sulayan, içki sunan gibi anlamlar taşır. Tasavvufta feyyâz-ı mutlak yani bütün feyz ve sevginin kaynağı olan Allâh anlamında kullanıldığı gibi mürşid-i kâmil ve tarîkat şeyhi anlamını da gelir[223]. Edebiyatımızda bezm âleminin en önemli unsurudur. Meclise neşe ve canlılık verir. Ortada dolaşarak içki dağıtır. Şâirin gözünde sevgili sâkî sayılır ya da bizzat sâkî sevgilidir. Bazen mutrib olarak da görev yapar. Güzelliğiyle dikkat çeker. Hatta âşık, içkiden değil sâkînin güzelliğinden sarhoş olur. Sâkî bereket dağıtıp herkesin gönlünü yapar. Gerçek ya da mecazlı anlamıyla içki ve içki âleminin övülerek anlatıldığı manzum

---

221 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 292-293.

222 İskender Pala, **a.g.e.**, s. 330. Rindlik hakkında ayrıca bk. Ali Seydi, **Resimli Kâmûs-ı Osmânî**, Matbaa-i Cihan, Dâru'l-hilâfeti'l-aliyye 1327, c. II, s. 497; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, c. III, s. 48-50; Mine Mengi, **Dîvân Şiirinde Rindlik**, Ankara 1985.

223 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 301.

eserlere ise *sâkî-nâme* denilmektedir. Edebiyatımızda *sâkî-nâme* türünde pek çok eser vardır[224].

Beyitlerde sâkî kavramı yedi kez geçmektedir. **Aşkî,** bir beyitte âşıkların sâkîsi ve Allâh'ın vekili olduğunu söylemekte ve Mevlevî olmaya çağırmaktadır (1031) Bunun dışındaki kullanımlarda Allâh, sâkîye benzetilmektedir. Allâh vahdet meyhânesinde aşkı sunan sâkîdir (70). Kişi kendi varlığından sıyrılıp Hakk ile fenâ bulduğunda, Allâh aşk şarabını sunar ve o kimse Hakk'ın sarhoşluğuna ulaşır (479). Beyitlerde zaman zaman da sâkîye seslenme vardır. Sâkî, aşk şarabından sunmalıdır ki âşığın feryâdını herkes dinleyebilsin (759) ve kişi kendi varlığından sıyrılıp sonsuzluğa ulaşabilsin (947). Tâlib de sâkînin elinden aşk şarabını içmek için meclise katılmalıdır (966). Bunun için yapması gereken şey, Mevlevî yolunda bir mürşide intisab etmektir. Böylece sâkî, *Mesnevî*'nin şarabından istifade ettirecektir:

Ḳıl ṭaleb mürşid ṭarīḳ-i Mevlevī
Oldurur *sāḳī* şarāb-ı mes̱nevī (1027)

2.20. Şâhid ve Meşhûd

Gören ve şehâdet eden anlamındaki şâhid, tasavvufta sâlikin kalbinde hazır ve mevcut olup kalbin kendisiyle meşgul olduğu düşünceye denir. Başkasına kalbden ilgi duyup ona bağlanan kişi için sevdiği kimse onun şâhididir. Aklın ve fikrin ilgilendiği şeye şâhid denilmesinin sebebi, zihnen meşgul olunan şeyin göz önünde imiş gibi olmasındandır[225]. Müşâhid ise Allâh'ı gönlünde hazır eden kişiler için kullanılır. Bu *"müşâhadenin doğru olması için şâhidin Meşhûd ile kâim ve O'na fenâ bulması gerekir"*[226]. Meşhûd kavramı ise görülen, müşâhade edilen anlamındadır.

Aşkî, aynı kökten gelen meşhûd, müşâhid, şâhid ve şühûd kavramlarını kullanmış ve Mevlevîlik yolunda ilerleyen için kişinin hem Allâh'ı müşâhade etmesi gerektiğini hem de tasavvufta Allâh'ın sırlarını gören kişi anlamındaki mükâşif

---

[224] İskender Pala, **a.g.e**., s. 338-339. Sâkî-nâmeler hakkında bk.Rıdvan Canım, **a.g.e**., s. 9-89.

[225] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 591-592.

[226] Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**., s. 457.

olmanın gerekliliğine değinmiştir (716). **Aşkî**, Hz. Peygamber'e kavuşmanın tatlılığını şehd-i şühûd'la yani onu görmüş ve onun şâhidlik ettiğiyle hemhal olmanın tatlılığıyla ifade eder (877). Şâhid ve meşhûd kavramlarının geçtiği beyitte *Bürûc* suresinin ilk ayetlerinden iktibas yapılmıştır. Beyitte geçen sûr kelimesi sadece, kıyameti haber veren sembol değildir. Aynı zamanda zamanın tükenişi, eşyanın ömrünün bitişi ve gerçek varlığı idraktir. Bu bağlamda İsrâfil'in sûruyla ulaşılacak hakikatlere, onu beklemeden, okuyarak, görerek ulaşmanın mümkün olduğunu belirtir. Sonuç olarak oku, gör ve dinle diyen Aşkî, bunun şâhid ve meşhûd olanın makamı olduğunu söyler:

Ve's-semāi ẕāti'l-burūc oḳu gör
Şāhid u *meşhūd* maḳāmıdur bu ṣūr (717)

2.21. Şakî

Arapçada bahtsız, fenâ hareketli, haylaz, hâbis anlamına gelen şakî, Allah'ın rızâsından ve âhiret mutluluğundan yoksun, hayra ve ebedî kurtuluşa vesile olacak ilâhi yardımdan mahrum kalmış kimseler olarak tanımlanmaktadır[227]. Nitekim Allah bu kimseler için *"…Bedbaht olanlar ateştedirler…"*[228] buyuruyor.

Aşkî'nin şakî kelimesini müttakî (takva sahibi) kelimesine zıt anlamı olacak şekilde ve hepsinde beytin sonunda kullanır. Ârif olanlar takva sahibi âşıkları anlamaya çalışır, ancak bunun ne manâya geldiğini bahtsız ve Allah'ın ilâhi yardımından mahrum kalmış olanlar bilemez (130). Takva sahipleri sadef gibi inci ile dolarken bu bahtsız kişiler bir yılan gibi zehir biriktirirler (133). Birgün ten perdesi kalktığında kişinin takva sahibi mi yoksa Allah'ın rızâsından ve âhiret mutluluğundan yoksun bir kişi mi olduğu ortaya çıkacaktır (837). Çünkü, Allah'ın âşığı olmayan kimseler ister zengin olsun ister fakîr olsun O'nun rızâsından mahrumdurlar:

Olmayanlar Ḥaḳḳ Teʿālā ʿāşıḳı
Ger faḳīr u ger tüvānger ol *şaḳī* (519)

---

[227] Hasan Akay, **a.g.e.**, s. 435.

[228] Hûd (11), 105-108.

2.22. Zâhid

Zâhid, Arapça, takdir ve tahmin etmek, rağbet etmemek, yüz çevirmek gibi çeşitli anlamları olan "zühd" kelimesinin ism-i fâilidir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de **Hz. Yusûf**'un satılması konusunda insanların rağbetsiz olduğuyla alakalı olarak geçen[229] bu kelime, kendini dünyadan çekip dînî hayata ve âhirete yönelen kişiler için kullanılan bir tâbirdir. Zühdün çeşitleri vardır. Bunlar dünyadan yüz çevirmek, halktan yüz çevirmek, haram ve şüphelilerden yüz çevirmek ve helâllerden yüz çevirmektir[230].

Zâhidler, dinî konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen, derin düşünmeyi beceremeyen, ilim ve îmânı dış görünüşüyle anlayan, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan öğütler verip, topluma düzen verdiklerini sanan kişiler olarak ele alınır. Dar kalıplı bilgilere bağlıdırlar ve daracık dünya görüşü içine sıkışıp kalmışlardır. Bu nedenle çoğu zaman gülünç duruma düşerler ve güzellikleri göremezler. Edebiyatımızda şâirler zâhidin karşısında daima âşığı görür. Çünkü zâhidde olanlar âşıkta yoktur. Bu bakımdan geçimsiz kimselerdir. Bu duruma düşmelerinin sebebi aşkı inkâr etmiş olmalarıdır. Biricik hedefleri cennete kavuşmaktır. Başkalarını sıkıp ızdırap verdiklerinden dolayı alaya alınırlar. Ellerinden ve dillerinden tesbih eksik olmaz[231].

Zâhid kavramı *Vahdet-nâme*'de üç beyitte geçmektedir. Zâhide seslenen **Aşkî,** Allâh'ın sıfatını aşk bilmesini öğütler (25). Çünkü şeytan, tasavvufa meyletmeyen zâhidin bütün birikimini yağmalamaktadır (737). Öyle ki zâhid *Vahdet-nâme*'nin ithaf edildiği **Şefîk Bey**'in kıymetini alamaya güç yetiremez:

Ḳadrını te'vi̇̄le yetmez *zāhidüñ*
Kāfir olur meẕhebinde cāḥidüñ (428)

---

229 Bk. Yusûf (12), 20.

230 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 717.

231 İskender Pala, **a.g.e**., s. 421. Zâhid hakkında ayrıca bk. Ahmet Atilla Şentürk, **Sûfî Yahut Zâhid Hakkında**, Enderun Kitabevi Yay., İstanbul 1996.

3. TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

3.1. Aşk

Aşk kelimesi sarmaşık anlamına gelen "*ışk*" kelimesinden gelir. Sarmaşık sarıldığı yeri kaplayıp sarma özelliğine sahiptir. Aşk da insanın kalbini ve vücûdunu öylece sarıp çevreler. Aşk kelimesi Kur'ân ve sahih hadîslerde geçmemekle birlikte bu mefhumu ifâde için çoğunlukla "*hub*", "*muhabbet*" ve "*meveddet*" kelimeleri kullanılır. Sûfiler sevgiyi çeşitli kısımlara ayırırlar ve çoğu kez en tepeye aşkı koyarlar[232]. Aşk, genellikle hakikî ve mecâzî olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak İbnu'l-Arabî, aşkı ilahî, rûhî ve tabiî olmak üzere üç başlıkta ele almakta ve aşkın derecelendirmesini *hubb, vüdd, aşk* ve *hevâ* şeklinde yapmaktadır[233]. Vahdet-i vücûd anlayışını benimsemiş mutasavvıflar, sevenin sevgilisinde kendini yok etmesi; aşkın yok olması, buna mukabil sadece ma'şûkun var olması ve her şeyin ondan ibaret olması hâlini aşk ile ifâde etmişlerdir. Aşk, varlıkların aslı ve yaratılış sebebidir.

Tasavvufta aşk[234], yakıcı özelliğiyle ateşe (ateş-i aşk), sarhoş edici özelliğiyle şaraba (mey-i aşk, bâde-i aşk) ve çıldırtıcı özelliğiyle de deliliğe (cinnet-i aşk) benzetilir[235]. Tasavvuf ehline göre, şevkin başlangıcı olan muhabbet, Allâh'a olan cezbeyi ifade eder. Bu, şiddetini artırdığında aşk meydana gelir. **Attâr** ve **Mevlânâ** gibi mutasavvıflara göre her şey aşktan ibarettir. Muhabbet nûru, aşk ise ateşi temsil eder. Bu ateş Allâh'tan başkasına olan ilgiyi yok eder. Böylelikle "*maksûda*" erişilir. Aşk ateşinin gelişmesi ve terbiyesi ise sevgilinin kaynaklanır[236].

---

232 Aşkın isimlerinin kökenleri ve anlamları hakkında bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, **Âşıklar Kitabı (Ravdatu'l-Muhibbîn ve Nuzhetu'l-Muştâkîn)**, (çev. Feyzullah Demirkıran, Savaş Kocabaş), Şûle Yay., İstanbul 2001, s. 25-59.

233 Bu konuda bk. Suad el-Hakîm, **İbnü'l-Arabî Sözlüğü**, (çev. Ekrem Demirli), Kabalcı Yay., İstanbul 2005, s. 300-305.

234 Bu konuda bk. Süleyman Uludağ, "*Aşk: Tasavvuf*", **DİA**, İstanbul 1991, c. IV, ss. 11-17; İskender Pala, **a.g.e.**, s. 42.

235 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**., s. 50.

236 Hasan Akay, **a.g.e.**, s. 42-43.

Dîvân edebiyatında aşk[237], âşık ile ma'şûk arasında geçen ve daha çok âşığı ilgilendiren bir durumdur. Aşk sevende fazlaca, sevilende ise yok gibidir. Aşk için sevilenin uğrunda can vermek gerekir. Aşkın yüceliği gizli tutulmasındadır[238].

Aşk kavramı *Vahdet-nâme*'de en çok kullanılan kavramlardan biridir. Beyitlerde 144 yerde geçen aşk kavramı şu kelime, terkip ve deyimlerle geçmektedir: *Âb-ı ışk, âh-ı ışk-ı yâr, ateş-i ışk, âyîn-i ışk, bâd-ı ışk, bâğ-ı ışk, bahr-ı bî-pâyân-ı ışk, bahr-ı ışk, bâz-ı ışk, behr-i ışk-ı nân, bû-yı ışk, câm-ı ışk, ceyş-i ışk, cünûn-ı ışk, çevgân-ı ışk, dağ-ı ışk, dâm-ı ışk, derd-i ışk, dîn-i ışk, dîvâne-i ışk, efgân-ı ışk, ehl-i ışk, esrâr-ı ışk, envâr-ı ışk, girdâb-ı ışk, gülzâr-ı ışk, hâkân-ı ışk, hâl-i ışk, hubb-ı Hakk, hubb-ı sivâ, hünkâr-ı ışk, ışk, ışk-ı cân, ışk-ı ebleh, ışk-ı evliyâ, ışk-ı Hudâ, ışk-ı Hakk, ışk-ı Lâ-yefnâ, ışk-ı pâk, ışk-ı ruhsâr, ilm-i ışk, kâf-ı ışk, kurbân-ı ışk, mekteb-i ışk, merdân-ı ışk, mest-i ışk, mû-yı ışk, nâ-çâr-ı ışk, nâme-i ışk, nâr-ı ışk, nem-i ışk, sâgar-ı ser-şâr-ı ışk, sahba-yı ışk, seylâb-ı ışk, seyr-i şehristân-ı ışk, sırr-ı ışk, sultân-ı ışk, sûz-ı ışk, şâhân-ı ışk, şarâb-ı ışk, şemʿ-i ışk, şeydâ-yı ışk, tabîr-i ışk, takrîr-i ışk, tâlân-ı ışk, tarîk-i ışk, tefsîr-i ışk, tiğ-i ışk, tîşe-i ışk, verd-i ışk, zincir-i ışk.*

Aşkî, *Vahdet-nâme*'nin giriş bölümünde aşk kavramı ile ilgili beyitlere yer vermektedir. Aşk, fikir kumaşını talan ettiğinde kendisine aşkın feryadının kâr kaldığını söyleyen şâir (13), aşk girdâbının endişe gemisini içine çektiğini ve her şeyin aşkın seline kapıldığını dile getirir (14). Aşk çâresizliği şâiri benlikten kurtarmış ve aşkın hünkârı **Mevlânâ,** gönlünde taht kurmuştur (15). Böylelikle aşkın mahiyetini idrâk etmiş ve aşk ile gizli sırları keşf etmiştir (16). Âşıklara yâdigâr olsun diye de *Aşk-nâme* adlı bir mesnevî yazmıştır (17). Bu eserde aşk denizinin bir katresini nazm etmeye ve aşk sırrını anlatmaya çalışmıştır:

Baḥr-ı ʿışḳuñ ḳaṭresin naẓm eyledüm
Sırr-ı ʿışḳuñ nīzesinden söyledüm (18)

Devam eden beyitlerde **Aşkî,** aşk hususuna geniş bir şekilde yer vermektedir. Aşk, Allâh'ın sıfatlarındandır ve ona ulaşmak için rehberdir (25). Her kimde aşk

---

237 Bu konuda Bk. Mustafa Uzun, "*Aşk: Edebiyat, Kültür ve Sanat*", **DİA**, İstanbul 1991, c. IV, ss. 18-21.

238 İskender Pala, **a.g.e.**, s. 43.

varsa şüphesiz o kişi **Lokman** gibidir. Çünkü aşk, dermânsız dertlere dermândır (26). İnsanın rûhu çorak bir çöl gibidir. Kimin rûhunda aşk varsa, o çöl, gül bahçesine döner (27). Aşk derdiyle dertlenen gönlünün ilâcını bulmuştur. Aşk gülü ise yârdan başkasına dikendir (28). Allâh ezelde insanı yarattığında onun kalbine aşkı koymuştur (29). Aşk, hem "elestü" sorusunu soran hem de "belâ" cevabını verendir. Öyle ki aşk, ayrılık sarhoşluğuyla coşmaktadır (30). Kimde aşk varsa onun gönlü arayıştadır ve aşk ile gönül kuşu dile gelmektedir (31). Allâh'ın kendisine kudret eliyle aşk şarabı sunmasını dileyen kişi, sürekli aşkı talep etmelidir (32). Hakk'ın yolunu geçen tek şey aşktır. O halde aşk olmadan bu yolu geçmek mümkün değildir (33). Kişi aşkı perişan ya da dünyanın fâniliğinden olan bir şey sanmamalıdır (34). Hakk'ın yolunda kimse aşksız gidemez (35). Güzellerin bütün güzellikleri de aşktan meydana gelmiştir (36). Aptalları kötü şöhretli eden de aşktır (37). Aşk, celâl sahibi Allâh'tan yayılan nûrdur (38). Aşk kuşu kimin üzerinde uçuyorsa o kimsenin varını yoğunu vîrân eder (39). Kim Allâh aşkının ateşiyle yanıyorsa o kimsenin gönlünde Allâh'tan başka her şey yok olur (40). Hatta Allâh aşkı bir fırtına gibidir. Kişinin de aklının önünde Allâh'a ulaşmayı engelleyen bir bulut vardır. İşte bu Allâh aşkı, kişinin gönlünde bir kere esecek olsa akıl bulutunu ortadan kaldırır:

ʿIşḳ-ı Ḥaḳḳ bir bād-ı ṣarṣardur eser
Bu ġamām-ı ʿaḳla bir ursa gider (104)

Dilde olsa bād-ı *ʿışḳ-ı Ḥaḳḳ* bedīd
Ol ġamām-ı ʿaḳl olur bil nā-bedīd (106)

Aşkî, eserinin aşk ilmiyle dolu olduğunu dile getirmekte ve aşk ilmine önem vermektedir. Eğer kişi, evliyânın sahip olduğu aşk ilminden okursa ilâhî aşkın rüzgârından nasiplenir (109). Gerçek sevgilinin kendisine refîk olmasını dileyen kimse daima aşk ilmini öğrenmeye gayret göstermelidir (110). Âşıklardan aşk ilmini öğrenen kimse sonsuz hayata ulaşır (111). *Vahdet-nâme* de aşk ilmiyle doludur ve bu eseri okuyan kişiden Hakk'a ulaşmadaki engelleri kaldırır:

Ey birāder *ʿilm-i ʿışḳ*dur bu kitāb
Oḳuyandan refʿ olur bī-şek ḥicāb (112)

Aşk kavramı *Vahdet-nâme*'de genel olarak kullanılmakla birlikte ara ara sadece aşktan bahseden beyitler göze çarpmaktadır. Örneğin 622. beyitle birlikte yine aşk kavramı üzerinde durulmaktadır. Şâir, aşk ateşiyle o kadar yanmaktadır ki susacak olsa aşk ateşiyle eriyeceğini ifâde etmektedir. Bu nedenle de aşk hünkârı **Mevlânâ**'nın **Aşkî**'ye manevî olarak söylemesi için emir verdiğini dile getirmektedir (622). Şâir, kendisini aşk mumunun etrafında kendini yakıp yok eden kelebeğe benzetmektedir. Bu dîvâne hâl, aklın değil aşkın eseridir (623). Şâir, Hakk'a öyle âşık olmuştur ki aşk mektebinde üstâd olmuştur (624). Aşk o kadar yüce bir mefhumdur ki yârin aşkının âhı kişinin gönlünde ortaya çıksa iki âlem yok olur:

Ṣādır olsa dilde *āh-ı ʿışḳ-ı yār*
Bu iki ʿālem olur birden demār (625)

Aşk şarabından sarhoş olmayan aklın mahmurluğundadır. Bu kimselerin idrak kapısı kapalıdır (140). Hâlbuki bütün işler ve olaylar Hakk'ın aşkıyla meydana gelmektedir (248). İlâhî aşkın ateşi varlık perdesini yakmakla kalmaz kişiyi kararsız bir hâle sokar (272). İlâhî aşk, insanın hammaddesi su ve toprağı vücûdun karanlığından uzaklaştırır ve bunları gönül hanesinde nûrlandırır (273). Bu gönülde bin tane aşk dağı vardır. Kişi, bu aşk dağlarının aşk bağlarında hem acıyı ve sevinci yaşamaktadır (1033). **Aşkî** de dîvâne âşıklardan biridir ve aşk yoluna serpilmiş bir tohumdur:

ʿĀşıḳ-ı şūrīdeyem dīvāneyem
Bu *ṭarīḳ-i ʿışḳ*da bir dāneyem (1034)

3.2. Bezm-i Elest

Farsçada sohbet, meclis ve muhabbet toplantısı anlamına gelen bezm kelimesiyle Kur'ân'da Allâh'ın ruhları yarattığı zaman onlara "Elestü birabbiküm"[239] (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) diye sorduğu ve bütün ruhların "belâ" (Evet, buna şâhit olduk) dedikleri belirtilen âyetteki "elestü" kelimesinden oluşan bezm-i elest, elest toplantısı anlamındadır. Allâh'ın, insanları yeryüzünde yaratmadan önce

[239] A'raf (7), 172.

ruhlarla yaptığı sözleşmenin meydana geldiği bu toplantı tasavvufta bezm-i elest diye isimlendirilir[240].

Elest meclisinde “elestü birabbiküm” diyenin de, bu soruya “belâ” diye cevap verenin de aşk olduğu savunan **Aşkî Efendi**, aşkın aşktan ayrılması sonucu ayrılık sarhoşluğuyla nara atanın da aşk olduğunu söyler (30). Elest meclisinde kendisinin de “belâ” diyenlerden olduğunu dile getirirken (184); elest gününün şarap kadehinden içmeyen kişilerin, yâni Allâh’ın bütün ruhları topladığı ve onlarla sözleştiği aktin farkında olmayanların, Allâh’ta yok olmanın sırrını dinlemeleri ya da bu sarhoşluk zevkine ermeleri mümkün olmaz demektedir:

İçmeyen cām-ı mey-i *rūz-ı elest*
Hī̄ç olur mı gūş idüp bu sırr-ı mest (776-36b)

3.3. Bî-nişân ve Lâ-mekân

Şekilden ve mekândan münezzeh olma anlamında nişansızlık ve mekânsızlık gerçek anlamda var olan Vâcibü’l-vücûd varlık Allâh için söz konusudur. O, âlemde çeşitli isim ve sıfatlarla tecelli eder. Yalnızca O’nun isim ve sıfatlarının tecellîsi nişân mefhumuyla ifade edilebilir. Bu bağlamda yaratılmışların hepsi *Mutlak Varlık* için bir nişândır[241]. Tasavvufta mekân “*sadece kemal ehline özgüdür. Onlar, makam ve halleri kat etmişler, celâl ve cemâlin üzerindeki makamlara ulaşmışlardır. Binaenaleyh, artık onların ne bir nitelikleri vardır, ne de özellikleri kalmıştır*”[242]. Allâh’ın bilgisinin ise mekanla bağı yoktur. Çünkü hakikatlerin ve manâ âleminin mekana ihtiyacı yoktur. Bu dünya mekan âlemidir ve buna karşılık bir de mekansızlık âlemi vardır. Bu da lâ-mekân diye isimlendirilir[243].

---

240 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 101.

241 Bi-nişân hakkında bk. Bilal Kemikli, **Sun’unllâh-ı Gaybî Dîvânı İnceleme Metin**, MEB Yay., İstanbul 2000, s. 176-178.; Necdet Şengün, **Nâzir İbrâhîm ve Dîvânı (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), DEÜ SBE, İzmir 2006, s. 124.

242 Abdürrezzak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu’l-a‘lâm fî işarâtı ehli’l-ilhâm),** (çev. Ekrem Demirli), İz Yay., İstanbul 2004, s. 538.

243 İskender Pala, **a.g.e**., s. 252.

Beyitlerde bu konuda kullanılan kavramlar *nişân, bî-nişân, mekân* ve *lâ-mekân*dır. Konunun örnekler üzerinde anlatılmaya çalıştığı görülür. Fenâ makamına ulaşmak için sûret ve ruh ikilisini gölge ve güneşe benzeten **Aşkî**'ye göre gerçek âşıklar bu dünyanın nam ve nişânlarının rezilliğinden kurtulmuş kişilerdir. Onlar dostlarının cemaliyle hayran olurlar (214). İnsanın sûretini gölge olarak düşünürsek onun ruhu da gölge bırakan olur. Gölgenin, yani sûretin hareketine sebebiyet veren ise ruhtur (480,481). Gölge nesne sayılmaz. Çünkü o bir yanılmadır. Ancak gölge veren için o bir nişândır (482). Güneşin ışığı ortaya çıkmamış olsa gölgeden bir belirti kalmamış olur. Yani ruh yoksa sûretin bir önemi kalmaz (484). Gönlün kapısını açan ise can anahtarıdır. Eğer öyle olmasaydı kimse ruhunun varlığından ve belirtilerinden bir eser bulamazdı:

Ger zebānuñ olmasa miftāḥ-ı cān
Kimse cāndan bulamaz *nām u nişān* (996)

Gökyüzünün perdeleri açıldığında güneş şekilsiz bir şekilde nurunu gösterir (177). Allâh'ın velî kulları dünya duygularından arınırlar. Onlar böylelikle şekilden münezzeh olan güneşin nurundan nasiplenmektedirler (439). Bu, şekilsiz bir şekilde ortaya çıkmış ve bu yolda olan kişilere ayân olmuştur (777). Kişinin cismi dünya üzerinde bir mekâna sahipken ruhu mekansızlık ve şekilsizliktedir (800). Durum böyleyken ey alçak kişi, nasıl olur da sen varlığından ve aklından sıyrılmadan adsız sansız bir şekilde vahdet umuduna kapılabilirsin (823). Önce kalbini kirlerden arındırmalısın ki sonra Allâh'ın cemalinin aksini apaçık görebilesin (974). Çünkü, ancak kalb gözü açık olanlar O'nu apaçık görebilirler (990). Ey can, can yolundan geçip canlar canı sevgiliye ulaş ki sen de şekilsizlikten bir nişân bulabilesin:

Rāh-ı cāndan gel iriş cānāna cān
*Bī-nişān*dan ol zamān bul sen *nişān* (1001)

Mekân ve lâ-mekân kavramı hakkında ise **Aşkî** şöyle düşünmektedir: Bu dünyada kuş gibi olmalısın. Nasıl ki kuş tuzağa düşer, sen de aşk tuzağını mekânın bilmelisin (367). Âşıkların gözünün nuru varlık âleminin gösterişinden temizlenmiştir (529). Çünkü bu varlık âlemi, bu can denizi bir köpek kadar alçak ve değersizdir (827). Manâ âleminde Hakk dostlarının her biri cihan sultanıdır ve bu

varlık âlemi onlar tarafından fethedilmiştir (890). Onlar için secde edilen her mekân mesciddir. Allâh'ın mekânıysa âşığın kalbidir:

Emr-i Ḥaḳla mescid oldı secde-gāh
ʿĀşıḳuñ göñli *mekān-ı Pād-şāh* (1041)

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin mekansızlık katından geldiğini (172) söyleyen **Aşkî**, lâ-mekân bahçesinden uzaklaştığından dolayı âh vâh eder (151). Ne var ki bütün gayreti bu mekansızlığa ulaşmadır. Atını bu zorlu yola sürdüğünü söylemekle birlikte Beden olarak dünyada mekân tutmuş olsa da ruhî olarak mekânsızlık ve şekilsizlikte olduğunu bilir (800). Bu yüzden bütün gayreti mekânsızlığa ulaşmadır. Nefsini ve varlığını ata benzeterek onu mekânsızlık çölüne sürdüğünü dile getirir (646). Bu yolda ilerlemek isteyen gençlere de öğütleri vardır. Kişi aşk doğanı olup kanatlarını açarsa onun uçuşu lâ-mekân üzere olur (363). Bunun için de şeyhin eteğini tutmak gerekir. İşte o zaman mekânsızlık şehri her nerededir kişiye gösterilir (917). Bu makama erişenler güneşin doğuşuyla lâ-mekân dünyasının nura nasıl gark olduğunu görebilirler (826). Özetle söylemek gerekirse ruhun arzusu mekânsızlığa ulaşmadır. Bedenin arzusu ise bu dünyadır:

Ārzū-yı cānımızdur *lā-mekān*
Ārzū-yı cismimiz bu ḫāk-dān (964)

3.4. Dest-i Kudret

Arapçada güç, kuvvet anlamına gelen kudret Allâh'tan başkasında bulunmayan zâtî kuvvet anlamına gelir ki bunun bütün bilgisi gözle görülür âlemde ortaya çıkmaktadır. Bu kudret, mevcûdâtı ademden ortaya çıkaran ve rubûbiyyetin kendisiyle meydana geldiği nefsî bir sıfattır. Bu açıdan bizdeki kudret hâdis, Allâh'taki ise kadîmdir[244].

Beyitlerde kudret kavramının çoğunlukla Farsçada el anlamını taşıyan dest kelimesiyle birlikte kullanıldığını görürüz. Dest kelimesi de tasavvufta "*ilâhi kuvvetin zuhûru… Kemâl sıfatlarının hepsinin kazanılması ve bunların hâkim*

---

244 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 380.

kılınması"[245] anlamında kullanılmaktadır. **Aşkî,** "*kudret", "dest-i kudret"* ve "*kudret yedi"* ifadeleriyle kudret kavramını Allâh'ın takdir ve tecellisine olan bağlılığıyla kullanmaktadır.

Yer ve gök Allâh'ın kudretinin eseri sonucu olmuştur (4). Allâh'ın yolunda yürümek isteyen kişi devamlı aşkı talep eden olursa Allâh da o kişiye dest-i kudret ile aşk şarabını sunacak (32); bu şarabı içenler vahdete ulaşmaya layık olacaklar (824) ve Mevlevî olmak için dest-i kudretten aşk şarabını içmek gerekecektir (1078). İnsanın elindeki kalem bile Allâh'ın kudretiyle yazmaktadır (287). Evliyâ ise Allâh'ın kudretinde çiçekli yerlerdir (543). Kendisi de Allâh'ın kudreti ile aşkın ilâhî takdiri olmak ve vuslat bayramında O'nun aşkına kurban edilenlerden olmak istemektir:

*Dest-i ḳudret*de olam çevgān-ı ʿışḳ
ʿİyd-i vaṣluñda olam ḳurbān-ı ʿışḳ (1015)

3.5. Fakr

Fakr, Arapçada fakirlik, yoksulluk, ihtiyaçlılık gibi anlamlara gelir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de fakr, fakîr ve fukarâ şeklinde toplam on üç ayette geçer[246]. Sûfîler fakrı ikiye ayırırlar. Birincisi maddî varlığa sahip olmamak anlamındaki şekli (zâhirî) fakrdır. Bu bağlamda fakir, bir şeye sahip olmadığı gibi olmayı da arzulamaz. Bu kimseler *ehl-i terk*dir. İkincisi ise gerçek (bâtınî) fakrdır. Bu, kişinin Rabbi karşısında hiçbir şeye sahip olmadığının idrakine varmasıdır. Kul, kendi varlığının sahibinin Mevlâsı olduğunun şuuruna erince fenâ mertebesine ulaşır. Fakr, bu noktada tevhidin en yüksek derecesidir. Bu nedenle sûfîler "*Fakr iki cihanda yüz karasıdır*"[247] şeklindeki hadisi "hiçbir şeye sahip olmayan sâlikin Allâh'ta külliyen fâni olması" şeklinde yorumlamışlardır[248]. Fakrın şekli bütün sebeplerden uzaklaşmadır. Fakîrlerin en belirgin özelliği yokluğa feryad etmemeleri ve sükûnetlerini

---

245 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 162.

246 Bunlardan bazıları için bk. Bakara (2), 268; Âl-i İmrân (3), 181; Nisâ (4), 6; Tevbe (9), 60.

247 Aclûnî, **a.g.e.,** c. II, s. 87, Hadîs nu.: 1837.

248 Süleyman Uludağ, "*Fakr*", **DİA**, İstanbul 1995, c. XII, ss. 132-134.

korumalarıdır. Başkalarını kendi nefislerine tercih ederler. Mânen fakir olan, beşerî sıfatlardan sıyrılıp kendini bir şeye mâlik görmez. Sayısız mal, mülk ve mansıba sahip olsalar bile hiçbirine gönül bağlamazlar[249].

Kulun Rabb'i karşısında hiçbir şeye sahip olmaması anlamındaki fakr kavramı beyitlerde üç yerde geçmektedir. Bunlardan ikisi fakr kavramının açıklandığı beyitlerde geçmektedir. **Aşkî**, "yoksulluk iki dünyada yüz karasıdır" sözünün eserler içinde yer aldığını söyler (689). Kişinin yoksulluğu kemal üzere olduğunda o kişinin Allâh demesi ona revâ olur. Ev ednâ makamındakiler bu sözün sırrını bilirler (690,691). Kul da fenâ mertebesine ulaştığında sahip olduğunu her şeyin Rabb'ine ait olduğunu bilir (692). Diğer kullanımda ise dünya ilimlerini tahsil edenlerin fakr ilmine önem vermedikleri ve onu idrak edemediklerine eleştiri vardır:

Oḳudılar gerçi envāʿ-ı ʿulūm
ʿİlm-i faḳrı bilmediler hep rüsūm (906)

Vahdet-nâme'de, maddî bir varlığa sahip olmayan ve olmayı arzulamayan anlamıyla da fakr kavramı kullanılmaktadır. "*Fakîr", "gedâ"* ve "*miskîn"* kelimeleri bazı beyitlerde bu anlama hizmet eden sıfatlar olarak yer almaktadır. Özellikle şu beyit, bu dünyada hiçbir şeye sahip olmayıp fânî olanın ölümden sonraki sonsuz hayatta sevinenlerden olacağına işaret etmesi açısından önemlidir:

Burada fānī vü *miskīn u faḳīr*
Orada şādān u mesrūr u emīr (790)

Aşkî de bu dünyanın nimetlerine aldanmayanlardandır. O, bu geçici dünyada padişah olmaktansa çok az da olsa Allâh'ın lütfuna mazhar olanlardan olmayı tercih etmektedir:

Pād-şāh olmaḳdan evlādur baña
Der-geh-i lüṭfunda olsam bir *gedā* (354)

---

249 Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**., s. 204; Fakr hakkında ayrıca bk. Selçuk Eraydın, **a.g.e.**, s. 182-185.

3.6. Fenâ ve Bekâ

Kulun kendi fiil ve davranışlarını görmekten fâni olup gerçek kul olma mertebesine ulaşması anlamında bir tasavvuf terimi olan fenâ, sözlükte geçici olmak, yok olmak ve ölmek mânalarını taşır. Var olmak, sürekli olmak anlamına gelen *bekâ* kelimesinin zıddıdır. Tasavvufî hayata giren mürîd, bir mürşidin denetim ve gözetimi altında, kabiliyetine göre değişebilen bir süre içinde çeşitli mücadelelerle nefsini terbiye etmeye çalışır. Bu terbiye ve tezkiyenin neticesinde ulaşılan nokta *fenâ* ve *bekâ* diye isimlendirilmiştir. Sûfîler fenâ-bekâyı tasavvuf yolculuğunun son noktası olarak görmektedirler. Fenâ, müridin kötü huy ve vasıflarını yok edip onların yerine iyi hasletler kazanması ve kulluğunu görmekten fâni olması anlamında kullanılmaktadır. Bekâ ise kulun ilâhî tecellîleri temaşa etmekle bâki olmasıdır[250]. Fenâ'nın üç merhalesi vardır. Bunlardan ilki kulun kendinden ve kötü sıfatlarından fâni olmasıdır. İkincisi, Allâh'ı temaşa eden kulun, O'nun sıfatlarından fâni olmasıdır. Üçüncüsü ise Allâh'ın varlığında yok olan kulun kendi fenâsının farkında olmasından da fâni olmasıdır. Fenânın çeşitleri: *fenâ-fi'l-aşk, fenâ-fi'llâh, fenâ-fi'l-kusûd, fenâ-fi'l-pîr, fenâ-fi'l-vücûd, fenâ-fi'ş-şeyh, fenâ-fi'ş-şuhûd* ve *fenâ- fi'r-resûl* diye isimlendirmiştir[251].

Beyitlerde fenâ, bekâdan daha sık kullanılmakta ve bu iki kavram aynı beyitlerde geçmektedir. Âşıklar, bu yokluk dünyasına, varlıklarından sıyrılıp Hak'ta fâni olmak için gelmiştir (217). Kişi de Hakk ile bâki olmak için kendini yok etmelidir. Bu kimselere aşk şarabını dağıtan Allâh olacaktır (479). "Ev ednâ"nın sırrına vâkıf olanlar fenâ makamını idrâk etmiş olanlardır. Bu makam, makamların en üstünüdür (679). Çünkü fenâ makamı, kulun, Hakk'ın zâtında yok olmasıdır (696). Bu *fenâfillâh* makamıdır. Buna insanın anlam vermesi zordur (697). Fenafillâha ulaşan kişi artık kendi kendine cefâ etmekte ve kendi kendine vefâ göstermektedir:

Kendi kendüye ider cevr u cefā
Kendi kendüye ider mihr u vefā (774)

---

[250] Bekâ hakkında bk. Metin Yurdagür, "*Bekâ*", **DİA**, İstanbul 1992, c. V, ss. 359-360.

[251] Mustafa Kara, "*Fenâ*", **DİA**, İstanbul 1995, c. XII, ss. 333-335.

Ancak bazı kimseler ilâhî aşkın sarhoşluğundan gâfildir. Onlar Allah yolunda varlıklarından kurtulamamış kimselerdir (822). Kişinin fenâsı muma benzer. Mum, yanmak için kendini yok eder. Yok olurken de etrafına ışık saçar. Mum yanmıyor olsa ışık da olmaz. Bu yanış sırasında mum, ışığın sahibidir. Yanıp tükenince nûru da söner (942-944). Ancak âşık, aşk ateşiyle yanar. Bir kere yanmış olsa onun nûru sonsuza kadar sürer (945). Bu nedenle kişinin varlığı Hak'ta fenâ olmak içindir. Ortaya çıkan bu marifet bakırın yok olmasına, erimesine benzer:

Varlıġuñ Ḥaḳda senüñ olmaḳ fenā
Bil *fenā-yı mis* gibidür kīmyā (946)

Kişi bütün dünyevî isteklerini terk edip sevgiliye ulaşmanın sürekliliğini talep etmelidir (921). Sâki, aşk şarabını sundukça kişinin varlığı sonsuzlukta bâkî olur (947). Fenânın rehberi de aşktır. Öyle ki Allâh'tan başka her şeyi aşk ateşi yok eder (1021). Kişi de söz ehlini terk etmeli, manâ ehlinden olmaya tevekkül etmelidir (980). Sadece fenâyı dile getirip onu resmeden olmamalı, onu bizzat yaşamalıdır. Bu da Mevlevî olmakla mümkündür:

Olma *bāzār-ı fenā* ṣūret-geri
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī (1087)

3.7. Gönül

Gönül, Arapça *kalb* kelimesinin Türkçesidir. Farsçada *dîl* kelimesi ile ifâde edilen gönül, *fuâd, sîne* ve *yürek* kelimeleri ile de ifade edilmektedir. Tasavvuf düşüncesinin en temel mefhumlarından biridir. Tasavvufta gönül "tasavvuf", gönül ehli de "sûfiler" anlamına gelir. Gönül hâline varmak râbıta ve murakabe ile mümkün olur. Çünkü kalp, marifetin mahalli ve kaynağıdır. Gönül, *Kur'ân-ı Kerîm*'de daha çok duygu ve teessür merkezi anlamıyla geçmektedir[252]. Dînî edebiyatımızda bir şehre, iklime ve ülkeye benzetilen gönül bazen mâmur bazen da virân olur. Gönül hangi durumda olursa olsun onu ancak aşk sultanı fethedebilir. Aşk ateşiyle yanmayan gönül sürekli karanlığa mahkum ve ilâhî nûrdan nasipsiz olur. İmânın ve küfrün merkezi kalptir. Kalp, iman nûru ile dolduğunda gönül; inkâra ve küfre yöneldiğinde nefs olur.

---

[252] Bk. Enfâl (8), 2; Ra'd (13), 28; Hac (22), 46.

Gönül ulviyetin, nefs ise süfliyetin kapısını açar. Gönül, Allâh'ın nazargâhı olduğundan bütün bâtınî faaliyetler bu merkezde meydana gelir. İlâhî aşk ve tevhîd sırrı burada tecellî eder. Âşığın gönlü Allâh'ın tecellî ettiği yerdir. Aşk ve güzellikle ilgili her ıstırabı gönülden başka duyan ve çeken yoktur[253]. Gönül, hem çok yüce hem de çok hassastır. Kırılması dolayısı ile de aynaya benzetilir. Bu aynada Allâh'ın tecellîsi zuhur etmektedir. İnsan bütün âlemin özüdür. İnsanın özü de gönlüdür[254].

Beyitlerde gönül kavramı altı kez geçmektedir. Gönül, insanın bedeninde nûrlarla dolup aydınlanan bir yerdir. Gönül nûrla dolduğunda sırlar keşfedilmeye başlar (75). Gönül, Allâh dostları yâd edildiğinde mutlu olur (615). Pîrinin gönlüne giren kişi de Allâh'ın seçkin kulları arasına girer (810). Bunun için de gönül mumunu vahdet nuru ile yakmak gerekir (941). Gönül, hem acıya hem sevince mekândır. Gönülde bin tane aşk dağı vardır (1033). Secde edilen her mekân mesciddir. Âşıkların gönlü ise Allâh'ın mekânıdır:

Emr-i Ḥaḳla mescid oldı secde-gāh
ʿĀşıḳuñ *göñli* mekān-ı Pād-şāh (1041)

Gönül anlamında kullanılan "kalb" kelimesi de beyitlerde geçen kavramlardan biridir. Tasavvufî olarak kalb kavramı; insanın mahiyeti, madde ile manânın birleştiği yer, akıl, ruh, Allâh'ın tecellî ettiği mahal, ilâhî latife gibi çok yönlü anlamlara gelir[255]. Hakk'ı istemekle meşgul olan kişiler âriflerin kalbinde makbul kişilerdir (142). Kimin kalbinde Allâh aşkı varsa, o kimseler fakîr ya da zengin olsun mutlu kimselerdir (518). Kalben ve rûhen emirlerine uyan kişi şeyhin kalbine yol bulur (919). Sevgiliye ulaşmak isteyen onu Allâh dostlarının kalbinde aramalıdır (922). Hakk'ın mekânı da âşıkların kalbidir (1042). Kalbinin Allâh'ın zâtının evi olmasını isteyen kişi Mevlevî olmalıdır:

Ḳalbuñ olsun ẕāt-ı Bī-çūnuñ evi
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī (1067)

---

253 Süleyman Uludağ, "*Gönül*", **DİA,** İstanbul 1996, c. XIV, ss. 150-152.

254 İskender Pala, **a.g.e.**, s. 153.

255 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 341.

Aşkî'nin beyitlerinde kalb, keşküle benzetilmektedir. *Vahdet-nâme*'yi dokuz bölüme ayıran şâir, bazı bölümlerin sonunda sözü kalb keşkülüne getirmektedir. O, kendisine kalb keşkülünü uzatana vahdet lokmaları atacağını söyler (146, 231). Bu lokmalar boğaz için büyük olsalar da kalbin genişliği düşünüldüğünde çok küçük kalırlar (434). Şâirimiz, kendi kalbinin keşkülünün de risâlet lokmasıyla aydınlanmasını (298) ve Allâh'ın feyzinden mahrum kalmamasını dilemektedir:

Keşkül-i ḳalbim tehī red itme sen
Feyż-i cūduñdan n'ola ey Ẕü'l-minen (756)

Kalb kavramı beyitlerde ikinci olarak aynaya benzetilmektedir. Gönlün cilâsı olarak gördüğü Mesnevî'nin nûru kalb aynasında ortaya çıkmaktadır (170). Kalb, hâl taşının cilâsıyla parlatılmalıdır (459). Evliyânın yaptığı da budur. Onlar insanın rûhuna aydınlık bahşederler ve kalb aynasını parlatırlar (498). Kalbinin Allâh'ın nazargâhı olmasını isteyen kişi de kalbini bütün kirlerden temizlemelidir (520). Kul ile Rabb'i arasındaki perde kalkınca kalb güneş gibi aydınlanır (531). Kalbin nûrunun yankılanması sonsuza kadar sürer (734). Bu sebeple iki dünyada murada ermek dileyen kişi kalbini ilmin feyz nûru ile açmalıdır (911) ve Allâh'ı bolca zikrederek kalbin aynasını kirlerden temizlemelidir:

Sen hemān *mir'āt-ı ḳalbe* vir cilā
Bā-riyāżet saʿy ḳıl ẕikr-i Ḫudā (973)

Vahdet-nâme'de gönül anlamında en çok kullanılan kelime ise "dil" dir (15, 29, 31, 40, 87, 106, 271, 274, 275, 344, 352, 358, 368, 463, 503, 561, 625, 641, 807, 832, 919, 981, 1018). Bu mefhum şu kelime, terkip ve deyimlerle kullanılmıştır: *Bahr-i dil* (304), *câ-yı dil* (923), *çeşm-i dil* (971, 972, 989, 990), *dilân* (490), *dil-i efgende* (282), *dil-i evliyâ* (224), *dil-i mahcûb* (73), *dil-i târîk* (81), *dil-rîş* (603), *ehl-i dil* (715, 951, 953, 954), *hâne-i dil* (273), *kalb-i evsâf-ı dil* (307), *levh-i dil* (840), *merhem-i dil* (28), *murg-ı dil* (31), *nüzhet-i dil* (166), *sahib-dil* (491, 923), *saykal-i dil* (170), *seng-i dil* (845), *sıdk-i dil* (113), *râz-ı dil* (284), *visâl-i dil-ber* (1055), *zülf-i dil-berân* (36).

Aşkî, dil kelimesini genel olarak aşk ile birlikte kullanmaktadır. Dil kelimesinin geçtiği beyitlerin çoğunda kişinin gönlünde aşkın olması gerektiği hususu üzerinde durulmuştur. Bu beyitlerin bazılarında şâirin düşünceleri şu şekildedir: Gönül her dem hastadır. Onun ilacı ise aşk derdidir (28). Kimde aşk varsa onun gönlü bir arayış içindedir. O kimsenin gönül kuşu aşk ile dile gelir (31). Gönüldeki mâsivânın yok edilmesi de Allâh aşkının ateşiyle mümkündür (40). Bu aşkın rüzgarı kimin gönlüne girerse o kimsede akıldan eser kalmaz (106). Kişinin gönlünde aşk olmasa sırları anlamak mümkün olmaz:

Dilde ʿışḳ olmasa mümkin mi eyā
Keşf-i rāz itmek saña ey ʿAşkiyā (358)

3.8. Hâl ve Kâl

Hâl, durum demektir. Zikir, hüzün, sevinç gibi durumlarda kalbe gelen şeye hâl denilir. Bu bast, kabz türünden bir şeydir ve geçicidir. Bu durumun kalıcı olması durumunda buna makam adı verilir. Sûfînin bulunduğu durum ve zamana göre değişiklik arzeder. Kâl ise Arapçada "dedi" anlamındadır. Tasavvufta hâl ehli ve kâl ehli diye iki gruptan bahsedilir. Kâl ehli, manevî hallere sahip olmayan ve meselenin sadece lafını eden kişilerdir. Hâl ehli ise manevî yolla gerçeği bulanlar, marifete erenler ve bu şekilde tevhîdi yaşayanlardır[256].

Vahdet-nâme'de hâl ve kâl ehli olmakla alakalı beş beyite rastlamaktayız. Tasavvuf yolunda aklî olana değil kalbî olana önem veren Aşkî, tasavvufî makamlara kâl ehli olanların erişemeyeceğini; kişinin kendisine uzak olan makamlara ulaşması için hâl ehli olanlara ihtiyacı olduğuna işaret eder (644). Bunun için yapılması gereken Allâh'a gönülden tevekkül kılıp riyâ ve taklit içindeki söz ve fiilleri terk etmektir (981). Çünkü fâidesiz söz ve fiillerinden fânî olmayanın Hakk'ın zâtını idrak edebilmesi imkansızdır (820). Kıyl u kâlden kurtulan kişiye Allâh basiret nûru bahşeder:

Ḥaḳḳ güşād itsun saña nūr-i başar
*Ḳıyl u ḳāl*den var ḫalāṣ ol ey püser (825)

---

256 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 245.

Tasavvufta kâl, hâle dönüşmedikçe makbul görülmez. Hâlin de, kâl ile olanı daha makbül sayılmıştır. **Aşkî**, bu hususa işaret eden beytinde **Şefîk Bey**'e seslenmektedir. **Şefîk Bey**, **Aşkî**'yi hâl ile kendinden geçirmiş daha sonra da söz ve fiillerin tutkunu yapmıştır. Bu, kâlin hâl ile olan bağıdır:

Ḥāl ile alduñ beni benden ne *ḥāl*
İtduñ āḫir *mübtelā-yı ḳıyl u ḳāl* (851)

3.9. Hamd ve Şükür

Hamd Arapça'da övmek manâsınadır. Yüceltme, methetme, senâ etme, teşekkür ve şükran duygularını ifâde etme anlamına gelir. Hamd üç çeşittir. İlki maddî dil ile yapılandır. Bu durumda kişi, Allâh'ın, kendisine ihsan buyurduğu nimetlerini ve ikramlarını dil ile anar. İkincisi rûhânî hamddir. Bu durumda olanların kalbi, Allâh'ın, fiillerin İslâmîleştirilmesi ve hallerin terbiye edilmesi konusundaki lütûflarını anmasıdır. Üçüncüsü hamd ise, Rabbânî hamddir. Bu, âriflerin hamdidir. Müşâhade, rûhun kudsiyyet yönüne dalması gibi özellikler sonucu keşfedilenlerdeki gariblikler ve maarif lütûfları idrâk edildiğinde Hakk'a doğru şükürle yönelerek sırrın harekete geçmesi bu hamdin özelliğidir[257].

Şükür ise, görülen bir iyiliğe karşılık hoşnutluk ve minnettarlık ifâde etmek, nimet ve iyiliğin sahibini tanıma ve ona karşı minnet duymaktır. İlim, hal ve amel ile olmak üzere üç türlü şükür vardır. Âlimlerin şükrü dille, âbidlerin şükrü fiille ve âriflerin şükrü hal iledir. Şükredene *şâkir*, şükürden aciz olduğunu idrâk edene ise *şekûr* denir[258]. Kul, Allâh'ın lütûf ve nimetlerini dile getirerek Allâh'ı överse şükretmiş olur. Kul şükrettikçe Allâh nimetini artırır; kul nankörlük ederse Allâh da azâb eder. *Kur'ân*'da insanın şükretmesi gerektiğiyle ilgili pek çok ayet vardır[259].

---

257 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 251.

258 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 615.

259 Şükürle ilgili ayetler için bk. Bakara (2), 172; Âl-i İmran (3), 123, 144; Nisâ (4), 147; A'râf (7), 17; İbrâhîm (14), 7.

Hamd kavramı *Vahdet-nâme*'de kullanılan ilk kelimedir. **Aşkî,** sözüne Allâh'a hamd ederek başlamaktadır (1) ve bütün hamd ve senânın O'na mahsus olacağını söyleyerek devam etmektedir (2). Hamd kavramının geçtiği diğer bir beyit ise daha önce *Aşk-nâme* mesnevîsinin meşhur olması dolayısı ile Allâh'a şükranlarını ilettiği beyittir:

Ḥamdü li'llāh kim olup bend-i şirāz
Oldı meşhūr nāme-i ʿışḳ-ı ḥicāz (21)

Şükür kavramı ise sadece iki beyitte yer almaktadır. Bir nimete erişmek, sevindirici bir olay yaşamak ya da bir belâ ve musibetten kurtulmak sebebiyle Allâh rızası için secde yapmak anlamındaki şükür secdesi münasebetiyle kullanılan bu kavram (631) diğer beyitte *şükr-i Yezdân* ifadesiyle aşk şarabıyla sarhoş olma sebebiyle **Aşkî**'nin Allâh'a olan teşekkürünü ifade etmektedir:

Şükr-i Yezdān ol şarābuñ mestiyem
Olmadum bī-gāne ʿışḳuñ hestiyem (1029)

3.10. Hicab

Hicâb kelimesi Arapçada utanma, hayâ etme, perde ve engel anlamlarına gelir. Tasavvufta ise daha çok perde ve engel anlamıyla kullanılan bir kavramdır. Âlemdeki sûretlerin kalbe yansıyıp, derinleşmesi ve böylelikle insanın her yanını kaplamasına hicâb denilmektedir. Perdelerin karanlıklarından dolayı nûranîlik kaybolur ve kalb hakikatlerin tecellîsine arzulayamaz bir hâle gelir. Bu nedenle varlıkların yaygın bir şekilde kalbte bulunması ve onda derinleşmeleri kalb için perde ve pas diye isimlendirilmiştir[260].

İstenen ile isteyen arasında bir perde olan hicâb, insanı Allâh'a yakınlıktan engeller. Bu ya aydınlık ya da karanlık şeklinde olur. Nûranî olan rûhun nûru iken, zulmânî olan cismin zulmetidir. Nefs, akıl, sır, ruh, hafî gibi müdriklerin her birinin kendine göre hicâbı vardır. Olgun insan bunların hiçbirine aldanmaz[261]. Kalbin perde

---

260 Abdürrezzak Kâşânî, **a.g.e.**, s. 200-201.

261 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 275.

ve paslardan arınmasına ise *tasfiye* adı verilir. Bu kimseler de *ehl-i tasfiye* diye isimlendirilir. Kalbi perdeli olduğundan hakikati göremeyenler ise *mahcub* olanlardır. Allâh ile kulu arasında kimi nârdan kimi nûrdan yetmiş bin perdenin bulunduğu söylenmektedir[262].

Vahdet-nâme'de kişinin kalbini Allâh'a yaklaştırmaktan alıkoyan engeller hususunda sıklıkla "hicâb" ve "mahcûb, nikâb, perde, perde-bâz, perde-dâr" gibi kelimelerle durulmakta ve tasavvufa yönelen kişinin kalbindeki perdeyi aralaması gerektiği öğütlenmektedir. **Aşkî,** kalbi perdeleyen ve Allâh'a ulaşmaktan alıkoyan şeyin öncelikle kişinin kendi varlığını fâni kılamaması olduğunu söyler. Eğer kul ile Rabb'i arasındaki perde ortadan kalkmadıysa bunun asıl sebebi kişinin aşk sarhoşu olamayıp varlığının kendisinin yükselmesini engellemiş olmasıdır (98). Akıl, kalb gözünün önüne perde çekmektedir. Bu da sevgilinin yüzünün saklı kalmasına sebep olmaktadır (99). Gönül gözünü akıl perdelememiş olsaydı Hakk olan güneş gibi yüzünü gösterecekti (100). Öyleyse, akıl perdesinden kişi kurtulmalı, akla göre hareket etmemeli ve aşkın sarhoşluğuyla gönlünü mecnun kılmalıdır (101). Çünkü gönül, aşk şarabından mest olduğunda âşık aklının kendisini perdeleyişinden kurtulur (102). Kişinin aklı siyah bir buluta benzer ve sevgilinin ay gibi yüzünün önüne geçip onu görmeyi engeller:

Bu *ḥicāb-ı ʿaḳlımuz* ebr-i siyāh
Ḳarşu gelmiş rū-yı maʿşūḳa çü māh (103)

Aşkî, yazdığı eserinin de aşk ilmini ihtiva ettiğini söyler. Bu eseri okuyandan perdeler kalkar (112). Gerçi tevhîd, güneş gibi aydınlıktır ama akıl onun beyânını engellemektedir (139). Hicâbın kalkması için önemli olan unsurlardan biri de sırlara vâkıf olmaktır. **Mevlânâ** aşk sarhoşluğuyla ney'in içindeki sırları bilenlerden olup aklı engelleyen perdeyi yok etmiştir (193). **Aşkî** de bu varlık perdesini aşk ateşiyle yakanlardandır (272). Seven ile sevilen arasında daima bir perde vardır. Kimi zaman sevgili bu perdenin arkasından nâz etmekte kimi zaman da âşık sevgiliye perdeden niyâzda bulunmaktadır:

---

262 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 168.

Perdeden eyler gehī maʿşūḳ nāz
Perdeden eyler gehī ʿāşıḳ niyāz (375)

Kişi gönlünden gözünün perdesini yırtıp atmalı ve beşer vasıflarından kalbini temizlemelidir (641). Bu temizliği yapacak olan ise aşktır. Kişi aşk ile, çirkin ayıplarından kendini temizler ve bilinmezlik örtüsünü yok eder (368). Akıl gibi sûret de kişinin içinde saklı olan aydınlığı perdelemektedir (461). Kalbin güneş gibi aydınlaması için hicâbın insanın gönlünden kalkması gerekir (531). Beden de kişinin manevî sırlara sahip olmasını engellemektedir. Ten perdesi kişi ile Rabb'i arasından kalkacak olsa kişi bütün gizli sırları öğrenir (835). Kişi için diğer bir perde de ilimdir. Gönül ehli olanlar için ilim, manevî sırları öğrenmek iken dünya sevgisine aldanan ten ehli için ilim bütünüyle bir perdedir (953). Allâh'ı bilmek isteyen kendi özünden fâni olmalıdır. Çünkü kendi içindeki perde kişinin hakikati görmesini engellemektedir:

Sen *ḥicāb* içinde *maḥcūb* u nihān
Kendözüñ fānī it olsun Ḥaḳḳ ʿayān (821)

3.11. Himmet

Himmet, azim, enerji, istek, arzu, meyl, şevk gibi anlamlara gelen Arapça bir kelimedir. Tasavvufta, bir olgunluk hâli olup kulun bir şeyi elde etmek için kalbinin bütün gücüyle Hakk'a yönelmesi anlamına gelir. Bu yönelme, Allah'ın icâbeti sonucu vukû bulur. Tesir Allah'tandır; vasıta ise kulun duâsıdır. Himmetin bazı çeşitleri vardır. Bunlardan bazıları: sâliki, fânîyi terk edip bâkîye talip olmaya yönelten sülûk derecesi *himmetü'l-ifâka* ve sâliki, amele karşı sevap talep etmeye sevkeden sülûk derecesi olan *himmetü'l-enefe*'dir[263]. "*Kişi için ancak çalıştığının karşılığı vardır.*"[264] âyeti bağlamında, kul bir fiilin gerçekleşmesi için bütün gayretini gösterip himmet ile niyazda bulunmalıdır.

Beyitlerde himmet kavramı on yerde geçmektedir. Himmet kavramının kullanıldığı bütün beyitlerde pîrin, mürşidin ya da Allâh dostlarının himmetinden

---

263 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 278.

264 Necm (53), 39.

bahsedilmekte ve onları duâsının makbul olduğuna işaret edilmektedir. Öyle ki **Aşkî**, daha önce kaleme aldığı *Aşk-nâme* eserini yazarken kendini bu iş için liyâkatsız görmekteydi. Kendisi için çok değerli bir kişi olan pîrinin himmetiyle bu eseri yazmaya muvaffak oldu (20). *Vahdet-nâme* eserin yazarken de pîri **Mevlânâ**'dan himmet dilemekte ve gönlündeki perdeyi aralamasını dilemektedir (73). Ancak bu şekilde, onun himmetiyle birkaç beyit yazabileceğini söylemektedir (74). Gönlünü boş bir sadefe benzeten şâir, pîrinin himmetiyle dolduğunu ve sadefin inci olduğunu dile getirir (87).

Aşkî'ye göre Allâh dostlarının himmeti büyüktür. Onlar himmetleriyle iki dünyayı ayaklarının altına alırlar (442) ve manâ âleminde gezinirler. Bu nedenle Allâh dostları kişinin başını isteseler tâlib buna rıza göstermelidir (494). Zaman zaman tasavvufî yolda tâlib ümitsizliğe kapılır. Bu iş için vaktin geçtiğini düşünür. İşte o zaman Hakk'ın velî kulları zoru himmetle kolay kılar (541). Tasavvuf yolundaki korku ve tehlikelerin bertaraf edilmesinde pîrin himmeti kişiye rehber olur (918). Allâh'ın bu seçkin kulları kişiye bir kez himmet etse, o kişi bütün belâ tuzaklarından kurtulur (963). Nitekim **Aşkî,** daha önce hor ve hakîr görülmekteyken pîrinin himmetiyle hâli değişmiştir:

Gerçi ben ḫor u ḥaḳīr u pāy-māl
*Himmet-i pīr*imle oldum ṣarf-ı ḥāl (1057)

3.12. İlm ve İlm-i Ledünn

İlim; bilmek, mârifet, irfân, kendini bilmek gibi anlamlara gelen Arapça bir kelimedir. Sûfilere göre ilim iki çeşittir. Birincisi, kazanmakla elde edilen ilimdir. Buna kesbî ilim denilir. İkincisi, vehbî ilimdir. Bu ise Allâh tarafından kuluna ilham edilir. Kesbî ilim akıl ile bilmeyi hedefler. Bununla helâl, haram, iyiliği emir ve kötülüğü nehy gibi hususları birbirinden ayırmak esas alınır. Vehbî ilim ise vahy yoluyla nebîlere, ilham yoluyla da evliyâya mahsus olur. Buna *ilm-i ledünn* de denmektedir[265].

---

[265] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 305.

Mekke ve Medine'de vaktinin çoğunu çeşitli ilimleri öğretmekle geçiren **Aşkî**'nin *Vahdet-nâme*'de ilimden sıklıkla bahsedip çeşitli ilimler arasında karşılaştırma yapmış olduğunu görmekteyiz. Beyitlerde ilim kavramı şu terkipler içinde de geçmektedir: *İlm-i ışk, ilm-i tevhîd, ilm-i evliyâ, ilm-i nakil, ilm-i mantık, ilm-i ehlu'llâh, ilm-i rüsûm, bâb-ı ilm, ilm-i sâlikân, malum-ı ilm, tahsil-i ilm, envâʿ-ı ulûm, ilm-i fakr, feyz-i ilm* ve *ilm-i fen.*

Aşk ilmi evliyâdadır (109). Sevgilinin refîki olmak isteyen aşk ilmini öğrenmek zorundadır (110). Âşıklardan aşk ilmini okuyanlar sonsuz hayatın kapısını aralar (111). **Aşkî**'nin eseri de aşk ilmiyle doludur (112). Tevhîd ilmi ise sadece tasavvuf ehli olanlar içindir (134). Evliyânın ilmi de tevhîd ilmidir. Bunun sırrını hevâ ehli olanlar bilemez (137). Hocaların ilmi nakil ilmidir. Nakil ilmi ise tevhîdin nüktesini idrak edemez (138). Medreseler mantık ilmini öğretmek için vardır. Bu ise gece gündüz vesvese tahsil etmek demektir (203). Öyle ki bazı kimseler bir dünya tanesi için bile ilmi tuzak olarak kullanıp zenginleri kendisine itaatkâr eder (207). Allâh dostlarının ilmini inkâr edip felsefe ilmine önem verirler (210). Bu da o kimseleri kibirle zehirlenmiş ahmaklardan eder. Bu kimseler Hakk dostlarının ilminden mahrum kalmışlardır:

Aḥmaḳāna kibr ile mesmūm olur
ʿ*İlm-i ehlul'lāh*dan maḥrūm olur (211)

Kişi, evliyânın makamlarını öğrenip sâliklerin ilmini tahsil etmelidir (634). Gerçek ilim, Allâh için tahsil edilendir (894). Oysa zâhir ehli, ilim tahsilini rızk endişesiyle yapar ve para ile ilgili ilimleri okur (900). İlmi dünyevî çıkarları için kullanır. Bu kimseler mahşer gününe ne kötü hazırlanmaktadırlar (902). Eğer âlim olmaktan maksat ekmek kaygısı ise, kişinin dîni ve îmânı yağma olur (903). Yine bu kimseler ilmi Allâh'a yakınlık için kullanırlar (904). Pek çok ilim tahsil ettiler ama fakr ilminin ne olduğunu bilemediler (906). Hatta amelsiz ilim tahsil ettiler. Kibir içinde nâsları delîl gösterip kendi düşünceleri uğrunda kavgaya tutuştular:

İtdiler *taḥṣīl-i ʿīlmi* bī-ʿamel
Kibr ü naḫvet nās-ile ceng ü cedel (907)

İki dünyada murâdına ermek isteyen kimse kalbini ilmin feyz nûru ile doldurmalıdır (911). Bir kimse her ne kadar fen ilimlerini biliyor olsa da ten ehli olduktan sonra olgun kişi olamaz (952). Bu nedenle ilim, gönül ehli ile ten ehli olanı birbirinden ayırır. Birinin yolunu açarken diğerinin önünü keser, birine hayat verirken diğerini öldürür:

Ehl-i dile *ʿilm* olur bir fetḥ-i bāb
Ehl-i tene *ʿilm* olur cümle ḥicāb (953)

Ehl-i dile *ʿilm* olur āb-ı ḥayāt
Ehl-i tene *ʿilm* olur semmü'l-memāt (954)

Vahdet-nâme'de sıklıkla geçen *ilm-i ledünn*, kulun çaba ve gayreti bulunmaksızın meydana gelen ilim demektir. Şer'î ve zahirî ilimler, melek ve Resûl aracılığı ile gelirken, ilham direkt Allâh'tan gelir. Bu sebeple ilham ilm-i ledünn diye isimlendirilmiştir. **Hz. Mûsâ**'nın **Hızır** aleyhisselamdan bu ilmi öğrenmeyi isteyişi *Kehf* suresinin 60-82. âyetlerinde etraflıca anlatılmaktadır. Adını da aynı surenin 65. ayetindeki *"ilmü'l-ledünnî"* ifâdesinden almaktadır. Zâhiri ilim konuşarak ve tahsille elde edilirken bu âyetlere göre ilm-i ledünn susarak ve yaşayarak öğrenilmektedir[266].

Aşkî, *ilm-i ledünn* kavramına yedi yerde değinmektedir. **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'sinin ledünn şarabıyla dolu bir meyhânedir (171). Gönül de sırların keşfinin sıcaklığıyla yanıp ledünn ilminden bahsetmektedir (196). Tasavvuf yolunda mürşidler ledünn ilminin mazharıdır (409). Velîlerin her kelâmında Hakk'ın vahyi vardır. Çünkü onlar ilm-i ledünden ders almış kişilerdir (436). Nefisleri mutmain olan bu kimselere Allâh'ın vahyi ve ilhamıyla ilm-i ledünn keşf olur (728). Bu nedenledir ki gerçek mürşidlerin hepsi ilm-i ledünn sahibidir:

Her birisi ṣāḥib-i *ʿilm-i ledünn*
Maẓhar-ı sırr-ı Celīl-i emr-i kün (896)

Kendilerine aşırı tecellî ve feyz gelen velîlerden şerîata uymaz gibi gözüken bir takım sözler zuhûr eder. Bu sözler, hareket, kıpırdama anlamlarına gelen "*şatah*"

---

266 Zafer Erginli ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 445; Ayrıca bk. Abdürrezzak Kâşânî, **a.g.e**., s. 399-400.

kelimesiyle ifâde edilir. Dıştan bakınca bu sözlerin hiçbir manâsı yokmuş gibi gözükür. Ancak, o sözler, sûfînin rûhânî yükselişte ulaştığı farklı varlık alanı açısından değerlendirilince anlaşılmazlık durumu ortadan kalkar[267]. *Vahdet-nâme*'de iki yerde, *şatah* ev çoğulu *şatahât* ifadesi geçmektedir. Evliyâ ledünn ilminin sırrında sözler söylese, kişi bunlara itiraz etmemelidir (419). Çünkü evliyâ dile geldiğinde kendi özününden habersizce ilm-i ledünnden sözler söylemektedir:

Geldi güftāra o bilmez kendözün
Şaṭaḥ īrād itdi ez-*ʿilm-i ledünn* (446)

3.13. İrşad

Arapça bir kelime olan irşâd, rehberlik etme, manevî olarak aydınlatma, gafletten uyandırma, doğru yola yöneltme gibi anlamlara gelir. Hak yolunu gösteren kişiye ise mürşid denir. Mürşide, sahib-i irşâd da denilmektedir[268]. *Kur'ân-ı Kerîm*'e göre müminler, Allâh'ın izni ile insanları irşâd etmekle yükümlüdürler. Müminlerin Hakk'a dâvet edenler olmaları, bunun için bir grubu yetiştirmeleri veya içlerinden bazı kimseleri hayra çağırmak için görevlendirmeleri öğütlenmektedir[269].

Aşkî, irşâd kavramını sadece bir beyitte kullanır. Bu beyitte evliyânın her birinin Allâh'ta fânî olduğuna işaret edip onların insanları doğru yola yöneltmek ve manevî olarak aydınlatmak için insanların arasında bulunuyor olmasına değinir:

Her birisi vāṣıl-ı aṣl-ı vaṭan
Bizleri *irşād*a gelmiş Ẕü'l-minen (583)

3.14. Lütûf ve Kahr

İyilikte bulunmak, yumuşaklıkla davranma, bağış ve izin gibi anlamlara gelen lütûf, kulun gayreti neticesinde Allâh'ın sonsuz hazinelerini kişiye açmasıdır. *Kur'ân-ı*

---

267 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 595; Ayrıca bk. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, **Türk Edebiyatında Şathiye**, Akçağ Yay., Ankara 2001.

268 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 317.

269 Bk. Âl-i İmrân (2), 104; Müddessir (74), 2.

Kerîm'de bu konuda şöyle buyurulmaktadır: *"…De ki: Lütuf ve ihsan Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah'ın rahmet geniştir ve O her şeyi hakkıyla bilir. Rahmetini dilediğine ayırır. Allah üstün lütuf sahibidir"*[270]. Tasavvufta ise kulu Hakk'ın tâatine yaklaştıran ve günahlardan uzaklaştıran her şey lütûf anlamı taşımaktadır. Kahr ise, ezmek, perişan etmek anlamına gelen bir kelimedir. Kahrın tasavvuftaki karşılığı ise Hakk'ın yardımı ile nefsi ezmek, arzu ve istekler kırarak dizginlemektir. Bazı velîler kahr, bazıları ise lütuf sıfatına mazhar olurlar. birincisi, vahada sahra hayatı; ikincisi sahrada vaha hayatı yaşar. Bazı mutasavvıflar Allâh'ın kahr ve lütuf sıfatlarıyla tecellî etmesini aynı derecede gönül rızasıyla karşılamaktadırlar[271].

Beyitlerde lütûf kavramı; ihsân (231, 279, 659, 773), kerem (277) ve lutf (297, 331, 354, 755, 916) kelimeleriyle geçmektedir. Bu kullanımlarda lütûf kelimesinin yardım, inâyet ve iyilik anlamları kullanılmıştır. Asıl dikkati çeken lutf ve kahr kavramlarının birlikte kullanıldığı üç beyittir. **Aşkî,** bu beyitlerde, âşık olanın bütün zıtları kendi içinde gönül rızasıyla karşıladığına; kendinisin de kahr ve lutf üzere âşık olduğuna değinmektedir (526). Esâsen kişi, beşer özelliklerinden fânî olduğunda hayr-şer, küfr-dîn ve lütf-kahr gibi bütün zıtlıklar birbirine eşit olur (530). Bu nedenledir ki zehirle panzehirin, hayr ile şerrin evliyâda birlikte bulunması gibi lutf ve kahr da o kimselerde birbirine denk olur. Onlar, kahrın da luftunda Allâh'tan geldiğine aynı gönül hoşluğu ile cevap verirler:

Oldı anlarda müsāvī *luṭf u ḳahr*
Hep berāber ḫayr u şer tiryāḳ u zehr (524)

3.15. Mâsivâ

Arapça istisna edatı sivâ ile mâ mevsülünün birleşmesiyle başkası anlamına gelen mâsivâ[272], mâsiva'llâh kelimesinin kısaltılmış şekli olarak 'Allâh'tan başka her şey' anlamında kullanılır. Tasavvufta insanın gönlünde Allâh'tan başka ne olursa, o şey, o kişinin sevgilisi konumunda olur. Bu nedenle, her şeyden soyutlanıp kendini

---

270 Âl-i İmrân (3), 73-74.

271 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 201, 229.

272 Mâsivâ hakkında bk. Süleyman Uludağ, "*Mâsivâ*", **DİA**, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 76.

tamamen Allâh’a vermek anlamında mâsivâdan geçmek deyimi kullanılır ve dervişlik için mâsivâdan geçmek gerekir. *Kur’ân-ı Kerim*’de anlam olarak *“Kötü duygularını kendisine ilah edineni görmedin mi?”*[273] meâlinde iki yerde geçen mâsivâyı terk etmedikçe sûfînin Allâh’ın varlığı içinde yok olması mümkün olmaz.

Tasavvufa meyleden kişinin her şeyi bir kenara bırakıp, bütün varlığı yok edip, Allâh’tan gayri her şeyi unutup, dünyadan ilgi ve beklentisini çekip sadece Allâh’ın varlığı ile var olması gerekir. Bunun için de kalpten mâsivânın çıkarılıp aşkın ve sevginin sadece Allâh adına yoğunlaştırılması lazımdır. Mâsivâ kelimesi edebiyatımızda sivâ şeklinde kullanıldığı gibi şâirler gayr kelimesiyle de bu anlamı gözetmişlerdir.

Vahdet-nâme’de mâsivâ dört beyitte geçer. Vahdet makamındaki insanı neye ve Allâh’ı neyzene benzeten Aşkî’ye göre ney mâsivâyı terk etmiştir ve herhangi bir şeyi dilemek kendi elinde değildir (262) . Başka bir beyitte ise mâsivâyı su ve kabarcıklarla örneklemeye çalışır. Bütün yaratılmışların bu suyun üzerindeki hava kabarcıkları olduğunu söyler. Su içindeki hava kabarcıklarını nasıl dışarıya atarsa insan da içindeki Allâh’tan başka her şeyi böylece dışarı atmalı yok etmelidir (769). Her kimin gönlünde Allâh aşkının ateşi yanarsa o kişinin gönlünde Allâh’tan başkası yanar yok olur (40). Eğer kişi mâsivâya meyl ederse Allâh’tan uzaklaşır. Âhiret hazırlığını tamamlamış mutlu bir kişi olmak için kişi Allâh’ta kendi varlığını yok etmelidir:

*Mā-sivā*ya meyl iden oldı baʿīd
Ẕātuñı maḥv it Ḫudāda ol saʿīd (555)

Mâsivâ anlamında üç yerde de gayr kelimesi kullanılmıştır. Müridler için nasihatte bulunduğu bir beyitte kişinin kendi özünden ve mâsivâdan arınmasını, dîvâne ve perişân bir âşık olmasını öğütler (227). İnsan, içindeki mâsivâdan kurtulmalıdır (699). Bu öğüt kendisi içinde geçerlidir. Nitekim, kendi zâtına da bir göz atmayı ve “gayriyet” uykusundan uyanmayı dilemektedir:

Ẕātıma ẕātımla itsem bir nigāh
Ġayriyet ḫˇābından olsam intibāh (640)

---

[273] Furkân (25), 43; Câsiye (45), 23.

3.16. Nefs

Nefs kelimesi Arapça bir kelime olup; rûh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyet, işkence, ukûbet, arzu ve murâd gibi çok çeşitli anlamlara gelmektedir. Tasavvufî olarak kötülüğü emreden manâsına geldiği gibi Allâh tarafından insana üflenen ve Rûh-ı Rahmânî, ilâhî ben anlamında da kullanılmıştır. Nefsin hayvanî bir rûh olduğunu ve kalb ile beden arasında bir vasıta olduğunu dile getirenler de vardır[274]. Sûfîlere göre sülûk işinin başlangıcı, kulun nefsinin varlığını yok edip, Hakk'ın varlığıyla bâkî kalmak için çalışmasıyla mümkün olur. Bu bakımdan nefs, kulun kötü fiileri ve büyüklenme, haset, öfke, kötü ahlak, tahammülsüzlük gibi çirkin huylarıdır[275].

Nefs kişinin en büyük düşmanı olduğundan dolayı onunla mücâdele etmek gerekir. Bu da riyâzetle ve çile çıkarmakla mümkün olur. Nefsin yedi ayrı makamı vardır. Birinci neftsen yedinci nefse doğru gelindikçe cismiyet, zulmaniyet, kesafet azalırken derece derece ruhaniyet ve letafet artar. Her nefsin bir âlemi, seyri, hâli, vâridi, mahalli, müşahedesi, ismi ve nuru vardır. Nefsin makamları şu şekilde sıralanır: *Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i raziye, nefs-i merdiyye* ve *nefs-i kâmile*[276].

Nefs kavramı *Vahdet-nâme*'de üzerinde önemle durulan ve açıklanma ihtiyacı hissedilen kavramlardan biridir. **Aşkî**, seyr ü sülûkun mertebelerini açıkladığı beyitlerde (674-680) birinci mertebenin nefsin makamları olduğunu söyler (676). *Rûh-ı kuds (*676), *sırr-ı akdes* (677), ve *ev ednâ* (678) makamlarından sonra beşinci makamın rûh-ı kuds ile nefs arasında *kalb makamı* olduğuna işaret eder (680). Allâh'a doğru yola çıkacak olan için nefsin rütbelerinin bunlar olduğunu söyledikten sonra (681) nefsin mertebelerini anlatmaya çalışır. *Nefs-i mutmainne*'yi, *ev ednâ* ve *kabe kavseyn* makamından sonraki makam olarak zikreder (724). Bu makamda olanlar ehl-i imânın önderleridir (727) ve bu kimseler Allâh'ın hem vahyine hem de ilhamına mazhar olurlar (728). Bundan aşağı makam olarak *nefs-i*

---

274 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 472.

275 Abdürrezrak Kâşânî, **a.g.e**., s. 558.

276 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 271.

mülhime gelir (730). Bu makam ehli olanlar sırlara âşinâ olan kimselerdir (731). Bu kimselere Allâh'ın ilhamı ulaşmaktadır (732). Sonraki nefs makamı *nefs-i levvâme*dir. Bu makamda nefs, sahibini sürekli serseri eder (733). Bu makamda olan kişinin kalbi biraz olsun nurlanmıştır. Ancak bu nur, sonsuz bir nur değildir (734). Zaman zaman Hakk'ın ilhamlarına mazhar olur; zaman zaman da Hakk'ın zâtı ile cezbeye kapılır (735). En aşağı nefs makamı olan *nefs-i emmâre* de zaman zaman *nefs-i levvâme*yi etkilemekte (736); ibâdetle meşgul olan âbidi ve zâhidi yolundan alıkoymaktadır (737). Nefs-i levvâme gaflette olduğundan dolayı da sürekli kendini kınar (levm). Bu nedenle de bu nefs, *levvâme* diye isimlendirilir(738). Hiçbir emre ve yasağa uymayan *nefs-i emmâre* ise en aşağıki nefstir. Sâlik bu nefsin elinden kesinlikle kurtulmak zorundadır:

Nefs-i emmāre daḫī bundan da dūn
Zīr-i destinde ṣaḳın olma zebūn (739)

Nefsin mertebelerinden ziyade bazı beyitlerde de nefs mefhumu işlenmektedir. Bu beyitlerde nefs, şeytanla bir tutulmaktadır. Nefs, kibirle şeytana uyar ve kişiyi Allâh dostlarına tâlib olmaktan alıkoyar ve huzursuz eder (924). İnsanın bedeninde iyilik ve kötülük birbirine düşman iki hasımdır. Nefs burada Firavun gibi kötülüğü temsil eder (1050). Nefs aynı zamanda zâlim bir yapıya sahiptir. Yine de insan, içindeki bu büyük düşmanı beslemekte ona ikramlarda bulunmaktadır (933). Kişi kendi varlığını nefs olarak görse ve kendini Allâh yolunda fâni kılsa kötü nefsini adam eder:

Kendi ẕāt-ı varlıġuñ *nefs* eyle ʿadd
Kendiñi mürd it olur merd *nefs-i bed* (935)

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde eşek metaforuna çeşitli anlamlar yüklemiştir. Bu anlamlardan biri de neftsir[277]. **Aşkî** de **Mevlânâ**'nın etkisinde, eşeğe aynı anlamları yüklemekle birlikte konuyu işleyişi ve örneklendirmesi Mesnevî ile paralellik arzeder. Âşık olmayan eşekten daha aşağıdır ve eşek aşk şarabından içmekten anlamaz (94). Eşeğin dünyada istediği arpa ve samandır (95). Onun önünde muteber

277 Bu konuda bk. Ahmet Ögke, "*Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde "Har (Eşek)" Metaforu*", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara 2006, S. 18, ss. 19-41.

olan da budur (212). Aşkî, sözlerinin Hakk'ın yolundaki sâlikler için azık olduğunu söyler. Ancak bu sözler ahırdaki eşeğin köşesi için yani içimizdeki nefs için sadece hayvan yemidir (234). Nefs eşek gibi çamurda kalır (508). Önemli olan ten gıdasıyla yetinmemektir. Kim sadece vücûdunun gıdasını düşünürse ona eşek gini arpa ve saman layıktır (510). Ahmaklar eşek gibi kendi ayıpını bilmez ve başkasının ayıpı ile uğraşır (1007). Hakk'ın tevhîdinden nasipsiz olanlar, tevhîdden bahsedildiğinde bunu eşek sözü gibi algılarlar (775). Allâh dostlarına köle olmayanlar eşeğin kölesi olmaktadırlar ve bu hastalıktır (540). Bundan dolayı nefsini önder edinenler eşek gibi her yeşillikte eğleşirler:

Nefs-perver *ḫar* gibi her sebze-zār
Cān-ı ʿīsā bī-nevādur ḫˇār [ü] zār (538)

3.17. Ney ve Neyzen

Farsça bir kelime olan ney; kamıştan mamül, bağadan veya kemikten üflenecek bir yeri bulunan yedi delikli bir musikî âletidir. Aslı *nây* şeklinde olsa da hafifletilerek ney şeklinde yazılır. Nefesle üflenir ve üflenecek yerine "baş-pâre" denilir. Ney çalmaya ney üflemek, ney üfleyene de "neyzen" ya da "nâyî" adı verilir. Neyzenleri idare edenler ise 'neyzenbaşı' diye anılmaktadır. İslamiyetten önce de kullanılan bu saz, İslam sonrası **Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî**'nin *Mesnevî*'siyle mistik ve klasik musikîdeki yerini almıştır[278].

İnsanın, asıl vatanından ayrılışı neyin kamışlıktan kesilmesine; dünyaya geldiğinde ağlıyor olması da neyin feryadına benzetilmiştir. Nasıl ki ney, neyzenin elinde bir âleti temsil ediyorsa, insan-ı kâmil de Hakk'ın iradesinin tecellisini temsil etmektedir[279].

Bu açıdan bakıldığında Mesnevî-i Şerif şerhlerinde bir musikî âleti olarak da değerlendirilen neyin: **Hz. Âdem**, **Hz. Muhammed, Mevlânâ**, insan-ı kâmil, mü'min,

---

278 Albulbakî Gölpınarlı, **Mevlevî Âdâb ve Erkânı**, İnkıkâp Yay. , İstanbul 2006, s. 45; Süleyman Erguner, **Ney Metodu**, İstanbul 1986, s. 10.

279 Ömer Tuğrul İnançer, "*Ney*", **Keşkül Sûfî Gelenek ve Hayat Dergisi**, İstanbul 2004, S. 2, s. 87.

âşık, gönül ve kâlemi temsil ettiği ya da edebileceği görüşlerine yer verilmiştir. Genel kanaat olarak neyden maksat insan-ı kâmildir[280].

Ney hakkında anlatılan efsanevî bir rivayette Hz. Peygamber yeğeni **Hz. Ali**'ye ilâhî aşkın esrarıyla dolu öyle bir sır tevdi ediyor ki **Hz. Ali** bu onun azametini içine sığdıramıyor. Takat ve tahammül gösteremediği bu sırrı Medine haricindeki boş bir kuyuya tevdi ediyor. Boş kuyu coşuyor ve sular taşıyor. Bu suların feyzi ile kuyunun kenarında kamışlar bitiyor. Bir çoban bu kamışlardan birini kesiyor, muhtelif yerlerinden deliyor ve üflenince nağmeler çıkaracak hâle getiriyor. Nihayetinde üflüyor ve o kamıştan kalblere vecd ve heyacan getirecek âşıkane feryatlar yükseliyor. Hz. Peygamber neyden çıkan sesleri işitiyor ve **Hz. Ali**'yi çağırıyor. Ona, kendisine tevdi ettiği sırrı ifşa edip etmediğini soruyor. **Hz. Ali** de o sırrı kalbine sığdıramayıp boş bir kuyuya söylemeye mecbur kaldığını söylüyor. O andan itibaren bu kamış parçası aşkın ve Hakk sırlarının tercümanı bir âlet olarak ney diye anılıyor[281].

Aşkî Mustafa Efendi de bu efsânevî rivayete beyitlerinde yer vermektedir. Hz. Peygamber'in mirâcda Allâh'tan öğrendiği sırrı **Hz. Ali**'ye anlattığına (191) değinen **Aşkî, Mevlânâ**'nın ney içinde gizli olan bu sırra vâkıf olduğunu (192), bu sır ile varlık perdesini yırttığını (193) ve Hakk'ın sırlarını neyden dinlediğini dile getirmektedir (194).

Ney ve neyzen konusunda beyitlerde dikkati çeken en önemli husus neyin, insana; neyzenin Allâh'a benzetilmesidir. Söz konusu benzetmeler özellikle 240. ve 254. beyitler arasında yer alır. **Aşkî,** *Vahdet-nâme*'nin *lokma-i sânî* bölümüne *Mesnevî*'nin ilk beytindeki anlam örgüsüyle başlar. "Neyden söylemek" ya da "neyden dinlemek" anlamı 240. beyitte olduğu gibi başka beyitlerde de zaman zaman dile getirilmiştir (89, 421, 432, 568, 854, 855, 857, 862, 865). **Aşkî**'ye göre ney tek

---

280 Abdulbakî Gölpınarlı, **Mesnevî Tercümesi ve Şerhi**, İstanbul 1981, c. I-II, 18-20; Ney'le ilgili muhtelif fikir ve benzetmeler için bk. Amil Çelebioğlu, "*Muhtelif Şerehlere Göre Mesnevî'nin İlk Beytiyle İlgili Düşünceler"*, **Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)**, 3-5 Mayıs 1985, Konya 1986, ss. 5-26.

281 Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, c. II, s. 44-45.

başına bir anlam ifade etmez. Neye bir neyzen gereklidir. Neyzen de neysiz olmaz. O’na da ney gereklidir (241). Bu ikisi birbirine muhtaçtır (242). Öyle ki ney ile neyzenin birbirinden ayrı gayrı davranışları yoktur (243). İnsanın cismi neydir ve onun neyzeni zât-ı vahdet yani Allâh’tır:

Cism-i insān *ney*dür anuñ *neyzeni*
Ẕāt-ı vaḥdetdür güzel fehm it anı (244)

Aşk ateşinin yakıcılığı, perişanlık ve ayrılılık neyden zuhur eder ama bunda etken olan neyzendir (245). Neyzen her ne üflerse nağmeler neyden ona göre zâhir olur (246). Bu nedenle neyden ortaya çıkan her şey neyzenin eseridir (247). Bütün işler ve olaylar ilâhî aşktan ortaya çıktığı gibi (248) kişinin inlemesi de neyzenin aşkından dolayıdır (249). İnsan bedeni neydir, onu inleten neyzen ise Allâh’tır. Ney, neyzensiz olamayacağı gibi insan da Rabbi olmadan olamaz (250). Neyzen bir nefes alacak kadar neyden uzaklaşacak olsa; neye benzeyen beden, kuru bir çubuk gibi olur (251). Ney, kararsız bir şekilde nağmeler sunmaktadır ve her demde neyzenin sırlarını aşikar etmektedir (252). İşte bu sebepledir ki Hakk’ın meclisinde **Aşkî,** mey sarhoşu olup bütün mahlûka ney demiştir (253). Neyde bu bakımdan pek çok gizli manâlar vardır (254). Ancak ney, neyzene karışamaz. O’na evet ya da hayır diyemez. Neyzen dilediği zaman icrâsını gerçekleştirir (263). Ney çaresizdir, neyden istenecek olan neyzenden istenmelidir. Çünkü ney, neyzenin elinde bir âlet parçasıdır:

*Neyzen*e ḥaml eyle *ney* bī-çāredür
*Dest-i neyzen*de bir ālet pāredür (426)

Beyitlerde neyin insana benzetilmesi ebced hesabıyla da örneklemektedir. “Ney” kelimesi (ى+ن : نى) ebced hesabına göre 60 sayısına tekabül eder. Bununla birlikte “sîn” harfi de (س) 60 sayısını ifade eder. Yâsîn sûresinin birinci âyetindeki ‘yâ’nın nidâ olduğunu, geriye kalan sîn harfinin (س) ise Hz. Peygamber’i ifâde ettiğini söyleyen **Aşkî,** böylelikle ney’in insan anlamında kullanılacağını *Kur'ân-ı Kerîm*’den verdiği örnekle desteklemektedir:

Ney ḥesāb eyle olur altmış ʿaded
Sīn daḫī altmış ḥesāb it erc-mend (863)

Yā vü *yāsīn*den nidādur ḳaldı sīn
Sīn Muḥammed ismidür bī-şekk hemīn (864)

Bunlardan başka bazı beyitlerde de çeşitli vesilelerle ney kelimesi geçmektedir (262, 271, 557, 577, 635). Ancak sadece bir beyitte ney kelimesinin aslı olan “nây” kullanılmıştır. Bu beyitte diğer musikî aletlerinden çeng, rebâb ve ud da zikredilmektedir:

Naġme-i çeng ü rebāb u *nāy* u ʿūd
Rāhatı cāndur eger ḥayvān nebūd (846)

3.18. Niyâz

Farsçada yalvarma anlamına gelen niyâz, tasavvufta Mevlevîlerin karşı karşıya yaptıkları zikir ve semâın sona ermekteyken ya da sona erdikten sonra semâın etkisinde kalan kimselerin semâın biraz daha uzamasını istemesine; şeyhe saygılı olmaya, elini öpmeye, eteğini tutmaya, şeyhin huzunda mürîdin boyun bükerek himmet dilemesine; mürîdin tarikat usulüne göre şeyhin huzuruna çıkmasına denilir[282].

Aşkî, niyâz kavramını genel olarak yalvarma ve dua anlamında kullanır. **Şefîk Efendi**’nin nâmına yazdığı birkaç beyitte **Mevlânâ**’dan himmet dilenmekte (73) ve Allâh’tan *Vahdet-nâme*’nin bu dünya için yol gösterici olmasını istemektedir (80). Peygamberler oruç, ibadet ve namaz ile biz insanlara Allâh’a nasıl yakarışta bulunmamız hususunda öğretici olurlar (582). Âşık ve ma’şûk’un hallerine değinen Aşkî, âşığın perdeden niyâzına ma’şûkun perdeden naz ile cevap verdiğini söyler (375, 772) ve güle karşı bülbüllerin niyâzına atıfta bulunarak gülden bülbüllere bir niyâz sunmaya çalıştığına değinir (637). Asıl niyâzda bulunulması gerekenin Allâh olduğunu ve O’na daima niyâzda bulunanları Allâh’ın kabul edeceğini ve karşılıkta bulunacağını söyler:

Ḥażret-i Mevlāya daīm it *niyāz*
Tā ḳabūl itsün seni dānā-yı rāz (913)

---

282 Bk. Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 484.

3.19. Riyâzet

Terbiye ve ıslah etmek, eğitmek anlamına gelen riyâzet, tasavvufta "*çekici ama zararlı şeylerden uzak kalmaya, zor ama faydalı şeyleri yapmaya kendini alıştırma*"[283] anlamında bir terimdir. Bu eğitme nefis üzerinde olur. Nefsi eğitmek için aç, susuz ve sevilen şeylerden mahrum kalmak ve onu ibadetlere alıştırmak riyâzettir.

Üç türlü riyâzet vardır. Birincisi, ilimle ahlâkı, ihlâsla da ameli süsleyip Allâh ve insan ile olan muamelelerde hukuka riayet eden *avam tabakasının riyâzeti*; ikincisi, içteki tefrikayı kesip Allâh'a ibadet edenlerin ve yükseldiği makamlarla yetinmeyip daha yüksek makamları tercih eden *havas tabakasının riyâzeti* ve üçüncüsü, şâhid ve meşhûd ikiliğini bırakıp şuhûdda fânî olma yani cem'u'l-cem mertebesine yükselen *havassu'l-havass'ın riyâzeti*dir[284].

Aşkî, ruhun riyâzet sayesinde safâ bulacağına ve huzura ereceğine inanır. Böylelikle su gibi saf ve temiz olan ruh, bedenin yaratılmış olduğu toprağın karalığından uzaklaşır (533). Bunun mümkünlüğü için kalbin temizlenmesi, kalb aynasının parlatılması gerekir. Bu da ancak riyâzetle, Allâh'ı zikretmekle gerçekleşir:

Sen hemān mir'āt-ı ḳalbe vir cilā
Bā *riyāżet* saʿy ḳıl ẕikr-i Ḫudā (973)

3.20. Rûh ve Beden

Arapça bir kelime olan rûh; nefs, can ve Cebraîl anlamında kullanılmaktadır. Rûh genelde üç başlık altında ele alınır. Bunlar maddî rûh, nebatî rûh ve hayvanî rûhtur. Buna insanî rûh da eklenmiştir. İnsanı insan yapan şey Allâh tarafından üfürülen rûhtur. Bedendeki rûh görünürdür. Rûh latîf bir cisim ve aynı zamanda manevî bir cevher olarak değerlendirilmiştir. Beden insanın ölümüyle yaratıldığı toprağa karışır. Rûh ise insanın ölümünden sonra yaşamaya devam eder. Fikir ve akıl

---

283 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 293.

284 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 521.

rûhun özelliğidir. Bu açıdan ilâhî hitaba muhatap olan, sorumluluk yüklenip mükellef olan rûh olduğu için cennet ve cehennemde ebedî olarak yaşayacak olan rûhlardır[285].

Vahdet-nâme'de rûh kavramı on yedi beyitte geçmektedir (6, 9, 233, 236, 480, 511, 532, 571, 572, 573, 676, 680, 779, 800, 866, 884, 994). Rûh anlamında kullanılan cân kelimesine de altmış üç beyitte yer verilmektedir. Rûh ve beden başlığı altında tahliline çalışacağımız konu **Aşkî**'nin rûh ve beden kıyaslamasıdır. Beyitlerde beden mefhumu, '*cism*', 'sûret', 'ten' ve 'vücûd' kelimeleriyle geçmekte ve bu kavramların geçtiği yerlerde genellikle rûh ile kıyaslama yapılmaktadır.

Aşkî, kişinin sûretini gölgeye; rûhunu ise güneşe benzetmektedir (480). Önemli olan bedenin gıdası değil rûhun gıdasıdır. Ntekim rûh gıdası isteyene Cebraîl bunu gönderir (511). Allâh ile kişi arasındaki perdeler insanın rûhundan kalktığı zaman kalb güneş gibi aydınlık saçar (531). Çünkü rûhun aslı güneş gibi saf ve pâktır. Rûh, bedene yerleştiğinden dolayı toprakla kirlenmiştir (532). Beden nihâyetinde toprak olacaktır. Bu nedenledir ki kişi vücûdunun değil rûhunun önderi olmalıdır. Allah bu kimselerle birliktedir (539) ve O, insanı kendi sûretinde yaratmıştır (569). Celâl sıfatı üzere de rûha beden giydirmiştir (571). Rûh bir deryâdır. Beden ise o deryâda yüzen bir saman çöpüdür. Gösterişsiz olduğundan dolayı da bu saman çöpünü deryâda gören azdır (572). Rûha nisbetle evliyânın bedenleri de saman çöpü gibidir. Onlar can denizinin altında gizlidirler, bu nedenledir ki herkes evliyâya ulaşamaz:

*Rūḥ*a nisbet evliyā *cism*i ṣamān
Gizlidür altında anuñ baḥr-ı *cān* (573)

Bedenlerin aslı topraktandır. Buna mukabil rûhun aslı ise nûrdur (779). Dünyada mekân kavramı bedenle birlikte vardır. Ancak rûhun mekânı mekânsızlıktır (800). Kişinin bu tılsımlı bedeninde gizli bir hazine vardır. Bu hazine can hazinesidir. Bunu bulmak ve ortaya çıkarmak için ten-şikest olmak yani bedeni kırmak, paramparça etmek gerekir (801, 802). İnsanın vücûdu hem hayvan gibi ölümlü hem de melek gibi ölümsüz özelliklerden örülüdür (848). Kişi Allâh'tan

[285] Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,** s. 294.

ebedîyete kadar kendisiyle kalacak bir vücûd istemelidir (948). Şu an ki bedenine aldanıp kalmamalıdır. Sonuçta bu beden bir benzerliktir (949). Temiz sudan ve topraktan müteşekkildir (950). Bu nedenledir ki gönül ehli olmayanlar su ve toprağa hapsolmuş olur (951). Deryâ kadar fen ilimlerine sahip olsalar bile buluğa eremezler (952). Gönül ehlinin ilmi bütün kapıları açarken, ten ehlini ilim perdeler (953). Bunun gibi, ilim gönül ehline ab-ı hayat; ten ehline ise zehirdir (954). Rûhun arzusu mekânsılık iken bedenin arzusu topraktır (964). Kişinin bu konuda yapması gereken şey, aşk baltasıyla ten duvarını yıkmak ve bütün varlığını yok etmektir:

Tīşe-i ᶜışḳ-ile *ten dīvārı*nı
Gel ḫarāb eyle püser her vārını (965)

Rûh, papağan gibi kafese hapsolmuş ve ağlamaktadır. Ten ise karga gibi bu nazlı dünyada bir leş yiyicidir (993). İnsan görünüş olarak hastalıklarla dolu kirli bir bedendir. Bâtınen ise yok olmayan Allâh'ın latîf rûhundandır (994). Bundan dolayıdır ki insanın vücûdunda gizli iki hasım vardır (1050). İnsan ise bunların varlığından habersizdir:

Hep *vücūd*uñda senüñ bil ḫayr u şer
Varlıġıñdan olduñ āḫir bī-ḫaber (1051)

3.21. Sabr

Arapçada katlanma, tahammül, bir şeyden alıkoymak gibi anlamlara gelen sabr, başa gelen musibetlerden dolayı Allâh'tan başka kimseye şikâyetini bildirmemek, sızlanmamak ve kendini acındırmamaktır. Sabır, bir musibetle karışılaşılan ilk anda ve haramdan uzaklaşıp dînî emirlere uymada bahis konusu olur. Tasavvufta bir makamdır. Hâle rızâ göstermek sabretmek olduğundan dolayıdır ki sabır kavramı rızâ kavramı ile alakalıdır. Fakirler sabır ehli, zenginler ise şükür ehli olmalıdır. Sabredenlerin isteklerine ereceklerine ve zafere ulaşaklarına inanılır[286].

Kişinin kalb gözü dünyanın çeşitli kirlerinden dolayı kirli ve kapalıdır. Kalb gözünün açılması için kişinin hâlinde kanaatkâr olması ve sabır göstermesi gerekir

---

286 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 298-299.

(989). Kalb gözü gibi kişinin îmânı da tehlike altındadır. Îmânın kemal seviyesine ulaşması kişinin sabır göstermesiyle mümkün olur. Îmânın zeval görmesi ise sabırsızlığın neticesidir (991). Sâlik, bu ağır bedenden kurtulup Hakk'ın vuslatına erişmeyi diler. Bunun için de sabırlı olması gerekir:

Leẕẕetinden *ṣabr ḳıl* cism-i s̱aḳīl
Tā bulasın leẕẕet-i vaṣl-ı Celīl (992)

Aşkî, sabır kavramına birbirini takip eden dört beyitte farkı bir noktadan yaklaşmaktadır. Ona göre yâre kavuşma yakınlaştığında buna sabır göstermek utanılacak bir durumdur (1003). Bu sabır gösterme ya da kavuşmayı erteleme âşığın aybından ve eksikliklerinden meydana gelmektedir. Bu sabır manâsız bir sabır göstermedir (1004). Çünkü ayrılıktan sorumlu olan ve ma'şûktan ayrı kalan âşıktır. Bu sebebledir ki âşığın ayrılığa sabretmesi hatadır (1005) ve ma'şûktan kendisine kavuşma daveti geldiğinde icâbet etmesi gerekir:

İrse maʿşūḳdan saña daʿvet-viṣāl
ʿĀşıḳa *ṣabr* u ḳarār olur vebāl (1006)

3.22. Seyr ü Sülûk

Seyr, yürümek, yolda gitmek ve yolculuk anlamına gelir. Tasavvufta ise Allâh'a ulaşmak için yapılan manevi yolculuktur. Seyrin iki çeşidi vardır. Birincisi *seyr ila'llâh*tır. Sâlik Hakk'ı tanıyınca bu yolculuk biter. İkincisi ise *seyr fi'llâh*tır. Bu seyr, birinci seyr bittikten sonra başlar ve sonsuza kadar sürer. Arapça bir kelime olan sülûk da yola girmek, yol almak anlamına gelir. Bir şeyhe bağlanan kişinin, belli bir usulle, kemâlâta doğru yaptığı manevî yolculuk demektir. Sülûkun sonunda Allâh'ı sevmek tefekkürü verilir ve bundan sonra fenâ ve bekâ halleri ortaya çıkar. Bir kul ne kadar çalışırsa çalışsın Allâh olamayacağından gerçek anlamda sülûkun sonu yoktur[287].

Bir rehberin önderliğinde çıkılan bu yolculukta sâlik, nefsindeki kötü huylardan arındığı ve iyi huylar edindiği ölçüde bu yolculukta mesafe alır. Seyr ü

---

[287] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 587.

sülûkun gâyesi sâlikin kişisel arzularını yok edip kendini ilâhî irâdenin hâkimiyetine sokması ve bu vesileyle diğer insanlara rehberlik yapabilecek kâmil insan mertebesine yükselmesidir[288].

Aşkî'nin beyitlerinde *seyr ü sülûk* kavramı *"seyr, seyr ü sefer, seyr ü sülûk* ve *sülûk"* ifadeleri ile kullanılmaktadır. Mekteb-i vahdette **Hüsameddîn Çelebi** ile aynı makamda sülûk eden (69) **Şefîk Bey** için Sülûkun mertebelerini yazdığını belirten **Aşkî** (670), evliyânın sülûk mertebelerinin öncelikle üç olduğunu söyler (674) ve daha sonra bunu beşe tamamlar (675). Bu yolun yolcuları sâliklerdir 707). Sahte mürşidler ise seyr ü sülûkun bir basamağını bile geçememiş kimselerdir (44). Seyrin birinci mertebesi olan *seyr ila'llâh* kavramı da beyitler arasında zikredilmektedir. Bu beyitte, aşk sarhoşu olanların Allâh'tan başka ilâh olmadığının künhüne ererek kalben sülûklarını tamamlayacaklarına değinilir:

Seyr-i lā mevcūde illa'llāh ile
İrişur keşf-i maḳāma cānla (162)

3.23. Sırr

Çoğulu esrâr ve sirar olan sır kelimesi Arapçada gizli şey, kök, kıymetli, asıl, vadinin orta yeri, nikâh, bir şeyin hâlisi ve efdali gibi anlamlara gelir. Sır, kalpte bulunan Rabbânî bir latifedir. Rûh, sevginin; kalp, marifetin; sır ise temaşanın mahallidir. Rûhânî bir nûr olup, nefsin hâletidir. Sırrın, kalbin buudu olduğunu söylendiği gibi ruhun ruhu olduğunu da belirtenler vardır. Sır olmaksızın nefsin iş görmesi âcizliktir. Bu nedenle nefsin beraberinde sırrın himmeti vardır. Gönül ehlinden ve keşfi açıklardan başkasının idrak edemediği hususlar, tasavvufî bilgiler ve duygular sır ile ifâde edilir. Mevlevîlikte sır kelimesi ıstılahî olarak şu anlama gelir: Dede'nin hücresinin penceresi kapalı ise bu hâl, onun içerde istirahat ettiğini veya kendine göre bir ibâdetle meşgul olduğunu gösterir[289].

---

[288] Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s.311- 312.

[289] Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 569.

Vahdet-nâme'de sır, her fırsatta elde edilmesi gereken manevî tecrübe olarak en fazla üzerinde durulan mefhumlardan biridir. *Vahdet-nâme*'de sır kavramı şu terkipler içinde kullanılmaktadır: *Gûş-ı sırr, mebde-i sırr-ı meâd, sırr-ı akdes, sırr-ı cân, sırr-ı Celîl, sırr-ı güftâr, sırr-ı Hakk, sırr-ı Hudâ, sırr-ı hüviyet, sırr-ı ışk, sırr-ı Mesnevî, sırr-ı vahdet, sırr-ı zât*. **Aşkî**'nin sır mefhumu üzerinde sıklıkla durmasının sebebi de eserin adındaki "*esrâr-ı Mesnevî*" ifadesidir.

Aşkî, yazdığı eserinin aşk denizinin bir katresine benzetir. Bu katredeki aşkın sırrı da süngü gibidir (18). Nefsinin isteklerine uyanlar tevhîd ilminin sırrına eremezler (137). Hakk'ın sırrına vâkıf olanlar her yerde Allâh'ı bulurlar (163). Vahdet sırrına ermiş olan âşıklar Allâh'ı tanır (193). Kişi can kulağını Allâh'ın sırlarına açacak olsa (487) *Mesnevî*'nin sırları kendisine keşf olur (488). Allâh yolunda fâni olan sırlara erip sultân olur (495). Ârif olanlar daima sırlarına göre hareket eder (633). Seyr ü sülûkte üçüncü makam en kutsal sır makamıdır (677). Elest meclisinin şarabından içmeyen aşk sarhoşluğunun sırrına eremez (776). Kişi beşer sıfatlarından ayrılmalıdır ki Hakk'ın sırlarını erebilsin:

Yüri evṣāf-ı beşerden ol cüdā
Keşf ola tā kim saña *sırr-ı Ḫudā* (912)

Aşkî, sırrın çoğulu olan *esrâr* kelimesini hem müstakil olarak hem de *esrâr-ı Alî, esrâr-ı gurûb, esrâr-ı Hakk, esrâr-ı hû, esrâr-ı Hudâ, esrâr-ı ışk, esrâr-ı men, esrâr-ı nihân, esrâr-ı sücûd, keşf-i esrâr, mahzen-i esrâr* ve *mevc-i esrâr* gibi terkiplerle yirmi dört yerde kullanmaktadır. Bu kullanımların bazıları şu şekildedir.

Zamanın İsâ'sı mehdi geldiğinde Allâh'ın sırlarının tümü açıkça ortaya çıkacaktır (118). Hakk'ın sırlarını keşf etmek isteyen **Aşkî**'nin sözlerinden ders almalıdır (124). Çünkü aşkın bahçesinde gezintiye çıkanı aşkın sırları mutlu eder (125). Allâh'ın Hz. Peygamber'e söylediği bir bazı sırlar vardır ki Hz. Peygamber'den mirâcdan son bu sırları **Hz. Alî**'ye söylemiştir (190, 191). Âşıkların arkadaşı olan Hakk'ın sırlarının mahremi olur (373). Kişinin kalbinde saklı olan sırlar mahşer gününde açığa çıkacaktır (832). Kendini aşkın sırlarına vakfeden aşkın nurlarına gark olur (1016). **Aşkî**'yle aynı yolun yolcusu olanlar bütün sırlara ermiş

olurlar (1056). **Hz. Alî**'nin vâkıf olduğu sırlara ulaşmak için de Mevlevî olmak gerekir:

Gūş ḳıl būyunda *esrār-ı ʿAlī*
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī (1074)

Ayrıca, beyitlerde *râz* kelimesi; *râz-ı hûbân* (173), *râz-ı küntü kenz* (173), *keşf-i râz* (255, 358), *râz-ı dil* (284) ve *dânâ-yı râz* (913) terkipleri içinde sır anlamında kullanılmıştır.

Rāz-ı ḫūbān bunda gel bul ey civān
Rāz-ı küntü kenz buldı ʿārifān (173)

3.24. Tekke ve Dergâh

Tekke, Arapça bir kelime olan ve "dayanma" anlamına gelen *tekye*den gelmektedir. Dervîşlerin ve tarîkat ehlinin toplanıp şeyh veya halifesinin yönetimi altında zikir, âyin ve ibadet ettikleri, seyr ü sülûk ile meşgul oldukları, nefs terbiyesi gördükleri, rûhen ve ahlâken eğitilip olgun ve yetkin kişiler hâline geldikleri yere tekke denmektedir. Bazı tekkeler hem yakındaki dervîşlerin hem de uzak yerden gelen dervîşlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, bazıları ise haftanın belli günlerinde veya günün belli saatlerinde toplanıp zikir yapmak ve sohbet etmek için yapılmıştır. Ribat, dergâh, astâne, düveyr, savmaa, mescid, mihrab ve zaviye gibi çeşitli adlar alan tekkelerden ayrı olarak, belli bir tarîkatın veya şeyhin adıyla anılan tekkeler de vardır. Mevlevîhâne ve pîr evi bu isimlerdendir. Tekkeye mecâzen meyhâne, humhâne, ateş-gede, harabat gibi isimler de verilmektedir[290].

Tekke kavramına *Vahdet-nâme*'de sadece bir kez ve gerçek anlamıyla rastlamaktayız. Bu beyitte sahte mürşidlerin, tekkeleri menfaatleri için kullandıkları ve bunun kesintiye uğraması durumunda tekkeden ayrıldıklarına işaret eder. Böyle olunca da kişinin imânı gitmiş olur:

---

290 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 345.; Tekke hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, **Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler**, Dergâh Yay., İstanbul 1980, s. 168.

Ḳaṭʿ olursa *tekke*den nān u nemek
Dīn ü īmānı gider bir aç köpek (54)

Farsça bir kelime olan dergâh ise kapı, eşik, kapı yeri, sığınılacak yer, makam, tekke gibi anlamlardadır. Tarîkat mensubu şeyhlerin ve dervişlerin ikâmet ettikleri büyük tekkeler dergâh adıyla anılır. Dergâh-ı âlî ise yüce dergâh anlamında olup hükümdar sarayları ile merkezî tekkelerin giriş kapılarına verilen isimdir. Bu hem gerçek anlamda hem de mecazî anlamda kullanılmaktadır[291].

Aşkî, dergâh kavramını cennet ve makam anlamında kullanır. Allah'ın lutüf ve keremi olmazsa cennete hangi yüzle varacağından yakınır (277). Nitekim, bu dünyada padişah olacağına O'nun lutfuna mazhar bir fakîr olmayı tercih etmektedir (354). Cebrâil'in Hz. Peygamberin makamının kapıcısı (309) ve bütün meleklerin hizmetçisi olduğunu dile getirir (311) Bütün peygamberler Allah'ın yolu üzere edeble gitmiş ve Allah'ın cennetinin özel kişileri olmuşlardır (382). İşte bu yüce makam, büyüklüğünden dolayı bu makama erenler için bedelsiz gibidir (653). Oysa şeytan bu yüce makamın kapısından kovulmuş ve lânetlenmiştir (654). Kemal ehli olanlar ise vahdet padişahının (Allah) dergahına varıp onun yolunun tozuna yüz sürmüşlerdir:

Pād-şāh-ı vaḥdetüñ *der-gāh*ına
Sürdiler yüz ḫāk-pāy-ı rāhına (859)

3.25. Terk

Arapça bırakmak, terk etmek anlamında bir kelime olan terk, tasavvufî bir kavramdır. Terkin dört şekli vardır. *Terk-i dünya, terk-i ukbâ, terk-i hestî, terk-i terk*. Kâmil ârif terki de terk eder. Böylece aklında ve zihninde terk diye bir şey kalmaz. Gerçek terk dünyayı terk etmekle olur. Terk ehline târik ya da târik-i dünya denir. Tarîkatta verilen görevi terk etmek, tarîkatı terk etmek gibidir ya da tarîkatı terk etmek nesebi terk etmek gibidir[292]. Eskiden fakr ve fenâ ehli dervîşlerin başlarına giydikleri taç ve külâhlar üzerinde, dikey iniş şeklinde alâmetler olurdu. İşte bu dilim

---

291 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 158-159.

292 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 348.

dilim görüntü veren alâmetlere de terk veya terek adı verilmekteydi. Bu dilimlerin sayısı tarîkattan tarîkata değişmekteydi[293].

Aşkî'nin beyitlerinde terk kavramı beş yerde geçmektedir. Kişi, geçmişi ve geleceği ile uğraşmamalı; bunları terk edip 'an'ı yaşamalıdır (459). Her türlü azgınlığı sunan şeytana uymamalı, onun davasını terk etmelidir (608). Kişi, terk edebilir ve Allâh ile meşgul olursa Allâh'ın sevdiği kullardan olur (812). Bunun için de dünya sevgisi bir kenara bırakılmalı ve Allâh'a kavuşma arzulanmalıdır (921). Terk kavramının kullanıldığı son beyit ise, kişinin bu yolda yapması gerekenleri özetler mahiyettedir:

Bā dil ü cān ḳıl tevekkül bā Ḫudā
Terk ḳıyl u ḳāl u taḳlīd u riyā (981)

3.26. Tevekkül ve Kanâat

Tevekkül Arapça vekil edinme, güvenme anlamına gelen bir kelimedir. Gerekli bütün çabayı sarf ettikten ve her türlü tedbiri aldıktan sonra, işi tam bir teslimiyet ile Allâh'a havale etmeye tevekkül denir. Tevekkül kalbi bir ameldir. Tevekkülde esas olan kalbin ıstırapsız olmasıdır. Tasavvufta tevekkül, Allâh'ın katında olana güvenip halkın elinde ve avucunda olana göz dikmemek, vaat edilene güvenmek, her şartta Allâh'a sığınmak, kalbin Hakk'a itimad etmek, vesvese ve rızk kaygısı hâlinin yok edilip Mevlâ'ya güvenmek, Hakk'ın inayet ve vaadini yeterli görüp nefsin tedbiri terk etmek anlamlarına da gelmektedir. Tevekkül sahiplerine mütevekkil ve tevekkül ehli denir[294]. Müminlerin Allâh'a tevekkül etmeleri gerektiği hususu *Kur'ân-ı Kerîm*'in emirlerindendir[295].

---

293 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 653.; Tarîkat giyim ve kuşamı için bk. Nurhan Atasoy, **Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 2000.

294 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 351-352.

295 Bk. Mâide (5), 11; İbrâhim (14), 11; Mümtehine (60), 4; Talâk (65), 3.

Vahdet-nâme'de tevekkül kavramı birbiri ardınca gelen üç beyitte işlenmekte ve tasavvufa meyleden için tevekkülün önemi vurgulanmaktadır. Kişi can-ı gönülden Allâh'a tevekkül etmeli ve her türlü riyâdan, taklitten, söz ve davranıştan uzak durmalıdır (981). Allâh'a tam bir teslimiyet ile tevekkülde bulunan manâ ehlinden olur ve söz ehlini terk eder (980). Kişi aynı zamanda maddî endişelerini de bir kenara bırakmalı, topraktan yaratılmış teninin benliğini yok etmelidir. Nihayetinde Allâh'a tevekkül eden rızk endişesinden kurtulmuş olur:

Bendelükde maḥv ḳıl ḫāk tenüñ
Ḳıl *tevekkül* Ḥaḳḳ virür rızḳuñ senüñ (979)

Tevekkülden başka, bir beyitte de kanâat kelimesi geçmektedir. Kişi elinde var olan ile yetinmeyi bilmelidir. Kanâatkâr olmak yaşamak için gerekli olan zarurî ihtiyaçlar dışındaki bütün nefsî arzu ve hayvanî isteklerden uzak durmaktır. Gönül gözünün açık olmasını isteyen kişi de kanâat etmelidir. Çünkü gönül gözünün sürmesi sabır ve kanâattir:

Gel *ḳanāʿat* it açılsun çeşm-i dil
Sürmesi ṣabr u *ḳanāʿat*dur ki bil (989)

3.27. Tevhîd ve Vahdet-i Vücûd

Tevhîd, Arapça birlik ve birleştirmek anlamında bir kelimedir. Tasavvufî açıdan tevhîd; Allâh'ın varlığını, birliğini, dengi ve ortağı bulunmadığını tasdik ederek O'nun zâtını, aklın tasavvurundan ve zihnin tahayyülünden tecrit etmektir. Tevhîd üç şekildedir. Birincisi, Allâh'ın kendisinin bir ve eşsiz olduğunu bilmesi olan *Hakk'ın Hakk için tevhîdi*; ikincisi, Allâh'ın bir ve eşsiz olduğunu insanlara bildirmesi şeklindeki *Hakk'ın halk için tevhîdi* ve üçüncüsü, insanların Allâh'ın bir ve eşsiz olduğunu dile getirmeleri olan *halkın Hakk'ı tevhîdi*dir. Bunlardan en önemlisi *Hakk'ın Hakk için olan tevhîdi*dir ki bu anlatılamaz; buna *tevhîd-i mücerret* denir. Bunu dille anlatmaya kalkışan *mülhit* olur. Sûfî, bir görme ve bir bilme halindeki kişidir; sadece Bir'i bilir ve O'ndan başkasını unutur. Tevhîd, *kusûdî tevhîd* ve *şuhûdî tevhîd* olmak üzere ikiye ayrılır. *Kusûdî tevhîd*de kişi Rabb'inin kasd ve irade ettikleri ile aynı şeyi kasdeder. Burada kul, kendi nefsinden fânî; Rabb'inin

iradesinde bâkîdir. *Şuhûdî tevhîd*de ise vecde gelen ve kendinden geçen sâlikin yalnızca Hakk'ı görüp ve mâsivâyı görmemesidir. Lâkin kendilerine geldiklerinde mâsivâyı kabul ederler. Bu nedenle bu tevhîde vicdanî ve zevkî tevhîd de denilmektedir. Bu da kendi arasında üçe ayrılır. Bunlar, Hakk'ın fiilleriyle sâlike tecellîsinde sâlikin bütün fiilleri Allâh'tan görmesi; Hakk'ın sıfatlarıyla sâlike tecellîsinde sâlikin bütün sıfatları görmeyip Allâh'ın sıfatlarını görmesi ve Hakk'ın zatıyla sâlike tecellî edişinde sâlikin eşyanın zâtını değil yalnızca mevcut olarak Allâh'ı görmesidir. Vahdet-i vücûd ehlinin tevhîd anlayışı bu şekilde olandır[296].

Beyitlerde ifâde edildiğine göre *Vahdet-nâme*, şâirin daha önce kaleme aldığı *Aşk-nâme* mesnevîsini tamamladıktan sonra yazmak istediği tevhîd içerikli bir eserdir (62). Tevhîd ilmi tasavvuf ehlinden olsun ya da hâl ehlinden olsun herkes için helâl olan bir ilimdir (134). Bu ilim evliyânın ilmidir ve bunun sırlarına hevâ ehli olanlar ulaşamaz (137). Nakil ilmiyle uğraşan hocalar akıl ile tevhîd gerçeğini idrâk edemezler (138). Gerçi tevhîd güneş gibi apaçık ortadadır. Ne var ki akıl bunun önüne geçmekte ve onu perdelemektedir (139). Allâh'ın tevhîdinin kokusundan nasipsiz olan tevhîdin ne manâya geldiğini bilemez:

*Bū-yı tevḥīd-i Ḫudā*dan behre-ver
Olmayan bilmez nedür bu gūş-ı ḫar (775)

Vücûdun birliği, varlıkların bir ve tek olduğu kanaati, varlıkları bir bilme düşüncesi ve bu bağlamda, varlıkların tek olduğuna ve her şeyin tek olan Allâh'ın değişik tecellîleri ve görünüşleri olduğuna inanma temeline dayanan tasavvufî anlayışa vahdet-i vücûd denilmektedir[297]. Batı kaynaklı bir fikir akımı olan panteizm

---

296 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 353.; Tevhîd hakkında geniş bilgi için bk. Zafer Erginli ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 1102-1126.

297 Vahdet-i vücûd hakkında bk. Câvid Sunar, **Vahdet-i Vücûd-Vahdet-i Şuhûd Meselesi**, Ankara 1960.; Ebu'l-Ala Afîfî, **Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi**, (çev. Mehmet Dağ), Ankara 1975.; İ. Fenni Ertuğrul, **Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddîn-i Arabî**, (haz. Mustafa Kara), İnsan Yay., İstanbul 1991; Ali İpek, **Vahdet-i Vücud**, Timaş Yay. İstanbul 1992; Mustafa Aşkar, **Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı**, Ankara 1993; Ömer Ferit Kam, **Vahdet-i Vücûd**, (sad. Ethem Cebecioğlu) Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1994; Ahmet Avni Konuk,

vahdet-i vücûda yakın bir düşüncedir. Ancak panteizm, âlemde mevcut olan her şeyin Tanrı olduğu görüşünü öne çıkarmaktadır. Hâlbuki vahdet-i vücûd, âlemde gerçek varlık olarak sadece Allâh'ı kabul etmek ve diğer varlıkların varlığını O'na nisbetle gölge ya da hayallerden ibâret görmektir[298]. Altı çizilmesi gere en önemli özellik bu olmakla birlikte panteizm ile vahdet-i vücûd arasında pek çok farklı ve ortak nokta vardır[299].

Tasavvuf düşüncesinin temel taşlarından biri olan vahdet-i vücûd anlayışı hemen hemen bütün mutasavvıf şâirlerde hâkim bir düşüncedir. Vahdet-i vücûdda, sâlik, gerçek varlığın bir tane olduğunu, bunun da Allâh'ın varlığından ibâret olduğunu ve Hakk ile O'nun tecellîlerinden başka hiçbir şeyin hakiki bir varlığı olmadığını bildiğinden birlik bilgide mütalaa edilir. Ancak bu bilgiye vahdet-i vücûd ehli, nazarî olarak değil yaşayarak ve manevî tecrübeyle ulaşır. Vahdet ehli için önemli olan *varlığın bir oluşu* meselesidir. Vahdet-i şuhûdda ise sâlikin bir şeyi görmesi geçicidir ve birlik manevî tecrübe ile elde edilen bilgide değil görmededir[300]. Bu nedenle vahdet-i vücûd ile vahdet-i şuhûd arasında bazı benzerlikler ve pek çok farklılıklar bulunmaktadır[301]. "La mevcûde illâ hû" cümlesiyle özetlenen vahdet-i vücûd düşüncesinin tanınması ve yaygınlık kazanmasında **İbn Arabî**'nin *Fusûsu'l-hikem*'i ve **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'si en önemi etkiye sahip eserlerdendir[302].

Vahdet-i vücûd telakkîsi, **Aşkî Mustafa Efendi** tarafından da benimsenen bir düşüncedir. Ona göre, yerle gök arasıdaki her şey Allâh'tan zuhûr etmiştir (3, 4). Ezelde halkı halk eden de O'dur (29). İyi ve kötü, güzel ve çirkin, doğru ve yanlış

Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi, (haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın), MÜİFV Yay., İstanbul 1999, c. I, 29-62.

298 Bu konuda bk. Hüsamettin Erdem, **Panteizm ve Vahdet-i Vücud Mukayesesi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

299 Bu konuda bk. Selçuk Eraydın, **a.g.e**., s. 246-252.

300 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 364.

301 Vahdet-i vücûd ile vahdet-i şuhûd arasındaki benzer ve farklı noktalar için bk. Zafer Erginli ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 1151-1164.

302 Vahdet-i vücûd hakkında ayrıca bk. Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul 1999, s. 317-346.

vb. bütün zıtlıkları yaratan da Allâh'tır (795, 796, 797). Bu düşünceyle hareket eden şâir iki dünyada her ne varsa kişinin varlığında gizli ve aşikar olduğunu söyler:

Her ne *mevcūd* ise gerçi du cihān
Sende *mevcūd* āş-kār u ger nihān (799)

Bu sebepledir ki gerçek mürşidler, vacibul'l vücûd olan Hakk'ın denizine batmış kişilerdir. Varlıklarından sıyrılıp gerçek varlığın içine girdiklerinden dolayı da bütün âlem onlara secde eder (407). Bu yükseliş 'ev ednâ' makâmıdır. Bu makâmdakiler dünya bedeninden ayrılmışlar ve Hakk'ın zâtında yok olmuşlardır (685). İşte bu makâmda ikilik olmaz. Onların bütün hareketleri Hakk'ın varlığı ile birliktedir (686). Bütün mesâfeler aradan kalktığı için de vahye muhatap olan ile cevap veren Hakk'ın kendisidir (687). Bu makâma ulaşmış olanlar Allâh'tan başka bir varlık olmadığın bilincine varırlar:

Bu maḳāma vāṣılī̄n āgāhdur
Şān-ı *lā-mevcūde illa'llāh*dur (688)

Varlık beşiğinde varlıkların sebebi Hz. Peygamberdir (877). Allâh'ın velî kulları da vahdet-i vücûdda tek vücûd hâlindedirler. Onlara secdenin sırları açılmıştır (1045). Tasavvufa meyleden kişi de varlığını âleme faydalı kılmalıdır (792). Çünkü insanın varlığında iyi ile kötü bir aradadır (848, 1050, 1051). Kişi, Rabb'inden dertle dolu bir varlık istemelidir ki gerçek varlık sonsuza kadar onunla birlikte olabilirsin (948). Ancak yine de bu varlık gerçek varlık değil sadece onun benzeridir (949). Mutlak varlık olan Allâh bu sonsuz âlemi insanın vücûduna sıkıştırmıştır:

Ey birāder bī-nihāyet ʿālemi
Derc ḳılmış bu *vücūd-ı ādemi* (1047)

3.28. Vahdet ve Kesret

Tevhîd anlayışı içinde kesret-vahdet meselesi önemli bir yere sahiptir. Vahdet-i vücûd düşüncesini başka bir dille ifâde eden kesrette vahdet anlayışı çoklukta birlik anlamını taşır.

Kesret[303], bir olan Allâh'ın isim ve sıfatları ile tecellî edip çokluk halinde görülmesidir. Bu çokluğun hakiki bir varlığı olmadığını kavrayıp var olarak yalnızca Allâh'ı görmek ise vahdet ile ifâde edilir. İlâhî isimlerdeki çokluk ve maddî varlıkların çokluğu kesretin iki çeşidini oluşturur. Aslında bu iki kesret de var olanın sadece Allâh olması dolayısı ile aslında yoktur. Çokluk yalnızca görüntüdedir. Hakikatte sadece birlik vardır. *Vahdette kesret* ve *kesrette vahdet* ise birlikte çokluk, çoklukta birlik şeklinde açıklanır. Vahdet ehline göre vahdet gerçek olandır ve kesret hayaldir. Bir olan varlığın çok görünmesi bir görünüş meselesi olmaktan öteye geçmez. Bu nedenledir ki gerçek sûfî kesrette vahdeti görendir[304]. Bu itibarla âlemdeki bütün varlıklar bir olan varlığın zuhûr ve tecellîleridir. Âlem sadece bir olan varlığın yansımalarından oluşmaktadır. Bu yansımalar kesreti ifade ederken Hakk'ın dışındaki varlıklar olmaları ile de mâsivâyı temsil etmektedirler. Bir gün fâni olacakları için de değerleri yoktur. Hâlbuki *Bir* olan varlık bâkidir ve yok olmayacaktır.

Aşkî'nin beyitlerinde vahdet ve kesret mefhumları bazı yerlerde bir arada işlenmektedir. Ancak vahdet, konusu itibariyle *Vahdet-nâme*'de üzerinde en çok durulan konulardan biridir.

Beyitlerde vahdet mefhumu: *âs-mân-ı vahdet* (392), *bâb-ı vahdet* (148, 391), *bâde-i vahdet* (126), *bâğ-ı vahdet* (126, 129, 558), *bahr-ı vahdet* (344, 362, 432, 813, 874, 960), *deryâ-yı vahdet* (556, 566), *gark-ı vahdet* (916), *kâf-ı vahdet* (447) *lâyık-ı vahdet* (824), *lokma-i vahdet* (146), *makâm-ı vahdet* (255), *mâni-i vahdet* (258), *mekteb-i vahdet* (68), *meyhâne-i vahdet* (70), *mülk-i vahdet* (554, *nahl-ı vahdet* (136), *nâme-i vahdet* (63, 76,), *nûr-ı vahdet* (580, 941), *Pâd-şâh-ı vahdet* (859), *râh-ı vahdet* (357, 380), *sâgar-ı vahdet-şarâb* (91), 868), *semt-i vahdet* (360), *sırr-ı vahdet* (198, 999), *taht-ı vahdet* (344), *vâdi-i vahdet* (52), *vahdet* (72, 265, 778, 782, 823, 860, 1014,1045.), *vahdet-i zât* (697), *Vahdet-nâme* (77, 1097), *verd-i vahdet* (557) ve *zât-ı vahdet* (244, 256, 1013) kelime, sıfat, terkip ve deyimleriyle zikredilmektedir.

---

303 Kesret hakkında bk. Ali Durusoy, "*Kesret*", **DİA**, Ankara 2002, c. XXV, ss. 310-311.

304 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 210, 365.

Beyitlerde, eserin vahdet konusunu işlediğine dair dört beyte rastlamaktayız (63, 76, 77, 1097). Vahdet kavramının işlendiği beyitlerde ise vahdet mefhumu en çok denize benzetilmiştir. Örneğin Hz. Peygamber'in ashâbının gönülleri vahdet denizine benzetilmiş ve onların makâmının vahdet makâmı olduğuna değinilmiştir (344). Şâir, söylediklerinin de vahdet denizinden olduğuna işaret eder (362). Vahdet denizinde boğulmak isteyen kişi bu sese kulak vermelidir (432). Kişi, vahdet deryâsına balık gibi battıkça bu derin deniz o kişiye yakınlaşır (556). Herkesin bildiği üzere Mevlânâ da bu vahdet denizine yüzen bir balık gibidir (566). Allâh'ı bilen, vahdet denizi kavuşur (813). Hz. Peygamber de vahdet denizini temsil etmektedir (874). Marifet denizinde derinleşen kişi ise vahdet denizinde ve hakîkatte boğulmuş olandır:

Maʿrifet baḥrında olmışsa ʿamīḳ
*Baḥr-ı vaḥdet*de ḥaḳīḳatde ġarīḳ (960)

Vahdet bir sırdır. Bu sırrın künhüne varanlar ise âşıklardır (198). Cân açıldığında dil vahdet sırrını söylemeye başlar (999). Vahdet nûrdur. Velîler vahdet nûru ile aydınlanmış kimselerdir (580). Kişi de gönül mumunu vahdet nûru ile yakmalı ve vahdet mektebinden ders almalıdır (941). Vahdet aynı zamanda bir bahçeye benzer. Bu bahçe seçkin âşıkların mekânıdır. Onlar orada vahdet şarabından içerler (126). Bu bahçe bülbüllerin yurdudur. Oraya fâreler giremez (129). Öyleyse kişi vahdet bâğının bülbüllerinden olmalıdır (558). Allâh vahdet ülkesini yaratmıştır (554). Kişi de bu vahdet ülkesinin şâhı olmaya çalışmalıdır (868). Bunun için de vahdet yolunda aşk rehber edilmelidir (357). Vahdet yolunda aşkı talep edip cândan geçilmeli ve edeble hakaret edilmelidir (380). Çünkü vahdetin kapısı edebdir. Bu kapıdan girmek isteyen bu kapıyı edeble çalmalıdır:

*Vaḥdetuñ bābı edeb*dür didi Ḥaḳḳ
Girmek isterseñ *edeb*le eyle daḳḳ (391)

Vahdetin zâtı ise Allâh'tır (244). Vahdete akılla ulaşılmaz. Vahdet anka kuşu gibi yükseklerdedir (256). Beşerin idrakiyle vahdet-i zâtın anlaşılması zordur (697). **Aşkî** de vahdeti açıklamakta kendisini kudretsiz görmektedir (72). Vahdetin aksamının çok olduğunu belirtse de (265). eserinin her beytinin vahdet şarabının

sarhoşluğuyla söylendiğini dile getirir (91). Kalb keşkülünü uzatan herkese de vahdet lokması sunmaktadır (146, 360). Ancak önemli olan vahdet pâdişahının (Allâh'ın) dergahına yüz sürmektir (859). Vahdet makamına ulaşan kişinin hâli ise dile gelmez bir manâdır (260). Vahdetin güzelliği Allâh'ın güzelliğindedir (1013). Vahdet balından yemek isteyen kişi kendi özünden ve âlemden kurtulmalıdır (136). Vahdete layık olmanın yolu ilâhî şarabı içmekle mümkündür (824).Allâh'ın veli kulları bu şekilde vahdette tek vücûd olmuşlardır (1045). Kişi de vahdet göğünde uçmak istiyorsa edebden kanatları olmalıdır (392). Akıl bunu idrak edemiyorsa vahdet dağında uçan anka kuşunu örnek almalıdır (447). Ney'in kamışlıktan koparıldığından dolayı inlediği gibi insan da vahdetten ayrılışından dolayı inlemeli ve vahdet gülünün üzerine gözyaşını şebnem gibi düşürmelidir:

Ayrılıḳdan ney teki gel nāle it
Verd-i vaḥdet üzre eşki jāle it (557)

*Vahdet-nâme'*de kesret mefhumu ise, "*kesret"* (258, 712, 716, 778, 916) kelimesi ve "*asl-ı kesret*" (782) terkibiyle kullanılmaktadır. Kesret mefhumunun kullanıldığı beyitlerde vahdet de zikredilmekte ve zaman zaman karşılaştırma yapılarak iki kavramın ifâde ettiği açıklanmaya çalışılmaktadır. Şâire göre akıl ve düşünce vahdeti engellemektedir. Bu durum da kesreti ifâde etmektedir:

ʿAḳl u fikruñ *māniʿ-i vaḥdet*dürür
Ḥadd-i ẕātında o bir *kes̱ret*dürür (258)

Aşkî, *kâbe kavseyn* makâmının kesret makâmı olduğunu söyler (712). Bu makâmda kesrete sebep olan iki kavs (yay) arası vardır (713). Bunun bir üst makâmı ise *ev ednâ*dır. Kişi, ne kadar kesret olursa olsun hem gözlemleyen hem de keşfeden kâmil insan olmalıdır (716). Vahdeti terk edip kesrete dalmamalıdır (916). Çünkü kul, görünüşte kesrette ve manâda olsa bile dâimâ vahdette ve Allâh iledir (778). Kesretin aslı gördüğümüz sûretlerdir. Oysa gerçekte kesret yoktur ve her şey vahdeti temsil eder:

Aṣl-ı kes̱ret gördigüñ ṣūretdurur
Yoḳsa *kes̱ret* yoḳ ḳamū *vaḥdet*durur (782)

3.29. Zâhir ve Bâtın

Zâhir, dış dışa ait, ortaya çıkan, bir şeyin görünen tarafı gibi anlamındadır. Bâtın ise, zâhirin zıttı olup iç, öz, gizli, sır olan anlamını taşır. Bu iki kelime Allâh'ın sıfatlarındandır[305] ve zâhir, bâtının aynası konumundadır. Allâh ez-Zâhir ismiyle hikmet, kudret ve sıfatlarıyla görünür ve zuhur eder. Ancak bu âleme göre zâtı itibariyle el-Bâtın'dır. Görülen âleme de zâhir denir.

Tasavvuf ehli şerîatın iç yüzünü bilmelerinden dolayı kendilerini bâtın ehli sayarlar. Sadece namaz, oruç, zekat gibi emellerle ilgilenen, şerîatın iç yüzüyle ilgilenmeyen kişileri ise zâhir ehli görürler. Bâtın ehli ilâhi sırlara eren, görünürdeki eşya ve olayların ardındaki gerçekleri ve sebepleri keşfeden, kalb gözüyle görebilendir. Bunun için de Allâh'a teslim olmak gerekir. Tasavvufta zâhir şeriatı, bâtın ise tarikatı ifade eder[306].

Zâhir ve bâtın kavramları *Vahdet-nâme*'de daha çok birlikte ve birbirleriyle karşılaştırma yapılarak kullanılmışlardır. Ancak "ortaya çıkan" anlamıyla zâhir kelimesinin pek çok beyitte müstakil bir kelime olarak da kullanıldığına şahit olmaktayız. **Aşkî**, bâtın kavramından çok zâhir kavramı üzerinde durur ve *ehl-i zâhir*'in özelliklerinden bahseder. Şeriatın iç yüzüyle ilgisi olmayan zâhir ehlini eşeğe benzeten **Aşkî**, onların, eserini kavrayamayacaklarını vurgular (24). Allâh'ın yolunda aşksız gidilemeyeceğini ancak zâhir ehlinin bundan ders almadığını söyler (35). Nitekim onlar gece gündüz siyasetle uğraşmakta (388) ve ilmi, geçimlerini sağlamak için tahsil etmektedirler (900). Allâh dostları ise zâhir ehline benzemez. Onlar, Hakk'ın ilminden vasıtasız bir şekilde nasiplenenlerdir:

Ehl-i *ẓāhir* gibi olmaz ehl-i Ḥaḳḳ
Aldılar bī-vāsıṭa Ḥaḳdan sebaḳ (887)

Gerçek âşığın nezdinde zâhir ile bâtın birdir (160). Çünkü şeriatın mihenk taşında zâhir ile bâtın aynıdır. Bu nedenle kişi içini de dışını da edebe göre

---

305 Bk. Hadîd (57), 3.; Zâhir ve Bâtın sıfatları hakkında bk. İbn Kayyim el-Cevziyye ve diğerleri, **El-Esmâü'l-Hüsnâ Allâh'ın Güzel İsimleri**, s. 36-40.

306 Bk. Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 90, 718; Zafer Erginli ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 1241-1244.

düzenlemelidir (390) Kişinin özünü perdeleyen sûret aradan çekilecek olsa içteki öz güneş gibi ortaya çıkar (462). Şeyhin postu da böyledir. Posta bakıp kalan, şeyhinin ağzından çıkan sözlerin tesirinde kalmaz (521). Kişi hem zâhir hem de bâtınla donatılmış olmalıdır (794). Zâhir ehli olan namaz, zikir ve tesbihle meşgul olmaktayken bâtın ehli olan heveslerinden hırslarından arınmıştır (961). Bâtın ehli olanların ruhu Allâh'ın lütfuyla doludur (994). Ancak bâtın ehli olan dış görünüş olarak yoksuldur. Bu nedenle de Mevlevî olmalıdır:

Bir gedādur ṣūreten *bāṭın* eri
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī (1077)

3.30. Âlem Cihân Dünya

Arapça bir kelime olan âlem[307], kâinat, güneş sistemi ve çevresindeki gezegenler, cihan, dünya, bütün varlıklar, yaratılmışlar, halk, cemâat ve cemiyet, çevre gibi anlamlara gelir. Âlem kelimesi bilmek mastarından türemiş olduğundan dolayı Allâh'ın isimler ve sıfatlar bakımından bilinmesi anlamına gelir ki tasavvufta Allâh'tan başka her şey âlemdir ve âlemi bilmek Allâh'ı bilmek olur[308].

Kur'ân-ı Kerîm "*Âlemlerin Rabbi olan Allâh'a hamdolsun*"[309] ayeti ile başlar. Âlemin yaratılış nedeni **Hz. Muhammed**'dir[310]. Bu sebeple o *Fahr-i Âlem,* yani âlemin övüncüdür. Âlemlerin sayısı hususunda iseçeşitli rivayetler vardır. Ancak Kur'ân'da iki âlem fikri vardır ki bunlardan biri yaşanılan '*dünya'*[311] diğeri ise ölümden sonraki '*ahiret*'tir.

---

307 Âlem hakkında geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, *"Âlem: Tasavvuf"*, **DİA**, İstanbul 1989, c. II, ss. 360-361.

308 Bk. Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 47.

309 Fatiha (1), 2.

310 "Sen olmasaydın, sen olmasaydın eflâkı yaratmazdım" meâlindeki hadis… Bk. Albânî, Muhammed Nâsıruddîn, **Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaîfe ve'l-mevzûa**, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1992, s. 7; Aclûnî, **a.g.e**., c. II, s. 164. Hadis nu.: 2123.

311 Dünya hakkında bk. Süleyman Uludağ, "*Dünya*", **DİA**., İstanbul 1994, c. X, ss. 22-25.

Dünya hayatının bir oyundan ibaret olduğunaişaret eden *Kur'ân-ı Kerîm*'de[312] dünya ile ahiretin karşılaştırılması sonucunda ahiretin üstünlüğü belirtilmiş, bu nedenle de ikisi arasında tercih edilmesi gerekenin ahiret hayatı olduğu vurgulanmış, geçiçi olanın ebedî olana tercih edilemeyeceği buyrulmuştur[313].

Dert ve sıkıntı yurdu olan dünya, edebiyatımızda hem dînî hem de tasavvufî bağlamda ele alınır. Cihan, dünya, arz, kâninat, rû-yı zemîn gibi kelimelerle ifade edilen âlem kelimesiyle pek çok deyim kullanılmış ve mecaz-ı mürsel yoluyla bu kelime insan anlamını kazanmıştır. Yaratılışındaki alçaklık ve kararsızlıkla bu dünyanın gelip geçici bir misafirhane oluşu karşısında öte dünyanın ebedî oluşu her fırsatta ele alınmış ve insanın bu dünyaya meyletmemesi, ebedî olmayan bir mekân için çaba harcanmaması istenmiştir[314].

Vahdet-nâme'de *âlem* kelimesi 37, *dünya* kelimesi 33, *cihan* kelimesi 22, *kâinat* kelimesi 2 ve *rû-yı zemîn* kelimesi 1 kez çeşitli vesilelerle kullanılmıştır. Çoğunlukla kavramların birbirlerinin yerine kullanıldığı görülür. Bu kavramları kullanım sıklığına göre şöylece tasnifleyeb edebiliriz:

Aşkî, âlem kelimesini kullanarak, *Rabbü'l-âlemîn* ifadesiyle 7 ayrı yerde (5, 430, 451, 554, 656, 815, 882) âlemlerin Rabbi yani Allâh'ı; *rahmeten li'l-âlemîn*, *server-i âlem* (300) ve *fahr-i âlem* (866) ifadeleriyle âlemlere rahmet olarak gönderilen **Hz. Muhammed**'i; *dû âlem* (876), *iki âlem* (304, 305, 314, 625, 809) ifadeleriyle dünya ve ahiret hayatını; *âlem-i ukbâ* (788), *âlem-i bâki* (789), o âlem (515) ifadeleriyle ahireti; *bu âlem* (136, 515) ifadesiyle bu dünyayı; *âlem-i manâ* (433) ile Allâh ilmini; *halk-i âlem* (301, 986) ve *cân-ı âlem* (302) ifadeleriyle varlıkların yaratılışını; *sâkinân-ı âlem* (523) ifadesiyle velîleri; *cümle âlem* (163, 880) ve *âlem* (3, 313, 348, 395, 407, 792, 1047) ifadeleri ile kâinatı zikretmiştir.

Ol Ḫudā-yı Ḫālıḳ-ı perverd-gār
*ʿĀlem*i yoḳtan ol itdi cümle var (3)

---

312 Bk. En'am (6), 32; Ankebût (29), 64; Muhammed (47), 36; Hadîd (57), 30.

313 Bu konuda bk. İbrâhim (14), 3; Nâziat (79), 37-39; Nisâ (4), 77; Tevbe (9), 38; Ra'd (13), 26.

314 Bk. İskender Pala, **a.g.e**., s. 24-25.

Âlem kelimesi 609, 760. ve 905. beyitlerde insan anlamıyla da kullanılmıştır. Bu beyitlerin birinde insanın kötü zandan kaçınıp hüsn-i zanda bulunmasına işaret edilmiştir:

Ḥüsn-i ẓann itmek de lāzım *ādem*e
Sū-i ẓann itmek ne lāzım *ʿālem*e (609)

Aşkî, müstakil olarak bu dünya anlamında kullandığı *dünyâ* (205, 216, 463, 513, 514, 516, 742, 786, 830, 899, 987, 1009) kelimesinden başka; *hiss-i dünya* (440, 441, 523) ifadesiyle dünyevî duyguları; *ehl-i dünya* ve *dünya ehli* (204, 441, 787, 927) ifadeleri ile fâni insanları; *iki dünya* (442, 452, 514) diyerek dünya ve ahiret hayatını; *şure dünya* (199), *dünya-yı dûn* (365, 1061), *denî dünya* (788) ve *dünya-yı denî* (1088) ifadeleriyle dünyanın ahirete göre çorak, alçak ve değersiz oluşunu; *dâne-i dünya* (207, 902) ve *mâl-ı dünya* (220) ifadeleriyle dünya malının gelip geçiciliğini; *gâm-ı dünya* (840) ile dünyevî sıkıntıları; *dâm-ı dünya* (1014) ile dünya tuzaklarını kastetmektedir. Genel olarak **Aşkî**'ye göre dünya, gaflet yurdudur:

Ġaflete *dünyā* didi ṣāḥib-kemāl
Yoḳsa *dünyā* olmadı zer sīm u māl (516)

Vahdet-nâme'de zaman zaman müstakil olarak dünya anlamında kullanılan *cihân* (59, 80, 95, 129, 154, 228, 274, 325, 921) kelimesi bazı yerlerde kâinat anlamındaki *âlem* kelimesinin müradifi olarak yer alır (345, 534, 826). **Aşkî,** *dû cihân* (410, 799) ve *iki cihân* (215, 911) ifadeleri ile ahiret ve dünya hayatını; *halk-ı cihân* (55) ile varlıkların yaratılışını; *şâh-ı cihân* (490) ile âlemlerin Rabbini; *kutb-ı cihân* (588) ve *sultân-ı cihân* (890) ifadeleriyle velî kulları; *fahr-ı cihân* (712) ve *ol cihân* (1090) ifadeleri ile Hz. Peygamber'i zikretmektedir:

Nūr-ı feyż-i ʿilmle ḳalbuñ güşād
Eyle ol *iki cihān*da ber murād (911)

Âlem, cihân ve dünya kelimelerinden başka *kâinat* (528, 798) ve *rû-yı zemîn* (451) kelimeleri de âlem kavramının ihtiva ettiği anlamlarda kullanılmışlardır:

Buldı māhī gibi ol deryā-yı ẕāt
Silkdi dāmen ez-ġubār-ı *kāināt* (528)

4. TARİKAT ÇEYİZİ

4.1. Hırka

Hırka Arapça bir kelime olup bez anlamındadır. Tarikat elbiselerinden biridir. Eskiden dervişler, kazancının helâl olduğuna inandıkları kişilerden aldıkları bez parçalarından hırka yaparlardı. Bu hırkaya da yamalı olmasından dolayı murakka denirdi. Hırkalar çeşitli renklerde olabilir. Hırka giymenin, tarîkata girmek gibi bir anlamı vardır. Birine şeyhlik, halîfelik vermek anlamında *"hırka giydirmek"* ifâdesi kullanılır. Bu aynı zamanda tarîkata giriş aşamasında başarılı olmuş mürîde törenle hırka giydirmek ve onu kabul etmek anlamına gelir. Böylelikle bu kişi tarîkatın aslî üyesi olur[315]. Mevlevîlerde iki türü hırka vardır. Biri, sokağa çıkarken giyilen yakasız, kollu, kolları ceket kolundan biraz geniş yukarısı ve aşağısı aynı ende, beli dar olmayan bir üst giyimidir. Öbürü ise, resim hırkası adı verilen ve törenlerde giyilen yakasız; kolları, üstü ve altı aynı ve oldukça geniş bir hırkadır. İkrâr veren dervişe, hizmet müddedi bitip hücreye gireceği vakit ve halîfeye halîfelik verilirken hırka giydirilir[316].

Aşkî, hırka mefhumunu sadece bir beyitte kullanmaktadır. Bu kullanım hırka giydirmek deyimi ile alakalıdır. **Aşkî**, sahte mürşidlerin sözlerinden yakındığı bu beyitte, mürşid olduğunu söyleyenlerin Nakşibendî hocalarının kendilesine halîfelik verdiğini iddia etmelerini eleştirmektedir:

Gāh dir kim ḫˇācegān-ı naḳşbend
Ḫırḳa giydürdi baña ṭaḳdı kemend (48)

4.2. Cübbe

Eski ilmiye sınıfının *biniş* adı verdikleri geniş cübbenin altına giydikleri darca elbiseye cübbe denmektedir. Entariden kısa, kolları da uzun olanına abdestlik denirdi. Sonradan sarıklı hocalarla papazların giydikleri geniş kollu ve geniş bedenli

---

315 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 270; Hırka hakkında ayrıca bk. Ahmet Ayhan, *"Hırka"*, **Keşkül Sûfî Gelenek ve Hayat Dergisi**, İstanbul 2005, S. 3, ss. 98-101.

316 Abdülbâki Gölpınarlı, **Mevlevî Âdâb ve Erkânı**, s. 31.

yakasız üst elbisesine de bu ad verilmiştir. Cübbe çeşitli kumaşlardan yapıldığı gibi değişik renklerde de olabilirdi. Cübbenin altında genellikle dizlere kadar uzanan beyaz gömlek giyilirdi[317].

Vahdet-nâme'de cübbe kavramı da bir kere geçmektedir. Bu beyitten anladığımıza göre mantık ilmiyle uğraşan bazı kimseler cübbe giymek, sarık sarmak ve makam sahibi olmak için dünya ehlinin sözlerine itaat etmektedir:

Cübbe vü destār u manṣıb çün ḳamū
Ehl-i dünyāya iderler ser-fürū (204)

4.3. Destar

Destâr Farsça'da başa giyilen takke, fes ve benzeri şeylerin üzerine sarılan sarığa verilen isimdir. *Cüneydî, payeli, kafesî şeker-âvîz, dolama, hüseynî kafesî, örfî* ve *hüseynî* çeşitleri sarıkların en meşhurlarıdır. Tarîkat şeyhleri daha çok hüseynî sarık sarar. Mevlevîlerde destâr sarmak şeyhlerin ve halifelerin hakkıdır. Şeyh seyyidse yeşil; değilse beyaz destâr sarar. Halifeler ve çelebiler, bakıldığında siyah görünecek kadar koyu mor destâr sararlar. Çelebiler, destârı sikkenin görünmeyeceği şekilde; diğerleriyse sikkenin gözükeceği şekilde sararlar. Mevlevî büyükleri **Mevlânâ**'nın sardığı destârı edebe riayet etmek için sarmamışlar, Cüneydî destâr sarmışlardır. Mevlevîlerin başlarına giydikleri sikke üzerine sarılan sarık hakkında ise *destâr-ı şerîf* tabiri kullanılmaktadır[318].

Edebiyatımızda destar, şâirler tarafından özellikle kenarına çiçek takma âdeti üzerine şiirlere konu edinilmiştir. Destâr saranlara *nessâc* denilmektedir. Destâr hakkında **Osman Nevres**'in *"Destâr-ı Hayâl"* manzumesi meşhurdur[319].

Aşkî, destâr mefhumunu iki beyitte kullanır. Medreselerde mantık ilmiyle meşgul olanların sarıklarına aldanıp dünya ehline itaat ettiğini söyler (204). Sahte

---

317 Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, c. I, s. 311.

318 Abdülbâki Gölpınarlı, **Mevlevî Âdâb ve Erkânı**, İnkıkâp Yay. , İstanbul 2006, s. 25.

319 İskender Pala, **a.g.e**., s. 105.

mürşidlerin ise destâr sarıp halkın karşına mürşidim diye çıkmalarına ve bozgunculuk yapmalarına değinir:

Baʿżılar *destār* ber-ser sikke-zen
Mürşidem deyü iderler pür fiten (50)

4.4. Sikke

Sikke, Arapça'da altın para üzerine basılan nakış, yazı ya da damga anlamına gelir. Tasavvufta ise Mevlevîlerin külahlarına verilen isimdir. Mevlevî külahı, **Mevlânâ** yolunda oluşu ve **Mevlânâ**'ya mensub bulunuşu temsil ettiğinden dolayı bu tâbirle kullanılmaktadır. Sikkenin tepesi başa giyilen kısmına göre pek az incelir. Boyu bir karış üç parmak kadardır. Dövme keçeden yapılır. İç içe geçmiş iki kat bir külahtır. Rengi deve yünü renginde koyu kahverengiye çalar. Daha açık renkte olanları da vardır. Sikkenin üst tarafı keskin bir hâle gelirse buna "*Külâh-ı Seyfî*" denir[320].

Sikke üzerine genellikle sarık sarılır. Sarıksız sikkeye, dal sikke, dal kavuk veya dal fes denilir. Mevlevîlikte üç mertebeli külâh vardır. Birinci mertebe, teberrük ve emânet külâhıdır. Mutfakta çile çıkartanlara ve muhiblere giydirilir. İkinci mertebe, irâdet külâhıdır. Hizmetini tamamlamış dervişler bu külâhı giyer. Üçüncü mertebe hizmet külâhı olup, sülûk tamamlayıp hilâfet alanlara giydirilir[321].

Sikke mefhumu **Aşkî**'nin beyitlerinde iki yerde geçer. Her iki kullanımda sikke-zen yani tarikat külahı kullanan kişi anlamındadır. İlk kullanım bazı kimselerin sikke kullanarak ve üzerine sarık sarıp mürşid diye halkı kandırmaları ile alakalıdır (50). İkinci kullanım ise sikke kullanmak isteyen kişiye çağrı niteliği taşır ve bunun için Mevlevî olmayı işaret eder:

Sikke-zen olmaḳ dilerseñ gel berī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī (1076)

---

320 Abdülbâki Gölpınarlı, **Mevlevî Âdâb ve Erkânı**, İnkıkâp Yay. , İstanbul 2006, s. 52.

321 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 573.

4.5. Tâc

Farsça'da süslü başlık anlamına gelen tâc kelimesi, ser-pûş, külâh, asalet, kudret, ihtişam ve saltanat simgesi olarak başa giyilen süslü ve değerli başlık anlamına gelir. Bir diğer anlamı ise sonsuzluktur. Sonsuz olan ise zâtın mahiyetidir. Tasavufta ise tarîkat şeyhlerinin, rûhânî saltanat ve manevî devlet simgesi olarak giydikleri külâha verilen addır. Her tarîkat şeyhinin, diğerlerinden ayrı ve farklı bir tâcı olduğu gibi tâc giymenin de belli şartları ve usûlü vardır[322]. Tâca bakılarak tâc giyen kişinin hangi tarîkattan olduğu anlaşılırdı. Tâc, dövme yünden yapılırdı. Mevlevîlikte ise tâca sikke adı verilir. Tâcın üst kısmına kubbe, başa geçen kısmına ise lenger denilir. Tâcı tasvir eden, tâc geleneği hakkında rivâyetleriyle bilgi veren, her tarîkatın tâclarını, şekillerini, destârlarını tespit eden nesir ve nazım türü eserlere ise *tâc-nâme* denilmektedir[323].

Aşkî, tâc kavramını *Vahdet-nâme*'de dört yerde kullanmaktadır. Bu beyitlerin birinde **Mevlânâ**'yı aşk padişahlarının başındaki tâca benzetir (71). Başka bir beyitte ise arşı bir tâca benzetir ve evliyâ ve enbiyânın bu tâca muhtaç olduğunu söyler (308). *"Sen olmasaydın, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım*"[324] mealindeki hadisi de Hz. Peygamber'in tâcına benzetir (396). Hz. Peygamber'in baştan başa dünya ve ahiretin incili tâcı olduğunu söyler:

Ḳurretü'l-ʿayn-ı heme ins ü beşer
Dürretü't-*tāc*-ı du ʿālem ser-be-ser (876)

4.6. Post

Farsça'da hayvan derisi demek olan post, genellikle koyun derisinden yapılan minder veya seccade olarak kullanılan sergi demektir. Tasavvufî bir kavram olarak,

---

322 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**., s. 335.

323 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 620; Tarikatlarda kullanılan taçlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yahyâ b. Sâlih el-İslâmbolî, **Tarikat Kıyafetleri**, (haz. M. Serhan Tayşi, Mustafa Aşkar), Sufi Kitap Yay., İstanbul 2006, s. 15-98.; Nurhan Atasoy, **Derviş Çeyizi**, TC Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 2000, s. 155-213.

324 Aclûnî, **a.g.e.,** c. II, s. 164, Hadis nu.: 2123.

tekkelerde belli bir makamı ifâde etmek için post kelimesi kullanılır. Mevlevîlerde kırmızı post Sultan Veled makamını, beyaz post ise ateşbaz veli makamını temsil eder[325]. Tarîkatlarda dede ve şeyh, post sahibidir. Matbahtaki post, irâdeyi mürşide teslim makamına işaret sayılır. Şeyhin postunun kırmızıya boyanmasının sebebi koyu kırmızı rengin zuhur ve tecelli rengi olmasındandır. Posta oturan ve makam sahibi olan şeyhe ise post-nişîn denilmektedir[326]. *"Tarikat ehlinin posta oturması, irşâda memur olduğuna işaret eder. Seccâdeye oturmak şeyhlik makamının alâmetidir. Posta oturmak mürşidlik makamının alâmetidir"* [327].

Aşkî, hem *post* hem de *post-nişîn* kavramlarını kullanır. Sahte mürşidlerin posta oturarak mürşidlik yaptıklarını ve halkı saptırdıklarına değinir (53). Bu sahte post-nişînler, rızık endişesi ile riyâkârca zikir yapmakta ve halkı kandırmaktadırlar (470). Oysa gerçek tâlib bunlara kanmaz. Manâ öz; post ise sûrettir. Öyleyse tasavvufta ilerlemek isteyen kişi zâhir olan posta değil bâtın olan öze bakmalıdır:

Lübb-i maʿnā bāṭınuñ ṣūret çü *post*
*Post*a baḳma maġza baḳ maḳṣūd dost (521)

4.7. Asâ

Değnek, baston, sopa, çomak gibi anlamları bulunan asâ, değişik amaçlarla kullanılan bir araçtır[328]. **Hz. Mûsâ**'ya mucize olarak bir asâ verilmişti ve bu asâ Mısır sihirbazlarının sihirlerini yutan bir yılan haline dönüşmüştü[329]. Hz. Peygamber de asâ taşır, sahrada namaz kılacağı sırada bunu sütre olarak kullanırdı. Bu nedenle tarikât şeyhlerinin ve bazı Müslümanların beraberlerinde asâ bulundurmaları bir gelenek olmuştur. Bazı tarîkatlarda postnişin olan şeyh, halîfesine emanet olarak bir

---

325 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 283.

326 Abdülbâki Gölpınarlı, **Mevlevî Âdâb ve Erkânı**, İnkıkâp Yay. , İstanbul 2006, s. 48-49.

327 Yahyâ b. Sâlih el-İslâmbolî, **Tarikat Kıyafetleri**, (haz. M. Serhan Tayşi, Mustafa Aşkar), Sufi Kitap Yay., İstanbul 2006, s. 209.

328 Asâ hakkında ayrıca bk. Ahmet Ayhan, *"Asa"*, **Keşkül Sûfî Gelenek ve Hayat Dergisi**, İstanbul 2005, S. 4, ss. 100-102.

329 Bakara (2), 57; Tâhâ (20), 18; Neml (27), 10; Kasas (28), 31.

asâ verirdi[330]. Asâya *muin* ve *müttekâ* da denilmektedir. Asâ hem silah hem de çeşitli ihtiyaçları giderme aracı olarak kullanılırdı. Sûfîlere benzemek için bazı kimseler riyâkârlık yapıp asâ taşırdı. Yesevîlikte tarîkat asâsı **Hızır**'dan intikal etmiştir[331]. Edebiyatımızda bir denge unsuru oluşu ve uzunluğu dolayısıyla işlenir. Aşk sarhoşu olan âşık için içki kadehi bir asâ olur. Yılan olması dolayısıyla da sevgilinin saçına benzetilir. Sihir, yılan, saç, **Mûsâ**, derviş ve hırka kelimeleriyle birlikte kullanılır[332].

Aşkî, üç beyitte değnek, sopa anlamlarıyla "*asâ, müttekâ* ve *çevgân*" kelimelerini kullanmaktadır. Genel olarak bu kavramlarla ifâde edilmek istenen tasavvuf yolunun önderleridir. **Aşkî,** müttekâ kelimesini kullandığı beyitte kendini Allâh'ın sopasına benzetmektedir (127). Bir başka beyitte ise Allâh'ın elinde aşk sopası olmayı arzu eder. Burada kullandığı ifâde "*çevgân-ı ışk"*tır (1015). Asâ kelimesini kullandığı beyitte de asâyı tasavvuf önderine benzetir. Gözleri görmeyenin aydınlık günde bile yolunu bulamayacağını ve o kimseler için asânın yol gösterici olacağını söyler:

Rūz-ı rūşende rehi̇̄ görmez ʿamā
Elde istidlāl olmışdur *ʿaṣā* (818)

4.8. Keşkül

Taşımak anlamına gelen farsça "keş", "keşiden" ile omuz anlamına gelen "kul" kelimelerinden oluşup omuzda taşınan anlamına gelen keşkül, *"eşsiz şekliyle dünyanın "deniz Hindistan cevizi" veya "çifte ceviz" olarak bilinen en büyük tohumudur"*[333]. Tasavvufi bir kavram olarak keşkül, Hindistan cevizinden, abanoz ağacından ya da bakır, tunç, gümüş gibi madenlerden yapılan; ayet, hadis, şiir ve sözlerle ya da çiçek, minyatür vb. motiflerle süslenen; çeşitli tarikat mensupları ve

---

330 Ethem Cebecioğlu, **a.g.e.,** s. 62.

331 Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 47.

332 İskender Pala, **a.g.e**., s. 37.

333 Jasmina Çolakoğlu, Ömer Çolakaoğlu, "*Keşkül-i Fukara*", **Keşkül Sûfî Gelenek ve Hayat Dergisi**, İstanbul 2004, S. 1, s. 5.

derviş kıyafetli gezici dilencilerin bir zincirle boyunlarına ya da bellerine astıkları; ilahi, na't, mersiye vb. okuyarak ve "*şey'en lillâh*"[334] diyerek halka uzattıkları fukara çanağıdır. Dervişler, halktan topladıkları yiyecek, içecek, para vb. erzakları tekkeye döndüklerinde aşhâneye boşaltır ve geçimlerini sağlamış olurlardı. Keşkül ile dolaşmaya "*selmane çıkmak*"[335] denirdi. Keşküller büyüklüklerine göre bahr, genc ve güldan yani deniz, hazine ve çiçeklik olarak üç kısma ayrılırdı. Yiyecek toplamak, yemek yemek, cenaze merasimlerinde su dağıtmak, kuyudan su çekmek, , yıkanmak vb. birçok işlevi olan keşküller, dervişlerin yanlarına çeyiz olarak aldıkları ve içinden yenilen şeyin on misli bereketli olduğuna inandıkları tasavvufî bir eşya olarak edebiyatımızda kullanılan bir kavram olmuştur[336].

Aşkî'nin beyitlerinde sekiz yerde geçen keşkül genellikle kalb kavramı ile birlikte geçmektedir. Kalbi, keşküle; *Vahdet-nâme*'nin her beytini bu keşküle atılan bir lokmaya benzetir. Kalbini açan ve Allâh'a ulaşmayı dileyenin keşkülüne vahdet lokması atacağını söyler (146). Öyle ki kalbin nurlu keşkülünü **Aşkî**'ye uzatan kişinin nasibi büyüktür. Bu lokma şîr-i Yezdân lokmasıdır (231). Bu yolda dilenenler sadece tâlibler değildir. Aşkî de, kalb keşkülünün Hz. Peygamber'in risalet lokmasıyla aydınlanmasını (298) ve Allâh'ın feyziyle dolmasını dilemektedir:

Keşkül-i ḳalbim tehī red itme sen
Feyż-i cūduñdan nola ey Ẕü'l-minen (756)

Keşkül iki beyitte felek (gerdûn) kavramıyla birlikte kullanılmıştır. Bu beyitlerin birinde şâir, kendini örneklemektedir. Varlık kuşunun (murg-ı tabʿ) vahdet semti üzerinde uçmakta olduğunu ve feleğin keşkülüne lokmalar saçtığını dile getirmektedir (360). İkinci kullanımda ise tâlib için öğütte bulunmakta ve feleği keşkül bilip manâ âlemiyle doldurmasını dilemektedir (433). Tâlib bununla da

---

334 Allah rızası için anlamında bir dua. Dervişler isteklerini böyle söyleyerek ifade ederlerdi. Bu konuda bk. İnsan (76), 8-9.

335 Bu konuda bk. Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, c. III, s. 162.

336 Keşkül hakkında bk. Jasmina Çolakoğlu, Ömer Çolakaoğlu, *"Keşkül-i Fukara",* ss. 5-7; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e**., c. II, s. 251; Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 211; İskender Pala, **a.g.e**, s. 238.

yetinmemelidir. Göz kadehini gözyaşı şarabıyla doldurduktan sonra oradan damla damla dökerek keşkülünü doldurmalıdır (560). Bu, tasavvufta ilerleyen kişinin gözyaşı dökmesi gerektiğini ifâde etmesi; keşkülün sadece maddî anlamının ötesinde manevî bir anlamının da olması açısından önemlidir. Keşkül kelimesinin kullanıldığı bir diğer beyit ise *Vahdet-nâme*'nin son beyitlerindedir. Eserini on sekiz ayrı bölüm olarak yazmayı planlayan **Aşkî**, dokuz lokma ile keşkülünü doldurduğunu söylemektedir. Bu beyitte kanaat ve bereket kavramlarına gönderme vardır:

On sekiz loḳma idi gerçi murād
Doḳuziyle ṭoldı *keşkül* ḳıl mezād (1094)

İKİNCİ BÖLÜM

TENKİTLİ METİN

A. NÜSHALARIN TAVSİFİ VE METİNDE İZLENEN YÖNTEM

I. VAHDET-NÂME NÜSHALARININ TAVSİFİ

Yıllar önce kaleme alınan, gerek aynı müellif ve müstensih gerekse farklı müstensihler tarafından pek çok kere çoğaltılan bir eser üzerinde çalışacak olanlar öncelikle sağlam bir metin oluşturmak zorundadır. Doğru bir metin elde etmenin yolu ise, müellifin kaleminden çıkmış olan nüshaya en yakın metni oluşturmak için eserin bütün nüshalarına ulaşıp, ilmî ölçütlere en uygun olan üzerinden hareketle nüshalar arası inceleme ve karşılaştırma yaparak eksikleri ve fazlalıkları ile en doğru metni oluşturmaya çalışmaktır.

Araştırmalarımız neticesinde **Kilisli Aşkî Mustafa Efendi**'nin *Vahdet-nâme* mesnevîsinin sadece üç yazma nüshasına ulaşabildik. Ancak bu nüshaların hiçbirinde müellif nüshası olduğuna dair bir bilgi yoktur. *Vahdet-nâme*, müstakil bir eser olmayıp **Aşkî**'nin külliyatı içinde yer alan bir eserdir.

Vahdet-nâme'nin üç nüshasından ikisi; biri, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi'nde, diğeri ise Yapı Kredi Semet Çifter Araştırma Kütüphanesi'nde yer alan *Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif* adıyla kayıtlı külliyatlar içindedir. Üçüncü nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü'nde *Dîvân-ı Fevâidu'l-Uşşâk* adıyla kayıtlı külliyat içinde yer almaktadır.

Nüshalar arasındaki bazı farklılıklar, külliyatların farklı müstensihler tarafından intinsah edildiğini düşündürse de nüshalarda müstensih olarak **Mehmed Salih Efendi**'nin adı geçmektedir. *Vahdet-nâme* nüshaların ayrıntılı tanıtımını şu şekilde yapmak mümkündür:

1. TA Nüshası:

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi, yer nu.: 9.

Yer Aldığı Eser **:** *Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif*

İstinsah Tarihi **:** H. 18 Recep 1274 / M. 4 Mart 1858

Müstensih **: Mehmed Salih Efendi**

Yaprak **:**8^{b}-41^{a} (toplam 258 yaprak)

Eser Ölçüleri **:** 250x170 (200x105) mm.

Satır Sayısı **:** 17

Hat **:** Tâlik

Kâğıt : Âharlı kâğıt

Cilt **:** Orijinal ciltsiz. Siyah renk cilt bezli karton cilt.

Beyit sayısı **:** 1094

2. YK Nüshası:

Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, yer nu.: 662.

Yer Aldığı Eser **:** *Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif*

İstinsah Tarihi **:** H. 1275 / M. 1858-1859

Müstensih **: Mehmed Salih Efendi**

Yaprak **:** 6^{a}-36^{a} (toplam 289 yaprak)

Eser Ölçüleri **:** 275x180 (200x105) mm.

Satır Sayısı **:** 19

Hat **:** Tâlik

Kâğıt **:** Âharlı ince kâğıt

Cilt **:** Sirazesi sağ taraftan dağılmış, sağ kapağı kopuk ve içi yaldız doldurulmuş Avrupa rokoko cilt.

Beyit sayısı **:** 1095

3. HM Nüshası:

Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü, yer nu.: 3934.

Yer Aldığı Eser **:** *Dîvân-ı Fevâidu'l-Uşşâk*

İstinsah Tarihi **:** H. 1284 / M.1867-1868

Müstensih **: Mehmed Salih Efendi**

Yaprak	**:**10^b-47^b (toplam 300 yaprak)
Eser Ölçüleri	**:** 270x190 (180x105) mm.
Satır Sayısı	**:** 15
Hat	**:** Nesih
Kâğıt	**:** Âharlı kâğıt
Cilt	**:** Vişneçürüğü renginde meşin cilt.
Beyit sayısı	**:** 1097

II. VAHDET-NÂME METNİNİN KURULUŞUNDA İZLENEN YÖNTEM

1. Aşkî Mustafa Efendi'nin *Vahdet-nâme* mesnevisinin karşılaştırmalı metni oluşturulurken, en son istinsah edilen ve en hacimli nüsha olan **HM** nüshası tertip şekli bakımından esas alınmıştır. Edindiğimiz üç nüsha karşılaştırılmış; anlam, vezin üslûp gibi birtakım ölçütler göz önünde bulundurularak sağlam bir metin oluşturulmaya çalışılmış; bir nüshada bulunan ancak diğerlerinde bulunmayan beyitlerde ise o şiirin bulunduğu nüshanın tertip sırasına riayet edilmiştir.

2. Metindeki beyitler kolaylık açısından beşerli düzende numarandırılmış, tertip sırası esas alınan **HM** nüshasından yaprak numaraları verilmiştir.

3. Nüshalar arasındaki farklar, dipnotta beyit numarası verilerek ve beyitlerin mısraları (a). ve (b). ifadeleri ile gösterilerek verilmiştir. Farklılıkların metne dâhil edilen şekli doğru kabul edilip farklılık yer aldığı nüsha ya da nüshalar ile belirtilmiştir. Bir beytin aynı mısraında yer alan birden fazla farkın gösterilmesinde ise (**;**) işareti kullanılmıştır.

4. Vezin hataları dipnotlarda belirtilip bazı beyitlerde zaruri olarak yaptığımız metin tamirleri köşeli paraztez (**[ ]**) işareti içinde gösterilmiştir.

5. Mısralardaki farklılıklar dışında kullandığımız dipnotlar için (*) işareti kullanılmıştır.

6. Metinde geçen italik yazılımlar, âyet ve hadîs iktibaslarına işaret etmektedir. Ancak âyet ve hadîslerin tercümesi tezimizin tahlil kısmında verilip

kaynakları gösterildiğinden, sözkonusu bilgilere *Vahdet-nâme*'nin tenkitli metinde işaret edilmemiştir.

7. Aña: ona; çünki: çünkü; -dür: -dir; itdi: etdi; niçün: niçin gibi kelimelerin ilk şekillerinin kullanılmasına riayet edilmiştir. Ancak aynı kelime farklı şekillerde yazılmış ise metne sadık kalınmıştır. *Artuk:* artık gibi.

8. Asılları Arapça ya da Farsça olan ancak bu dillerden Türkçe'ye geçmiş kelime ve terkiplerin ilk halleri kullanılmıştır. *Âş-nâ:* âşina*; âş-kâr:* âşikar*; peygam-ber:* peygamb*er; hîç:* hiç gibi.

9. "Âsâ", "bî", "mâ", "ser", "ter", "veş" gibi Arapça ve Farsça ön ve son ek alan bütün kelimelerde ek ile kelime arasına (**-**) işareti konulmuştur: *bî-çâre, ser-firâz*, *nâ-tüvân* gibi.

10. Metinde geçen Farsça ikili tekrarların yazımında, tekrarlanan kelimeler arasındaki ek veya edatlar kısa çizgi ile gösterilmiştir: *dem-â-dem, ser-be-ser* gibi.

11. İki kelimeden müteşekkil birleşik isim ve sıfatlarda iki kelime arasına (**-**) işareti konulmuş, iki farklı kelime gösterilmeye çalışılmıştır. *Seyl-âb, gird-âb* gibi.

12. Allâh lafzı muzafun ileyh olduğu durumlarda apostrof (**'**) ile ayrılmıştır. *Hamdüli'llâh, fenâfi'llâh* gibi.

13. "Gelip", "olup" gibi kelimelerdeki "–up", metindeki "ub" şekli yerine "up" şekliyle -"**p**" ile- gösterilmiştir.

14. "İle" ve "içün" kelimeleri kendinden önceki kelimeye bitişik yazılmış ise; bitiştiği kelime ile arasına (**-**) işareti koyulmuştur. *Işk-ile* gibi.

15. İki ayrı şekilde okunabilen kelimelerde bu okunuşlardan genellikle eski dildeki tercih edilmiş ve metnin tamanında aynı şekilde okunmuştur.

16. Özel isimlerin ilk harfleri büyük yazılmış; fakat kelimeye eklenen ekler apostrofla ayrılmamıştır.

17. Farsça'daki vâv-ı ma'dûleler (ḫˇāb) örneğinde olduğu üzere (ˇ) işaretiyle gösterilmiştir.

18. Arapça ve Farsça kelimelerdeki med harfleri aşağıdaki şekilde gösterilmiştir:

آ : Ā, ā

و : Ū, ū

ى : Ī, ī

19. Osmanlıca'da farklı sesleri ifade eden harflerin Türkçede tek bir sesle ifade ediliyor olmasından kaynaklanan eski metinleri yazımı problemi transkripsiyon harfleri kullanılarak aşılmıştır:

ء : ʾ

ث : S̱, s̱

ح : Ḥ, ḥ

خ : Ḫ, ḫ

ذ : Ẕ, ẕ

ص : Ṣ, ṣ

ض : Ż, ż, Ḍ, ḍ

ط : Ṭ, ṭ

ظ : Ẓ, ẓ

ع : ʿ

غ : Ġ, ġ

ق : Ḳ, ḳ

ك : Ñ, ñ

B. VAHDET-NÂME (TENKİTLİ METİN)

Vaḥdet-nāme-i ʿAşḳī Loḳma-i Maʿnevī Ez-Esrār-ı Mes̱nevī
Benām-ı Şefīḳ Beg Girīdī Olunmuş*

Fā ʿi lā tün / fāʿi lā tün / fā ʿi lün

HM 10b. Ḥamd-i bī-ḥadd hem s̱enā-yı lā-yuʿadd
Vaṣf-ı ẕātı *ḳul huve'llāhu eḥad*

Ẕātına maḫṣūṣdur ḥamd u s̱enā
Cümlenuñ maʿbūdudur Ḥayy u Ḫudā

Ol Ḫudā-yı Ḫālıḳ-ı perverd-gār
ʿĀlemi yoḳtan ol itdi cümle var

Ḳudret-i ṣunʿ-i kemālinden yaḳīn
Oldı peydā āsmān u hem zemīn

Ādemuñ cismin o *Rabbü'lʿālemīn*
Āb u ḫāk-ile yoġurdı ol Muʿīn

Rūḥ-ı pāk-i nefḫa-i rūḥ-ı eḥad
*ʿAlleme'l esmā*ya maẓhār oldı ḥadd

---

* Başlıktaki "Benām-ı Şefīḳ Beg Girīdī Olunmuş" ifâdesi HM. nüshasında bulunmamaktadır. TA nüshasında ise sadece "Olunmuş" ifâdesi eksiktir.

2 (b). Ḥayy u Ḫudā: Ḥayy Ḫudā HM.,TA.

3 (b). ʿĀlemi: ʿĀlem HM., YK.

4 (b). āsmān u hem zemīn: āsmān hem zemīn HM.,TA.

5 (b). ḥadd: cedd TA.

Nesl-i pākinden gelüpdür enbiyā
Ser-ver-i dīn ol Muḥammed Muṣṭafā

Bu ḳadar hep enbiyā vü mürselīn
Neslidür ṣallū ʿaleyhim ecmaʿīn

Bizden olsun ṣad ṣalāt u ṣad selām
Rūḥ-ı pāk-i āl u aṣḥāb-ı kirām

HM 11a. Gel berū ey ṭālib-i ʿirfān baña
Baḳ ne söyler bir nefes işbu gedā

Bende-i nā-çīz-i ʿAşḳī Mevlevī
Ḫādim-i ḥālā kitāb-ı Mes̱nevī

Baḥr-ı maʿnāsi anuñ baḥr-i ʿamīḳ
Mevc-i ʿaşḳında anuñ oldum ġarīḳ

Kāle-i fikrum idüp tālān-ıʿışḳ
Kār u bārum oldı hep efġān-ı ʿışḳ

Keştī-i endīşemi gird-āb-ı ʿışḳ
Aldı gitdi her ne var seyl-āb-ı ʿışḳ

Aldı benlikden beni nā-çār-ı ʿışḳ
Dilde ḳurdi taḫtını ḫünkār-ı ʿışḳ

Bildüm oldum neydügin ʿışḳuñ ʿayān
Hep baña keşf oldı esrār-ı nihān

---

13 (b). Kār u bārum: Kār bārum HM.

Olmaḳ içün ʿāşıḳāna yād-gār
Virmiş idüm nāme-i ʿışḳa ḳarār

Baḥr-ı ʿışḳuñ ḳaṭresin naẓm eyledüm
Sırr-ı ʿışḳuñ nīzesinden söyledüm

Ḳāf-ı ʿışḳa bir mekes konmuş gibi
Püf semenderle ateş sönmüş gibi

Bende taʿrīfe liyāḳat yoḳ iken
Himmet-i pīrimle ol derr-i s̱emen

Ḥamdü li'llāh kim olup bend-i şirāz
Oldı meşhūr nāme-i ʿışḳ-ı Ḥicāz

ʿIşḳ-ı ruḫsārına ber-ḫāl-i nuḳaṭ
Ḳoydı pīrüm ṣoñra bu bendeñ faḳaṭ

Oldı her beyti anuñ dürr-i yetīm
Maʿnide her lafẓ-ı ber-şehr-i ʿaẓīm

Vaḥdet iḳlīmine açdı per u bāl
Fehm ḳılmaz ẓāhir ehl[i] ḫar-mis̱āl

HM 11b. ʿIşḳ bil zāhid ṣıfāt-ı Lem-yezel
ʿIşḳ reh-berdür biẕāt-ı Lem-yezel

Ḳande olsa bī-gümān Loḳmān ʿışḳ
Derd-i bī-dermānadur dermān ʿışḳ

22 (a). ber-ḫāl u nuḳaṭ: ber-ḫāl nuḳaṭ HM.

ʿIşḳ-ı cāna ḳande kim mesken ider
Deşt-i saḥrāy[ı] heme gülşen ider

Merhem-i dildür eyā bu derd-i ʿışḳ
H̱ārdur aġyār-ı yāre verd-i ʿışḳ

Çün ezelde h̲alḳ[ı] h̲alḳ itdi H̱udā
Ṣaçdı dil üzre nem-i ʿışḳı ḳażā

Hem *elestü* hem *belā* ʿışḳdur diyen
Naʿra-i mest-i liḳā ʿışḳdur uran

Ḳande ʿışḳ olsa dili cūyā olur
ʿIşḳla bu murġ-ı dil gūyā olur

Ey birāder ʿışḳ ṭālib ol müdām
Tā saña ḳudret yedi ṣunsun müdām

ʿIşḳdur bu rāh-ı Ḥaḳḳı ṭayy iden
Yek-ḳadem bī-ʿışḳ kim rāha giden

ʿIşḳ sen ẓan itme kim olur zebūn
Beste-pādur āb u gil içinde dūn

ʿIşḳsuz hergiz gidilmez rāh-ı Ḥaḳḳ
Gūş-ı ẓāhir almadı bundan sebaḳ

---

29 (b).ʿışḳı: ʿışḳ HM.,TA.

30 (a). elestü: elest ü YK.

31 (a). dili: dil HM., TA.

33 (a). Ḥaḳḳı: Ḥaḳḳ HM., TA.

34 (b). āb u gil: āb gil HM., TA.

Ḥüsn ü ḫāl u ḫadd u zülf-i dil-berān
ʿIşḳdan peydā olupdur bī-gümān

ʿIşḳdur eblehleri bed-nām iden
Bizleri ḥıfẓ it olardan Ẕü'l-minen

ʿIşḳ oldur ey Şefīḳ-i pür-kemāl
Pertevi ez-ẕāt-ı pāk-i Ẕü'l-celāl

ʿIşḳ murġı ḳande kim ṭayrān ider
Her binā kim anda var vīrān ider

HM 12a. Şuʿle-i ʿışḳ-ı Ḫudā ḳande yanar
Mā-sivāyı dilden ol cümle yaḳar

ʿIşḳ oldur diñle benden ey Şefīḳ
Şems-i Ḥaḳḳuñ pertevinden ey refīḳ

Ger dilerseñ cezb-i Ḥaḳḳ ey Ḥaḳ-perest
Dāmen-i merd-i Ḥudāyı tut be-dest

Līk çoḳdur bu zamān ehl-i żalāl
Mürşidem deyü ider daʿvā-yı ḥāl

Bir ḳadem seyr ü sülūki görmemiş
Ṣaff-ı ḫāṣān içre hergiz turmamış

---

36 (a). Ḥüsn ḫāl u ḫadd u: Ḥüsn ḫāl ḫadd HM., Ḥüsn ü ḫadd u ḫāl u YK.

39 (a). murġı: murġ HM., TA.

43 (b). ḥāl: ḳāl HM., TA.

44 (a). seyr ü sülūkı: seyr-i sülūkı HM.

Rāh-ı güm-rāhāne olmış ser-firāz
Daᶜvi-i merdān-ı Ḥaḳḳ eyler papaz

Gāh ẕikr-i Ḥaḳḳ ider ol ber mürīd
Gāh Cüneydden dem urur gāh Bā-Yezīd

Bizlere mīrāṣ ḳaldı bu ṣıfat
Diyerek eyler hezārān melᶜanet

Gāh dir kim ḫ˘ācegān-ı naḳşbend
Ḫırḳa giydürdi baña ṭaḳdı kemend

Gāh dir kim hep pederden nisbetüm
Cedd-be-cedd mīrāṣ-ı feyż-i ḳısmetüm

Baᶜżılar destār ber-ser sikke-zen
Mürşidem deyü iderler pür fiten

Şimdi yoḳ ben gibi şeyḫ-i Mevlevī
Ben bugün ġavvāṣ-ı baḥr-ı Meṣnevī

Vādi-i vaḥdetde oldum pīş-vā
Şimdi ben oldum ṭarīḳa reh-nümā

Post-nişīn olmış ider ıḍlāl-i ḫalḳ
Hele biñ dürlü belāsın vire Ḥaḳḳ

Ḳaṭᶜ olursa tekkeden nān u nemek
Dīn ü īmānı gider bir aç köpek

---

47 (b). Hezāran: hezār TA.

48 (a). ḫ˘ācegān:ḫocāgān HM.

HM 12b. 55. Niçe daʿ vā-yı dürūġ eclāfla
Aldadır ḫalḳ-ı cihānı lāfla

Ḫudʿ a ile mürdeden ṣoyar kefen
Ṣaydına düşer hezārān merd ü zen

Böyle mürşid ḫalḳa efsūn itdiler
Rāh-ı Ḥaḳdan ḫalḳı bīrūn itdiler

Ḫayl-i ebleh ḳālini itdi ḳabūl
Yoḳ ḥayāsı cāhil ü ebter-fużūl*

Pek çoğaldı böyle deccāl-i cihān
Kendüsin dervīş iderler behr-i nān

60. Ṣohbetinden bunlaruñ dūr ol püser
El-ḥaẕer ez-merd-i aḥmaḳ el-ḥaẕer

Çün ġarażdan çıḳdı ḫāmem ġayrete
Geldi gūyā oldı düşdi külfete

Baʿ de ez-itmām-ı ʿ Işḳ-nāmei
Külbe-i tevḥīde atdum ḫāmei

Gāhice ḫāṭırda eylerdi ḫuṭūr
Nāme-i vaḥdet yazum çendīn suṭūr

---

55 (b). cihānı: cihān HM.

56 (b). Hezāran: hezār TA.

57 (b). ḫalḳı: ḫalḳ HM.

* HM. nüshasında bu mısraın yerinde daha önce "Şermden fāriġ Ḫudā-vend-i Resūl" mısraı vardı. Bu mısraın üstü çizilmiştir. Üstü çizilen mısraya Vahdet-nâme içinde başka bir yerde rastlanmamıştır.

63 (b). çendīn: çend HM., TA.

Dest-i āvīzem olaʿ irfāna hep
ʿĀşıḳ-ı ṣādıḳ gedā sulṭāna hep

Naẓma bādī oldı ol mīr-i Şefīḳ
Rāh-ı Ḥaḳda bendeñe niʿme’r-refīḳ

Bū-yı ṣıdḳı bendesin gūyā iden
Bū-yı Veysi aldı Aḥmed der Yemen

Pīrimi gūyāya bādīyse Ḥüsām
Dād-ı pīrümdür Şefīḳ olsun müdām

Ḫ˘āce-tāşıdur Ḥüsāmuñ bu Şefīḳ
Mekteb-i vaḥdetde olmışlar refīḳ

Bir maḳāmda ikisi itmiş sülūk
Bir gedā ṣūretdur amma ol mülūk

HM 13a. Sāḳīdur meyḫāne-i vaḥdetde bu
Maẓhar-ı sırr-ı hüviyyet ile hū

Ḥażret-i Monlā-yı Rūm sulṭān-ı ʿışḳ
Didüm ey tāc-ı ser-i şāhān-ı ʿışḳ

Gerçi ḳaṣd itdi żaʿīf-i nā-tüvān
Bende yoḳ ḳudret idem vaḥdet beyān

---

66 (a). ṣıdḳı: ṣıdḳ HM., TA.

66 (b). Veysi: Veys HM., TA.

68 (a). Ḫ˘āce-tāşıdur: Ḫāce-tāşıdur HM.

71 (b). ser-i: seri HM.

72 (a). Gerçi: Gerç HM., TA.

Himmetuñ olur ise senden niyāz
Bu dil-i maḥcūba ol sen perde-bāz

Himmetuñle naẓm idem ben çend beyt
Hem bi-vechi *mā rameyte iẕ rameyt*

75. Göñlümüz pür nūr olup envār-ile
Keşf idem esrār bu güftār-ile

Nāmına mīr-i Şefīḳuñ bu tamām
Nāme-i vaḥdetle olsun bu benām

Ḳıl naẓar ʿibretle Vaḥdet-nāmeye
ʿAfv ḳıl baḳma ḳuṣūr-ı ḫāmeye

İşte her beyti anuñ şehr-i ʿaẓīm
Kāḫ-ı maʿnāsında Ḥaḳḳ olmış muḳīm

Naẓm-ı pāk-i ʿAşḳī pīri Mevlevī
Lafẓı miftāh-ı künūz-i Mes̱nevī

80. Ey Ḫudā senden niyāzum bu kitāb
Rūşen olsun bu cihān-çün āf-tāb

Pür żiyāsından dil-i tārīke nūr
ʿAks ide bundan ümīdüm yā Ġafūr

Berg-i sebz olmaġa lāyıḳ mı dükel
Ehl-i ʿirfān içre olam ben ḫacel

---

78 (a). beyti: beyt HM.

79 (a). ʿAşḳī: ʿaşḳ YK.

79 (b). lafẓı: lafẓ HM., TA.

Lī̇k var bu berg içinde bu ḳader
Mes̱nevī̇den ġonce-vārī̇ verd-i ter

Gerçi ebyātum şebeh-vārı velī̇
Muntaẓam maʿnā-yı dürle her biri

HM 13b. Ṣanma bu güftār benden ey refī̇ḳ
Cümlesi güftār-ı pī̇rümdür ḥaḳī̇ḳ

Peyrev oldum Şāhidī̇ merḥūma ben
Nitekim pī̇re olup peyrev-suḫen

Ḫālī̇ idüm himmetunden pür olup
Bu ṣadef dil feyżden pür dürr olup

Ṣanma bu güftārları benden emī̇r
Bu zebān-ı ʿAşḳiden gūyā-yı pī̇r

Naġme-i diger işit neyden şehā
Gör ne pend eyler saña bu Muṣṭafā

Sofrā-pend

Diñle gel mī̇r-i Şefī̇ḳ bā gūş-i cān
Tā saña esrār-ı Ḥaḳḳ ola ʿayān

Şöyle bir ebyāt-ı ʿālī̇ bu kitāb
Her biri bir sāġar-ı vaḥdet-şarāb

Bu şarāb-ı maʿnevī̇dür merd olan
Cān dehānıyla ider nūş ol hemān

---

86 (a). Şāhidī̇: Şāhid YK.

Her ki ʿāşıḳ olmadı yoḳ anda cān
Bu şarāba ḳande lāyıḳ her dehān

Her ki ʿāşıḳ olmadı ḫardan şümār
Nūş ḳılmaz ḫar şarāb-ı hoş-güvār

95. Ḫar cihānda ister arpā vü ṣamān
Bu şarāb-ı nāba lāyıḳ yoḳ dehān

Gel beru ey ʿāşıḳ-ı şeydā be-nūş
Bu şarāb-ı nāb it cūş u ḫurūş

Bu şarābdan kim olur mest ü ḫarāb
Refʿ olur māʿşūḳ rūyundan niḳāb

Ger eger refʿ olmadıysa ol niḳāb
Olmaduñ mest varlıġuñ oldı ḥicāb

HM 14a. ʿAḳluñ olmış perde-dār-ı çeşm-i cān
Rū-yı maʿşūḳ mümkün andandur nihān

100. Çeşm-i cāna ʿaḳluñ olmışdur ḥicāb
Yoḳsa ol ẓāhirdedür çün āf-tāb

Bu ḥicāb-ı ʿaḳl ol dem lā ola
Cām-ı ʿışḳdan cānımız şeydā ola

---

95 (a). arpā vü ṣamān: arpā-yı ṣamān HM.; arpāy ü ṣamān TA.

96 (b). cūş u ḫurūş: cūş ḫurūş HM., TA.

97 (a). mest ü ḫarāb: mest ḫarāb HM., TA.

99 (a). olmış: oldı YK.

Cān şarāb-ı ʿışḳdan çün ola mest
ʿĀşıḳ ol dem ez-ḥicāb-ı ʿaḳl-rest

Bu ḥicāb-ı ʿaḳlımuz ebr-i siyāh
Ḳarşu gelmiş rū-yı maʿşūḳa çü māh

ʿIşḳ-ı Ḥaḳḳ bir bād-ı ṣarṣardur eser
Bu ġamām-ı ʿaḳla bir ursa gider

Sen yaḳīn bil ol vaḳit maʿşūḳ-ı cān
Māh-ı tābān-veş saña olur ʿayān

Dilde olsa bād-ı ʿışḳ-ı Ḥaḳḳ bedīd
Ol ġamām-ı ʿaḳl olur bil nā-bedīd

Gel Şefīḳum ṭālib ol ol bāda sen
Geç bu ʿaḳl u fikrden ol sāde sen

Rū-yı maʿşūḳuñ ola mehden ʿayān
Ẓulmet-i ʿaḳl içre ḳalmış aḥmaḳān

ʿİlm-i ʿışḳ-ı evliyādan ger be-ḫˇān
Bād-ı ʿışḳ-ı Ḥaḳḳ olur saña vezān

ʿİlm-i ʿışḳa saʿy ḳıl dāim Şefīḳ
Tā ola her yerde maʿşūḳuñ refīḳ

Saña el virsun ḥayāt-ı cāvidān
Ger oḳursañ ʿilm-i ʿışḳ ez-ʿāşıḳān

---

111 (b). oḳursañ: oḳusañ YK.

Ey birāder ʿilm-i ʿışḳdur bu kitāb
Oḳuyandan refʿ olur bī-şek ḥicāb

Rūz u şeb bā ṣıdḳ-ı dil meşġūl olan
Şüphesiz Ḥaḳḳa odur mevṣūl olan

HM 14b. Baḥr-ı ʿirfāndur bu gel ġavvāṣ ol
Çoḳdurur dürr-i s̱emīn ṭal bunda bul

Dürr-i ʿirfāndur bu dürr diñle ḥabīb
Oldı ʿīsānuñ nüzūli pek ḳarīb

Ḳābiliyyet artar Ādemden beri
Oldı ʿīsānuñ nüzūli āḫiri

Oldı ʿīsānuñ zamānı pek yaḳīn
Oldı idrāk-ı beşer mu-yı ʿacīn

Geldigi dem Mehdī ʿīsā-yı zamān
Cümle esrār-ı Ḫudā olur ʿayān

Şeyḫ-i deccāle aman uyma ṣaḳın
Laʿnetu'llāhi ʿaleyhim ecmaʿīn

Gel beru taḥṣīl-i ʿirfān it hemān
Pek yaḳīndur ʿahd-i mehdī-i zamān

---

113 (a). Rūz u şeb: Rūz şeb HM.

115 (b). nüzūli: nüzūl HM.

116 (b). nüzūli: nüzūl HM., TA.

117 (a). zamānı: zamān HM.

Kāle-i ʿirfān ider ol dem bahā
Oldurur bāzār-ı ʿirfān-ı ṣafā

Ġarḳan oḳu tāriḫin *ve'n-nāziʿāt*
Ẓāhir olur saña ol gün müşkilāt

Ehl-i ʿirfān aranur ol gün şehā
Sīm ü zer ehli ṣaçar ḫāk-i belā

İsteriseñ keşf ola esrār-ı Ḥaḳḳ
Nāme-i ʿAşḳīden oġlum al sebaḳ

Ḳıl teferrüc bu durur gülzār-ı ʿışḳ
Tā seni mesrūr ide esrār-ı ʿışḳ

Bāġ-ı vaḥdet bezm-i ḫāṣ-ı ʿāşıḳān
Bāde-i vaḥdet döner anda hemān

ʿAşḳī anda müttekā-yı ʿazze hū
Gül-ruḫān-ı māhrular rū-be-rū

ʿĀrifān anda sürer ayş-i müdām
Ser-be-ceyb idbār-ı münkir bī-niẓām

HM 15a. Bāġ-ı vaḥdet bir maḳām-ı bülbülān
Lāyıḳ olmaz girmege mūş-i cihān

Fehm iderler ʿāşıḳān-ı müttaḳi
Ya ne bilsün maʿnasın her bir şaḳī

---

123 (b). Sīm ü zer: Sīm zer HM. / ehli: ehl HM.

127 (a). ʿazze hū: ʿāzze ve hū YK.

Ṭūṭiyāna işte bu ḳand u nebāt
Teşne-gāna işte bu āb-ı ḥayāt

Gūyiyā bārān-ı nīsāndur yaḳīn
Gāh zehr olur gehī dürr-i s̱emīn

Gör ṣadef pür dürr olur çün müttaḳī
Zehr-ile efʿ ī gibi ṭolar şaḳī

ʿİlm-i tevḥīd ol kese olur ḥelāl
Kim ola ehl-i taṣavvuf ehl-i ḥāl

135. Fısḳla ālūde olsa çün Yezīd
Söyle güftār-ı velīden ol baʿ īd

Naḫl-ı vaḥdetden yerum dirseñ berī
Ol özüñden hem bu ʿ ālemden berī

ʿİlm-i tevḥīd oldı ʿ ilm-i evliyā
Ya ne añlar sırrını ehl-i hevā

ʿİlmuñuz ey ḫāˇceler ʿ ilm-i naḳil
Nükte-i tevḥīdi fehm itmez ʿ aḳıl

Gerçi tevḥīd āf-tāb-āsā ʿ ayān
ʿ Aḳluñ olmış perdedār olmaz beyān

---

131 (a). ḳand u nebāt: ḳand nebāt HM., TA.

134 (a). olur: oldı HM.

136 (a). berī: perī TA.

138 (b). tevḥīdi: tevḥīd HM., TA.

ʿIşḳ meyinden olmayan mest-i müdām
Bu ḫumār-ı ʿaḳlla bilmez ḫocām

Ey Ḫudā dāim bu bāb olsun güşād
Oḳuyanlar bundan olsun ber-murād

Ṭālibān-ı Ḥaḳḳ olan meşġūl olur
Ḳalb-i ʿāriflerde ol maḳbūl olur

Kim oḳursa bu kitāb-ı maʿnevī
Bulur istiʿdād-ı fehme Mes̱nevī

HM 15b. Mes̱neviye bir kilīd itdum bunı
Der-miyān-ı ʿāşıḳān atdum bunı

Kim olursa dest-res bu miftaḥa
Oḳusun ʿAşḳī içün bir fātiḥa

Keşkül-i ḳalbuñ güşād it bu yaña
Loḳma-i vaḥdet atam bir bir saña

Cerb ü şīrīn loḳmadur bu ḫoş-güvār
İşte budur sofra-i perverd-gār

Niʿmet-i Yezdānla ol behre-mend
Bāb-ı vaḥdetde ola gör müste-mend

Daḳḳ-ı bāb eyle açılsın saña bāb
Cennet-i firdevs-i aʿlā bu kitāb

---

144 (b). bunı: anı HM., TA.

147 (a). Cerb ü şīrīn: cerb şīrīn HM., TA.

Loḳma-i Evvel

Bülbül-i ten gör ne efġān ṭarḥ ider
Ḳıṣṣa-i hicr-i gülistān şerḥ ider

Lā-mekān bāġından oldum dūr āh
Āh vāh u āh vāh u āh vāh

Meskenüm gülşen idi bā meh-liḳā
Ṣanma gülşen maʿnide bir ḫoş serā

Yoḳtur anda gülşen ü ḳış ne bahār
Yoḳ gül ü gül-bün ne gül-berg ü ne ḫār

Ṣıbġate'llāh ile reng bul ḥasen
Būyını almışdı Aḥmed ez-Yemen

Rū-yı Yūsuf aldı ol rengden es̱er
Ceyb-i Meryem ṭoldı būyından güher

Cümleten eşbāḥ u elvān -ı cihān
Cümleten ervāḥ u ekvān-ı nihān

Cümle maḥsūsāt renginden hemān
Cümle maʿḳūlāta andan baḫş-i cān

---

151 (b). Āh vāh u āh vāh u āh vāh: āh vāh āh vāh āh vāh HM., TA.

153 (a). gelşen ü ḳış: gelşen ḳış HM., TA.

153 (b). gül ü gül-bün: gül gülbün HM., TA.; gül-berg ü ne ḫār: gülberg ne ḫār HM., TA.

156 (a). eşbāḥ u elvān: eşbāḥ elvān HM., TA.

156 (b). ervāḥ u ekvān: ervāḥ ekvān HM., TA.

HM 16a.

Böyle bir gülşendir ol kim cān-fezā
ʿAndelībi enbiyā vü evliyā

Gülşenuñ bir bülbüli yoḳdur iki
ʿĀḳılān bu sözden eylerler şekī

Evvel āḫir ʿāşıḳuñ ʿindinde bir
Ẓāhir u bāṭın daḫī nezdinde bir

Her kim oldı mest-i ʿışḳ cām bu
Ṭutdi gerdānın anuñ bu dām hū

Seyr-i *lā mevcūde illa'llāh* ile
İrişur keşf-i maḳāma cānla

Sırr-ı Ḥaḳdan ṣoñra ol āgāh olur
Cümle ʿālem *s̱emme vechu'llāh* olur

Eyle sen de seyr-i şehristān-ı ʿışḳ
Ol ġulām-ı ḥażret-i sulṭān-ı ʿışḳ

Virduñ olsun ey Şefīḳum Mes̱nevī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Nüzhet-i dil ḳūt-i cāndur mes̱nevi
Nūr-ı çeşm-i ʿāşıḳāndur Mes̱nevī

---

158 (b). ʿAndelībi: ʿAndelīb HM., TA.

159 (a). bülbüli: bülbül HM., TA.

160 (b). Ẓāhir u bāṭın: Ẓāhir bāṭın HM.

161 (a). mest-i ʿışḳ cām bu: mest-i ʿcām ʿışḳ bu YK.

Kim oḳursa Mes̱nevīden yek varaḳ
Ġarḳ olur ẕātı biḥār-ı nūr-ı Ḥaḳḳ

Mes̱nevī tefsīr-i te'vīl-i hüdā
Mes̱nevī ḫurşīd-i şerʿ-i Muṣṭafā

Rāġıbāna Mes̱nevīdur reh-nümā
Ṭālibāna rū-yı Ḥaḳḳ olur güşā

Ṣayḳal-ı dildur eyā bu Mes̱nevī
Ḳalb mir'ātuñ olur nūr-ı celī

Mes̱nevī meyḫāne-i ḫamr-ı ledünn
Vaḥy-i Ḥaḳḳ fikri degüldür bu suḫen

Mes̱nevī bārān-ı bāġ-ı cān u dil
Āsmān-ı lā-mekāndan geldi bil

HM 16b. Rāz-ı ḫūbān bunda gel bul ey civān
Rāz-ı *küntü kenz* buldı ʿārifān

Naḫnu aḳreb şīvesini gördiler
Lī meʿa'llāh mīvesinden dirdiler

Tūtyā-yı dīde-i her sālikān
Çeşme-i āb-ı ḥayāt-ı cāvidān

Şuʿlehā-yı Şems-i eflākı nihān
Düşdi ol Monlā-yı Rūma nā-gehān

---

167 (b). ẕātı: ẕāt HM., TA.

176 (a). eflāḳı nihān: eflāḳ nihān HM., TA.

Perdehā-yı āsmānı açdı hū
Āf-tāb-ı bī-nişān gösterdi rū

Çekdi Ḥaḳḳ buldı o ġāyāt-ı kemāl
Gördi Ḥaḳḳ lāyıḳ be-deryā-yı viṣāl

Ẓāhir oldı ẕātına dīdār-ı Ḥaḳḳ
Şüd emīn-i maḫzen-i esrār-ı Ḥaḳḳ

180. Çün o baḥra irdi cū-yı feyż-i pīr
Şöyle baḥr oldı kenārı yoḳ amīr

Ben ne vaṣf itsem o bir şāh-ı ʿaẓīm
O Süleymān ʿAşḳī bir mūr-i leīm

Ben yoġum va'llāh cümle vārum o
Ben degül efġān-ı dem güftārum o

Şāhidī merḥūm olupdur hem-demī
Ben de oldum bu ikinuñ pey-revi

Vārluġum bunlarla oldı cümle lā
Tā ki ol günde dimişdum ben *belā*

185. Ben degüldür bunları naẓm eyleyen
Pīrum-ile Şāhidīdür söyleyen

---

177 (a). āsmānı: āsmān HM., TA.

177 (b). gösterdi: gösteverdi HM., TA.

180 (b). kenārı: kenār HM.

183 (a). Şāhidī: şāhid YK.

Ḫāme-veş bir ālet oldum elde ben
Yazdıran yazan olardur dem mezen

Pīrdur baḥr-ı muḥīṭ-i bī-kenār
Mevc-i esrārı anuñ olmaz şümār

HM 17a. Gāh olur bu mevclerde cerr-i med
İrişur andan bize ḫayl-i meded

Çünḳi vāṣıl oldı Mevlānā-yı mā
Vārlıġundan oldı ol dem cümle lā

190. Didi esrār-ı Ḫudā-yı āş-kār
Sırrı āḫir söyledi perverd-gār

Öyle bir sırr ki Ḫudā bā Muṣṭafā
Söyledi miʿrācda bā Murtażā

Ney içinde gizlemişdi Ḥaḳḳ anı
Oldı hem-rāz aña Mevlānā demi

Gördi Mevlānā neyi hem-rāz aña
Mest olup şaḳḳ-ı ḥicāb itdi şehā

Çün rumūz-i Ḥaḳḳı neyden gūş idup
Baḥr-i bī-pāyān-ı ʿışḳı cūş idup

---

187 (b). Mevc-i esrārı: Mevc-i esrār HM.

190 (b). Sırrı: Sırr HM., TA.

194 (a). Ḥaḳḳı: Ḥaḳḳ HM.

194 (b). ʿışḳı: ʿışḳ HM., TA.

Raḳṣa geldi bī-ḫod ol sulṭān-ı cūd
Hem-çü ṭāvus-i çinān cevlān nümūd

Germe geldi keşf-i esrār itdi cān
Eyledi *ʿilm-i ledünnī*den beyān

Bes Celāle'd-dīn sulṭān-ı ecell
Mes̱nevī naẓm itdi bā çendīn ġazel

Sırr-ı vaḥdet oldı andan āş-kār
ʿĀşıḳān bildi nedür perverd-gār

Münkirān bu ṣūre dünyā ʿāşıḳı
Bu şarāb-ı ʿaşḳuñ olmaz lāyıḳı

Bu ʿulūma oldı ʿāşıḳlar ʿalīm
ʿĀşıḳānuñ münkiri dīv-i racīm

ʿĀşıḳāna Mes̱nevī vaḥdet beyān
Münkirāna görinur bir dāstān

Mes̱nevī bir āf-tāb-ı nūr-pāş
Beḥr ḫāṣṣü'l-ḫāṣṣa ne behr ḫuffāş

HM 17b. ʿİlm-i manṭıḳ baḥs̱ içündür medrese
Rūz u şeb taḥṣīl iderler vesvese

Cübbe vü destār u manṣıb çün ḳamū
Ehl-i dünyāya iderler ser-fürū

---

200 (b). dīv-i racīm: dīv u racīm HM., TA.

203 (b). Rūz u şeb: Rūz şeb HM.

204 (a). destār u manṣıb: destār manṣıb HM.

Neng u nām u ʿizz u nāmūs u vaḳār
Cemʿ-i māl taḥṣīl içün ol nā-bekār

Dīnini dünyāya eylerler fedā
Ḥaḳḳ resūlünden uṭanmaz bī-ḥayā

Dāne-i dünyāya ʿilmi dām ider
Kendüsine aġniyāyı rām ider

Ḳāḍī müftī olayım deyü pelīd
Niçe dāmen būs ider *hel min mezīd*

ʿĀlimüm deyü ider kibr ü ʿinād
Āḫiretde yüzleri olur sevād

ʿİlm-i ehlu'llāh inkār iderek
Felsefī yoluna aʿmā giderek

Aḥmaḳāna kibr ile mesmūm olur
ʿİlm-i ehlul'lāhdan maḥrūm olur

Ḫar öñünde muʿteberdur çü ṣamān
Pīş-i seg lāşe şekerden ḫoş hemān

Kendülere ḫoş gelüp baḥs̱-i cidāl
Żāyiʿ eyler ʿömrini hep ḳıyl u ḳāl

---

205 (a). Neng u nām u ʿizz u nāmūs u vaḳār: Nām neng ʿizz u nāmūs vaḳār HM., TA.

207 (a). ʿilmi: ʿilm HM.

209 (b). būs: pūs TA.

211 (a). kibr ile: kibrle HM.

213 (a). gelüp: gelür TA.

ʿĀşıḳān rüsvā-yı bī-nām u nişān
Dost cemāliyle olur ḥayrān-ı cān

ʿĀşıḳuñ ʿindinde bu iki cihān
Ẕerre deñlū ḳadri yoḳtur bī-gümān

Bes bu dünyā-yı fenāya geldiler
Şāh-ı şehristān bunda buldılar

Kendiler Ḥaḳda olup cümle fenā
Vārlıġından ḳurtulup vār oldı hā

HM 18a. ʿĀşıḳān gūyā ḳaṭār-ı üştürān
Pīş-rev-i monlā Ḫudādur sār-bān

Her bir üştür bu ḳatār içre gider
ʿArş u ferşden her biri yükler çeker

Māl-ı dünyāyı çekenler mucrimūn
Bu ḳaṭārdan anlar oldılar birūn

Kim ḳaṭāra kendüsin teslīm ider
Evliyānuñ gitdigi yoldan gider

Çün yulārı baġladuñ bu silsile
Rām olup gel muḳtedā-yı ḳāfile

Ġāfil olsañ bir nefes yoldan belī
Resenuñ ol an ḳırarlar ey ġavī

---

215 (b). ḳadri: ḳadr HM.

217 (b). ḳurtulup: ḳurtılup HM.

219 (b). ʿArş u ferşden: ʿArş ferşden HM.

İncinir senden dil-i her evliyā
Ġāfil olma gel ṣaḳın yek-dem rehā

225. Bār-ı şerᶜ-i Muṣṭafāyı çek güzel
Doġru yol ehl-i ṭarīḳa ez-ezel

Zād-ı rāhuñ maᶜrifet olsun senuñ
Bil ki ṣaḥrā-yı ḥaḳīḳat menziluñ

ᶜĀşıḳ-ı şūrīde ol dīvāne ol
Kendözüñden ġayriden bī-gāne ol

Lāubālī rind-veş dīvāne ol eksik
Bu cihān rüsvā olup kerḫāne ol

Cehd ḳıl tā ᶜāşıḳ-ı merdāne ol
Geç bu cāndan vāṣıl-ı cānāne ol

230. Ṭūṭī ol nāzük edā şīrīn suḫen
Ḳand-şīrīn Mes̱nevī naḳl eyle sen

Keşkül-i envār-ı ḳalbuñ ṭut baña
Şīr-i Yezdān loḳması iḥsān saña

Loḳmamuzdur ḳūt-ı cān-ı ᶜāşıḳān
Ekl ider ṣıdḳ-ile her bir ṣādıḳān

---

223 (b). ol an: evvel YK.

227 (b). ġayriden: ġayrden HM.; mısra eksik TA.

228 (a). mısra eksik TA.

HM 18b.

Mes̱nevīnuñ rūḥudur her bir sözüm
Pek tehī güftār ẓan itme gözüm

Sālikān-ı rāh-ı Ḥaḳḳa tūşe bu
Ber ʿalef āḫūrda her ḫar gūşe bu

Gūş-i tenle diñleyen fehm eylemez
Gūş-i cānla diñleyen ʿārif dimez

Rāḥat-ı rūḥ-ı revāndur bu kitāb
Cān içinde cāna cāndur bu kitāb

Ṣūretā ḥacm-i kitābuñ pek ṣaġīr
Maʿnide bir nüsḫa-i vālā kebīr

Şemʿ-i eyzān-ı ḳulūb-i evliyā
Reh-nümādur bu kitāb-ı ʿAşḳiyā

Burda oldı loḳma-i evvel tamām
Di Resūle eṣṣalātü ve'sselām

Loḳma-i S̱ānī

Ey Şefīḳim bezme gel diñle nevā
Gör ne söyler neyden işbu ʿAşḳiyā

Ney ide efġān bir neyzen gerek
Neyzene elbette bir neyden gerek

Lāzım u melzūm gibidür ikisi
Birisi olmazsa olmaz birisi

---

233 (a). rūḥudur: rūḥdur YK.

242 (a). Lāzım u melzūm: Lāzım melzūm HM.

Ney ile neyzenden artuḳ ġayrı yoḳ
Birbirinden ayrı ġayrı seyri yoḳ

Cism-i insān neydür anuñ neyzeni
Ẕāt-ı vaḥdetdür güzel fehm it anı

Sūz-ı ʿışḳ u nāle vü hicrān zār
Neyden amma neyzenuñ dem fiʿli vār

Her ne nefḫ eylerse neyzen ey Şefīḳ
Naġmeler ẓāhir olur andan ḥaḳīḳ

HM 19a. ʿĀyn-ı ẕāt-ile hemān neyden beşer
Her ne ẓāhir olsa neyzenden es̱er

Bu kemālāt u şuʾūnāt ādeme
ʿIşḳ-ı Ḥaḳdan ẓāhir oldı bil heme

Neyzenüñ ʿışḳından oldı nālemüz
Gül-ruḫ üzre düşdi eşk-i jālemüz

Cismimüz neydür bizim neyzen Ḫudā
Ney ruḫı neyzensiz olmaz pür-nevā

Neyzen olsa bir nefes neyden baʿīd
Ḫuşk-i çūb-āsā olur bu ten pelīd

---

243 (a). artuḳ: ayrı HM., TA.

243 (b). gayrı: gayr HM.; seyri: seyr HM., TA.

245 (a). ʿışḳ u nāle vü hicrān: ʿışḳ nāle hicrān HM., TA.

245 (b). fiʿli: fiʿl HM., TA.

247 (b). neyzenden: neyzeden HM.

248 (a). kemālāt u şuʾūnāt: kemālāt şuʾūnāt HM., TA.

Naġme-sāzılık ider ney bī-ḳarār
Hep demī neyzenden olur āş-kār

Bezm-i Ḥaḳdan ʿAşḳī oldı mest-i mey
Cümle maḫlūḳa anuñ-çün didi ney

Neyde var bisyār maʿnālar daḫi
Meẕhebümdür ben bunı didüm aḫi

255. Bundan artıḳ keşf-i rāz itmez velī
Ḳaṭreden deryāyı fehm ḳıl belī

ʿAnkebūt-āsā bu fikr-i merdümān
Ẕāt-ı vaḥdet murġ-ı ʿanḳā bī-gümān

Ḳande dest-res olur ʿanḳāya bu
Dāne-i fikr ile ṣayd olsun bu hū

ʿAḳl u fikruñ māniʿ-i vaḥdetdürür
Ḥadd-i ẕātında o bir kes̱retdürür

ʿAḳl u fikruñ ceyş-i ʿışḳ itsün esīr
Zümre-i dīvāne-gāna ol emīr

260. Ger maḳām-ı vaḥdete bulsañ vuṣūl
Ḳāle gelmez böyle bir maʿnādır ol

---

252 (b). neyzenden: neyzeden HM.

255 (a). artıḳ: artuḳ YK.

258 (a). ʿAḳl u fikruñ: ʿAḳl fikruñ HM.

259 (a). ʿAḳl u fikruñ: ʿAḳl fikruñ HM.

Keşf idenler ben teki mestān idi
Bilmedi güftārını ḥayrān idi

HM 19b. Bende var mıdur irādet söylesün
Ney tehīdür mā-sivādan neylesün

Neyzene ney diyemez lā vü neʿam
Diledigi dem ider icrā naġam

Ḫāmede ḳudret mi var taḥrīr ide
Kātib olmaḳsız o bir taḳrīr ide

265. Vaḥdetüñ aḳsāmı çoḳtur ey hümām
Bunda taḥrīr eylesem uzar kelām

ʿĀḳılāne söyler iken nāgehān
Aldı benden bendesin ol Müsteʿān

Sekr-i güftār-ile ṭoldı bu kitāb
Eylerem Ḥaḳdan Resūlünden ḥicāb

Terke ḳudret olmadı bī-çāre ben
Şöyle mecbūr olmışum güftāra ben

Çūşa geldi baḥr-ı ʿışḳ-ı Lā-yezāl
Söylemekle oldı bu teskīn-i ḥāl

270. İḫtiyārum ḳalmadı elde ḳalem
Yazdı neyzenden ne oldıysa Kerem

Ney deminden dilde ẓāhir oldı hū
Nūr-ı hūdan bir ateş düşdi çü mū

Yaḳdı varlıḳ perdesin benden bu nār
Āteş-i ʿışḳ-ile oldum bī-ḳarār

Āb u gil ten ẓulmetinden dūr olup
H̱āne-i dil ʿışḳ-ı Ḥaḳla nūr olup

Ḳalmadı dilde teşāvīş-i cihān
Ol zamān envār-ı hū oldı ʿayān

ʿIşḳ-ı Ḥaḳḳ bir dilde kim raẖşān olur
Ẕerre olsa şems-veş tābān olur

Pād-şāhā bendeñüz dermāndeyem
ʿĀcīz-i efgende-i pesmāndeyem

HM 20a. Olmaz ise bendeñe luṭf u kerem
Yüz mi var der-gāhuña ben de varam

Cümle-i dermānde-gāna dest-gir
Sensin ey perverd-gār-ı bī-naẓīr

Bir gedāyam muntaẓır iḥsānuña
Eyle her ne lāyıḳ ise şānuña

Cürm ü ʿiṣyān-ile nāmum şüd siyāh
ʿÖmrümüz hep fısḳla oldı tebāh

ʿAfv kimden isteyem geldum saña
Var mı senden ġayri bir Allāh baña

---

273 (a). Āb u gil: Āb gil HM., TA.

276 (a). dermāndeyem: dermāndeem HM., TA.

276 (b). pesmāndeyem: pesmāndeem HM., TA.

Bād-ı ʿışḳ esdikçe gāhī bendeñi
Bī-şuʿūr eyler dil-i efgendeñi

Gāh bu ḥāl bendeñi şeydā ider
Şaṭḥ-ı güftārum beni rüsvā ider

Rāz-ı dil bu perde-i güftārdan
Ṭaşra ṣıçrar ġonce-veş pür-ḫārdan

ʿAḳl u fikrum ol dem olur tār-mār
Ḫāṭıra gelse ḫayāl-i zülf-i yār

Ben cünūn-ı ʿışḳla güftārımı
Bilmez oldum yazdıġım eşʿārımı

Dest-i ḳudretle yazar elde ḳalem
Bendeñi māʿẕūr ṭut ey Ẕü'l-kerem

ʿAḳs-i laʿl-i yārdan mestāneyem
Ol sebebden ʿAşḳī-i dīvāneyem

Şerʿde yoḳtur ḳalem dīvāneye
ʿAḳl u fikrin virmiş ol cānāneye

Çeng düzdüm bī-ʿaḳıl bezm-i ṭarab
Şāhidi maʿnā-yı elḥān-ı ʿarab

---

282 (b). dil-i: dili HM., TA.

284 (b). ṣıçrar: ṣaçar YK.

288 (a). ʿAḳs-i laʿl-i yārdan: Laʿl-i ʿaḳs-i yārdan HM., TA.

290 (a). bezm-i ṭarab: bezm u ṭarab YK.

290 (b). Şāhidi: Şāhid YK.

Gūş-ı ṭanbūrı burub bir fenle ben
Raḳṣa geldi şāh-ı ḫūbān der-çemen

HM 20b. Şemᶜ dikdüm meclis-i ᶜuşşāḳa ben
Tāze cān baḫş itmege müştāḳa ben

Ṭabᶜımız inġām-ı bī-ḥadd u ḳıyās
Buldıġıyçün gofte-būdem lā-misās

Şemᶜ bezm-i mecmaᶜ-ı ḫūbān olur
Her sözüm derd ehline dermān olur

Sāḳiyā mey ṣun cünūn eyyāmıdur
İḫtiyārum gitti elden cām vir

Cān u dilden bende-i sāġar olam
Cürᶜa-nūş-ı naᶜt-ı peyġam-ber olam*

Luṭf idüp ber ġayr-ı cām īs̱ār ḳıl
Naᶜt-ı meyden sāġar-ı ser-şār ḳıl

Loḳma-i naᶜt-ı risālete emān
Keşkül-i ḳalbim pür it ey Müsteᶜān

Loḳma-i S̱ālis̱

Ey Resūl-i Muṣṭafā ḫayru'l-beşer
Cümle mevcūdāt senden behre-ver

---

291 (a). burup: bulup TA.

* YK. nüshasında "cām" kelimesinin üstü çizilmeden üzerine "naᶜt" yazılmıştır.

299 (b). senden: andan TA.

Ẕāt-ı pākuñ *raḥmeten-li'l-ʿālemīn*
Ser-ver-i ʿālem şefīʿu'l-müznibīn

Rū-yı pākinden münevverdür yaḳīn
Çeşm-i ādem cümle ḫalḳ-ı ʿālemīn

Cān-ı ʿālem nūr-ı ẕātından ḥayāt
Buldı bī-şekk oldı vār-ı mümkināt

Dürr-i deryā-yı ḳadīm-i Lā-yezāl
İşte bu dürr-i yetīm-i Ẕü'l-celāl

İki ʿālem teşne-i baḥr-ı dili
Ol maḳām-ı *lī meʿa'llāh* menzili

Tā ezelden ṣāḥib-i ḫ˘āndur o ḫān
Niʿmet-i cūdı nihāyetsiz revān

HM 21a. İki ʿālemde çekilmiş ḫ[˘]ānı hep
Enbiyā vü evliyā mihmānı hep

Mīve-i bāġ-ı fütuvvet ḥāṣılı
Lā yenāmdur ḳalb-i evṣāf-ı dili

---

300 (a). pākuñ: pāk HM., pāki TA.

305 (a). ḫ˘āndur: ḫāndur YK.

305 (b). cūdı: cūd HM.

306 (a). ḫ[˘]ānı: ḫ˘ān HM., TA.

306 (b). mihmānı: mihmān HM., TA.

307 (b). Lā yenāmdur: Lā yenām HM., TA.

ʿArş-ı aʿẓam bir nigīn u tācdur
Evliyā vü enbiyā muḥtācdır

Nūh felek oldı anuñ ḫāk-i rehi
Cebreīl der-bān-ı ʿālī der-gehi

Ve'ḍduḥā bir āyeti ruḫsārınuñ
Āyet-i *ve'lleyl* zülfi tārınuñ

Sūre-i *ve'n-necm* naʿt-ı efseri
Hep melāik der-gehinuñ çākeri

Kürsī-i mühr-i nübüvvet ẓahridur
Barmaġında ol şefāʿat mühridür

İtmedi ʿālemde gerçi rāḥatı
Ḫilʿat-i *isrā* ḳabā-yı ḳāmeti

Dīn u millet mefḫar-i ol nāmdur
İki ʿālem mest-i feyż-i cāmdur

Laḥẓa-i vāḥidde ol vālā güher
*Ḳābe ḳavseyn*den idüp seyri güżer

---

308 (a). nigīn u tācdur: nigīn tācdur HM., TA.

310 (a). āyeti: āyet HM.

310 (b). zülfi: zülf HM.

312 (a). ẓahridur: ẓahrdur HM.

314 (a). Dīn u millet: Dīn millet HM.

315 (b). seyri: seyr HM.

Rāhınuñ ber nerd-bānı ās-mān
Oldı menzil-gāhı *ev ednā* hemān

Sürme-i çeşmiñe *mā zāġa'l-baṣār*
Gördi *ev ednā*da Ḥaḳḳı çeşm-i ser

Nām-ı pāki münteşir ez-her ṭaraf
Buldı Yes̱rib h̬āk-pāyinden şeref

Nüh felek dellāl-i bāzārı anuñ
Kaʿbe h̬āl-i ʿaks-i ruh̬sārı anuñ

H̬ayl-i gül ol ḳāmetī gülden gelür
Bū-yı gül hep ḳavl u fiʿlinden gelür

HM 21b. Vaṣf-ı ḥālin basṭa mümkin mi ḳalem
Şerḥ-i iʿcāzın ne mümkin ʿad idem

Ḳavl u fiʿl u cümle eṭvārı meger
Cümlesi yek şīve-i *şaḳḳu'l-ḳamer*

Emr-i Ḥaḳla dest-i cūdı Muṣṭafā
Bir işāret itdi māha müctebā

---

316 (a). nerd-bānı: nerd-bān HM., TA.

316 (b). menzil-gāhı: menzil-gāh HM., TA.

317 (b). Ḥaḳḳı: Ḥaḳḳ HM.,TA.

318 (a). Nām-ı pāki: Nām-ı pāk HM., TA.

319 (b). h̬āl-i: h̬āli TA.

320 (a). ḳāmetī gülden: ḳāmet-i gülden HM.

322 (a). fiʿl u cümle: fiʿl cümle HM., TA.

323 (a). dest-i cūdı: dest-i cūd YK.

Bir işāret itdi ol engüşt-i pāk
Meh girībān tā bedā min oldı çāk

Düşmediyse sāyesi ger bu cihān
Nūr-ı Ḥaḳda sāye olmaz bī-gümān

Ḫayl-i aṣḥāb-ı kirām-ı ʿāşıḳān
Beyne engüşt içdiler ṣu teşne-gān

Bir kuzu biryān götürdi düşmenān
Keff-i cūdunda idüp zehrīn beyān

Minber-i ʿarş-ı berīninden cüdā
Oldıġı dem ol Muḥammed Muṣṭafā

Firḳatinden nāle-zār itdi sütūn
Hecr-i firḳatle derūnı oldı ḫūn

Ben ne gūne vaṣf idem şāhı meded
Muʿcizātı ḥadden efzūn bī-ʿaded

ʿAḳlı ḳāṣır bende-i dermāndeyem
Bāb-ı luṭfunda anuñ efgendeyem

Cümle Furḳān naʿt-ı pāki āş-kār
Ġayrılarda böyle rütbe ḳande vār

Cümle Ḳur’ān hep anuñ evṣāfıdur
Ḥaḳḳ Teʿālā ẕātınuñ vaṣṣāfıdur

---

331 (a). ʿAḳlı: ʿAḳl HM., TA.

332 (a). nāʿt-ı pāki: nāʿt-ı pāk HM.

Ben ne ḥaddüm vār idem şaḳḳ-ı zebān
Vaṣf u naʿtında anuñ ben el-amān

ʿĀciz ü mücrim ḳulum ʿiṣyān-kār
Ẕikruñ-ile ter-zebān olsam ne vār

HM 22a. Çār-yārı her biri ṣāḥib-vaḳār
Ḫāne-i dīne olar rükn-i çehār

Ol Ebū Bekr aña ḫoş yār olup
S̱ānīye'seyni iẕ hümā fī'l-ġār olup

Baʿde-ẕā taḫt-ı ḫılāfetde ʿÖmer
ʿĀlemi ʿadli idüpdür zīb ü fer

Çün üçünci ḥażret-i ʿOs̱mān olup
Ẕü'l-ḥayā ol cāmiʿu'l-Ḳur'ān olup

Oldı dördinci ʿAlīyyü'l- Murtażā
Bāb-ı ʿilm ol meclis-i dīne żiyā

İşte bunlar çār-yār erkān-ı dīn
Oldılar bī-şekk emīru'l-mü'minīn

Her kim eyler ẕerre buġż-ı çār-yār
Şeksiz olur merciʿi dāru'l-bevār

---

334 (a). Vaṣf u naʿtında: Vaṣf-ı naʿtında HM., TA.

335 (a). ʿĀciz ü mücrim: ʿĀciz-i mücrim HM., TA.

336 (a). Çār-yārı: Çār-yār TA.

338 (a). Baʿde-ẕā: Baʿd ez-ān YK.

338 (b). ʿĀlemi: ʿālem HM.; zīb ü fer: zīb fer HM., TA.

341 (a). çār-yār: çār-çār TA.

Kāfir-i muṭlaḳ olur ḳatli revā
Hem bi-fetvā-yı ʿAlīyyü'l- Murtażā

Her birinuñ baḥr-ı vaḥdetdür dili
Taḫt-ı vaḥdetdür bularuñ menzili

Her biri aṣḥāb-ı deryā-yı ʿamīḳ
Maḫzen-i esrār dürr-vār ey Şefīḳ

Her biri mānend-i kevkeb bu cihān
Her birisi reh-nümā-yı sālikān

Ḳande olsa her biri gülşen olur
Ḫāne-i şerʿ-i şerīf rūşen olur

Gerçi ben lāyıḳ degüldüm bu kadar
Naʿt-ı pākinde delem dürr-i güher

Ḫāk-pāyinde mücāvir bendeyem
ʿĀciz ü mücrim gedā efgendeyem

Fażl u ʿilmüm yoḳ tefāḫür eylesem
Cāhil u bī-māye müflis neylesem

HM 22b. Ḫāk-i derbānınuñ oldum çākeri
ʿIşḳla deldum bu nā-süfte dürri

---

342 (b). merciʿi: merciʿ-i HM., YK.

343 (a). ḳatli: ḳatl HM., TA.

345 (b). dürr-vār: dürdür TA.

348 (b). delem: dilem HM., TA.

350 (a). Fażl u ʿilmüm: Fażl ʿilmüm HM.

350 (b). Cāhil u bī-māye: Cāhil-i bī-māye HM., TA.

Nār-ı ʿışḳı dilde itdi iltihāb
Ben de bu ṣūretle itdüm intisāb

Bir mekesdüm sāyede ʿanḳā olup
Ḳāf-ı ʿışḳında şehī maʿnā olup

Pād-şāh olmaḳdan evlādur baña
Der-geh-i luṭfunda olsam bir gedā

ʿIşḳ-ı pākidur beni gūyā iden
ʿAḳlımı yaġma idüp şeydā iden

Ḳalmadı ʿaḳlıyla bāzārum benüm
Mihr-i pāk-i Muṣṭafā kārum benüm

ʿIşḳ reh-ber rāh-ı vaḥdetde baña
Añladım hep vārlıġım itdüm fedā

Dilde ʿışḳ olmasa mümkin mi eyā
Keşf-i rāz itmek saña ey ʿAşkiyā

ʿIşḳ-ile muṭrib diger perde be-sāz
Bülbül-i cān naġmesi olsun ḥicāz

Murġ-i ṭabʿım semt-i vaḥdetden uçar
Keşkül-i gerdūne loḳmalar ṣaçar

---

352 (a). Nār-ı ʿışḳı: Nār-ı ʿışḳ HM., TA.

356 (b). kārum: kār YK.

359 (a). ʿIşḳ-ile: ʿIşḳla HM., TA.

360 (a). vaḥdetden: vaḥdetde TA.

Loḳma-i Rābiʿ

Ey Şefīḳ Beg ey Girīduñ lālesi
Dāġ-ı ʿışḳuñ ẓāhir olsun nālesi

Gūş-i canla dinle bī-ḥarf u nuḳaṭ
Gör ne söyler baḥr-i vaḥdetden faḳaṭ

Bāz-ı ʿışḳ ol aç ḳanāt ey nev-civān
Tā ola pervāzuñ ender lā-mekān

Bāz olan meyl eylemez kerkeslere
Suḫre itmez kendisin herkeslere

HM 23a. Cīfedur meyl itme bu dünyā-yı dūn
Dām deyü içre ṣaḳın olma zebūn

ʿIşḳla mest-i müdām ol cāme çāk
Nā-sezā evṣāfdan ol rind-i pāk

Mürġ-veş olsun mekānuñ dām-ı ʿışḳ
Dāim ol mest-i müdām-ı cām-ı ʿışḳ

ʿIşḳdur bu çirk-i ʿaybı pāk iden
Bu ḥicāb-ı ġaybı dilden çāk iden

Kim ki evṣāf-ı denīden ola pāk
Cümle evṣāf-ı beşer olur helāk

---

362 (a). bī-ḥarf u nuḳaṭ: bī-ḥarf nuḳaṭ HM.

368 (a). ʿaybı: ʿayb HM., TA.

368 (b). ġaybı: ġayb HM., TA.

ʿĀşıḳ ol tā kim açılsun çeşm-i cān
Sürme olsun ḫāk-rāh-ı ʿāşıḳān

Ḥalḳa-i uşşāḳdan hīç olma dūr
Tā liḳā-yı yārdan bul feyż-i nūr

ʿĀşıḳānuñ vaṣlına müştāḳ ol
Hem-zebān u maḥrem-i ʿuşşāḳ ol

ʿĀşıḳānuñ her kim olsa hem-demī
Olur esrār-ı Ḫudānuñ maḥremi

ʿIşḳ-ı nūr-ı ẕāt-ı vāḥdet muṭlaḳı
ʿĀşıḳ u maʿşūḳ anuñ müştaḳı

Perdeden eyler gehī maʿşūḳ nāz
Perdeden eyler gehī ʿāşıḳ niyāz

Gāh ider maʿşūḳdan ʿarż-ı cemāl
Gāh ʿāşıḳdan olur şūrīde ḥāl

Olmadı maʿşūḳ ʿāşıḳdan cüdā
Gāh olur maʿşūḳ ʿāşıḳdan cüdā

Şemʿa-veş gösterse ruḫ maʿşūḳ yār
Kendisin pervāne-veş ʿāşıḳ yakar

372 (b). Hem-zebān u: Hem-zebān HM., TA.

377 (a) maʿşūḳ ʿāşıḳdan: maʿşūḳ u ʿāşıḳdan YK.

377 (b) maʿşūḳ ʿāşıḳdan: maʿşūḳ u ʿāşıḳdan YK

378 (a) gösterse: gösteverse TA.

ʿĀşıḳı katl itme maʿşūḳuñ işi
Kār-ı ʿāşıḳ mest u ḥayrān bī-hūşī

HM 23b. 380. Rāh-ı vaḥdetde gel it ʿışḳı ṭaleb
Cān fedā it eylegel ḥıfẓ-ı edeb

Bāb-ı feyżi bī-edeb itmez güşād
Bī-edeb bu yolda olur nā-murād

Enbiyālar çün edeble gitdi rāh
Oldılar hep ḫāṣ-ı der-gāh-ı İlāh

Evliyāya hep edebdür pīş-vā
Oldı ḫāṣ-ı bār-gāh-ı kibriyā

Her kim oldı bī-edeb bī-bīm u bāk
Ḳahr-ı Ḥaḳḳ eyler anı elbet helāk

385. Kim ki ḫışm-ı Ḥaḳḳ ile maḳhūr ola
Bī-edeblikdür sebeb ol dūr ola

Ey birāder iste sen Ḥaḳdan edeb
Bī-edeb çekmekdedür renc u taʿab

---

379 (a). ʿĀşıḳı: ʿĀşıḳ HM., ʿĀşıḳuñ YK.; itme maʿşūḳuñ: itmedur maʿşūḳ HM.

379 (b). mest u ḥayrān: mest ḥayrān HM., TA.

380 (a). ʿışḳı: ʿışḳ HM., TA.

381 (a). feyżi: feyż HM., TA.

384 (a). bī-bīm u bāk: bī-bīm bāk HM., TA.

385 (a). ola: olur YK.

385 (b). ola: olur YK.

386 (a). sen Ḥaḳdan: Ḥaḳdan sen YK.

Nezd-i Ḥaḳḳ ehl-i edeb maḳbūl olur
Ḳuṭb olursa bī-edeb maʿzūl olur

Poltiḳa didikleri ṣanma edeb
Ehl-i ẓāhir ḳulanurlar rūz u şeb

Hep riyā vü sümʿa işrāk-ı ḫafī
Böyle edeb yoḳdurur dīnde aḫī

Sen edebde seng-i şerʿi it miḥekk
Ẓāhir u bāṭın edeb itmek gerek

Vaḥdetuñ bābı edebdür didi Ḥaḳḳ
Girmek isterseñ edeble eyle daḳḳ

Ās-mān-ı vaḥdete uçmaḳ muḥāl
Olmasa sende edebden per ü bāl

Ḥaḳḳ ile vācib edeb ez-ibtidā
Ṣoñra lāzımdur edeb bā Muṣṭafā

İsm-i pākidur mużāf-ı ism-i ẕāt
Gör ne rütbe buldı ol ʿālī ṣıfāt

HM 24a. Ol Ḥabībü’llāhdur lāzım edeb
Bāʿis-i īcād-ı ʿālemdür o hep

Ḫalḳ idüp şānına taʿẓim eyledi
Tāc-ı *levlāki*yle tekrīm eyledi

---

388 (b). rūz u şeb: rūz şeb HM.

390 (a). şerʿi: şerʿ HM., TA.

391 (a). bābı: bāb HM.

Leyle-i miʿrācda ẖayru'l-enām
Enbiyā vü mürselīne şüd imām

Oldı serdār-ı cüyūş-i enbiyā
Aḥmed u Maḥmūd Muḥammed Muṣṭafā

Anı bilmek Ḥaḳḳı bilmekdür yakīn
Şerʿ-i pākidür anuñ ḥablü'l-metīn

400. İttibāʿ-ı şerʿidür ʿayn-ı edeb
İtmeyenler maẓhar-ı ḳahr u ġażab

Baʿde-zīn lāzım edeb mürşidlere
Uyma fiʿl u ḳavl-i kej mülḥidlere

Mürşid oldı nāib-i Ḥaḳḳ u Resūl
Dāmenun ṭut ṣıdḳla itme nükūl

Çün ẖalīfe ʿayn-ı müstaẖlef olur
Sālikāna feyż-i Ḥaḳḳ bundan gelür

Mürşiduñ dāmān-ı pākin ṭut ḳavī
Olayım dirseñ eger sen Mevlevī

405. İʿtirāż itme ṣaḳın eyle edeb
Ṭavr-ı eṭvārında vardur bir sebeb

---

398 (b). Aḥmed u Maḥmūd: Aḥmed Maḥmūd HM.; Maḥmūd Muḥammed: Maḥmūd u Muḥammed YK.

399 (a). Ḥaḳḳı: Ḥaḳḳ HM., TA.

400 (b). ḳahr u ġażab: ḳahr ġażab HM., TA.

401 (b). fiʿl u ḳavl: fiʿl ḳavl HM.

402 (b). Dāmenun: Dāmenin YK.

Nā-muvāfıḳ şerʿa güftārı ṣudūr
İtse anlardan ṣaḳın sen olma dūr

Gāh olur müstaġraḳ-ı baḥr-ı vücūd
Ẕātına ʿālem iderler hep sücūd

Cām-ı ʿışḳıyla gehī sekrān olur
Gāh cemāl-i yārla ḥayrān olur

Maẓhar-ı *ʿilm-i ledünnī*dür olar
Ḳıṣṣa-i Mūsā-yı Ḫıżrı diñle var

HM 24b. 410. Ġayb olur anlara ke'ş-şems ʿayān
Birdür anlaruñ yanında dū cihān

Ḳurb u baʿd anlarda bil yeksān olur
Rūz u şeb anlarda pür raḫşān olur

Ḫˇāb olmaz dāimā bīdār olar
*S̱emme vechu'llāh*a maẓhardur bular

Gördigüñ maʿnāyı görür āş-kār
Gizlü olmaz anlar içün her ne vār

Ey Şefīḳum bir gice destuñde cām
Dökmedim mi ben anı fikr it tamām

---

406 (a). güftārı: güftār HM., TA.

409 (b). Ḫıżrı: Ḫıżr HM., TA.

411 (a). anlarda: anlara TA.

411 (b). Rūz u şeb: Rūz şeb HM.

412 (a). Ḫˇāb: Ḫāb HM., TA.

415. Ġamda iken yān urup geçdüm saña
Pür ġażabla bir nigāh itduñ baña

Leyle-i mātemde geldüm kapuña
Yüz sürüp der-yūzelikle ṭāpuña

Nān virduñ manḳırum yoḳdur ʿazīz
Deyü defʿ itduñ beni oldum girīz

Böyle nā-hem-vār güftāra belī
Ṭoġri söyler gibi söylerler velī

Şaṭaḥāt-ı evliyādan ḳıl ḥaẕer
İʿtirāż idüp amān olma heder

420. Maẓhar-ı ḳahr-ı Ḫudā olma ṣaḳın
Evliyālar zümresine ol yaḳın

Ḫāme-i ney açdı bir başḳa naġam
Ṣoñra geldi itmedi iskāt-i fem

İḫtiyārum ḳalmadı elde ne ḥāl
Ḫāṭıra geldi yine bāġ-ı viṣāl

Hecr-i firḳat bendesin şeydā ider
ʿAḳlımı yaġmā idüp rüsvā ider

Bilmenem güftārımı maʿẕūr ṭut
Yā ki mecnūn yā ki bir maḫmūr ṭut

416 (b). der-yūzelikle: der-yüzlük-ile HM.

418 (a). güftāra: güftār HM., TA.

HM 25a.

ʿIşḳ ḥālinden bilen daḫl eylemez
Sırr-ı ʿışḳa vāḳıf olan söylemez

Neyzene ḥaml eyle ney bī-çāredür
Dest-i neyzende bir ālet pāredür

Diñle bu şaṭḥ-ı ġarībi gūş-i cān
Ey gözüm nūrı Şefīḳum pās-bān

Ḳadrını te'vīle yetmez zāhidüñ
Kāfir olur meẕhebinde cāḥidüñ

Ehl-i ʿışḳuñ meẕhebi Allāhdur
Ḳıble-gāhı *s̱emme vechu'llāh*dur

Her yere ḳılsa naẓar ol şāh-ı dīn
Ẓāhir olur aña Rabbü'l-ʿālemīn

Lezẕetinden ḫāme şaḳḳ oldı bu dem
Anuñ-içün eyledüm iskāt-i fem

Loḳma-i Ḫāmis

Ney ne naġme-sāz olur gūş it Şefīḳ
Tā olasın baḥr-ı vaḥdetde ġarīḳ

Kürre-i gerdūnı keşkül it de gel
ʿĀlem-i maʿnāya bir kez git de gel

---

427 (a). şaṭḥ-ı ġarībi: şaṭḥ-ı ġarīb HM., TA.

429 (b). Ḳıble-gāhı: Ḳıble-gāh HM.

430 (a). yere: nire TA.

433 (a). gerdūnı: gerdūn HM., TA.

Loḳmalar sıġmaz gelūye pek kebīr
Līk inā'ı ḳalbe nisbetle ṣaġīr

Sırr-ı güftārum benüm dürr-i ʿAden
Kān ne müflis ide ʿarż-ı s̱emen

Evliyānuñ her kelāmı vaḥy-i Ḥaḳḳ
Aldılar *ʿilm-i ledünnī*den sebaḳ

Fehm ḳılmaz sözlerin her bir beşer
Varlıġından itdiler cümle sefer

Eridüp vārlıḳların şüd kīmyā
Ḥaḳḳ ile Ḥaḳḳ oldı tebdīl-i H̱udā

HM 25b. Evliyānuñ ḥissi hem tebdīl olur
Āf-tāb-ı bī-nişāndur buldı nūr

Ḥiss-i dünyāyı olar itdi fedā
Virdi H̱āliḳ ḥiss-i ʿuḳbā-yı cezā

Ḥiss-i dünyā ehl-i dünyāya sezā
Ḥiss-i ʿuḳbā lāyıḳıdur evliyā

Himmet-i ālī ider merd-i H̱udā
İki dünyāyı alırlar zīr-i pā

Özleri-veş sözleri ālīdurur
Her ne söylerler ise ḥālīdurur

---

434 (b). inā'ı: vüsʿi YK.

440 (b). ʿuḳbā-yı cezā: ʿuḳbāyı cezā YK.

442 (b). alırlar: alurlar TA.

Ḥaḳdan olmazlar cüdā ol ḫāṣṣ-ı Ḥaḳḳ
Her zamān Ḥaḳdan alurlar hep sebaḳ

ʿIşḳuñ olmış bir delī dīvānesi
Sāġar-ı ser-şārınuñ mestānesi

Geldi güftāra o bilmez kendözün
Şaṭaḥ īrād itdi ez-ʿilm-i ledünn

ʿAḳluñ idrāḳ eylemez maʿnāya baḳ
Ḳāf-ı vaḥdetde uçan ʿanḳāya baḳ

Baḳ ne buyurmuş o ẕāt-ı pür kemāl
Ben Ḫudādan yāşda gecikdüm dü sāl

Üç kezīn ṭutdum güleş Allāh ile
Çoḳ ṣavaş itdum bu resme şāh-ile

İki defʿa yıḳdum anı zor ile
Līk ġarḳ oldum efendüm nūr-ile

Defʿa-i s̱ālis̱de Rabbü'l-ʿālemīn
Şöyle urdı bendesin rū-yı zemīn

Ḳırdı ayaġum beni leng eyledi
İki dünyāyı baña teng eyledi

---

445 (a). delī dīvānesi: dil u pervānesi YK.

446 (a). kendözün: kendi özün YK., TA.

448 (b). gecikdüm: geçdüm YK.

449 (a). kezīn: kez ben TA.

Ayaġum ḳırıldı oldum ben ʿalīl
Ben saña ṣıġındum ey Rabbü'l-celīl

HM 26a. ʿĀşıḳānuñ ġayr dürlü ʿilleti
ʿİllet evlādur bize geç ʿizzeti

455. Her ki bu ʿillete olmaz mübtelā
Ḳande o ʿillet olur andan cüdā

Baḫtiyār ol kimse bu ʿillet gelür
Cümle ʿilletler geçüp ṣıḥḥat gelür

Hem-nişīn ol dāimā bā-ʿāşıḳān
Tā sirāyet ide derd-i müşteḳān

El-ḥaẕer gitdi bugün ferdā dime
Seyf-i ḳāṭıʿdur vaḳit ḥayfā dime

Ḳalbiñe ur seng-i ḥāl-i ṣayḳalı
Terk ḳıl māżī ile müstaḳbeli

460. Żāyiʿ itme vaḳtiñi bir laḥẓa hā
Kendiñe gel olma Ḥaḳdan hīç cüdā

Bil derūnuñ içre maḫfī āf-tāb
Ṣūretuñ olmış aña ebr-i ḥicāb

Ḳalḳsa ebr-i ṣūretuñ bu aradan
Āf-tāb-ı bāṭınuñ olur ʿayān

Niçe bir ʿāşıḳlıġuñ dünyāya bu
Aṭ dilüñden tā gele envār-ı hū

---

456 (b). gelür: bulur YK.

Düşse bir dīvāra tāb-ı āf-tāb
Eblehān ẓan eyler ol dīvār-ı tāb

ʿĀşıḳ-ı dīvār olurlar aḥmaḳān
Ẕāt-ı dīvār ẓan iderler parlayan

Tāb gitse ḳalsa ḫālī bir dīvār
ʿIşḳ-ı ebleh bī-şekḳ olur neng-i ʿār

Böylece buyurdı Mevlānā-yı mā
Aḥmaḳānuñ ḥālini gūş it beyā

Lāf urur baʿżı müzevvir bī-ḥayā
Ḥīle ḳārı fiʿli hep ẕerḳ u riyā

HM 26b. Ṣūret-i şeyḫa girer ẕāt-ı pelīd
Çend-i aḥmaḳlar olur aña mürīd

Ṣāne-rīş-i post-nişīn bir ḳaltabān
Hāy u hūy-ı ḥāl behr-i ʿışḳ-ı nān

Ḥīle ile gösterur vecd ü ḳalaḳ
Ḫalḳ ẓan eyler ki ol mestān-ı Ḥaḳḳ

Meyl-i raġbet eyler aña eblehān
Ṣad hezār iʿzāz u tevḳīr-i mihān

---

468 (b). Ḥīle ḳārı fiʿli: Ḥīle ḳār fiʿl HM., TA.

469 (a). ẕāt-ı pelīd: ẕātı pelīd YK.

470 (b). Hāy u hūy: Hāy hūy HM., TA.; behr-i ʿışḳ-ı nān: ʿışḳ behr-i nān HM., TA.

471 (a). gösterur: gösteverur TA.

Ḫışm-ı şehvetde esīr olmış leīm
Şekl-i insānda bu şeyṭāni'r-racīm

Ḫışm-ı şehvetden birāder pāk ol
Bī-riyādur rāh-ı dīn çālāk ol

Gel oġul iḫlāṣla eyle ʿamel
Olma fīrifte ṣaḳın mekr ü daġal*

Saña mürşiddür kitāb-ı Mes̱nevī
Şübhesiz oldur biḥār-ı maʿnevī

Seni gördükde ḳaçar dīv-i ġavī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

İtme raġbet bu zamān her reh-bere
İttibāʿ it ṣıdḳla peyġam-bere

Ḥaḳḳ ile bāḳī ol it kenduñ fenā
Mest-i Ḥaḳḳ ol Ḥaḳḳ ola sāḳī saña

Ṣūretuñ sāye vü rūḥuñ āf-tāb
Fehm ḳıl va'llāhu aʿlem bi'ṣ-ṣavāb

Sāye taḥrīkine bādī sāye-dār
Sāye-dārdur sāye-i aṣlı medār

---

473 (b). şeyṭāni'r-racīm: şeyṭān-ı racīm YK.

* Bu mısrada yer alan "firīfte" kelimesi, kanaatimize göre, aruz kalıbına uygunluk arzetmediğinden dolayı üç nüshada da "fīrifte" şeklinde yazılmıştır.

481 (b). aṣlı: aṣl HM., TA.

Sāye nesne ʿad olunmaz çün ġalaṭ
Sāye-dāra bir nişāndur ol faḳaṭ

Sāyenuñ aṣlı nedur dirseñ şehā
Āf-tāb-ı şuʿle-i Bārī Ḫudā

HM 27a. Āf-tābuñ olmasa nūrı ʿayān
Sāyede ḳande görürsün bir nişān

Ḥaḳdan ayrı hīç degül ḫāṣṣān-ı Ḥaḳḳ
Evliyāya yā neden bu ṭaʿn-ı daḳḳ

Diñlemez bu nüktei hīç gūş-i sırr
Gūş-i sırr ṣanḳi hemān bir gūş-i ḫar

Gūş-i cānuñ açsa esrār-ı Ḫudā
Bī-nuḳaṭ diñlersin āvāz u ṣadā

Olduñ ol dem bil ki merd-i maʿnevī
Keşf olur hep saña sırr-ı Meṡnevī

Evliyā remzinde sen dānāyı ol
Ol zamān maḳbūl-i Mevlānāyı ol

Ger olursañ bende-i ṣāḥib-dilān
Saña evlā *ölmeden* şāh-ı cihān

Her ki ṣāḥib-dile ḫıdmet itse ger
O ne ḳābil ise de maḳbūl-i ser

483 (a). aṣlı: aṣl HM., TA.

489 (a). dānāyı: dānāy HM., TA.

489 (b). Mevlānāyı: Mevlānāy HM., TA.

Ger eger nādān ise dānā olur
Ṣūret ise ẕāt-ı pür maʿnā olur

Mūr ise olur Süleymān-ı zamān
Ger mekes ise olur ʿanḳā hemān

Kāf-ı maʿnāya açar himmetle per
Hīç dirīġ itme olar isterse ser

Ser viren sırrı alur sulṭān olur
Māl viren cennet alur cānān bulur

Olma merdān-ı Ḫudānuñ ġāfili
Cüst u cū itmeḳde olma ḳāhili

Ġaflet-i ẓulmetde gitme gel baña
Rūşen ol bā āf-tāb-ı evliyā

Evliyālar cāna baḫş eyler żiyā
Ḳalb-i mir’ātuñ iderler pür cilā

HM 27b. Ġayrinuñ ʿaybına hīç itme naẓar
Kendi ʿaybuñ ile meşġūl ol yeter

Kendi ʿaybuñdan hemān ol müstehān
ʿAyb-ı digerden saña gelmez ziyān

Kendi ʿiṣyānuñdan eyler Ḥaḳḳ su’āl
Digerüñ cürmi saña olmaz vebāl

---

496 (b). Cüst u cū: Cüst-cū HM., TA.

Kendi ʿiṣyānuñ birāder yād ḳıl
Rūz u şeb zār eyleyüp feryād ḳıl

Ḫavf-i Ḥaḳla çeşmiñi giryān ḳıl
Nār-ı ʿışḳ-ı Ḥaḳla dil biryān ḳıl

ʿĀşıḳān ʿadninde ḫoşdur eşk-i ḫūn
Girye ile pür żiyā olur derūn

505. Derd evlādur devādan ʿāşıḳa
Renc evlādur ṣafādan ṣādıḳa

Kim olursa bil esīr-i şehveti
Görmez ol elbette bezm-i ḥażreti

Āb-ı ʿışḳı ur bu nār-ı şehvete
Ol zamān lāyıḳ olasın ḥażrete

Fi's-semāi rızḳuküm gūş it ḳavī
Ḫar gibi çamurda ḳalma ey ġavī

Her ne ḳıldıñsa ṭaleb ol Ẕü'l-celāl
Virdi bābā gibi biz gūyā ʿıyāl

510. Kim ġıẕā-yı tenle ḳāniʿdur hemān
Ḫar gibi lāyıḳ aña arpa ṣamān

Sen ġıẕā-yı rūḥ isterseñ ḫalīl
Gönderir saña ġıẕāyı Cebreīl

502 (b). Rūz u şeb: Rūz şeb HM.

Her ne istersem baña virdi Ḫudā
Ben Ḫudādan istemem illā Ḫudā

ʿİzzet ü devlet ki dünyāda anuñ
Rāḥat u cennet ki ʿuḳbāda anuñ

HM 28a. Kim ki bu dünyāda hāl-i ber-ṣalāḥ
İki dünyāda bulur fevz ü felāḥ

Hem bu ʿālemde virür rızḳ-ı ḥelāl
Hem o ʿālemde ider ʿarż-ı Cemāl

Ġaflete dünyā didi ṣāḥib-kemāl
Yoḳsa dünyā olmadı zer sīm u māl

Niʿme mālun ṣāliḥun didi Resūl
Esḫiyādan hedye eylerdi ḳabūl

Her kimuñ ḳalbinde ḥubb-ı Ḥaḳḳ ola
O saʿīddur ger ġanī vü ger gedā

Olmayanlar Ḥaḳḳ Teʿālā ʿāşıḳı
Ger faḳīr u ger tüvānger ol şaḳī

Her ne gūne ẓāhiruñ olsa revā
Ḳalb-i pāk it ol naẓar-gāh-ı Ḫudā

---

513 (b). Rāḥat u cennet: Rāḥat-ı cennet HM., TA.

516 (b). sīm u māl: sīm māl HM.

518 (b). ġanī vü ger gedā: ġanīdür ger gedā YK.

519 (b). faḳīr u ger: faḳīr ger HM.

520 (b). ol: bu HM., TA.

Lübb-i maʿnā bāṭınuñ ṣūret çü post
Posta baḳma maġza baḳ maḳṣūd dost

Baḥr-ı ʿirfāna yüri sen cūy-vār
Çün irişdüñ sen de baḥr olduñ şümār

Evliyālar ḥiss-i dünyādan geçüp
Sākinān-ı ʿālem-i Bī-çūn olup

Oldı anlarda müsāvī luṭf u ḳahr
Hep berāber ḫayr u şer tiryāḳ u zehr

525. Böylece buyurdi ol sulṭān-ı mā
Oldurur mest-i mey-i vaṣl-ı liḳā

ʿĀşıḳum ber-ḳahr u ber-luṭfeş be-cidd
Bü'l-ʿaceb-bīn ʿāşıḳ-ı īn her dü żıdd

Ṭoġrı buyurdı belī sulṭān-ı ʿışḳ
Ser-ver-i ser-defter-i merdān-ı ʿışḳ

Buldı māhī gibi ol deryā-yı ẕāt
Silkdi dāmen ez-ġubār-ı kāināt

HM 28b. Oldı pāk ol nūr-i çeşm-i ʿāşıḳān
Cümleden ālāyiş-i kevn ü mekān

---

524 (b). tiryāḳ u zehr: tiryāḳ zehr HM.

526 (a). ber-ḳahr u ber: ber-ḳahr ber HM., TA.

527 (b). Ser-defter-i merdān: Ser-defteri merdān HM., TA.

529 (b). kevn ü mekān: kevn-i mekān HM., TA.

Oldı yeksān fānī evṣāf-ı beşer
Luṭf ü ḳahr u küfr ü dīn ü ḫayr u şer

Refʿ olunca cān-ı insāndan ḥicāb
Ḳalb rūşen-tāb olur çün āf-tāb

Rūḥuñ aṣlı āb-veş çün ṣāf [u] pāk
Cisme geldi oldı ālūde be-ḫāk

Baʿde-zīn bulur riyāżetle ṣafā
Ḫāk-i ẓulmetden olur dūr u cüdā

Nīm-nigāh-ı evliyāya maẓhar ol
Āf-tāb-āsā cihānda aẓher ol

Ḫāk u senge itseler bir kez naẓar
Sengi sīm eyler velī hem ḫāki zer

Nāḳıṣa virseñ eger āb-ı ḥayāt
Şübhesiz olur aña semmü'l-memāt

Çekmiş olsañ çeşmine kuḥl-i cilā
Fāide virmez olur elbet ʿamā

Nefs-perver ḫar gibi her sebze-zār
Cān-ı ʿīsā bī-nevādur ḫˇār [ü] zār

532 (a). ṣāf upāk: ṣāf pāk HM, pāk u ṣāf YK.

533 (a). Baʿde-zīn: Baʿd ez-īn YK.

535 (b). Sengi: Seng HM., TA.; ḫāki: ḫāk HM., TA.

537 (a). kuḥl-i cilā: kuḥle'l-cilā YK.

538 (b). ḫˇār: ḫār HM., TA.

Ḫāk olur ten perver olma ey civān
Perver-i cān ol senüñle cāvidān

Niçe bir dādur ola ḫar-bende-lik
Eyle gel merdān-ı Ḥaḳḳa bende-lik

Dime geçdi vaḳtimiz maṭlūb-ı dūr
Baḫş ider merdān-ı Ḥaḳḳ himmetle zūr

Dime geçti vaḳtidür rāh-ı Ḫudā
Cānib-i Ḥaḳḳa çekerler evliyā

Her ne işler ise ḳādir evliyā
Ḳudret-i Ḥaḳḳa müẓāhir evliyā

HM 29a. Varlıġın maḥv eylemişler mest-i Ḥaḳḳ
Ālet olmışdur olar der-dest-i Ḥaḳḳ

Anları ẓāhirde gördüñ ber ṣuver
Bil ḥaḳīḳatde degül anlar beşer

Her ki ṭālib oldı maṭlūbı bilur
Her ki ʿāşıḳ oldı maʿşūḳı bilur *

541 (a). mısra eksik TA.

541 (b). mısra eksik TA.

542 (a). vaḳtidür: vaḳtidürür HM.

546 (a). maṭlūbı: maṭlūb HM.

546 (b). maʿşūḳı: maʿşūḳ HM.

* HM. nüshasında “maʿşūḳı” kelimesinin yerinde daha önce “maḥbūbı” yazmaktaydı. “Maḥbūbı” kelimesinin üstü çizilip üstüne “maʿşūḳı” kelimesi yazılmıştır.

Herkese ādem deyü itme naẓar
Ṣūretiyle ādem olmaz muʿteber

Bu Cehil ṣūretde ādemdur velī
Maʿnīde bir segden alçaḳdur belī

Ṣūret-i ḳıṭmīre baḳ segdur hemān
Maʿnīde ādemdürür cā-yı cinān

550. Maḥv-i ṣūret eyle maʿnā ol Şefīḳ
ʿAdn-ı aʿlāda saña Aḥmed refīḳ

Ḫāme ḫāmūş oldı bunda ey hümām
Benden olsun ẕātıña çoḳ çoḳ selām

Loḳma-i Sādis

Ey Ḥüsāme'd-dīn-i mā mīr-i Şefīḳ
Seyr-i maʿnāda baña sen ol refīḳ

Şehr-i maʿnā devr-i tārīk u ẓulem
Żāyiʿ oldı ḫayl bu yolda ümem

Mülk-i vaḥdet gerçi devr u hem-yaḳīn
Böyle yapmış anı Rabbü'l-ʿālemīn

555. Mā-sivāya meyl iden oldı baʿīd
Ẕātuñı maḥv it Ḫudāda ol saʿīd

547 (b). Ṣuretiyle: Ṣuretidür YK.

553 (a). tārīk u ẓulem: tārīk ẓulem HM., TA.

554 (a). devr u hem-yaḳīn: devr hem-yaḳīn HM.

Māhī-veş deryā-yı vaḥdetde ġarīḳ
Ol ḳarīb olsun saña baḥr-ı ʿamiḳ

Ayrılıḳdan ney teki gel nāle it
Verd-i vaḥdet üzre eşki jāle it

HM 29b. Bāġ-ı vaḥdetde ola gör ʿandelīb
Zār ki raḥm eyler elbetde ḥabīb

Girye-sāz olmazsa kūdek dāyesi
Şīr virmez düşmez aña sāyesi

Sāġar-ı çeşmuñ şarāb-ı eşkle
Pür idüp dök ḳaṭre ḳaṭre keşküle

Loḳmalar inmez boġazdan bī-şarāb
Nār-ı ʿışḳıyla dilüñ eyle kebāb

Loḳma-ı āb hem kebāb āmāde ḳıl
Ṣoñra yārı bezme daʿvet eylegil

Yār elinden iç şarāb-ı erġuvān
Yüri var mest-i liḳā ol bir zamān

Ḳalmaya tā sende evṣāf-ı beşer
Ḥaḳḳ ile ḥaḳḳ ol ene'l-ḥaḳḳ di peder

Altı yüzli āyinedür evliyā
Ḥaḳḳ naẓar eyler anuñla her yaña

---

561 (b). ʿışḳıyla: ʿışḳuñla YK.

562 (b). yārı: yār HM./ eylegil: eyle gel YK.

Bā ḫuṣūṣ ol ḥażret-i Monlā-yı Rūm
Māhī-i deryā-yı vaḥdet ber-ʿumūm

Sırr-ı güftārın anuñ deryā bilur
ʿIşḳla kendi teki şeydā bilur

Ney tenimde söyleyen ol şāh-ı dīn
Bende-sine oldı ol niʿme'l-Muʿīn

Ṣūretinde ḫalḳ idüpdür Ḥaḳḳ bizi
Var ḥadīs̱-i ḳudsden diñle sözi

Vaṣfımuzdur vaṣf-ı Ḥaḳḳ ey nev-civān
Bizdedür Ḥayy u Ḳadīm u Müsteʿān

Ber-ṣıfat ḫalḳ oldı rūḥa cism hāl
Rūḥ-ı aṣlımız ṣıfāt-ı Ẕü'l-celāl

Rūḥumuz deryā yüzen de ten çü kāh
Bī-nümādur görmez anı her nigāh

HM 30a. Rūḥa nisbet evliyā cismi ṣamān
Gizlidür altında anuñ baḥr-ı cān

Ney-şeker benden beter hem ben yerem
Ben oyum ol daḫī bendir ey dedem

---

566 (b). ber-ʿumūm: der ʿumūm YK.

569 (b). ḳudsden: ḳudsīden HM., TA.

570 (b). Ḥayy u Ḳadīm u Müsteʿān: Ḥayy Ḳadīm Müsteʿān YK.

573 (a). evliyā cismi: evliyā vü cisme HM., evliyā cism TA.

575. Ṣūret-i şeklüm görüp itme firār
Bu beşerdür biz gibi dime nizār

Didiler peyġam-bere ehl-i nifāḳ
Ekl ü şürb eyler bizum gibi bu baḳ

Olma münker sen münāfıḳlar gibi
Rāh-rev ol rāst-ı ṣādıḳlar gibi

Evliyālar vāriṣ-i peyġam-beri
Anuñ-içün ümmetānuñ reh-beri

Hem çü şeyṭān ey eḫi ṣūret mubīn
Bīn-i maʿnā olma maṭrūd u laʿīn*

580. Anlaruñ her biri ḫurşīd-i hüdā
Ġarḳ-ı nūr-ı vaḥdet olmış evliyā

Bu beşerdür diyerek maḥrūm-ı nūr
Olma olursun Ḫudādan ṣoñra dūr

Anlaruñ ṣavm u ʿibādāt u namāz
Bizlere taʿlīm içün eyler niyāz

Her birisi vāṣıl-ı aṣl-ı vaṭan
Bizleri irşāda gelmiş Ẕü'l-minen

---

579 (b). maṭrūd u laʿīn: maṭrūd-ı laʿīn HM., TA.

* HM. ve YK. nüshalarında bu mısradaki "olma" kelimesinin hemen üstüne "ol" hecesi eklenmiştir. Ancak bu iki kelimeden herhangi birinin üzeri çizilmemiştir. Bu nedenle mısraın ortasındaki bu iki kelimeden "ol", mısranın öncesine; "olma" kelimesi ise mısranın sonrasına anlam bakımından uygunluk gösterdiğini düşünmekteyiz.

Gördigüñ ḫˇābı görürler āş-kār
Anlaruñ ʿindinde bir leyl ü nehār

Bā ḫuṣūṣ ol dest-gīr-i pīr-i mā
Şāh-bāz-ı pīş-vā-yı evliyā

Naẓm u nes̱r-ile anı meddāḥ olan
Baḥr-ı vaṣfında aña sebbāḥ olan

Dürr-i vaṣfın silk-i medḥe kim dizer
ʿĀciz-i dermān-dedür ʿaḳl-ı beşer

HM 30b. Baʿżılar ḳuṭb-ı cihāndur didiler
Baʿżılar ġavs̱-i zamāndur didiler

Ḳuṭb u ġavs̱ didükleri ṣāḥib-maḳām
Bir ḳadem ilerü itmezler ḳıyām

Cümlesi kendi maḳāmın ḥıfẓ ider
Pīş-rev olmaḳdan eylerler ḥaẕer

Bu maḳāmlardan münezzeh pīr-i mā
Cilve-ger maḳṣūdı üzre eyne mā

Ẓann-ı evṣāf-ı beşerden ber-ter ol
Olmadı ḳaydı maḳāma gitdi yol

Saḫt-ı gendüm āsiyāda nerm olur
Āsiyā ḫıẕmetde dūr-i germ olur

584 (a). ḫˇābı: ḫāb HM., TA.

591 (b). maḳṣūdı: maḳṣūd HM., TA.

592 (b). ḳaydı: ḳayd HM.

Āsiyā ṭabʿ ındadur cümle velī
Her ne vażʿ itseñ ḳabūl eyler belī

Münkirānuñ saḫt-ı güftārın alur
Ḥüsn-i te’vīl ile nerm eyler virür

Münkirān gūş eylesünler pendümi
Gör ne gūne nerm idem ben kendümi

Çünḳi yoḳ sende göre bir çeşm-i cān
Egri ẓan itme görüp bir şaḫṣ hān

Ḫalḳ-i Raḥmānda *tefāvüt* var mıdur
Sūre-i mülk[i] oḳu inkār mıdur

Var ise ancaḳ *tefāvüt* ey peder
Ḳavl ü fiʿlinde olur olmaz diger

Kendi ḳavl ü fiʿliñi pāk eyle var
Fiʿl-i āḫardan ṣorar mı Kird-gār

Var ise sende eger çeşm-i yaḳīn
Zīr-i her ṣūretde bir maʿnā be-bīn

Ḥāl-i dervīşānı bilmek bī-gümān
Kim verā-yı ʿaḳl u fehm-i münkirān

HM 31a. Bilmez anları bilur dervīş olan
Tīġ-i ʿışḳ-ı Ḥaḳḳ ile dil-rīş olan

---

597 (b). Egri: Eger HM.

602 (a). dervīşānı: dervīşān HM.

Esb-i fehmuñ yoḳ yere sürme ṣaḳın
ʿAḳluñ irmez olma münker itme kīn

Mülk ü māla eylemez dervīş naẓar
Rızḳ-ı ʿinde'llāhi dāim mā ḥażar

Dīde-i İblīs kör it gel baña
Çeşm-i cāna vireyim kuhl-i cilā

Kār-ı inkār-ile ḥāluñ pek yamān
Tevbe it iḫlāṣa gel ey münkirān

İtme İblīs-āne daʿvā terk ḳıl
Kāmilum deyü ḳıyās itme bihil

Ḥüsn-i ẓann itmek de lāzım ādeme
Sū-i ẓann itmek ne lāzım ʿāleme

İnne baʿḍe'ẓ-ẓanni iṣmun diñle baḳ
Hem tecessüsden daḫī nehy itdi Ḥaḳḳ

Ḳavl ü fiʿl u cümle eṭvār-ı velī
Cümlesi Ḥaḳdan ẓuhūr eyler belī

Gūş-vār it gūşuña bu pendümi
Teşne iseñ benden iç bu ḳandumı

Nūş idenler teşne olmaz bir daḫī
Sāġar-ı ser-şār-ı ʿAşḳīden aḫī

605 (a). Mülk ü māla: Mülk māla HM.

605 (b). dāim mā ḥażar: dāimdur naẓar YK.

611 (a). Ḳavl ü fiʿl u cümle: Ḳavl ü fiʿl cümle HM.

Ey Şefīḳum gel baña tefsīr-i ʿışḳ
Söyle nedür bilmenem taʿbīr-i ʿışḳ

H̱ayl demdür ben seni yād eylerem
Yāduñ-ile göñlümi şād eylerem

Yād idüp şād itmeduñ bir kez beni
Silmeduñ çeşm-i firāḳımdan nemi

Hep ẖayāluñdur iden taḳrīr-i ʿışḳ
Āh şikest itdi bu dem zencīr-i ʿışḳ

HM 31b. Bir cünūn el virdi ey nūr-ı başar
Yāduñ-ile varlıġımdan bī-ẖaber

Gel yetiş imdādıma oldum zebūn
Ḥadden efzūn oldı bu demde cünūn

İẖtiyārum ḳalmadı elde yamān
Neylesem nitsem Şefīḳum el-amān

Söylesem ḥāl-i derūnumdan ẖaber
Kāfir oldı dir baña ins ü beşer

Ger sükūt olsam eridür nār-ı ʿışḳ
Söyle deyü emr ider ẖünḳār-ı ʿışḳ

Şemʿ-i ʿışḳa ben bugün pervāneyem
Sanmañız ʿāḳıl beni dīvāneyem

Mekteb-i ʿışḳ içre üstādum bugün
Ṣorma ḥālim şöyle ber-bādum bugün

621 (b). ins ü: cümle YK.

Ṣādır olsa dilde āh-ı ʿışḳ-ı yār
Bu iki ʿālem olur birden demār

ʿArż-ı dīdār eyle gel ey meh-liḳā
Hecr-i firḳatde ḳoma benduñ şehā

Āhen olsa āhımızdan āb olur
Mū-yı ʿışḳı çekmege bī-tāb olur

Nār-ı ʿışḳımdan caḥīme bir şerer
Düşse maḥv eyler anı ḳoymaz es̱er

ʿIşḳla pertāv idüp fevḳa'// s-semā
ʿArş u ferş ü kürsi aldum zīr-i pā

Evliyā ervāhına oldum refīḳ
Gördüm anda ben seni oğlum Şefīḳ

Secde-i şükr-āne itdum ol zamān
Şöyle mesrūr olmışam bī-ḥadd hemān

Ṣaḥve geldi eyledüm iskāt-ı fem
Nār-ı ʿışḳum baʿżı teskīn oldı hem

HM 32a. ʿĀrif olan sırrı ser eyler müdām
ʿĀşıḳ olan söyler elbet mest-i cām

Evliyānuñ it maḳāmātın beyān
Eylesün taḥṣīl-i ʿilm-i sālikān

---

626 (b). Hecr-i firḳatde ḳoma benduñ: Ḳoma benduñ hecr-i firḳatde YK.

627 (b). ʿışḳı: ʿışḳ HM., TA.

Ḫāme-i ney nāle itsün bir nefes
Nālesinden çāk ola bu ten ḳafes

ʿĀrī olsun cāme-i tenden bu cān
Diñlesün feryādını ol bī-gümān

Perde-i digerle olsun naġme-sāz
Bülbülāna eylesün gülden niyāz

Hem ṣalāt itsün Resūle hem selām
Birbiri ardınca tā yevmü'l-ḳıyām

Loḳma-i Sābiʿ

Ṭut Şefīḳum ẕāt-ı mir'ātuñ ḳanı
Bir naẓar itsem de görsem ben beni

Ẕātıma ẕātımla itsem bir nigāh
Ġayriyet ḫˇābından olsam intibāh

Perde-i çeşmüm dilimden çāk idüp
Cānı evṣāf-ı beşerden pāk idüp

Keşf ola baña maḳām-ı evvelīn
Baʿde-zīn virsem ḫaber ʿayne'l-yaḳīn

---

639 (b). beni: seni TA.

640 (b). ḫˇābından: ḫābından HM., TA.

641 (a). çeşmüm: çeşm HM., TA.

641 (b). Cānı: Cān HM., TA.

Cām-ı ʿışḳı ṣun ki bir ser-ḫoş olam
ʿAḳlımı yaġmā idüp bī-hūş olam

ʿAḳl-ile olmaz bu bāzār içre ḳāl
Gāleye lāzımdurur dellāl-i ḥāl

Esb-i ḥāle ben süvār oldum begüm
Ḳābe ḳavseyn oldı *ednā* menzilüm

Lā-mekān ṣaḥrāsına sürdüm semend
Gördüm anda ʿāşıḳān-ı derd-mend

HM 32b. Kimisi mest-i mey-i şevḳ-i liḳā
Kimisi dīvāne-i ʿışḳ-ı Ḫudā

Mey içüp kimisi cāndan nā-ümīd
Mest iken dir baʿżısı *hel min mezīd*

Tīġ-i ʿışḳıyla kimi olmış şehīd
Ḫāk-i ḫūn içre yatar baḫt-ı saʿīd

Kimisi olmış nedīm-i Ẕü'l-celāl
Kimisi olmış enīs-i Lā-yezāl

Arḳa virmiş kimisi cennetlere
Raġbet itmez dürlü bīñ niʿmetlere

---

643 (a). ʿışḳı: ʿışḳ HM., TA.

644 (a). ʿAḳl-ile: ʿAḳlla YK.

650 (a). nedīm-i Ẕü'l-celāl: nedīmi Ẕü'l-celāl YK.

650 (b). enīs-i Lā-yezāl: enīsi Lā-yezāl YK.

Her biri mest-i liḳādur çün cemād
Niʿmet-i vuṣlatla olmış ber-murād

Böyle bir der-gāh-ı ʿālī bī-bedel
Pād-şāh-ı Lā-yezāl u Lem-yezel

Böyle bir der-gāha der-bān-ı laʿīn
Gördüm olmış anda şeyṭān-ı laʿīn

655. Herkes olmışdur maḳāmında muḳīm
Cümlesi ehl-i ṣırāṭ-ı mustaḳīm

Bizleri anlardan eyle yā Muʿīn
Raḥmetuñle nola Rabbü'l-ʿālemīn

Ḳaṭre-i raḥmetle cümle müẕnibān
ʿAfv olur gelmez yine baḥra ziyān

İttikāmuzdur bizim *lā taḳnaṭū*
Çün buyurduñ bizlere *lā tey'esū*

ʿAfv vü iḥsānuñla virgil cenneti
Yoḳsa refʿ it Muṣḥaf içre āyeti

660. Şān-ı ʿabduñ dāimā ʿiṣyān olur
Şān-ı Mevlā ʿafvla ġufrān olur

---

653 (b). Lā-yezāl u Lem-yezel: Lā-yezāl Lem-yezel HM., TA.

654 (a). laʿīn: emīn TA.

659 (b). Yoḳsa: Yoḫsa HM., TA.

Ḫūşe-çīn-i maʿṣiyetdür kārımuz
Tūşe-i cürm ü ḫaṭādur bārımuz

HM 33a. Yol ıraḳ bār-ı s̱aḳīlüm var benüm
Nā-ümīd olmam efendüm var benüm

Ḫavfum olmaz sen nigeh-bānum iken
Ben gedā sen şāh-ı Yezdānum iken

Bā ḫuṣūṣ ḳıṭmīr-i bāb-ı Muṣṭafā
Olduġum maʿlūm-ı ʿilmuñ ey Ḫudā

665. Bī-edeb ʿiṣyān-ile ālūdeyem
Gerçi ben ol sāyede āsūdeyem

Baḳmadı ʿiṣyānuma ol Ẕü'l-kerem
Yā revā mı sen baḳasın ben neyem

Bir benümle dūzaḫuñ olmaz ʿimār
Aḥmed u Muḫtāra baḫş itseñ ne var

Kesmenem ümmīdimi va'llāhi ben
Şānıña şāyān olanı işle sen

Maḳṣada eyle şürūʿ ey ḫāme gel
ʿAfv ider elbet seni ol Lem-yezel

661 (a). Ḫūşe-çīn: Ḫūşe-çin YK.

661 (b). cürm ü ḫaṭādur: cürm ḫaṭādur HM.

666 (b). neyem: yenem TA.

667 (b). Aḥmed u: Aḥmedī HM., YK.

668 (a). va'llāhi: va'llāh YK.

Şöhretinde ey Şefīḳum ol mülūk
Yazayım saña merātib-i sülūk

Sāyeñizde nefʿ iderler sālikān
Cān-ile olur ḳabūl-i ṭālibān

Müntefiʿ olmayana ẕikri yeter
Ẕikr-i ehlü'llāha raḥmetler iner

Bezm içinde ġıybet ü buġż ü ḥased
Söylemekden yek durur ey erc-mend

Bil merāṭib-i sülūk-i evliyā
Üçdür icmālen anı bil evvelā

Ḫamseyi żamm eylesek itsek beyān
Çünḳi tafṣīlin bilur her ʿārifān

Evvelā oldı maḳāmāt-ı nefis
S̱āniyen oldı maḳām-ı rūḥ-ı ḳuds

HM 33b. Sırr-ı aḳdes oldı bil s̱ālis̱ maḳām
Bu merātib oldı icmālen tamām

Oldı *ev ednā* daḫi rābiʿ maḳām
Buna aḫfā daḫī dirler ey hümām

Bu maḳāma didiler cā-yı fenā
Cümleden aʿlā budur ey reh-nümā

---

674 (b). anı bil: bil anı YK.

676 (a). Evvelā: Evvelin HM.

680. Rūḥ-ı ḳudsüñ nefsle beyni hemān
Ḳalb maḳāmı bunla beşdür bī-gümān

Rütbe-i nefsüñ nihāyātı budur
Seyr idecek işte ġāyātı budur

Ḥażret-i ḫamse didi ehl-i kemāl
Bu merātibler de gerçi çoḳ maḳāl

Bu merātibe göredür cümlesi
Vaḥy ü ilhāmı Ḫudānuñ rütbesi

Bu merātibdür maḳāmuñ ber-teri
Oldı *ev ednā* maḳāmı ey aḫī

685. Bu maḳām ehlinde olmaz hīç vücūd
ʿAyn-ı Ḥaḳḳ müstehlikidür bī-nümūd

ʿAyn-ı Ḥaḳladur ḳıyām u cünbişi
Bu maḳāma ikilik sıġmaz kişi

Bu maḳāmda hep olan vaḥy ü cevāb
Ẕāt-ı Ḥaḳdan ẕāt-ı Ḥaḳḳadur ḫiṭāb

Bu maḳāma vāṣılīn āgāhdur
Şān-ı *lā-mevcūde illa'llāh*dur

---

680 (b). maḳāmı: maḳām HM., TA.

682 (b). merātibler de: merātiblere TA.

683 (b). ilhāmı: ilhām HM., TA.

684 (b). maḳāmı: maḳām HM.

686 (a). ḳıyām u cünbişi: ḳıyām cünbişi HM., TA.

Oldı ās̱ār içre vardur bu suḫen
Oḳu *el-faḳru sevādü'l-vechi* sen

Diñle bu ās̱ār-ı s̱ānīde meāl
Bir kişinuñ faḳri olsa ber-kemāl

Aña Allāh dimesi olur revā
Bu maḳām ehli bu sırdan āş-nā

HM 34a. Her neye mālik ise bir ḳul hemān
Cümlesi Mevlāsınuñdur bī-gümān

Bir de müflis fī emāni'llāhi gör
Bunlaruñ maʿnāsını Allāh bilur

Cümle bu ās̱āruñ olmış maẓharı
Muttaṣıf bu sırr-ile her birleri

Bunlara bī-vāsıṭa vaḥy-i Ḫudā
Naṣṣ-ı Ḳur'ān-ile s̱ābit ey hümā

Burada ḳayd-ı beşerden bu nemā
Ẕāt-ı Ḥaḳda ḳuluñ olması fenā

Bu fenā-fī'llāha ıṭlāḳ-ı beşer
Vaḥdet-i ẕāta ḥaḳīḳat ne keder

İşte bu ḍayyıḳ maḳām cā-yı edeb
Keşfle bilur anı ehl-i rüteb

---

691 (b). ehli: ehl HM.

693 (b). Allāh: anlar TA.

Burada ḳayd-ı beşerden bir daḫī
Beşeruñ ġayrını iḫrācdur aḫī

Bu maḳām-ı aḥadiyyetdür merām
Beşerüñ ekmeline oldı maḳām

Girmez ārāya melek ġayr-ı nezīl
Lī meʿa'llāh bu yetişmez mi delīl

İşte *ev ednā* maḳāmı bu hümām
Ḳābe ḳavseyn bundan aşağı maḳām

Ḳābe ḳavseyn dimenüñ maʿnāsını
Diñle benden söyleyim evlāsını

Ḥaḳḳ ile ḫalḳa şümūlinden o cā
Cümlesin cāmiʿ olur cā-yı ḳażā

Ḳavs-ı imkān cihet-i ḫalḳa dinur
Cihet-i Ḥaḳḳa didi ehli görür

Buña hem ḳavs-ı vücūd-i vācibi
Didiler diñle beni ey ṭālibī

HM 34b. Sālikuñ biri idüp seyr ü sefer
Ḳaṭʿ iderse ḳavs-ı imkānı eger

---

702 (a). maḳāmı: maḳām HM.

704 (b). cā-yı ḳażā: cāyı ḳażā YK.

705 (b). ehli: ehl HM., TA.

707 (a). seyr ü sefer: seyr-i sefer HM., TA.

707 (b). imkānı: imkān HM.

Vāṣıl olur dāire ẕāt-ı vücūb
Ḳabża-i ḳavseyn iki elde ṭutup

Dest-i yümnāda biri yüsrāda hem
Ḳāim-i ḫıẕmet olur āmāde hem

Beyne imkān-ı vücūb baḫt-ı saʿīd
Mutaṣarrıf iki de ʿabd-i mecīd

Ḳābe ḳavseyn dinilür ol dem aña
Söylerem ben de o ẕāta merḥabā

Bu maḳāma ericek faḫr-i cihān
Nāzil oldı *ḳābe ḳavseyni* hemān

Böyle ʿālī iken erbāb-ı nüket
Didiler kes̱ret maḳāmı bu cihet

Kes̱rete bādī iki ḳavs ṭutar
Ḳavs arasında daḫī bir ḳabża var

Ḳāim-i ḳabżada elbet bir fiʿil
Vardur anı söylediler ehl-i dil

Hem müşāhid hem mükāşif kāmil ol
Her ne deñlü kes̱ret olsa ey oġul

Ve's-semāi ẕāti'l-burūc oḳu gör
Şāhid u *meşhūd* maḳāmıdur bu ṣūr

710 (b). iki de: ikide HM.

Çünḳi *ev ednā* maḳāmında suẖen
İʿtibārāt zāil olur cümleten

Ḳavs-i ḳabża ḳāim-i ḳabżada yoḳ
Ẕāt-ı bāḳī vardur anda yoḳtur oḳ

Ḳābe ḳavseyn mebde'-i sırr-ı meʿād
Bu maḳāma eyle taʿrīf-i sedād

Bu maḳām oldı maḳām-ı ittiṣāl
İḥtimāliyle firāḳ u infiṣāl

HM 35a. İşte *ev ednā* maḳāmıdur viṣāl
Bunda olmaz iftirāḳ-ı infiṣāl

Bu maḳāma irmedi ehl-i ẖavāṣ
Bu maḳām oldı eẖaṣṣü'l- ẖāṣṣa ẖāṣ

Bundan aşaġı maḳām erbābıdur
*Nefs-i muṭmainne*nüñ aṣḥābıdur

Şems-i insānı ḥaḳīḳat maẓharı
Ġarḳ-ı nūr olmış olaruñ her biri

Ol şuʿāʿ-ı şemsle ḥayrān olur
Hāim ü ʿuryān u hem biryān olur

---

719 (a). Ḳavs-i ḳabża ḳāim-i ḳabżada: Ḳavs u ḳabża ḳāim u ḳabżada YK.

721 (b). firāḳ u infiṣāl: firāḳ infiṣāl HM.

724 (a). Bundan aşaġı maḳām erbābıdur: Ḫāṣṣa bundan dūn maḳām erbābıdur YK.

725 (a). insānı: insān HM., TA.

726 (a). Hāim ü ʿuryān u: Hāyim ʿuryān HM., Hāim ʿuryān TA.

İşte bunlardur ʿavāmuñ bihteri
Ehl-i īmānuñ bulardur ser-veri

Vaḥy ü ilhām vāsıṭıyla bunlara
Keşf olur *ʿilm-i ledünnī* anlara

Bu maḳām-ı cemʿuñ ās̱ārı nemā
Z̠āt-ı insan sırr-ı z̠āta āş-nā

Bundan aşaġıki nefs-i mülhime
Kim ġurūb-ı ṭabʿa vāṣıldur heme

Şemsüñ esrār-ı ġurūbun bildiler
Çoḳ ġarīb esrāra vāḳıf oldılar

Vāsıṭıyla bunlara ilhām olur
Ḥaḳḳ Teʿālādan niçe inʿām olur

Nefs-i levvāme bularuñ kem-teri
Ṣāhibin eyler dem-ā-dem serseri

Nūr-ı ḳalbuñ ʿaks eyle nev-ʿimā
Ol münevver olur ammā bī-beḳā

Müteberrik baʿżı ilhāmāt ile
Müncez̠ibdür gāh Ḥaḳḳā z̠āt-ile

Gāh bu *emmāre* olan nefs-i leīm
ʿAks ider ās̱ār anda çün racīm

735 (b). z̠āt-ile: z̠ātla HM., TA.

HM 35b. Ḥālini eyler mükedder ʿābiduñ
Ḥāṣılın yaġmāya virür zāhiduñ

Levm ider nefsini dāim cā-be-cā
Anuñ-içün dindi levvāme aña

Nefs-i emmāre daḫī bundan da dūn
Zīr-i destinde ṣaḳın olma zebūn

Ṭabʿ-ı muẓlimde ḳalup olmış esīr
Şehvete olmış muḳayyed çün müşīr

Cāh u manṣıb şehvetinde ol ḥamīr
Āh olaydum deyü bir defʿa vezīr

Emr u nehye itmez aṣlā ittibāʿ
Rūz u şeb dünyā içün eyler nizāʿ

Ġaflet-i Firʿavn u Nemrūd u ġurūr
İtmiş anı ḥażret-i Ḥaḳdan da dūr

İşte *keʾl-enʿāmi bel hum* bu *aḍall*
Anlaruñ ḥaḳḳında didi Lem-yezel

Olmaḳ isterseñ Ḫudāya sen ḳarīb
Bu ṣıfatlardan berī ol ey lebīb

Eylesem tafṣīl olur vāfir ḳitāb
İşte bu icmāldur lübb-i libāb

---

742 (b). Rūz u şeb: Rūz şeb HM.

743 (a). Firʿavn u Nemrūd u ġurūr: Firʿavn Nemrūd-ı ġurūr HM., Firʿavn u Nemrūd-ı ġurūr YK.

Bu maḳāmuñ cümlesinde var ʿulūm
Cümleden aʿlā durur Monlā-yı Rūm

Ġavs̱ u ḳuṭb olan olur ṣāḥib-maḳām
Vaṣf-ı pīr-i mā degüldür bu kelām

Şāhı vaṣf it şānına lāyıḳ ola
Cümlenuñ vaṣfında ol fāiḳ ola

Ne revā vaṣṣāf olmaḳ şāʿirān
Ḳudreti yoḳ bir kesüñ ey kām-rān

Bir tevessüldür ġaraż hem intisāb
ʿĀdeti sāil iderler daḳḳ-ı bāb

HM 36a. Bendeñiz muḥtāc u aç u bī-nevā
Ṭurmuşum kapuñda red itme şehā

Müntesibler ẕātıña ʿizzet bulur
Zīr-i sāyeñde olan devlet bulur

Yā revā mı bendeñiz maḥrūm olam
Bende-gānuñ şād u ben maġmūm olam

Ḳāniʿum ḳıṭmīruñum bir üstüḫ̮āˇn
Sofra-i luṭfuñdan at bir loḳma nān

747 (a). cümlesinde: cümlesinden YK.

749 (a). Şāhı: Şāh HM., TA.

751 (b). ʿĀdeti: ʿĀdet YK. TA.

752 (a). muḥtāc u aç u bī-nevā: muḥtāc aç bī-nevā HM., TA.

754 (b). şād u ben: şād ben HM., TA.

Keşkül-i ḳalbim tehī red itme sen
Feyż-i cūduñdan nola ey Ẕü'l-minen

Herkesüñ bir gūne maṭlūbı benim
Sen benimsin sen benimsin sen benim

Burada ey ḫāme it iskāt-ı fem
Seni mesrūr eyler elbet Ẕü'l-kerem

Loḳma-i s̱āmin

Sāḳīā ṣun sāġar-ı ser-şārımı
Diñlesün mestāne ʿāşıḳ zārımı

760. Dest-i cūduñdan Şefīḳum nūş idem
Nāle ile ʿālemi bīhūş idem

Ger elinden nūş idersem bāde ben
Virirüm ḥubb-i sivāyı bāda ben

ʿArş u ferşi ʿışḳuñ-ile zīr-i pā
Alurum ol demde ey nūr-ı Ḫudā

Söyle söyle deyü ibrām iderek
Eyledüñ mecnūn beni sen giderek

Baḥr-ı ʿışḳ içre atıldum bī-şuūr
İtmedi hīç ḫāṭıra bīm-i ḫuṭūr

765. Kendimi ḥaḳḳā ḳıyās itdum ki māt
Buldum ol yemmde ḥayāt ender ḥayāt

762 (a). ferşi: ferş HM.

HM 36b. Çünki vāṣıl oldum ol deryāya ben
Ben de bir deryā kesildüm nūrdan

Kimse bilmez ḥaddini baḥr-ı ʿamīḳ
Niçe ʿuşşāḳ anda olmışdur ġarīḳ

Bende yoḳ ḳudret yazam ās̱ārını
ʿAḳl-ı efhāmdan bīrūn esrārını

Mā-sivāyı bildum anda cümle āb
Cümle maḫlūḳ rū-yı āb üzre ḥabāb

ʿĀşıḳuñ mevti hemānā çün ḥabāb
Merg el virse ḥabābe olur āb

Her ki vāṣıl oldı bu deryāya şād
Hep müyesserdür aña cümle murād

Gerçi ʿāşıḳ sūz u kārı pür niyāz
Görür ol maʿşūḳdan bīñ ʿizz ü nāz

Bī-muḥābā eyler ol iḥsān u cūd
Kendi ẕātına ider ʿāşıḳ sücūd

Kendi kendüye ider cevr u cefā
Kendi kendüye ider mihr ü vefā

Bū-yı tevḥīd-i Ḫudādan behre-ver
Olmayan bilmez nedür bu gūş-ı ḫar

---

772 (a). sūz u kārı: sūz kār HM.

773 (a). iḥsān u: iḥsān HM., iḥsānı YK.

774 (b). mihr u vefā: mihr-i vefā HM.

İçmeyen cām-ı mey-i rūz-ı *elest*
Hīç olur mı gūş idüp bu sırr-ı mest

Bu meẓāhir ki saña oldı ʿayān
Cümlesi oldı ẓuhūr-ı bī-nişān

Ṣūretā kes̱retdeyiz maʿnādayız
Dāimā vaḥdetdeyiz Mevlādayız

H̱ilḳat-i ebdānımızdur aṣl-ı ẖāk
Līk aṣl-ı rūḥumuz ol nūr-ı pāk

780. Bu ṣuver zenbūr-veşdür bī-ʿaded
Aṣl birdür itme sen şekk el-meded

HM 37a. H̱ānelerde olsa mūm-ı bī-şümār
Bil ḥaḳīḳatde o bir mūmdur yanar

Aṣl-ı kes̱ret gördigüñ ṣūretdurur
Yoḳsa kes̱ret yoḳ ḳamū vaḥdetdurur

Bundan ezyed itmege şerḥ u beyān
Virmedi ruẖṣat nidem Ṣāḥib-zamān

Baña evlādır olam taḥtü'l-ḥicāb
Rūyum üzre itmeyem refʿ-i niḳāb

785. Böyle bir güftārı ey ṣāḥib-vaḳār
İtme her ẖargūşe sen de gūş-vār küpe

785 (a). güftārı: güftār HM.

İḫtilāṭ itme olardan ḳıl ḥaẕer
Gelmesün dünyā vü dīnüñe żarar

Ehl-i dünyādan ümīd itme vefā
Böyle buyurdı Ḥabībim Muṣṭafā

Bu denī dünyā degül *dāru'l-ḳarār*
ʿĀlem-i ʿuḳbā ḳadīm u pāy-dār

Kim ki bunda ḫurrem u ḫandan olur
ʿĀlem-i bāḳīde çoḳ giryān olur

790. Burada fānī vü miskīn u faḳīr
Orada şādān u mesrūr u emīr

Herkese eyle müdārā-yı ḥasen
Bed-ṭabīʿat olma aḳrān içre sen

ʿĀleme ol ey püser nefʿ-i vücūd
Ẕāt-ı pākuñ dāim olsun ʿayn-ı sūd

Ḫūb-rū ol zişt-rū olma ṣaḳın
Meclis-ārā ol nedīm ol ol emīn

Ẓāhiruñ ḫulḳ eyle ol ārāste
Bāṭınuñ Ḥaḳḳ eyle ol pīrāste

---

790 (a). miskīn u faḳīr: miskīn faḳīr HM.

790 (b). şādān u mesrūr u emīr: mesrūr u şādān-ı emīr HM., TA.

794 (a). ḫulḳ eyle: ḫulḳıyla HM., TA.

794 (b). Ḥaḳḳ eyle: Ḥaḳḳıyla HM., TA.

Ḫūb u zişt u nīk u bed pāk u pelīd
Gerçi Ḥaḳdur cümlesinde Āferīd

HM 37b. Bunları ḫalḳ itdi ḥikmetle Ḫudā
Ḥikmetin yine bilur ol Ẕü'l-ʿaṭā

Ḥaḳ u bāṭıl küfr ü dīn ü ḫayr u şer
Ḫalḳ bī-ḥikmet degül diñle ḫaber

Sen ne bildüñ ḥikmetī bu kāināt
Sen ne bildüñ sendedür ẕāt u ṣıfāt

Her ne mevcūd ise gerçi du cihān
Sende mevcūd āş-kār u ger nihān

Cismimiz ṭutmuş cihān içre mekān
Rūḥumuzdur lā-mekān u bī-nişān

Bu ṭılısm-ı cismde genc-i nihān
Ten-şikest ol ki bulasın genc-i cān

Bu ṭılısm-ı cismi ḳıl sen tār u mār
Genc-i cān olsun saña hep āş-kār

---

795 (a). bed pāk: bed u pāk HM., TA.

798 (a). ḥikmetī: ḥikmet YK.

799 (b). āş-kār u ger nihān: āş-kār u nihān HM., YK., āş-kār ger nihān TA.

800 (b). lā-meḳān u bī-nişān: lā-meḳān bī-nişān HM., TA.

801 (b). bulasın: olasın YK.

802 (a). cismi: cism HM.; tār u mār: tār-mār HM., TA.

Reh-revān-ı Ḥaḳḳ elinden cām-ı mest
Nūş idüp bu ten ṭılısmın it şikest

Ṭālib ol bir yāre olsun evliyā
Saña ḳuvvet baḫş ide merd-i Ḫudā

Kendi saʿyuñ ile fetḥ olmaz bu genc
Ara bir yār-ı muvāfıḳ nükte-senc

Eyle teslīm-i zimām-ı iḫtiyār
İʿtirāż itme aña sen zīnhār

Her ne fermān itse ol ez-cān u dil
Emrine münḳād olup sen eylegil

Laʿnetu'llāhi ʿaleyk dirse eger
Raḥmetu'llāhi ʿaleyk fehm it püser

İki ʿālemde olam dirseñ dilīr
Ṣıdḳla ṭutmaḳ gerek dāmān-ı pīr

Göñlüne gir bir kez itsun ol nikāh
Bī-şek olduñ sen de bir ḫāṣṣ-ı İlāh

HM 38a. Ola gör maḳbūl bir merd-i Ḫudā
Sen de maḳbūl-ı Ḫudā ol ey paşa

Olduñ āḫir sen de bir maḳbūl-ı Ḥaḳḳ
Terk idüp kendiñi ol meşġūl-i Ḥaḳḳ

---

803 (a). elinden: olandan YK.

807 (b). eylegil: eyle gel YK.

809 (b). Ṣıdḳla: Ṣıdḳ ile YK.

Ḥażret-i Ḥaḳḳa çün olduñ āş-nā
Baḥr-ı vaḥdet saña olur rūşenā

Aḥmed-āsā yüri ol vāṣıl Celīl
Girü ḳalur senden artıḳ Cebreīl

Āf-tāb-ı hüsn-i Rabbü’l-ālemīn
Gördi o ʿayne’l-yaḳīn Ḥaḳḳa’l-yaḳīn

Maẓhar oldı çün tecellī-i H̱udā
Fāriġ oldı ez-delīl u pīş-vā

Ben ne gūne şerḥ idem saña bu rāh
Devr-i tārīk u ẓulem nūr-ı siyāh

Rūz-ı rūşende rehī görmez ʿamā
Elde istidlāl olmışdur ʿaṣā

Rūz-ı rūşen olsa görmez āf-tāb
Dāim istidlāli ez-naḳl-i kitāb

Fānī ol bī-fāide bu ḳıyl u ḳāl
Ḥaḳḳı ẕātuñ ile fehm itmek muḥāl

---

812 (b). kendiñi: kendüñi TA.

814 (b). artıḳ: artuḳ YK.

815 (b). o: ol YK.

816 (b). ez-delīl u pīş-vā: ez-delīl pīş-vā HM.

817 (b). tārīk u ẓulem: tārīk ẓulem HM., TA.

819 (b). istidlāli: istidlāl HM.

820 (a). ḳıyl u ḳāl: ḳıyl ḳāl HM.

820 (b). Ḥaḳḳı: Ḥaḳḳ HM., TA.

Sen ḥicāb içinde maḥcūb u nihān
Kendözüñ fānī it olsun Ḥaḳḳ ʿayān

Ġāfil olduñ olmaduñ mest-i Ḫudā
Rāh-ı Ḥaḳda olmaduñ maḥv ü fenā

Varlıġuñ ʿaḳluñ ile ey müstehān
Vaḥdet ümmīdin umarsın bī-nişān

Dest-i ḳudretden gel iç cām-ı İlāh
Tā olasın lāyıḳ-ı vaḥdet çü şāh

Ḥaḳḳ güşād itsun saña nūr-i baṣar
Ḳıyl u ḳālden var ḫalāṣ ol ey püser

HM 38b. Gör ṭulūʿ-ı āf-tāb-ı āsmān
Nūra ġarḳ olur cihān-ı lā-mekān

Cümleten bu varlıġı kevn ü mekān
Bir köpek gibi o bir deryā-yı cān

Cānıñı cānāna var eyle fedā
Ḳaṭre vir deryāyı al cāndan cezā

Bu meseldür söylenür her bir dehen
Her ne ekdiñse biçersin anı sen

Ḥaḳḳ içün bu dünyāda kim virse māl
Cennet-i aʿlā virür ol Ẕü'l-celāl

---

821 (b). Kendözüñ: Kendi özüñ HM., TA.

822 (a). Ġāfil: ʿĀḳil TA.

827 (a). kevn ü mekān: kevn-i mekān HM.

ʿIşḳ-ı Ḥaḳda kendözin iden fedā
Olur elbetde cezāsı ol H̱udā

Dilde olan cümle esrār-ı nihān
Rūz-ı ḥaşr olduḳda olur hep ʿayān

Şimdi bilmez kimse esrāruñ senüñ
Ẓan idersüñ cümle ḫalḳ yāruñ senüñ

Bir gün olur şehr-i cismuñ hep ḫarāb
Cān-ı yüzden refʿ olur ol gün niḳāb

Ḳalḳdıġı dem bu ḥicāb-ı ten hemān
Ṭaşra düşer āş-kār genc-i nihān

Anda ẓāhir mi olur genc-i İlāh
Yāḫūd ʿaḳreb ile bir mār-ı siyāh

Yā muvaḥḥid mi o kimse müttaḳī
Yā ki mülḥid mi o bir merd-i şaḳī

Ger münevver ger mükedder her ne var
Olur ol günde serāpā āş-kār

Vār u yoḳdan ey Şefīḳ āzād ol
Sen ḫalāṣ ol hüzn ü ġamdan şād ol

Levḥ-i dilden bu ġam-ı dünyāya baḳ
Ġam nedür bu ʿışḳ-ı Lā-yefnāya baḳ

831 (a). kendözin: kendi özün HM., TA.

840 (a). bu: yu YK.

HM 39a. Ola gör dāim ġam-ı şeydā-yı ʿışķ
Dāim ol müstaġrıķ-ı ṣahbā-yı ʿışķ

Fānī ol merdāne çek derd ü belā
Vāṣıl u bāķī ol anda sūr ṣafā

Müstemiʿde gördi çün ḫāmem melāl
Ḫuşk olup gūyinde iken oldı lāl

Çünķi bilmez ķadr-ı gevher müşteri
Lāyıķ olmaz gösteresin gevheri

Seng-dil gāv-ı du pā ʿāşıķ degül
Şīve-i maʿşūķa ol lāyıķ degül

Naġme-i çeng ü rebāb u nāy u ʿūd
Rāhatı cāndur eger ḥayvān nebūd

Rū-yı zībā çeşme īrās̱-ı sürūr
Ol ki maḥrūm ķalmış ola çeşm-i kör

Çün vücūd-i ādem oldı müşterek
Ṣūreti ḥayvān u maʿnāsı melek

Baḥs̱-i ḥayvān geldi oldum ben sükūt
Ey Şefīķum bendeñi maʿẕūr ṭut

---

842 (b). Vāṣıl u bāķī: Vāṣıl-ı bāķī HM.

846 (a). nāy u ʿūd: nāy ʿūd HM.

848 (b). Ṣūreti: Ṣūret HM.

Loḳma-i tāsiʿ

Ey Şefīḳum çünḳi itduñ daḳḳ-ı bāb
Saña maḫṣūṣ oldı bu naẓm-ı kitāb

Ḥāl ile alduñ beni benden ne ḥāl
İtduñ āḫir mübtelā-yı ḳıyl u ḳāl

ʿAks-i ḥāluñdur beni gūyā iden
Maḳʿad-i ṣıdḳ u ṣafāda lā iden

Bū-yı ʿışḳuñla yeter dem ṣūretüm
Ḥayret ender ḥayret ender ḥayretüm

İlticā itdum yine neyden meded
Cām-ı ʿışḳ-ı sāġar-ı meyden meded

HM 39b. Maʿnī-i neyde niçe ehl-i kemāl
Silk-i naẓma dizdiler dürr-i maḳāl

Cümlesi oldı muṣīb ü bī-ḫaṭā
Cümle istiʿdād üzre ḫoş edā

Ney ʿarūsuñ rūyına meşşāṭa vār
Her biri bir gūne naḳş urdi nigār

Cümlenüñ maḳṣūdı pīre intisāb
ʿĀrifāna bu revişle daḳḳ-ı bāb

851 (b). ḳıyl u ḳāl: ḳıyl ḳāl HM.

858 (a). maḳṣūdı: maḳṣūd HM.

Pād-şāh-ı vaḥdetüñ der-gāhına
Sürdiler yüz ḫāk-pāy-ı rāhına

Meẕhebince ẕāhib oldı her biri
Dürlü maʿnāya bu vaḥdet erleri

Meẕhebi bu ʿAşḳīnuñ Allāhdur
Bir seg-i bāb-ı Resūlu'llāhdur

Lafẓ-ı neyde söyledüm maʿnā yeñi
Böyledür Allāhu aʿlem yoḳ şekī

Ney ḥesāb eyle olur altmış ʿaded
Sīn daḫī altmış ḥesāb it erc-mend

Yā vü yā sīnden nidādur ḳaldı sīn
Sīn Muḥammed ismidür bī-şekk hemīn

Maʿnā-i ney ẓāhir oldı diñle bes
Gūş-i cānla diñle olma bü'l-heves

Faḫr-ı ʿālemdür murād-ı pīr-i mā
Rūḥ-ı pākinden iderler iltica

Pīş-vā-yı enbiyā vü evliyā
Ḥażret-i Aḥmed Muḥammed Muṣṭafā

---

861 (a). Meẕhebi: Meẕheb HM.

861 (b). seg-i: segi HM.

862 (b). Allāhu aʿlem yoḳ: va'llāhu aʿlem bī YK.

863 (a). ḥesāb eyle: ḥesābeyle YK., TA.

863 (b). Sîn: sen HM.

864 (a). sīnden: senden HM.

Mülk-i vaḥdet kişverinüñ şāhı ol
Hem Resūl u hem Ḥabību'llāh ol

Bānī-i şehr-i şerīʿatdur Resūl
Ḳāsım-ı feyż-i ṭarīḳatdür Resūl

HM 40a. Lübb-i elbāb-ı ḥaḳīḳatdür Resūl
Ẕāt-ı pāki ʿayn-ı raḥmetdür Resūl

Ravża-i reyḥān risāletdür Resūl
Verd-i büstān-ı besāletdür Resūl

Faṣṣ-nigīn temḳīn-i devletdür Resūl
Naṣṣ-yaḳīn ü dīn-i milletdür Resūl

Gevher-i ʿizzi meşiyyetdür Resūl
Genc-i dürri lī-maʿiyyetdür Resūl

Ẕāt-ı pāk-i baḥr-ı vaḥdetdür Resūl
Nuṭḳ-ı pāk-i vaḥy-i ḥażretdür Resūl

Āb-ı nāb-ı ḥażret-i baḥr-ı yaḳīn
Āf-tāb-ı mülk inne'l-müttaḳīn

---

868 (a). şāhı: şāh HM., TA.

868 (b). Resūl u hem Ḥabību'llāh: Resūl hem Ḥabību'llāh HM., TA.

870 (b). Ẕāt-ı pāki: Ẕāt-ı pāk HM.

872 (b). mısra eksik YK.

873 (a). mısra eksik YK.

874 (a). Reṣūl: yaḳīn YK, TA.

874 (b). mısra eksik YK., TA.

875 (a). mısra eksik YK., TA.

Ḳurretü'l-ʿayn-ı heme ins ü beşer
Dürretü't-tāc-ı du ʿālem ser-be-ser

Ẕāt-ı pāki bādi-i mehd-i vücūd
Vuṣlat-ı ẕāiḳası şehd-i şuhūd

Gerd-i pā-yı düldüli kuḥl-i cilā
Dīde-i ġılmān u ḥūrī pür żiyā

Pād-şāh-ı *ḳābe ḳavseyn* Muṣṭafā
Cilve-gāh-ı bāġ-ı *ev ednā* şehā

880. Cümle ʿālem bābınuñ muḥtācdur
Pād-şāh u aġniyā hep açdur

Naʿt-ı pāki işte Ḳur'ān-ı celīl
Hem Resūl u hem Ḥabīb u hem Ḫalīl

Ẕātına vaṣṣāf Rabbü'l-ālemīn
Digerāna ḳalmadı ḥācet yaḳīn

Ben de būyında dem urdum müşk-bār
Bū-yı ʿışḳundan olup maḫmūr-vār

ʿAks-i feyż-i rūḥ-ı pāk-i aḳdesi
Her ne ẓāhir olsa benden ey aḫī

---

878 (b). ḥūrī: ḥūra HM., TA.

880 (a). muḥtācdur: muḥtācıdur YK. açdur: açıdur YK.

880 (b). açdur: açıdur YK.

881 (b). Resūl u hem Ḥabīb u hem Ḫalīl: Resūl hem Ḥabīb hem Ḫalīl HM., TA.

HM 40b. 885. Söyleyen oldur daḫī hem söyleden
Bendeñi bu resme gūyā eyleyen

Hep anuñ taʿlīm-i ilhāmı baña
Arada bir ālet oldum ben saña

Ehl-i ẓāhir gibi olmaz ehl-i Ḥaḳḳ
Aldılar bī-vāsıṭa Ḥaḳdan sebaḳ

Varlıġın maḥv itdiler Ḥaḳda heme
Bezm-i Ḥaḳda ʿayş u nūş u demdeme

Bir gedā ṣūret nemed pūş-ı faḳīr
Ḫāk-i ẕilletde yatarlar çün ḥaḳīr

890. Maʿnīde her biri sulṭān-ı cihān
Hep musaḫḫar anlara kevn ü mekān

Ol ẕevātı göremez çeşm-i beşer
Kendi-veş eyler ḳıyāsı görse ger

Cümlesi ḥaḳḳā tevāżuʿ-pīşedür
Dost u aʿdāsına ḫayr-endīşedür

Cümleden *ednā* bilurler özlerin
Ḥaḳḳa mir'āt eylemişler yüzlerin

---

886 (a). taʿlīmi: taʿlīm-i HM.

888 (b). ʿayş u nūş u demdeme: ʿayş nūş demdemeHM.

890 (b). kevn ü mekān: kevn-i mekān HM.

891 (a). ẕevātı: ẕevāt HM., TA.

891 (b). ḳıyāsı: ḳıyās HM., TA.

892 (b). Dost u aʿdāsına: Dost aʿdāsına HM.

Ḥaḳḳ içün taḥṣīl ider ilm u kemāl
Ḫıdmet-i ḫulḳda olurlar pāy-māl

İtmez aṣlā biri iẓhār-ı kemāl
Eylemez kimse ile baḥs̱ u cidāl

Her birisi ṣāḥib-i ʿilm-i ledünn
Maẓhar-ı sırr-ı Celīl-i emr-i *kün*

Ẓāhirin görseñ olur cāhil gibi
Her umūrunda olur kāhil gibi

Loḳma-i ḫırḳāya ḳāniʿdur olar
Bī-taʿab virür anı perverd-gār

Ser-fürū itmez kese dünyā içün
Anlaruñ her işleri Mevlā içün

HM 41a. Ehl-i ẓāhir çünḳi taḥṣīl-i ʿulūm
Behr-i nān eyler oḳur ʿilm-i rüsūm

Kibr-i ʿünvān itmek-içün herkese
Saʿy iderler rūz u şeb der medrese

Dāne-i dünyāya ʿilmi dām ider
Rūz-ı maḥşerde özün bed-nām ider

---

894 (a). ilm u kemāl: ʿilm-i kemāl HM., faẓl u kemāl YK.

897 (a). olur: olar YK., TA.

897 (b). olur: olar YK., TA.

901 (b). rūz u şeb: rūz şeb HM.

902 (a). ʿilmi: ʿilm HM.

902 (b). özün: özin YK.

ʿĀlim olmaḳdan ġaraż maḳṣūd-ı nān
Dīn u īmānı olur yaġmā hemān

ʿİlmden maḳṣūdlari ḳurb-ı İlāh
Olmadı alçaḳlaruñ hep ʿizz u cāh

Ẓanlarınca oldı ʿālem ẕü-fünūn
Anlar-içün Ḥaḳḳ didi *lā-yaʿlemūn*

Oḳudılar gerçi envāʿ-ı ʿulūm
ʿİlm-i *faḳrı* bilmediler hep rüsūm

İtdiler taḥṣīl-i ʿīlmi bī-ʿamel
Kibr ü naḫvet nās-ile ceng ü cedel

Cāhil anlardan ḳatī evlādurur
Mest-i cām-ı kibr-içün kelb-i ʿaḳūr

Cehlini cāhil iderler iʿtirāf
Bunlar eyler fażl-ile lāf u güẕāf

Bir ʿilim taḥṣīline saʿy it püser
Ḥal ola her müşkiluñ andan yeter

Nūr-ı feyż-i ʿilmle ḳalbuñ güşād
Eyle ol iki cihānda ber murād

Yüri evṣāf-ı beşerden ol cüdā
Keşf ola tā kim saña sırr-ı Ḫudā

907 (a). ʿīlmi: ʿīlm HM.

909 (b). fażl-ile: fażlla HM., TA.

Ḥażret-i Mevlāya daīm it niyāz
Tā ḳabūl itsün seni dānā-yı rāz

Ben denī ʿabduñ yaratduñ ez-menī
Kīne sen virgil ḫalāṣım ez-meni

HM 41b. Bu menīi maḥv ḳıl yā Rabb sen
İkilikten ḳurtulam ey Ẕü'l-minen

Ġarḳ-ı vaḥdet ile ḳoyma kes̱rete
Lāyıḳ it luṭfuñla benduñ ḥażrete

Ṭuta gör dāmān-ı pīri ey civān
Göstere ḳande o şehr-i lā-mekān

Gerçi bu yol içre çoḳ ḫavf u ḫaṭar
Himmet-i pīr saña olur rāh-ber

Emrine ez-cān u dil teslīm ol
Tā bulasın ḳalb-i şeyḫa sen de yol

Giç hevā vü ārzūdan al murād
Emr-i şeyḫa ṣıdḳ-ile it inḳıyād

Terk ḳıl cümle murādat-ı cihān
Vaṣl-ı maʿşūḳ-ı beḳā iste hemān

Ġayr yerde aramam maʿşūḳı ben
Ara var merd-i Ḫudā ḳalbinde sen

---

917 (b). Göstere: Göstüre HM.

920 (b). ṣıdḳ-ile it: ṣıdḳla ḳıl YK.

922 (a). maʿşūḳı: maʿşūḳ HM., TA.

Vāṣıl olmaḳsa ġaraż bul vāṣılı
Cā-yı dildür ara bul ṣāḥib-dili

Nefs ü şeyṭān kibrle māniʿ olur
Merd-i Mevlāyı ṭalebde bī-ḥużūr

Merd-i kāmil bulsa bir ṭālib eger
Ḳalbine ilḳā ider dürlü ḫaṭar

Gāh nāḳışdur deyü iġvā ider
Evliyā olsa alur mı sīm u zer

Gāh dünyā ehlidür bu devlete
Māil olmış ʿizz u cāh u ṣavlete

Bu velī olsa kerāmet gösterür
Ṣıdḳ-ı daʿvāya ʿalāmet gösterür

Gāh dirler bir faḳīr-i nā-murād
Ḳavline olmaz anuñ hīç iʿtimād

HM 42a. Bir takım iġvā-yı pür telbīs ile
Yandırur ṭālibleri vesvās-ile

Eyleyen taṣdīḳ olur Ḥaḳdan cüdā
Rūz-ı maḥşerde olur ḫaṣm-ı Ḫudā

---

927 (b). olmış: olur YK.; ṣavlete: ḫıtmete YK.

928 (a). gösterür: göstürür HM., TA.

928 (b). gösterür: göstürür HM., TA.

929 (a). dirler bir: dirler bu bir HM.

930 (b). yandırur: yaldarur HM., TA.

Bu ʿadüvdür deyü Ḳur’ānda Ḫudā
Bizlere virdi ḫaber o Ẕü’l-ʿaṭā

Nefs-i ẓālim böyle bir düşmān ḳavī
Yine ikrām eyleriz bizler aḫī

Ol seni düşmān bilur sen anı dost
Bu ne ḫām sevdādur eyā ḳanı dost

935. Kendi ẕāt-ı varlıġuñ nefs eyle ʿadd
Kendiñi mürd it olur merd nefs-i bed

Kendiñi kendüñe aʿdā bil yaḳīn
Çünḳi merd olduñ ikilikden emīn

Kendiñi ʿad it faḳīr-i nā-tüvān
Tā şināsī ʿizz u mecd u Müsteʿān

Bir avuç ṭopraḳ nedür ol pāy-māl
Pīş-i ḳadr-ı Ẕü’l-celāl-i Lā-yezāl

Evvel insan nedürür mā-i mehīn
Āḫiri bir cīfedür ender zemīn

940. Bir menīden saña menlik virdi şāh
Āḫiri bu menligüñ olur tebāh

933 (a). düşmān: düşmen YK.

934 (a). düşmān: düşmen YK. / sen: biz YK.

935 (a). ẕāt-ı varlıġuñ: ẕāti varlıġuñ YK.

937 (b). mecd u: mecd YK.

939 (a). nedürür: nidürür TA.

Şemʿ-i göñlüñ nūr-ı vaḥdet ile yaḳ
Mekteb-i vāḥidden al ṣoñra sebāḳ

Şemʿ olur yanmaḳ ile gerçi fenā
H̱āne-i rūşende olur pür żiyā

Şemʿ yanmaz ise virmez daḫī nūr
Yanmayan mūm nūrdan olur ḫayl dūr

Vaḳt-i sūziş şemʿ olur ṣāḥib-żiyā
Mūm fenā bulsa bulur nūrı fenā

HM 42b. 945. Līk ʿāşıḳ ateş-i ʿışḳ-ı Eḥad
Yansa ḳalur nūrı anuñ tā ebed

Varlıġuñ Ḥaḳda senüñ olmaḳ fenā
Bil fenā-yı mis gibidür kīmyā

Sāġar-ı ser-şār-ı ʿışḳı sāḳīyā
Ṣun fenā bulsun bu ten bāḳī beḳā

Bir vücūd iste H̱udādan derd-mend
Ol vücūd ḳalsun senuñle tā ebed

Bu vücūda ḳāniʿ olup ḳalma sen
Bu şebehdür sanma bu dürr-i ʿAden

---

942 (b). rūşende olur: rūşen ider ol HM., TA.

944 (b). nūrı: nūr HM., TA.

945 (b). nūrı: nūr HM.

947 (a). ʿışḳı: ʿışḳ HM., TA.

947 (b). ten bāḳī: tiryāḳ TA.

950. Sen ne ẓan itduñ bu bir nā-çīzdür
Ḳaṭre-i nā-pāk-i ḫāk-āmīzdür

Mā-ḥaṣal her kim ki olmaz ehl-i dil
Eylemiş maḥbūs anı bu āb u gil

İremez ḥadd-i bulūġa ehl-i ten
Olsa deryā gibi anda ʿilm-i fen

Ehl-i dile ʿilm olur bir fetḥ-i bāb
Ehl-i tene ʿilm olur cümle ḥicāb

Ehl-i dile ʿilm olur āb-ı ḥayāt
Ehl-i tene ʿilm olur semmü'l-memāt

955. Pāk olan nā-pākden eyler ḥaẕer
Germ sergīne necis ḫoş ez-şeker

Her meşaḳḳat ki gelür ʿışḳdan hemān
Rāḥat-ı ẕevḳ u ṣafā-yı ʿāşıḳān

ʿĀşıḳān ile olursuñ hem-nişīn
Her ne yazdımsa saña gelür yaḳīn

Līk ʿışḳdan her kim ursa saña lāf
Ḳıl ḥaẕer olma yaḳīn lāf u güẕāf

---

952 (a). ḥadd-i bulūġa: ḥaddi bulūġa HM.

956 (b). Rāḥat u ẕevḳ u ṣafā-yı: Rāḥat ẕevḳ ṣafā-yı HM., Rāḥat-ı ẕevḳ u ṣafā-yı YK.

957 (b). saña gelür: gelür saña YK.

958 (b). lāf u güẕāf: lāf güẕāf HM., TA.

Gör şerīʿatde eger ol müstaḳīm
Hem ṭarīḳat mū-şikāfī ber-ḥaḳīm

HM 43a. Maʿrifet baḥrında olmışsa ʿamīḳ
Baḥr-ı vaḥdetde ḥaḳīḳatde ġarīḳ

Bāṭını ḥırṣ u hevādan pāk-sāz
Ẓāhiri tesbīḥ u ẕikr u hem namāz

Ger bulursañ böyle bir şāhen-şehi
Ḳavlini diñle hem ol ḫāk-i rehi

Himmet itse saña bir kez merd-i ḫāṣ
Yüri var dām-ı belādan ol ḫalāṣ

Ārzū-yı cānımızdur lā-mekān
Ārzū-yı cismimiz bu ḫāk-dān

Tīşe-i ʿışḳ-ile ten dīvārını
Gel ḫarāb eyle püser her vārını

Tā ki cānā saña itsun fetḥ-i bāb
Bezme gir iç dest-i sāḳīden şarāb

ʿĀşıḳ-ı yār olduġuñ is̱bāt ḳıl
Kendözüñ kendi yeduñle māt ḳıl

Her ki ʿāşıḳ olmadı aġyārdur
Her ki ʿāşıḳ oldı bil ol yārdur

---

959 (b). mū-şikāfī: mū-şikāf HM., TA.

961 (a). ḥırṣ u hevādan: ḥırṣ hevādanHM.

961 (b). ẕikr u hen namāz: ẕikr hem namāz HM.

963 (b). dām-ı belā: ümm-i belā TA.

Merd-i ʿāşıḳ görseñ aña yār ol
Her ki ʿāşıḳ olmadı bī-zār ol

Her ki ʿāşıḳ olmadı ol mürdedür
Pek ṣovuḳ yeẖ gibi bir efsürdedür

Açdılar ʿışḳ-ile ʿāşıḳ çeşm-i dil
Oldı anlardan melāikler ẖacil

Çeşm-i dil-berle görinür ol Cemāl
Ol Cemāluñ vaṣfı ġayet de muḥāl

Sen hemān mir'āt-ı ḳalbe vir cilā
Bā-riyāżet saʿy ḳıl ẕikr-i Ḫudā

Tā mücellā eyle gör ṣoñra ʿayān
Andan ol ʿaks-i cemāl-i bī-nişān

HM 43b. Līk bī-tevfīḳ Mevlā hīç kes
Bu murāda olmadılar dest-res

Saʿy ḳıl dāim duʿā it rūz u şeb
Tā olasın sen de bir maḳbūl-i Rabb

Dāim endīşeñ olursa ẖūb laṭīf
Nezd-i Ḥaḳda sen ʿazīz u hem şerīf

---

970 (b). ṣovuḳ: bārid HM

971 (a). ʿışḳ-ile: ʿışḳla TA.

972 (b). vaṣfı: vaṣf HM.

976 (a). rūz u şeb: rūz şeb HM.

977 (a). ẖūb laṭīf: ẖūb u laṭīf HM., TA.

977 (b). ʿazīz u hem şerīf: ʿazīz hem şerīf HM.

Ger ola endīşeler zişt u pelīd
Nezd-i Ḥaḳdan şübhesiz olduñ baʿīd

Bendelükde maḥv ḳıl ḫāk tenüñ
Ḳıl tevekkül Ḥaḳḳ virür rızḳuñ senüñ

980. Ṣıdḳla eyle tevekkül Ḥaḳḳa sen
Ehl-i maʿnā ol fenā ehl-i suḫen

Bā dil ü cān ḳıl tevekkül bā Ḫudā
Terk ḳıyl u ḳāl u taḳlīd u riyā

Mü'min oldur kim muḥaḳḳaḳ ola ol
Remz-i dīnde pek müdaḳḳıḳ ola ol

Ṣāf olmaz olmasa dīnde veraʿ
Çünḳi īmān anuñ ecellü'ṭ-ṭamaʿ

Çünḳi ḳāḍī rüşvete eyler ṭamaʿ
Çeşm u ʿaḳl u semʿi olur ber ṭabaʿ

985. Yā ne yüzle varur ol rūyı siyāh
Pīş-i Ḥaḳdur maḥkeme ʿadl-i İlāh

Ḫalḳ-i ʿālemden ālūd ol zerr u sīm
Ağlar andan hem faḳīr u hem yetīm

Dīnini dünyā içün eyler ḫarāb
Ḫavfi yoḳdur yoḳ mı dir rūz-ı ḥesāb

---

984 (b). semʿi: semʿ HM., TA.

985 (a). rūyı siyāh: yüzi siyāhYK.

986 (b). faḳīr u hem yetīm: faḳīr hem yetīmHM.

987 (b). Ḫavfi: Ḫavf HM., TA.

Çemş-i ḳalbin kör idüpdür ḥırṣ-ı ḫām
Ḳīsesin pür eyler ol māl-ı ḥarām

Gel ḳanāʿat it açılsun çeşm-i dil
Sürmesi ṣabr u ḳanāʿatdur ki bil

HM 44a. 990. Açıḳ olsa çeşm-i dil görür ʿayān
Ẕāt-ı pāk[i] hem cemāl-i bī-nişān

Ṣabr ḳıl tā bulsun īmānuñ kemāl
Bī-ṣabırlıḳdan bulur īmān zevāl

Lezẕetinden ṣabr ḳıl cism-i s̱aḳīl
Tā bulasın lezẕet-i vaṣl-ı Celīl

Ṭūṭī-i cān bu ḳafesde zār u zār
Zāġ-ı tendür bāġ-ı nāzān cīfe-ḫāˇr

Ṣūretüñ cism-i kesīf-i pür ʿilel
Bāṭınuñ rūḥ-ı laṭīf-i Lem-yezel

995. Kenz-i maḫfī cān u miftāḥı zebān
Fetḥ-i bāb olsa olur bu cān ʿayān

Ger zebānuñ olmasa miftāḥ-ı cān
Kimse cāndan bulamaz nām u nişān

Çün zebānuñ ṣoḥbetin diñler bu ġūş
Sırr-ı cān üzre urur bu gūş-i hūş

---

989 (a). it: ḳıl YK.

993 (a). zār u zār: zār zār YK.

995 (a). miftāḥı: miftāḥ HM., TA.

Çün zebāndan diñleduñ şerḥ-i beyān
Fehm olur var-ise sende genc-i cān

Cān güşād olsa zebān söyler beyān
Sırr-ı vaḥdetden saña eyler ʿayān

Diñle andan cānla esrār-ı hū
Cāna gelsun pertev-i envār-ı hū

Rāh-ı cāndan gel iriş cānāna cān
Bī-nişāndan ol zamān bul sen nişān

Çün yaḳīn şüd ẕāt-ı pāk-i Ẕü'l-celāl
Git yaḳīn ḳaldı saña rāh-ı viṣāl

Saña nezdīk oldı bildüñ vaṣl-ı yār
Hecre ṣabr itmek ʿacebdür eyle ʿār

Ṣabr bī-maʿnādurur hicrān-ı yār
ʿAyb u noḳṣān ʿāşıḳa itmek ḳarār

HM 44b. Çünḳi ʿāşıḳ oldı maʿşūḳdan cüdā
Hecre ṣabr itmek ḫaṭā ender ḫaṭā

İrse maʿşūḳdan saña daʿvet-viṣāl
ʿĀşıḳa ṣabr u ḳarār olur vebāl

ʿAyb bilmez birṭaḳım ḫar aḥmaḳān
Mū-be-mū görmekde ʿayb-ı digerān

Żāyiʿ itme ömriñi pür-gār ol
ʿAyb-ı digerden gözün yum vār ol

1004 (b). ḳarār: firār YK.

Leẕẕet-i cāndan niçün maḥrūm cān
Ḳāniʿ bā leẕẕāt-ı dünyāsın hemān

Öldürür āḫir beni bu iştiyāḳ
El-firāḳ u el-firāḳ u el-firāḳ

Ḫāṭıra geldi yine leẕẕāt-ı cān
El-amān u el-amān u el-amān

Çek beni zencīr-i ʿışḳuñla hemān
Keşkeşān u keşkeşān u keşkeşān

Ḥüsn-i ẕāt-ı vaḥdetuñ perverd-gār
Āş-kār it āş-kār it āş-kār

Dām-ı dünyādan beni ḳurtar hemān
Vaḥdetuñ erzān ḳıl ey Müsteʿān

Dest-i ḳudretde olam çevgān-ı ʿışḳ
ʿİyd-i vaṣluñda olam ḳurbān-ı ʿışḳ

Eyle bendüñ vāḳıf-ı esrār-ı ʿışḳ
Ġarḳ ḳılsun cānımı envār-ı ʿışḳ

Ẕātım olsun maḫzen-i genc-i Ḫudā
Cānum olsun şāh-ı iḳlīm-i beḳā

1010 (b). El-firāḳ u el-firāḳ u el-firāḳ: El-firāḳ el-firāḳ el-firāḳ HM., TA.

1011 (b). El-amān u el-amān u el-amān: El-amān el-amān el-amān HM., TA.

1012 (b). Keşkeşān u keşkeşān u keşkeşān: Keşkeşān keşkeşān keşkeşān HM., TA.

1014 (a). ḳurtar: ḳutar HM.

Şemʿ-i cismum bād-ı ʿışḳuñla tufū
Eyle ḳalsun dilde bes envār-ı hū

Farż-ı ʿayn yanmaḳ gerek der dīn-i ʿışḳ
ʿĀşıḳı mürd eylemek āyīn-i ʿışḳ

HM 45a. 1020. Çünḳi baḥr-ı ʿışḳa ʿāḳıl ger resīd
ʿAḳlı maḥv olur o yerde nā-bedīd

Reh-beri hem kendisi bulur fenā
Kimse ḳalmaz anda illā ki H̱udā

Cānımız ol cāya it yā Rabb revān
Tā olam ġavvāṣ-ı baḥr-ı ʿışḳ-ı cān

Ṭālib iseñ sen de bu cāya civān
Yüri var dīvāne ol evvel hemān

Olmayan dīvāne bilmez ḥāṣılı
Cāhil olur bu ḥaḳāyıḳdan belī

1025. Añlamaz ʿāḳıl ṣoruñ mestāneye
Cümle rūşen ʿāşıḳ-ı dīvāneye

Ḳorḳ H̱udādan hem ziẖūd bī-zār ol
ʿĀşıḳ-ı dīvāne ol bī-ʿār ol

Ḳıl ṭaleb mürşid ṭarīḳ-i Mevlevī
Oldurur sāḳī şarāb-ı Mes̱nevī

1020 (b). ʿAḳlı: ʿAḳl YK., TA.

1021 (a). kendisi: kendüsi HM.; illā ki: ki illā TA.

1024 (b). ḥaḳāyıḳdan: ḥaḳāiḳden HM., TA.

Ol şarāb itsün seni mest-i ḫarāb
Bu ṭarīḳdan saña olsun fetḥ-i bāb

Şükr-i Yezdān ol şarābuñ mestiyem
Olmadum bī-gāne ʿışḳuñ hestiyem

1030. Bu ṭarīḳ içre ḳuluñ dīvāneyem
Baḳ baña gūyā ki bir meyḫāneyem

ʿĀşıḳāna sāḳiyem ser-şār ile
Nāib-i Ḥaḳḳum buyur iḳrār-ile

Mest ider bū-yı şarābum ʿāḳılı
Ḳaṭresin nūş eyleyen olur velī

Türş u şīrīn ṭoplarum ez-bāġ-ı ʿışḳ
Göñlümüzde vārdurur bīñ dāġ-ı ʿışḳ

ʿĀşıḳ-ı şūrīdeyem dīvāneyem
Bu ṭarīḳ-i ʿışḳda bir dāneyem

HM 45b. 1035. Ben imāmum şimdi der ʿışḳ-ı Ḫudā
Fāriġ oldum zerḳ-i taḳlīd ü riyā

Bende itdi bendesin sulṭān-ı ʿışḳ
Ḫüsrev itdi gūyiyā ḫāḳān-ı ʿışḳ

Gel baña ey ʿāşıḳān bī-dār ol
Müddeʿī aġyārdan bī-zār ol

1033 (a). ṭoplarum: söylerum YK.

1033 (b). vārdurur: vārdur HM.

1034 (b). bir: pür YK.

ʿĀḳıl-iseñ ol baʿīd gelme baña
ʿĀşıḳ-ı dīvāne ol gel merḥabā

ʿĀşıḳānla ʿāḳılān bī-gānedür
ʿĀşıḳān bā ʿāşıḳān hem-ḫānedür

1040. ʿĀşıḳ iseñ ḳıl ʿibādet her seḥer
Eyle iḥyā sünnet-i ḫayru'l-beşer

Emr-i Ḥaḳla mescid oldı secde-gāh
ʿĀşıḳuñ göñli mekān-ı Pād-şāh

Hep mesācid bir ʿibādet-ḫānedür
Ḳalb-i ʿāşıḳ Ḥaḳḳ içün ḳāşānedür

ʿĀşıḳān pür şevḳ merdān-ı Ḫudā
Ser-ḫoşāndur dīn-i pāk-i Muṣṭafā

Eşḳiyā maġlūb-ı şeyṭān-ı racīm
Evliyā maḥbūb-ı Raḥmān [u] Raḥīm

1045. Evliyā vaḥdetle olmış yek vücūd
Ẓāhir olmış anda esrār-ı sücūd

Nüsḫa-i kübrādur ādem bilmedüñ
Ḫˇāb-ı ġafletden gözüñ bir silmedüñ

Ey birāder bī-nihāyet ʿālemi
Derc ḳılmış bu vücūd-ı ādemi

1038 (a). iseñ: olsañ YK.

1041 (b). göñli: göñül HM.

1046 (b). Ḫˇāb-ı: Ḫāb-ı HM., TA.

Her ne isterseñ eger bed ger nikū
Varlıġıñdan iste var sende ḳamū

Bil ki şeyṭān-ı laʿīn u Cebreīl
Aḥmed u Bū Cehl u Nemrūd u Ḫalīl

HM 46a. 1050. Nefs-i Firʿavn-ı laʿīn Mūsā-yı cān
İki ḫaṣm olmış vücūduñda nihān

Hep vücūduñda senüñ bil ḫayr u şer
Varlıġıñdan olduñ āḫir bī-ḫaber

Ger ḫaber-dār olayım dirseñ oġul
Mevlevī ol ʿāşıḳ-ı şūrīde ol

Ḥāl-i ʿışḳdan ṣorar iseñ ey püser
ʿAşḳi-i şūrīdeden gel al ḫaber

Ger olursañ ṣıdḳla sen yār-ı men
Ol vaḳit ol vāḳıf-ı esrār-ı men

1055. Men ṭalebkār-ı viṣāl-i dil-berem
Ṭālibānuñ cümlesinden ber-terem

Hem-dem u hem-rāh olursañ sen baña
Cümle esrāra olursuñ āş-nā

1049 (b). Cehl u Nemrūd: Cehl Nemrūd HM.

1050 (a). laʿīn: laʿīn u TA.

1053 (b). gel al: al gel YK.

Gerçi ben ḫor u ḥaḳīr u pāy-māl
Himmet-i pīrimle oldum ṣarf-ı ḥāl

Ẓāhirum fehm eylemez bī-gāneler
Dilden āgāh ʿāşıḳ-ı dīvāneler

Geldi vaḳtum bende riḥlet itmege
Ḥāżırum mülk-i beḳāya gitmege

Seyf ḳınından çıḳsa bil keskīn olur
Burda miskīn orda şāh-ı dīn olur

Elvedāʿ olsun saña dünyā-yı dūn
Kendimi cismüm benim un itduñ un

Gūş-i cānla pendümi gūş it ḳavī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Nuṭḳ-ı pāk-i Şāhidī-i Muġlevī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Keşf olur her müşkilāt-ı Mes̱nevī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

HM 46b. Olmaḳ ister iseñ ehl-i maʿnevī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Pīr-i dest-gīruñ ol var pey-revi
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

1057 (a). ḥaḳīr u pāy-māl: ḥaḳīr pāy-māl HM., TA.

1060 (a). ḳınından: ḳından YK.

1061 (b). Kendimi: Kendim YK.

Ḳalbuñ olsun ẕāt-ı Bī-çūnuñ evi
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Sen de var ol ʿāşıḳāna reh-revī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

ʿAḳlıñı yaġmāya vir gel ol delī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

1070. Sāġar-ı ser-şār nūş it ol velī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Ḳoyma elden sünnet-i peyġam-beri
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Şāh-bāz-ı evliyānuñ erleri
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Şāh-ı iḳlīm-i beḳāda her biri
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Gūş ḳıl būyunda esrār-ı ʿAlī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

1075. Çarḫ odur levḥ üzre ʿabduñ kemteri
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Sikke-zen olmaḳ dilerseñ gel berī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

1068 (a). reh-revī: pey-revi YK.

1069 (a). gel: gil YK.

1075 (a). ʿabduñ: ʿabd HM., TA.

Bir gedādur ṣūreten bāṭın eri
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Dest-i ḳudretden gel iç sen bādei
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Mest-i Ḥaḳḳ olmaḳ dilerseñ ey aḫī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

HM 47a. Daḳḳ-ı bāb itme varup her bir deri
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Her ṭarīḳuñ ser-firāzı bu belī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Ḥaḳḳ ile Ḥaḳḳ ol Şefīḳum gel beri
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Cāmımız pür ʿışḳdur ṣanma tehī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Ḥaḳḳ Muḥammed hem ʿAlīdur Mevlevī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

ʿĀşıḳānuñ ola gör çābük-revi
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Ḳarşu gelsun saña ol Rabb-i ġanī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Olma bāzār-ı fenā ṣūret-geri
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

1081 (a). ser-firāzı: ser-firāz HM.

Ḫāk bir sırken be-dünyā-yı denī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Bāḳiye baḳ ṣād u ġamdan ol berī
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

1090. Ḫāk-pāyı ol Cihānuñ ser-seri
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Bāde-i maḥbūba ḳāniʿ ol yüri
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Nān virir saña Ḫudā çekme ġamı
Mevlevī ol Mevlevī ol Mevlevī

Bu ḳadarla eyledüm ben iktifā
İtmedüm aġyāra pek keşf-i ġıṭā

On sekiz loḳma idi gerçi murād
Doḳuziyle ṭoldı keşkül ḳıl mezād

HM 47b. 1095. Ḫavfum oldur nā-pesend olsa eger
Ayaḳ altında ḳalur zīr u zeber

Her ḳuṣūr ile ḳabūl it vir cevāb
İrdi ġāyāta efendüm bu kitāb

1097. Cevher-i tārīḫ-i miskiyyü'l-ḫıtām
Oldı Vaḥdet-nāme ʿAşḳī bes tamām

1272

SONUÇ

XIX. yüzyılda yaşamış, mutasavvıf şâir **Aşkî Mustafa b. Ömer el-Kilisî'**nin *Vahdet-nâme* mesnevîsi hakkında yaptığımız 'metin-muhteva-tahlîl' çalışmamızın nihayetinde bazı sonuçlar elde ettik. Ortaya çıkan bu bilgileri, tezimizin seyrine göre şu şekilde sıralayabiliriz:

Aşkî Mustafa Efendi genç yaşta memleketi Kilis'ten ayrılıp hadîs öğrenimi için gittiği Mısır'da, Câmiu'l-Ezher'de iyi bir tahsil görüp zamanını Mekke ve Medine'de Mesnevî ve Buhârî okutmakla geçiren ve aynı zamanda Mekke ve Medine'de Mevlevî şeyhi olarak tanınan bir şahsiyettir. Arşiv belgeleri ve külliyatındaki bir takrize göre seyyid olduğu anlaşılmaktadır. Geçim sıkıntısı çekmiş olmasından dolayı meşakkatli bir İstanbul seyahati yapmış ve **Sultan Abdülmecid**'le görüşmüştür. Bu vesile ile **Sultan Abdülmecid**'in kendisine havale ettiği Medine'nin tarihi'ne ilişkin bir tercüme-telif eser yazımını üstlenmiş ve bu tarihten itibaren kendisine müteakip defalar ihsanlarda bulunulmuş ve maaş tahsis edilmiştir.

Aşkî'nin Aşkî mahlasını ne sebeple aldığı bilinmemektedir. Bununla birlikte **Aşkî Musfata Efendi** de dahil olmak üzere tespit edebildiğimiz on beş şâir 'Aşkî' mahlasını kullanmıştır. Ancak *Osmanlı Müellifleri*'ndeki tek satırlık *Medine Tarihi*'ne dair eser kaydından başka şuârâ tezkireleri ve biyografik kaynakların hiçbirinde **Aşkî Efendi** hakkında bir bilgi tespit edemedik. **Aşkî**'nin hayatına, şahsiyetine ve eserlerine dair bilgiler, külliyatını tertib eden **Mehmed Salih b. Mehmed Emîn**'in yazdığı mukaddimeye, külliyatında yer alan bazı manzumelere, *Medine Tarihi*'ne ilişkin üç ciltlik tercüme-telif eserinin ilk cildindeki "*Sebeb-i Tercüme-i în Kitâb-ı Müstetâb*" başlıklı bölüme ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki belgelere dayanmaktadır.

Aşkî hakkında daha önce yapılmış çalışmalar onun 1860-1870 yılları arasında ölmüş olabileceği şeklindedir. Ancak bizim çalışmamız, özellikle **Mehmed Şefîk Efendi**'nin *Dîvânçe*'sindeki **İbrahim İzzet Efendi**'nin takrizi ve **Aşkî Efendi** hakkında bizden önce istifade edilmememiş olan arşiv belgeleri, **Aşkî**'nin ölüm

tarihinin 1871-1877 yılları arasında olması gerektiğine işaret etmesi açısından önemlidir. Tespit ettiğimiz bu arşiv belgeleri, Mekke ve Medine'de bulunan Mevlevîhânelerin H. 1264'te (M.1848) **Aşkî Efendi**'ye ihale olduğuna işaret etmesi, **Aşkî**'nin Mekke ve Medine'de Mevlevî şeyhi olduğunun en önemli delilini oluşturmaktadır.

Aşkî'nin müstakil olarak iki eserinin olduğu bilinmektedir. Bunlar ilki *Medine Tarihi*'ne dair türcüme-telif eseridir. İkincisi ise *Aşk-nâme, Vahdet-nâme, Mi'râc-nâme* ve *Sâkî-nâme* mesnevîlerini, dîvânını ve tarih manzumelerini ihtiva eden külliyatıdır. Ancak İsmail Kara'nın Hanya (Girit) Mevlevîhânesi ile ilgili bir çalışmasında, bu mevlevîhânenin kütüphane kayıtları arasında **Aşkî**'ye ait bir ciltlik *Fîhi Mâ Fîh Tercüme ve Şerhi* olduğu görülmüştür. Yazma eser kütüphanelerinde adı geçen eseri bulamasak da bu mensur eserin **Aşkî**'ye ait olabileceği kanaatine vardık.

Çalışmamızın ana konusu olan *Vahdet-nâme* mesnevîsi müstakil bir eser olmayıp **Aşkî**'nin *Behce-i Letaif ve Lehçe-i Mâarif* adlı külliyat nüshalarında yer almaktadır. Bu külliyatın üç nüshası vardır. Bu nüshalardan HM nüshası ve YK nüshası bizden önceki araştırmacılar tarafından da görülmüştür. Ancak külliyatın TA nüshası ilk kez bizim tarafımızdan akademik bir çalışmaya malzeme olmuştur. Bu nüsha, külliyatın ilk tertibi olması açısından da önem arzetmektedir.

Bu külliyatların hepsi şâir hayatta iken ve aynı müstensih tarafından istinsah edilmişlerdir. Bu sebepledir ki külliyata bazı tarih manzumeleri, gazeller ve takrizler ilave edilmiş ve bazı manzumeler son nüshadan çıkarılmıştır.

Aşkî'nin külliyatının son istinsahı Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Bölümündedir. Bu nüshanın mukaddimesinde başlık yeri sehven boş bırakıldığından dolayı külliyattaki son manzumenin başlığındaki '*Dîvân-ı Fevâidü'l-Uşşâk*' ifadesi esere başlık olarak seçilmiştir. Çalışmamızda bu yanlışlığı düzeltme yoluna gittik.

Vahdet-nâme nüshalarını karşılaştırdığımızda en hacimli nüshanın HM nüshası olduğunu gördük. Bu nüshaya göre *Vahdet-nâme* 1097 beyittir. Diğer iki nüshada bazı beyitlerin redif ve kafiyelerinden dolayı yanlışlıkla atlandığına ya da birkaç beytin tek beyte düşürüldüğü sonucuna vardık. Nitekim YK nüshası 1095 ve

TA nüshası 1094 beyit tutarındadır. *Vahdet-nâme*'ye H. 1272 tarihi düşürülmüştür. Eserin yer aldığı külliyatlar ise H. 1274 (TA), 1275 (YK) ve 1284 (HM)'te istinsah edilmiştir.

Vahdet-nâme mesnevîsi, **Mevlânâ**'dan ve onun izinden giden **Muğlalı Şâhidî İbrahim Efendi**'den ilham alınarak yazılmıştır. Eserin ithaf edildiği ve eser içerisinde sadece "Şefîk" adıyla zikredilen kişinin Giritli şâir **Mehmed Şefîk Efendi** olduğunu ve **Mehmed Şefîk Efendi**'nin matbu *Dîvânçe*'sindeki şiirlerinden birinde **Aşkî**'nin *Vahdet-nâme*'sinden bahsettiğini tespit ettik.

Vahdet-nâme, konusu itibariyle dînî ve tasavvufî temalara yoğunluk verilerek yazılmıştır. Bu sebeple metnin tahlîlinde dînî ve tasavvufî kavramları açıklama yoluna gittik. Bunun yanı sıra tasavvufî anlamda kullanılan edebî kavramları da çalışmamıza dahil ettik. Bu incelememiz sırasında **Aşkî**'nin dînî ve tasavvufî terminolejiye hakim bir üslup kullandığına şahit olduk. Ayrıca metinde sıklıkla geçen âyet ve hadîs iktibasları ve telmihleri bulunmaktadır. Bu iktibas ve telmihlerin geçtiği beyitleri göstererek âyet ve kaynaklar ışığında hadîsleri belirtmeye çalıştık.

Aşkî, **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'sinden ilham aldığından ve zaman zaman sözlerinin onun ve **Şâhidî Efendi**'nin sözleri olduğunu söylediğinden dolayı *Vahdet-nâme*'de *Mesnevî*'nin etkileri görülmektedir. Bu etkinin bir diğer sebebi **Aşkî**'nin Mevlevî şeyhi olmasına bağlı olarak uzun yıllar *Mesnevî* dersleri vermiş olmasıdır. *Vahdet-nâme*, Allâh'ın birliğini işleyişinden ziyade Mevlevî olmanın gerekliliği üzerinde duran bir eser niteliği taşımaktadır.

Vahdet-nâme'de en çok Allâh'a işaret eden kavramlar geçmektedir. Bu kavramların toplam sayısı 349'dur. Özellikle Hakk kelimesi 123 yerde geçmektedir. Bundan başka Hz. Peygamber'le ilgili isimler; aşk, gönül, âlem vb. diğer kavramlar en çok zikredilen kavramlar arasındadır. Çalışmamızda bu mefhumların metinde kaç kere geçtiğini belirtip sıklıkla kullanılan bazıları hariç kavramların geçtiği beyitlerin hepsini tahlîl etme ve örnekleme yoluna gittik.

Aşkî, beyitlerini vahdet kırıntısına benzettiğinden her bölümü 'lokma' adıyla anmıştır. Mesnevîsini başlangıçta on sekiz bölüm olarak planlayan şâir, merâmını

yeterince ifâde ettiğini düşündüğünden eserini dokuz bölüm sonunda bitirmiştir. Bu dokuz bölüm öncesinde ise giriş ve 'Sofra-pend' (Öğüt Sofrası) bölümleri yer almıştır. Ayrıca hemen her bölümde lokma ile keşkül arasında anlam oyunları yaparak eserinin edebî değerini güçlendirme yoluna gitmiştir.

Tahlîlden elde ettiğimiz bir diğer sonuç bazı hayvanları benzetme unsuru olarak kullanmış olmasıdır. Bu hayvanlardan en çok kullanılanlar eşek ve köpektir. Hatta edebî benzetmelerinin yoğunluk olarak hayvanlar üzerinden olduğunu söylememiz mümkündür.

Aşkî'nin hocalık sıfatı beyitlerine de yansımıştır. Beyitlerdeki öğretici ve didaktik üslup bunun sonucu olarak görülebilir. Nitekim emir kiplerini sıklıkla kullanması, muhatabına değişik isim ve sıfatlarla hitap etmesi gibi çeşitli yönleri bu hususu daha belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Dil açısından *Vahdet-nâme*, Arapça ve Farsça kelimeler açısından yoğundur. Bu bakımdan, **Aşkî**'nin mütercimliğinin kazanımları şiir diline yansımıştır. *Vahdet-nâme*'de aruz hatalarının yok denecek kadar az olması da onun şiire olan hakimiyetini göstermektedir.

Vahdet-nâme, **Aşkî**'nin şiirleri arasında son dönem yazdığı mesnevîlerden biridir. Tespitlerimize göre bu eser *Vahdet-nâme* türü mesnevîlerin sonuncusudur. Sonuç olarak biz, Dînî-Tasavvufî Türk Edebiyatı içinde önemli gördüğümüz **Aşkî**'nin *Vahdet-nâme* mesnevîsini gün ışığına çıkardığımızı düşünmekteyiz. Şâirin hayatı hakkında bulunacak yeni bilgiler, külliyatı ve mensur eserleri üzerinde yapılacak yeni çalışmalar **Aşkî Efendi**'nin dînî-tasavvufî ve edebî düşüncelerinin daha net bir şekilde ortaya konmasına ve *Vahdet-nâme*'nin bu bağlamda daha iyi bir şekilde değerlendirilmesine imkân hazırlayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

ABDURRAHMAN CÂMİ', **Nefahâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds**, **Lâmiî Tercümesi,** (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1993.

ABDÜLBÂKİ, Muhammed Fuad, **el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'ân-ı Kerîm,** Dâr-ı İhyâü't-türâsi'l-arabî, Beyrut 1945.

ABDÜLVASİ ÇELEBİ, **Hâlilnâme**, (haz. Ayhan Güldaş), Kültür Bakanlığı Yay., 1996.

ABDÜRREZZAK KÂŞÂNÎ, **Tasavvuf Sözlüğü (Letâifu'l-A'lâm fî İşarâtı Ehli'l-İlhâm),** (çev. Ekrem Demirli), İz Yay., İstanbul 2004.

ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, **Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs 'Amme'ş-Tehara Mine'l-Ehâdîs 'Alâ Elsineti'n-Nâs**, Dâr-ı İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1352 / 1933, c. I- II.

AFÎFÎ, Ebu'l-Ala, **Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi**, (çev. Mehmet Dağ), Ankara 1975.

AKAR, Metin, **Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

AKAY, Hasan, **İslâmî Terimler Sözlüğü**, İşaret Yay., Ekim 2005.

AKGÜL, Şükriye, **Türk Edebiyatında Aşkî Mahlaslı Şairler**, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 2000.

AKSEKİ, Ahmed Hamdi, **İslâm Dîni**, Başnur Matbaası, Ankara 1972.

AKSOY, Hasan, "*Münâcât*", **TDEA**, Dergah Yay., İstanbul 1986, c. VI, s. 468.

AKSUN, Ziya Nur, **Osmanlı Tarihi**, Ötüken Yay., İstanbul 1994, c. I-V.

AKTAŞ, Hasan, **Çağdaş Türk Şiirinde Din ve Tasavvuf,** Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2001.

ALBÂNÎ, Muhammed Nâsıruddîn, **Silsiletü'l-ehâdîsi'z-zaîfe ve'l-mevzûa**, Mektebetü'l-Maârif, Riyad 1992.

ALİ SEYDİ, **Resimli Kâmûs-ı Osmânî**, Matbaa-i Cihan, Dâru'l-hilâfeti'l-aliyye 1327, c. I-III.

AŞKAR, Mustafa, **Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı**, Ankara 1993.

AŞKÎ MUSTAFA EFENDİ, **Ta'tirü Ercâi'd-Devleti'l-Mecîdiyye bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye,** İÜ Ktp., T.Y. 1488-1490.

________, **Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif,** İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ktp., yer nu.: 9.

________, **Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif,** Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp., yer nu.: 662.

________, **Dîvân-ı Fevâidu'l-Uşşâk** (**Behce-i Letâif ve Lehce-i Maârif**), Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bölümü, yer nu.: 3934.

ATASOY, Nurhan, **Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 2000.

ATEŞ, A. Osman, **Kur'an ve Hadîslere Göre Şeytan**, İstanbul 1995.

AYAN, Gönül, **Tebrizli Ahmedî Esrâr-Nâme**, Ankara 1996.

AYDEMİR (TUNÇ), Semra, **Dede Ömer Rûşenî, Hayatı, Eserleri ve Divânı'nın Tenkîdli Metni**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1990.

AYHAN, Ahmet, *"Asa"*, **Keşkül Sûfî Gelenek ve Hayat Dergisi**, İstanbul 2005, S. 4, ss. 100-102.

________, *"Hırka"*, **Keşkül Sûfî Gelenek ve Hayat Dergisi**, İstanbul 2005, S. 3, ss. 98-101.

AYNÎ, Mehmet Ali, **Tasavvuf Tarihi**, (sad. Hüseyin Rahmi Yananlı), Kitabevi Yay., İstanbul 1992.

AYNUR, Hatice, **Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları (Tezler, Yayınlar, Haberler 2000),** İstanbul 2001.

AYVAZOĞLU, Beşir, **Güller Kitabı Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme**, Ötüken Yay., İstanbul 2004.

AYVERDİ, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2006.

BAKIR, Abdulhalik, **Hz. Ali Dönemi**, Ankara 1991.

BANARLI, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yay., İstanbul 2001, c. I-II.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, A.}MKT. 144/48.

________, A.}MKT. 155/26.

________, A.}MKT.MHM. 384/72.

________, A.}MKT.NZD. 100/31.

________, A.}MKT.NZD. 220/57.

________, DH.SAİDd. 71/127.

________, DH.SAİDd… 84/77.

________, İ..DH.. 180/9814.

________, İ..DH.. 380/25076.

________, İ..MVL. 129/3391.

________, İ..MVL. 132/3540.

________, İ..MVL. 296/11996.

BAYTOP, Turhan, Cemal Kurnaz, *"Lâle*", **DİA**, Ankara 2003, c. XXVII, ss. 79-81.

BİLGEGİL, M. Kaya, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)**, Enderun Kitabevi Yay., İstanbul 1989.

BİLGİN, Orhan, "*Aşkî Mustafa Efendi ve Aşk-Nâmesi*", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1990, S. 5, ss. 211-222.

________, "*Aşkî Mustafa Efendi ve Mi'râc-Nâmesi*", **Prof.Dr. Nihat M. Çetin'e Armağan,** İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1999, ss. 97-116.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Muvazzah İlmi Kelam**, Engin Kitabevi Yay., İstanbul 1959.

BUHARÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, **el-Camiu's- Sahih**, Çağrı Yay. (Dâru't-Tıbâati'l-Âmire'den tıpkı basım), Tunus-İstanbul 1992, c. I-VIII.

________,**el-Edebü'l-Müfred**, **Ahlak Hadîsleri**, (terc. A. Fikri Yavuz), Sönmez Yay., İstanbul 1981, c. I-II.

BURSALI Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi**, (haz. Mustafa Tatcı, Cemal Kurnaz), Bizim Büro Yay., Ankara 2000.

BURSALI, Mustafa Necati, **Veysel Karânî**, Bahar Yayınevi, İstanbul 1971.

CAN, Şefik, **Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti ve Fikirleri**, Ötüken Yay., İstanbul 2004.

CANIM, Rıdvan, **Türk Edebiyatında Sâkînâmeler ve İşretnâme**, Akçağ Yay., Ankara 1998.

CEBECİOĞLU, Ethem, "*Prof. Dr. Nicholson'ın Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri*", **AÜİFD**, Ankara 1987, c. XXIX, ss. 387-406.

________, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Anka Yay., İstanbul 2005.

ÇAĞRICI, Mustafa, "*Hayır*", **DİA**, Ankara 2003, c. XVII, ss. 43-46.

ÇELEBİOĞLU, Amil, "*Muhtelif Şerehlere Göre Mesnevî'nin İlk Beytiyle İlgili Düşünceler"*, **Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)**, 3-5 Mayıs 1985, Konya 1986, ss. 5-26.

________, "*Kültür ve Edebiyatımızda Allâh*", **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yay., İstanbul 1998, ss. 93-108.

________, "*Anadolu'nun Türkleşmesinde Mevlânâ'nın Rolü*", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1990, S. 5. ss. 223-248.

________, **Türk Edebiyatı'nda Mesnevî (XV. Yy. Kadar)**, Kitabevi Yay., İstanbul 1999.

ÇETİN, İsmet, **Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1997.

ÇİFTÇİ, Cemil, **Maktul Şâirler**, Kitabevi Yay., İstanbul 1997.

ÇOLAKOĞLU, Jasmina, Ömer Çolakaoğlu, "*Keşkül-i Fukara*", **Keşkül Sûfî Gelenek ve Hayat Dergisi**, İstanbul 2004, S. 1, ss. 5-7.

DEMİRCİ, Mehmet, "*Nûr-ı Muhammedî*", **DEÜİFD**, İzmir 1983, S. 1, ss. 239-258.

________, "*Mutasavvıflara Göre Ölüm*", **İslâmi Araştırmalar**, 1987, S. 3, ss. 89-104.

________, **Sorularla Tasavvuf ve Tarîkatler**, Damla Yay., İstanbul 2004.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Doğuş Matbaası, Ankara 1970.

DİLÇİN, Cem, Yeni Tarama Sözlüğü, TDK Yay., Ankara 1883.

________, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK Yay., Ankara 1997.

DURUSOY, Ali, "*Kesret*", **DİA**, Ankara 2002, c. XXV, ss. 310-311.

EBÛ DAVUD, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, **es-Sünen**, (thk. İzzet Ubeyd, âdil es-Seyyid), Çağrı Yay., Tunus-İstanbul 1992, c. I-V.

EL-MÜNÂVÎ, Muhammed Abdurraûf, **Feyzu'l-Kadîr Şerhu Câmi's-Sağîr**, Dâru'l-Kütüp el-İlmiyye, Beyrut 2001, c. I-VI.

ERAYDIN, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, MÜİFV Yay., İstanbul 1994.

ERDEM, Hüsamettin, **Panteizm ve Vahdet-i Vücud Mukayesesi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

ERDOĞAN, Kenan, "*Edebî Eserlerden Tarih Belgesi Olarak Yararlanma: Divanlardaki Tarih Manzumeleri*", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, c. XI, ss.708-717.

ERDOĞAN, Naim, **Peygamberimizin Yüce Şahsiyeti ve İsimlerinin İzahı**, İstanbul trz.

EREN, A. Cevâd, "*Tanzimat*", **İslam Ansiklopedisi**, MEB. Yay., İstanbul 1970, c. XI, ss. 706-765.

ERGİNLİ, Zafer ve diğerleri, **Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kalem Yay., İstanbul 2006.

ERGUN, Sadettin Nüzhet, **Türk Şairleri**, İstanbul 1936-1945, c. I-III.

ERGUNER, Süleyman, **Ney Metodu**, İstanbul 1986.

ERTUĞRUL, İ. Fenni, **Vahdet-i Vücûd ve Muhyiddîn-i Arabî**, (haz. Mustafa Kara), İnsan Yay., İstanbul 1991.

ERÜNSAL, İsmail E., "*Aşkî Mustafa Efendi ve Medine Tarihine Dair Eseri*", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1991, S. 6, ss. 111-125.

FATİH, Mehmet, *"Derviş"*, **Keşkül Sûfî Gelenek ve Hayat Dergisi**, İstanbul 2005, S. 3, ss. 66-70.

FATİN DAVUD, **Hâtimetü'l-eş'âr**, İstanbul 1271.

FAYDA, Mustafa, "*Ebû Bekir*", **DİA**, İstanbul 1994, c. X, ss. 101-108.

________, "*Hulefâ-yı Râşidîn*", **DİA**, İstanbul 1998, c. XVIII, ss. 324-338.

________, "*Muhammed*", **DİA**, İstanbul 2005, c. XXX, ss. 408-423.

FERÎDÜDDÎN ATTÂR, **Tezkiretü'l-evliyâ,** (haz. Süleyman Uludağ), İlim ve Kültür Yay., Bursa 1984.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "*Ali*", **DİA,** İstanbul 1989, c. II, ss. 371-374.

GENÇ, İlhan, **Örneklerle Eski Türk Edebiyatı Tarihi (Giriş)**, İzmir 2005.

GİBB, E.J.Winkinson, **Osmanlı Şiir Tarihi,** (terc. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yay., Ankara 1999. (I-II ve III-V olmak üzere iki cilt halinde)

GÖKBULUT, Süleyman, **Olanlar Şeyhi İbrahim Efendi'nin Vahdetname/Usul-i Muhakkıkin'i Işığında Tasavvufi görüşleri (inceleme ve metin),** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), DEÜ SBE, İzmir 2003.

GÖLPINARLI, Abdülbâki, **Divan Şiiri XIX. Yüzyıl**, Varlık Yay., İstanbul 1955.

________, **Mesnevî Tercümesi ve Şerhi**, İstanbul 1981, c. I-II.

________, **Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1983.
________, **Tasavvuf**, Milenyum Yay., İstanbul 2000.
________, **Mevlevî Âdâb ve Erkânı**, İnkıkâp Yay., İstanbul 2006.

GÜNDÜZ, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yay., Ankara 1998.

HARMAN, Ömer Faruk, “*İbrâhim*”, **DİA**, İstanbul 2000, c. XXI, ss. 266-272.
________, “*Îsâ*”, **DİA**, İstanbul 2000, c. XXII, ss. 465-472.
________, “*Mûsâ*”, **DİA**, İstanbul 2006, c. XXXI, ss. 207-213.

HÜSEYİN LÂ-MEKÂNÎ EFENDİ, **Vahdet-nâme**, İÜ Merkez Ktp., nu.: 697.

İBN HANBEL, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî**, el-Müsnedü’l-İmân**, (thk. Şuayb Arnâût ve diğerleri), Beyrut 1995-2001, c. I-L.

İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, **Âşıklar Kitabı (Ravdatu’l-Muhibbîn ve Nuzhetu’l-Muştâkîn)**, (çev. Feyzullah Demirkıran, Savaş Kocabaş), Şûle Yay., İstanbul 2001.

İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, İmam el-Kurtubî, Allame es-Sa’dî, İbn Kesîr, Beyhâkî**, El-Esmâü’l-Hüsnâ Allâh’ın Güzel İsimleri**, (der. Hâmid Ahmed Tâhir el-Besyûnî, Eymen Abdurrezzak es-Sevvâ, Yusuf Ali Büdeyvî), (haz. Osman Arpaçukuru), Karınca Yay., İstanbul 2004.

İBN MÂCE, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **es-Sünen**, (thk. Muhammed Fûad Abdülbâkî), Çağrı Yay., Tunus-İstanbul 1992, c. I-II.

İBRÂHÎM HAKKI ERZURUMÎ, **Ma’rifetnâme**, İstanbul 1310.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemâl, **Son Asır Türk Şâirleri**, MEB Yay., İstanbul 1969, c. I-II.

İNANÇER, Ömer Tuğrul, “*Ney*”, **Keşkül Sûfî Gelenek ve Hayat Dergisi**, İstanbul 2004, S. 2, ss. 86-88.

İntibâh, 28 Ramazan 1298, nu.:34.

İPEK, Ali, **Vahdet-i Vücud**, Timaş Yay. İstanbul 1992.

İPEKTEN, Haluk ve diğerleri, **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.

İPEKTEN, Haluk**, Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**, Dergah Yay., İstanbul 1999.

İSEN, Mustafa ve diğerleri, **Şâir Tezkireleri**, Grafiker Yay., Ankara 2002.

İSEN, Mustafa, **Ötelerden Bir Ses,** Akçağ Yay., Ankara 1997.

İSHAK HOCASI AHMED GÜZELHİSARÎ, **Vahdet-nâme**, İÜ Merkez Ktp., yer nu.: 880, 899 ve 1867.

İstanbul Kütüphâneleri Hamseler Kataloğu, İstanbul 1961.

İZ, Mâhir, **Tasavvuf, Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatler**, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), Kitabevi Yay., İstanbul 2000.

KABAKLI, Ahmet, **Türk Edebiyatı**, Türk Edebiyatı Yay., İstanbul 1997, c. I-V.

KAM, Ömer Ferit, **Vahdet-i Vücûd**, (sad. Ethem Cebecioğlu) Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1994.

KANAR, Mehmet, **Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Derin Yay., İstanbul 2005.

KARA, İsmail, **Hanya / Girit Mevlevîhânesi Şeyh Ailesi – Müştemilâtı – Vakfiyesi – Mübadelesi,** Dergâh Yay., İstanbul 2006.

KARA, Mustafa, **Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler**, Dergâh Yay. İstanbul 1980.

________,Tasavvuf ve Tarîkatlar Tarihi, Dergah Yay., İstanbul 1985.

________, “*Fenâ*”, **DİA**, İstanbul 1995, c. XII, ss. 333-335.

KARAHAN, Abdülkadir, “*Hamse*”, **Türk Ansiklopedisi**, c. XVIII, s.454.

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan ve diğerleri, **Mevlânâ Bibliyografyası**, Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay., Konya 2006.

KARAMAN, Hayrettin ve diğerleri, **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, TDV Yay., Ankara 2002.

KARPUZ, Hacı Ömer, **Abdurrahim Karahisârî'nin Vahdetnâmesi,** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1991.

KAVAZ, İbrahim, M. Naci Onur, **Harputlu Rahmî Divânı**, İzzet Paşa Vakfı Yay., Ankara 1996.

KELPETİN ARPAGUŞ, Hatice, "*Kelime-i Tevhîd*", **DİA**, Ankara 2002, c. XXV, ss. 214-215.

KEMİKLİ, Bilal, **Sun'unllâh-ı Gaybî Dîvânı İnceleme Metin**, MEB Yay., İstanbul 2000.

________, "*Türk Tasavvuf Şiirinde Allâh Tasavvuru*", **Yeni Türkiye**, Temmuz-Ağustos 2000, S. 34, ss. 232-238.

________, **Oğlanlar Şeyhi İbrahim, Müfid ü Muhtasar: İnceleme-Metin**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2003.

KESKİN, Ayşe Gülay, **Abdurrahim Karahisari`nin hayatı ve eserleri ve Vahdetname mesnevisinin tenkitli metni**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2001.

KILAVUZ, A. Saim, **Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelam'a Giriş,** Ensar Neşriat, İstanbul 2006.

KILIÇ, Filiz, "*Giritli Divan Şairleri*", **Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, Ankara 2004, S. 32, ss. 275-294.

KISTIRAK, Saim, **Abdurrahim Karahisari'nin Vahdet-name'si (tenkitli metin-sözlük)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya 1999.

KOÇİN, Abdulhekim, **Divan Şiirinde Münacat**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 1998.

KOÇYİĞİT, Talat, **Hadis Istılahları**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1985.

KONUK, Ahmet Avni, **Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi,** (haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın), MÜİFV Yay., İstanbul 1999-2002, c. I-IV.

KONUR, Himmet, **İbrâhîm Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı**, İnsan Yay., İstanbul 2000.

________, *"Mesnevî'de Mürîd-Mürşid İlişkisi"*, **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı**, Ankara 2005, S. 14, ss. 149-157.

KORTANTAMER, Tunca, **Ne'î-zâde Atâyî ve Hamsesi**, İzmir 1997.

KURNAZ, Cemal, Mustafa Tatçı, **Türk Edebiyatında Şathiye**, Akçağ Yay., Ankara 2001.

KUT (ALPAY), Günay, "*Aşkî Ve Heft Peyker Çevirisi*", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1972**, TTK Yay., Ankara 1989, ss. 127-151.

KUTLU, Şemseddin, **Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı Antolojisi,** Remzi Kitabevi, İstanbul 1981.

KUTLUER, İlhan, "*İlhâd: İslâm Düşüncesi*", **DİA**, İstanbul 2002, c. XXII.

KÜÇÜK, Sezai, **Mevlevîliğin Son Yüzyılı**, Simurg Yay., İstanbul 2003.

KÜLEKÇİ, Numan, **XI-XX. Yüzyıllar El Yazması Metinler ve Özetleriyle Mesnevi Edebiyatı Antolojisi**, Aktif Yayınevi, Erzurum 1999, c. I-II.

LEVEND, Agah Sırrı, **Edebiyat Tarihi Dersleri**, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1935.

________, **Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.

________, **Türk Edebiyatı Tarihi**, TTK Yay., Ankara 1998, c. I.

LİNGS, Martin, **Tasavvuf Nedir**, Akabe Yay., İstanbul 1986.

MACİT, Muhsin, Mustafa İsen, **Türk Edebiyatında Tevhîdler**, TDV Yay., Ankara 1992.

MAHMUD ŞAKİR, **Dört Halîfe**, (çev. Ferit Aydın), Kahraman Yay., İstanbul 1996.

MEHMED ŞEFÎK EFENDİ, **Dîvânçe-i Hanyevî Şefîk Efendi**, Ahter Matbaası, İstanbul 1293.

MENGİ, Mine, **Dîvân Şiirinde Rindlik**, Ankara 1985.

MUHYİDDÎN İBNU'L-ARABÎ, **el-Futühatü'l-Mekkiyye**, (thk. Ahmed Şemseddin), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, c. I-IX.

MUKÎMÎ, **Vahdet-nâme-i ilâhî**, İÜ Merkez Ktp., nu.: 6821; Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp., yer nu.: 930-1 ve 796-10.

MUTÇALI, Serdar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yay., İstanbul 1995.

NAZÎMÂ, Ali-Reşâd, **Mükemmel Osmanlı Lûgatı**, Dersaâdet 1312.

NURÎ OSMAN HANYEVÎ, **Girit Şâirleri (Tezkire-i Şu'arâ-yı Cezire-i Girid)**, (haz. Orhan Kurtoğlu), Akçağ Yay., Ankara 2006.

OCAK, Ahmet Yaşar, **Veysel Karânî ve Üveysilik**, İstanbul 1981.

________, **İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2007.

ONAY, Ahmet Talat, **Türk Edebiyatında Mazmunlar**, MEB Yay., İstanbul 2004.

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yay., İstanbul 2000.

ÖGKE, Ahmet, "*Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde "Har (Eşek)" Metaforu*", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara 2006, S. 18, ss.19-41.

ÖNDER, Mehmet ve diğerleri, **Mevlânâ Bibliyografyası**, İş Bankası Yay., Ankara 1973.

ÖNGÖREN, Reşat, "*Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*", **DİA**, Ankara 2004, c. XXIX, ss. 441-448.

ÖZ, Yusuf, **Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri**, Konya 1999.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yay., İstanbul 1971, c. I-III.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Ötüken Yay., İstanbul 2000.

PEKOLCAY, Necla, **İslâmi Türk Edebiyatı**, Kitabevi Yay., İstanbul 1996.

SÂMİ, Şemseddin, **Kâmûsul'l-A'lâm**, (İstanbul 1306'dan Tıpkı basım), Kaşgar Yay., Ankara 1996, c. I-VI.

________, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yay., İstanbul 1999.

SARICIK, Murat, **Osmanlı İmparatorluğunda Nakîbu'l-Eşraflık Müessesi,** TTK Yay., Ankara 2003.

SARIKAYA, Meliha Yıldıran, **Türk-İslâm Edebiyatında Hz. Ali**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2004.

SARITOPRAK, Zeki, "*Deccâl: İslâmiyet'te Deccâl*", **DİA**, İstanbul 1994, c. IX, ss. 69-72.

SEVGİ, Ahmet, "*Giritli Şâirler*", **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi,** Konya 1992-1993, S. 7-8, ss. 33-51.

________, "*XIX. Yüzyıl Mevlevî Şâirlerinden Mehmet Şefik Efendi ve Dîvânçesi*", **VI. Millî Mevlânâ Kongresi,** (24-25 Mayıs 1992), Konya 1993, ss. 131-138.

SEVGİ, H. Ahmet, "*Hüsâmeddin Çelebi*", **DİA**, İstanbul 1998, c. XVIII, s. 512.

SUAD EL-HAKÎM, **İbnü'l-Arabî Sözlüğü**, (çev. Ekrem Demirli), Kabalcı Yay., İstanbul 2005.

SUBHİ SÂLİH, **Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları**, (çev. M. Yaşar Kandemir), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1971.

SUNAR, Câvid, **Vahdet-i Vücûd-Vahdet-i Şuhûd Meselesi**, Ankara 1960.

SÜREYYÂ, Mehmet, **Sicill-i Osmânî Yâhud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye**, (İstanbul trz.'den Tıpkı Basım) Gregg International Publishers Limited, İngiltere 1971. c.I-IV.

ŞENER, Halil İbrahim, Alim Yıldız, **Türk İslam Edebiyatı**, Rağbet Yay., İstanbul 2003.

ŞENER, Halil İbrahim, **Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l-Hüsnâlar**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), DEÜ SBE, İzmir 1985.

ŞENGÜN, Necdet, **Nâzir İbrâhîm ve Dîvânı (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), DEÜ SBE, İzmir 2006.

ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, **Sûfî Yahut Zâhid Hakkında**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996.

ŞİMŞEKLER, Nuri, **Şâhidî İbrahim Dede'nin Gülşen-i Esrâr'ı Tenkitli Metin-Tahlil**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1998.

ŞÜKUN, Ziya, **Farsça-Türkçe Lûgat (Gencinei Güftar Ferhengi Ziya)**, MEB Yay., İstanbul 1996, c. I-III.

TÂHİRÜ'L-MEVLEVÎ, **Edebiyat Lügatı**, (haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu), Enderun Kitabevi Yay., İstanbul 1994.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, **19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2001.

TARLAN, Ali Nihat, **Dîvân Edebiyatında Tevhidler**, İstanbul 1938, c. I-IV.

Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Mevlânâ Özel Sayısı, Ankara 2005, S. 14.

TATÇI, Mustafa, **Yunus Emre Dîvânı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, c. I.

TATLISU, Ali Osman, **Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi**, Seha Neşriyat, İstanbul 1972.

TİRMİZÎ, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ, **es-Sünen**, (thk.Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâki), Çağrı Yay., Tunus-İstanbul 1992, c. I-V.

TOPALOĞLU, Bekir, "*Âhiret*", **DİA**, İstanbul 1988, c. I, ss. 543-548.

________, "*Allâh*", **DİA**, İstanbul 1989, c. II, ss. 471-498.

________, "*Cehennem*", **DİA**, İstanbul 1993, c. VII, ss. 231-232.

________, "*Cennet*", **DİA**, İstanbul 1993, c. VII, ss. 376-386.

________, "*Esmâ-i Hüsnâ*", **DİA**, İstanbul 1995, c. XI, ss. 404-418.

________, "*Hûrî*", **DİA**, İstanbul 1998, c. XVIII, ss. 387-390.

________, "*Kıyamet*", **DİA**, Ankara 2002, c. XXV, ss. 516-522.

TOPALOĞLU, Bekir, Yunus Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, **İslâm'da İnanç Esasları**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul 1998.

TUMAN, Mehmet Nâil, **Tuhfe-i Nâilî, Divan Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri**, (haz.Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), (Tıpkı Basım), Bizim Büro Yay., Ankara 2001, c. I-II.

UÇMAN, Abdullah, "*XIX. Yüzyıl Tekke Şiiri*", **Büyük Türk Klasikleri**, Ötüken Neşriyat-Söğüt Yayıncılık, İstanbul 1989, c. IX, ss. 195-213.

ULUDAĞ, Süleyman, **Beyazid-i Bistamî: Hayatı-Menkıbeleri-Fikirleri**, TDV Yay., Ankara 1994.

________, **İslam'da Mürşid ve İrşad Faaliyeti**, İrfan Yay., İstanbul 1975.

________, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2002.

________, *"Âlem: Tasavvuf"*, **DİA**, İstanbul 1989, c. II, ss. 360-361.

________, "*Aşk: Tasavvuf*", **DİA**, İstanbul 1991, c. IV, ss. 11-17.

________, "*Dünya*", **DİA**., İstanbul 1994, c. X, ss. 22-25.

________, "*Fakr*", **DİA**, İstanbul 1995, c. XII, ss. 132-134.

________, "*Gönül*", **DİA,** İstanbul 1996, c. XIV, ss. 150-152.

________, "*Hayat*", **DİA**, Ankara 2003, c. XVII, s. 12.

________, "*İbadet: Tasavvuf*", **DİA**, İstanbul 1999, c. XIX, ss. 247-248.

________, "*Mâsivâ*", **DİA**, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 76.

UNAT, Faik Reşit, Hicrî Tarihleri Mîlâdî Tarîhe Çevirme Klavuzu, TTK Yay., Ankara 1974.

UYSAL, Muhittin, **Tasavvuf Kültüründe Hadis**, Yediveren Yay., Konya 2001.

UZUN, Mustafa, "*Aşk: Edebiyat, Kültür ve Sanat*", **DİA**, İstanbul 1991, c. IV, ss.18-21.

________, "*İbrâhim: Türk Edebiyatı*", **DİA**, İstanbul 2000, c. XXI, ss. 272-273.

________, "*Îsâ: Türk Edebiyatı*", **DİA**, İstanbul 2000, c. XXII, ss. 473-475.

ÜNAL, Ali, **Kur'an'da Temel Kavramlar**, Kırkambar Yay., İstanbul 1998.

ÜNVER, İsmail, "*Mesnevî*", **Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)**, TDK Yay., Ankara 1986, S. 415-416-417, ss. 430-563.

YAHYÂ B. SÂLİH EL-İSLÂMBOLÎ, **Tarikat Kıyafetleri**, (haz. M. Serhan Tayşi, Mustafa Aşkar), Sufi Kitap Yay., İstanbul 2006.

YAKIT, İsmail, **Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme**, Ötüken Yay., İstanbul 2003.

YARDIM, Ali, **Hadîs I-II**, Dokuz Eylül Ünversitesi Yay., İzmir 1992.

YAVUZ, Salih Sabri, "*Mi'râc*", **DİA**, İstanbul 2005, c. XXX, ss. 132-135.

YAVUZ, Yunus Şevki, "*Kader*", **DİA**, İstanbul 2001, c. XXIV, ss. 58-63.

________, "*Kıyamet Alâmetleri*", **DİA**, Ankara 2002, c. XXV, ss. 522-525

YAZICI, Tahsin, Cemal Kurnaz, "*Hamse*", **DİA**, İstanbul 1997, c. XV, ss. 499-500.

YENİTERZİ, Emine, "*Divan Şiirinde Hz. Peygamber'in İsim ve Sıfatları, Esmâ-i Nebî*", **Kutlu Doğum Haftası II (1-7 Ekim 1990),** Ankara 1992, ss. 87-100.

________, **Divan Edebiyatında Na't**, TDV Yay., Ankara 1993.

YILDIRIM, Ali, **Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler**, Akçağ Yay., Ankara 2006.

YILDIZ, Hakkı Dursun, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yay., c. I-XIV.

YILMAZ, Ahmet, "*Türk Edebiyatında Kadın Şâirler ve Na't*", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, c. XI, ss. 768-775.

YILMAZ, Ali, "*Türk Edebiyatında Esma-i Hüsna Şerhleri ve İbn-i İsa-yı Saruhani'nin Şerh-i Esma-i Hüsna'sı*", **CÜİFD**, Sivas 1998, c. II, ss. 1-34.

YILMAZ, H. Kâmil, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, Ensar Neşriyat Yay., İstanbul 1997.

YILMAZ, Mehmet, **Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972.

YURDAGÜR, Metin, "*Bekâ*", **DİA**, İstanbul 1992, c. V, ss. 359-360.

YÜCER, Hür Mahmut **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19.Yüzyıl),** İnsan Yay., İstanbul 2003.